* Dr. M.K. Gondalia ** Dr. M.B.Solanki

Science [Physics]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 1 - 5
ISSN 2319 - 8168

RADIO SOURCE: SUN, MONITORING AT VHF RANGE

Radio astronomy embraces a wide range of topics from astrophysical phenomena. Astronomy, "science of the stars", is concerned with the physical universe. The aim of this work is to monitor the radio source, sun. From all the radio sources the sun is a particularly impressive star emits electromagnetic waves. A radio telescope, (constructed by PRL-Ahmedabad) situated at Saurashtra University, Rajkot, including antenna, butler matrix, formation of grating lobes, correlation receiver, data acquisition system and total power receiver have been used for this work. In this study, solar radio flux at 103 MHz was monitored from 11:30 to 13:30 IST from April-1994 to October 1994. The d.c. output from the total power receiver was recorded on the strip chart recorder. The deflection in chart is expressed in arbitrary units, which is directly proportional to solar radio flux. The spikes of very short duration due to the solar radio bursts obtained. These chart records were analyzed at 15 minutes interval. From this the solar flux is determined as a function of time of observation. The dependency of observed solar flux on zenith angle is brought. The result clearly brings out the change in the geometry of radio sun at 103 MHz.

Keywords : *Radio source, solar radio flux, zenith angle, radio sun, radiation distribution*

INTRODUCTION

The sun is the central body of the solar system. It has a diameter of about 864 thousand miles and is at a mean distance from the earth of about 93 million miles (1.5×10^8 km). Its angular diameter as seen from the earth is about 0.5°. Actually the angular diameter varies slightly during the year because of the small eccentricity of the earth's orbit and attendant variation in the earth's distance. The sun's mass is 329400 times that of earth and about 750 times the total mass of all the planets of the solar system.

The sun is of great interest to astronomers in their study of the universe because it is the only star close enough to be studied in any great detail. It is rather average star of the yellow dwarf class (spectral type G2V).

In the present work, the radio sun is monitored during several days using a radio telescope operating at Saurashtra University, Rajkot as a collaborative project between PRL, Ahmedabad and Saurashtra University. Using these observations, the variations of solar radio emission at 103 MHz with the solar activity and with the solar zenith angle are investigated.

EXPERIMENTAL SET UP

A radio telescope built by IPS group, PRL, Ahmedabad (Alurkar et. al), for the study of inter planetary scintillations (IPS) has been in operation at Saurashtra University, Rajkot, since 1984, which is used for observations included in the present study [1-2]. For the study of monitoring the radio sun at 103 MHz, the system configuration is as shown in Figure 1. It contains the antenna, low noise amplifier, total power receiver and a chart recorder.

*Physics Department, Kamani Science College, Amreli-365601.
** Department of Sciences, P D P U, Gandhinagar

The antenna structure:

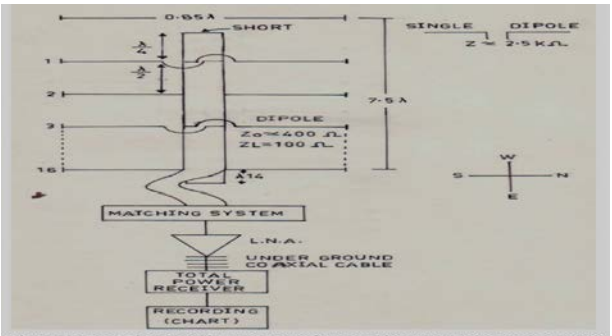

Figure 1: Block diagram of a radio telescope used to monitoring the radio source, Sun.

The antenna array consists of 16 full wave dipoles in one raw along East-West direction. The dipoles are supported by 2" diameter mild steel black pipes which are put 2.5 feet inside the earth and filled with cement concrete. The transmission line is stretched and supported at the centre by an insulator fixed on wooden piece. The 2" diameter mild steel poles at both ends are supported by a guy wire and a turn buckle to adjust the tension. The reflector, transmission lines and dipoles are made of 3.2 mm diameter (10 SWG) copper clad steel wire. The parallel wire reflector is mounted on a self supporting 1.5 diameter mild steel black pipe welded structure.

Two standard P and T terminals at the ends in the North and south directions are used for stretching the reflector wire. The reflector wire is spaced at 30 cm intervals equal to nearly a tenth of the wavelength.

The separation between the parallel wires of the transmission line is 5 cm and is maintained by two mild steel pulleys at the ends of transmission line. This spacing of 5 cm is corresponding to characteristic impedance of 400 ohms. It is maintained constant along the transmission line by placing hylen spacers at regular intervals of a half wavelength.

The distance from the short on the transmission line for the first dipole is 72.5 cm, equal to a quarter wavelengths. Thereafter, the distance between consecutive dipoles is 145.5 cm, equal to a half wavelength. After the 16th dipole, there is another short at a distance of 72.5 cm on the other end of the transmission line.

The length of each full wave dipole is 250 cm (that is 0.85 ë). This length of each dipole is determined experimentally so that it presents purely resistive impedance to the transmission lines at 103 MHz. The alternative dipoles are transposed to give proper phasing and an insulating sleeve of hylen is inserted so the dipole is insulated from the other conductor of the transmission line.

The full wave dipoles are made from a hard copper clad steel wire. The dipoles are mounted approximately 0.22 ë (that is 60 cm) above a well stretched horizontal ground plane.

Low Noise Amplifier (LNA):

The RF signal at 103 MHz from EW row of 16 dipoles of the antenna array is enhanced by a 3-stage LNA of the cascade type. The amplifier has the following characteristics:

Center frequency	:	103 MHz
Bandwidth (-3db)	:	7MHz Average
Gain	:	30 to 40 db
Noise figure	:	3 db average
Input and output Impedance	:	55 to 60 ohm

Total Power receiver and chart recorder:

In a total power receiver, the first stage is redetections having rectangular pass band. This power is fed to the square law detector in order to ensure proper square law operation. The detector output voltage is fed to the recorder through a low pass filter amplifier in order to reduce fluctuations. The d c output from the total power receiver was recorded on the strip chart recorder.

RESULTS AND DISCUSSION

In the present study solar radio flux was monitored from 11:30 to 13:30 IST, from April-1994 to October-1994. The preliminary results of this study are outlined. The deflection in the chart is expressed in arbitrary units, which is directly proportional to solar radio flux.

The spikes of very short duration as seen on

the records may be due to the solar radio bursts [3-5]. These chart records were analyzed at 15 minutes interval. From this solar flux is determined as a function of time of observation.

Dependence of observed solar radio flux on solar zenith angle:

The zenith angle at every five minutes was calculate and corresponding observed radio solar flux in arbitrary unit was derived from the chart records, which is shown in Figure 2. As expected, it is seen that as the sun approaches to its zenith, the observed solar radio flux increases and the observed peak solar radio flux is seen at the minimum zenith angle of the sun [6].

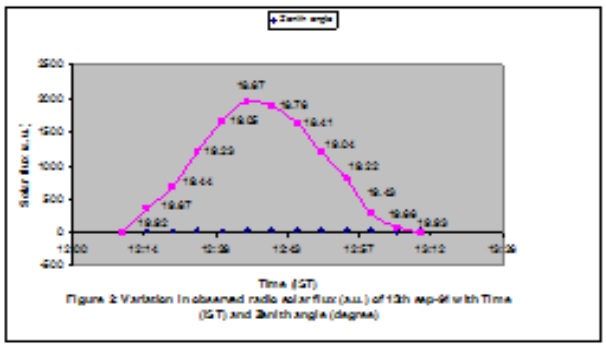

Figure 2: Variation in observed radio solar flux (a.u.) of 12th sep-94 with Time (IST) and Zenith angle (degree)

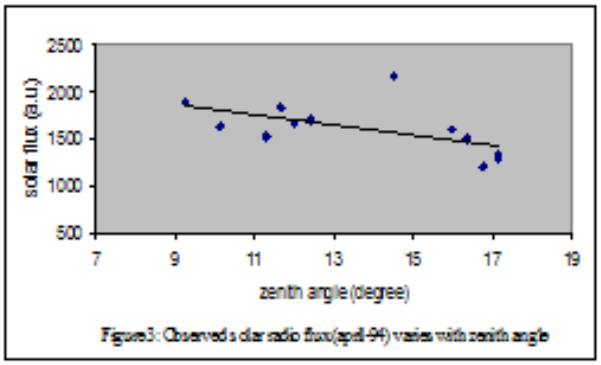

Figure 3: Observed solar radio flux (april-94) varies with zenith angle

Figure 3 and 4 shows how the observed radio flux varies with zenith angle in the given months. It is seen that as usual the observed radio flux decreases as the zenith angle increase. A careful look shows that on some days the observed solar flux increases even at higher zenith angle. For example, on 12th April, the observed solar flux is relatively more. It is also very clear in Figure 5.

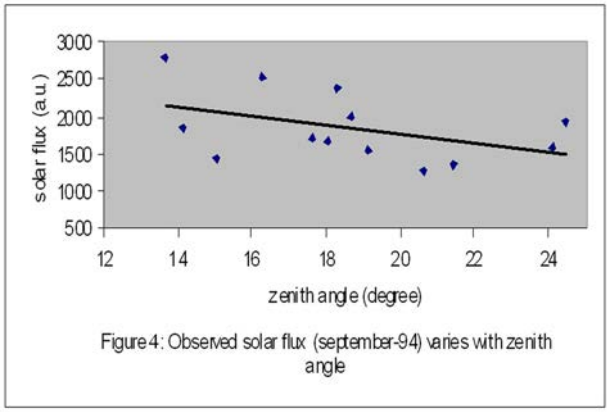

Figure 4: Observed solar flux (september-94) varies with zenith angle

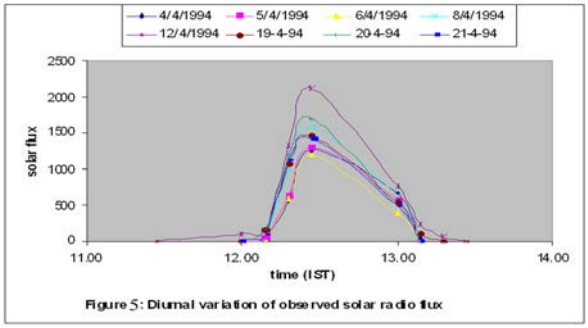

Figure 5: Diurnal variation of observed solar radio flux

One probable cause for this is a contribution of some extra source to the solar flux. But according to astronomical catalogue, there are only a small source along with sun (3C 48), having a very little flux (61.40 Jansky) with compare to sun. Thus it is deduce that the increase in solar flux may not be due to the source 3C 48. Other possibility is the activity and shape of radio sun. The radio solar flux varies from about 10^4 Jansky to 10^8 Jansky. The noticeable change in solar flux is possibly due to this type of change.

Variation in observed solar flux:

Figure 5 and 6 shows the diurnal variation of observed solar flux for the month September and October respectively. For the month of September, on 1st September and 14th September, observed solar flux is increased 2500 a.u. and 2000 a.u. respectively with compare to that of the other days of this month.

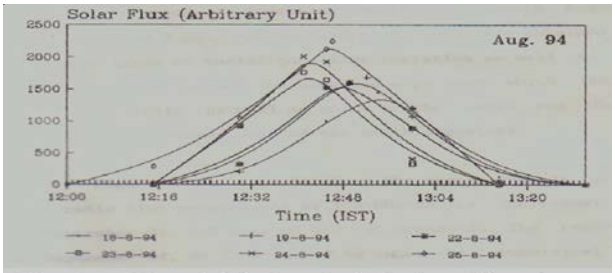

Figure 8: Peak time variation in observed radio solar flux on different days.

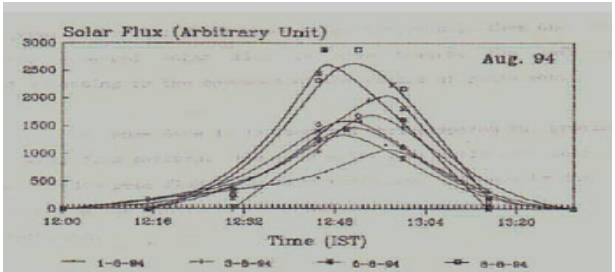

Figure 7: Peak time variation in observed radio solar flux on different days.

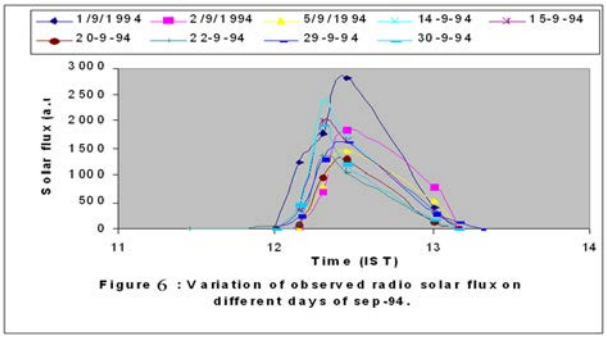

Figure 6 : Variation of observed radio solar flux on different days of sep-94.

The variation in observed solar flux is due to mainly two causes, one is the contribution of the flux of some extra source to the sun, and other is the change in the activity of the radio sun. The probability of the contribution of extra source is very small, because during our observation period i.e. April-94 to October-94 (11:30 to 13:30 IST) no any strong galactic source passes nearby sun. However there are some extra sources passing nearby sun like, CTA 21 (10 Jansky), 3C 123 (268.90 Jansky), 3C 119 (20.80 Jansky), 3C 237 (142.30 Jansky) etc. having fluxes are negligibly small compared to sun.

It is also clear that the activity of radio sun varies from 10^4 Jansky (when it is quit) to 10^8 Jansky (when it is active), which is noticeable change. Due to this, variation in observed solar flux is observed.

Peak time variation in observed solar flux:

From Figure 7 and 8, it is seen that on some days the peak value of observed solar flux is constant but time variation is seen in it. That is the peak of the observed solar flux is not at constant time scale, but it is move some time towards left and some time towards right.

This is due to the variation in centre of radio sun. The radio sun is not spherical all the times according to the radiation distribution. On the surface of the sun sometimes some regions becomes more intense (strong radiation) with compare to the other regions and some regions are less. Hence its centre of radiation distribution moves. If such type of movement takes place along horizontal, then the peak of the observed solar flux is move towards the left or right according to the movement of the centre of radio sun.

On some days it is observed that compared to previous day solar flux pattern, the peak solar flux shift not only in time but its peak flux value also increases. This may be due to the shift of the centre of the radio sun and change in the activeness of radio sun.

Figure 9,10 and 11 shows the sample records of the solar radio flux measurement at 103 MHz on the individual days 2nd September-94, 9th June-94 and 1st August-94. The record of 2nd September-94, shows the symmetrical rise and fall around peak in solar radio flux, which indicate that distribution of radiation on radio sun is spherically symmetric. While on 9th June-94, it is observed that radio flux increases rather fast and decreases at a slower rate. It shows that the centre of the radiation distribution on radio sun is shifted towards the left (raising side). The same way on 1st August-94, it is observed that the radio flux increases slowly and decreases at faster rate. It means the centre of radiation distribution on radio sun is shifted towards the right (falling side).

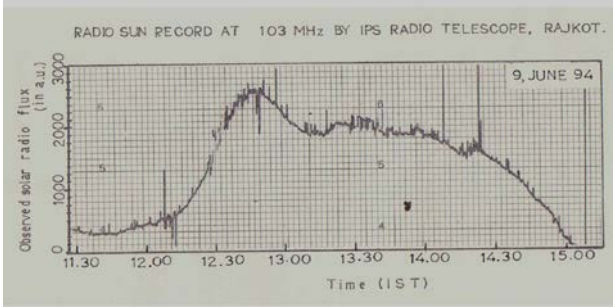

Figure 10: Sample record of solar radio flux measurement at 103 MHz having sudden rise and slow fall around peak.

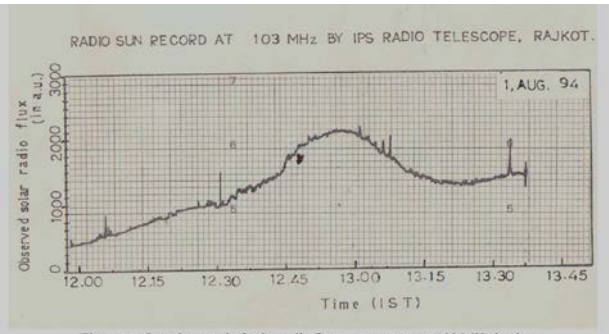

Figure 11 : Sample record of solar radio flux measurement at 103 MHz having slow rise and fast fall around peak.

CONCLUSION

The present study shoes that the variation in observed peak solar flux and the patterns gives the idea about the change in the shape and feature of the radio sun. These changes are related to the flux at 103 MHz. This study may be used to prepare map of radio sun and its activity at different frequencies.

ACKNOWLEDGEMENT

Author is thankful to Prof. Hari Om Vats, PRL, Ahmedabad, Prof. K N Iyer and Prof. H P Joshi, Physics Department, Saurashtra University, Rajkot for his valuable guidance for the present study.

REFERENCES

- Alurkar S K, Bhonsle R V, Sharma R, Bobra A D, Vol 28, pp 577,1982.
- Alukar S K, Bhonsle R V, Sharma R, Venat P, Nirman Bobra A D, Achari C K V, Shah R C, Final report on 3-site Solar wind observatory, India, PRL, Ahmedabad, pp 23, nov 1987.
- Vats H O, Deshpande M R, Iyer K N, Solar radio burst (type III), IAU colloquium, 154, pune, pp 1,1995.
- Solanki S K, Fligge M , Pulkinen P and Hoyng P, Cyclic evolution sunspots: Gleaning new results from old data, J Astrophys Astr, vol 21, pp 163-165, 2000.
- Veseluvsky I S, Dmitriev A V, Suvorova A V and Tarsina M V, Solar wind variatioin with the cycle, J Astrophy Astr Vol 21, pp 423-429, 2000.
- Krous J., Radio Astronomy, Amazon U K Publication. 2nd Ed., 2002.

* Rajal Thadesar

Science
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 6 - 7
ISSN 2319 - 8168

KNOT THEORY & GEOMERTY

Algebraic geometry is a branch of mathematics which, combines abstract algebra, especially commutative algebra, with geometry. It can be seen as the study of solution sets of systems of polynomials When there is more than one variable, geometric consideration enter and are important to understand the phenomenon. One can say that the subject starts where equation solving leaves off, and it becomes at least important to understand the totality of solutions of a system of equations as to find some solution; this does lead into some of the deepest waters in the whole of mathematics, both conceptually and in terms of technique.

Symmetry in mathematics:-

Symmetry in mathematics occurs not only in geometry, but also in other branches of mathematics. It is actually the same as invariance: the property that something does not change under a set of transformations.

Precession :-

Precession refers to a change in the direction of the axis of a rotating object. In certain contexts, "precession" may refer to the precession that the Earth experiences, the effects of this type of precession on astronomical observation, or to the precession of orbital objects. The revolution of a planet in its orbit around the Sun is also a form of rotary motion. So the axis of a planet's orbital plane will also processes over time. The major axis of each planet's elliptical orbit also processes within its orbital plane, in response to perturbations in the form of the changing gravitational forces exerted by other planets.

Knot theory:-

Knot theory is the mathematical branch of topology that studies mathematical knots, which are defined as embeddings of a circle in 3-dimensional Euclidean space R^3.This is basically equivalent to a conventional knotted string with the ends joined together to prevent it from becoming undone. Two mathematical knots are equivalent if one can be transformed into the other via a deformation of upon itself (known as an ambient isotopy); these transformations correspond to manipulations of a knotted string that do not involve cutting the string or passing the string through itself. Knots can be described in various ways. Given a method of description, however, there may be more than one description that represents the same knot.

One way of distinguishing knots is by using a knot invariant, a "quantity" which remains the same even with different descriptions of a knot. The concept of a knot has been extended to higher dimensions by considering n-dimensional spheres in m-dimensional Euclidean space. This was investigated most actively in the period 1960-1980, when a number of breakthroughs were made. In recent years, low dimensional phenomena have garnered the most interest. Research in knot theory began with the creation of knot tables and the systematic tabulation of knots. While tabulation remains an important task, today's researchers have a wide variety of

Teaching Assistance, Sir P.P. Institute of Science, Maharaja Krushnkumarsinhji Bhavnagar University, Bhavnagar

backgrounds and goals. In the last 30 years, knot theory has also become a tool in applied mathematics.

Geometry :-

Geometry arose as the field of knowledge dealing with spatial relationships. Geometry was one of the two fields of pre-modern mathematics, the other being the study of numbers. In modern times, geometric concepts have been extended. They sometimes show a high level of abstraction and complexity. Geometry now uses methods of calculus and abstract algebra.

Euclidean geometry:-

Euclidean geometry is a mathematical well-known system attributed to the Greek mathematician Euclid of Alexandria. Euclid's text Elements was the first systematic discussion of geometry. It has been one of the most influential books in history, as much for its method as for its mathematical content. The method consists of assuming a small set of intuitively appealing axioms, and then proving many other propositions from those axioms. Although many of Euclid's results had been stated by earlier Greek mathematicians, Euclid was the first to show how these propositions could be fitted together into a comprehensive deductive and logical system.

Shape of the Universe:-

The shape of the Universe is a subject of investigation within physical cosmology. Cosmologists and astronomers describe the geometry of the Universe which includes both local geometry and global geometry. The shape of the universe can be determined by measuring the average density of matter within it, assuming that all matter is evenly distributed, rather than the distortions caused by 'dense' objects such as galaxies. This assumption is justified by the observations that, while the universe is "weakly" inhomogeneous and anisotropic it is on average homogeneous and isotropic.

Considerations of the geometry of the universe can be split into two parts; the local geometry relates to the observable universe, while the global geometry relates to the universe as a whole - including that which we can't measure.

REFERENCE

- *A History of Mathematics* (Second Edition ed.), John Wiley & Sons, Inc.
- Donald R. Hill, *Islamic Science and Engineering* (Edinburgh University Press, 199

* Ms. Pavana G.

Nursing
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 8 - 10
ISSN 2319 - 8168

A STUDY TO ASSESS THE KNOWLEDGE AND PRACTICE REGARDING ARTIFICIAL POSTPONEMENT OF MENSTRUATION AMONG REPRODUCTIVE AGE GROUP WOMEN IN SELECTED URBAN AREAS AT TUMKUR, WITH A VIEW TO DEVELOP INFORMATION BOOKLET

Every happy-go-lucky teenage girl or young woman in the world sails through her monthly periods. The same hormones that work on the menstrual cycle act on brain, bones and the skin, said Ms. Hitchcock, who is working in Center for Menstrual Cycle and Ovulation Research. Before trying any remedies to delay menses, approach the gynecologist for advice. Depending on the condition, the gynecologist prescribes hormone pills that can help to delay periods.

OBJECTIVES

1. To assess the knowledge of reproductive age women regarding artificial postponement of menstruation.
2. To assess the practice of reproductive age women regarding artificial postponement of menstruation.
3. To determine the relation between the knowledge and practice of reproductive age women regarding artificial postponement of menstruation.
4. To determine the association between the knowledge and practice of reproductive age women with selected demographic variables.
5. To develop an information booklet regarding artificial postponement of menstruation.

Operational definitions

Ä ***Assessment*:** It refers to the measurement of knowledge of reproductive age women regarding artificial postponement of menstruation.

Ä ***Knowledge:*** It refers to the level of awareness of information of reproductive age women regarding artificial postponement of menstruation.

Ä ***Practice:*** It refers to the actions taken by the reproductive age group women to postpone menstruation for any purposes.

Ä ***Artificial postponement of menstruation****:* it refers that, women willingly delaying the menstruation by using contraceptives, herbs or other methods.

Ä ***Reproductive age group women:*** It refers that, females in the age group of 15- 45 yrs.

Hypotheses:

Ä **H_1:** There will be a significant association between the knowledge and practice of reproductive age women regarding artificial postponement of menstruation.

Ä **H_2:** There will be a significant association between the knowledge and practice of reproductive age women with selected demographic variables

Variables under study Independent Variable*:** In this study, independent variables are the structured interview schedule to assess knowledge and checklist to assess practice regarding artificial postponement of menstruation.Dependent variable:*** In this study Knowledge and practice regarding artificial postponement of menstruation are dependent variables.

Assumptions:

– The knowledge and practice of women is

* Lecturer, Shree sahjanand institute of nursing, Akwada (Bhavnagar)

influenced by demographic factors like age, education qualification, source of information, etc.

Limitations of the study

[Study was conducted in specific geographic area imposes limits on generalization.

[The study limited to assessment of knowledge and practice.The sample was limited to 60.

Sampling criteria Inclusion criteria

š Women who have practiced artificial postponement of menstruation irrespective of number of times or years of practice.

Exclusion criteria

š Women less than 15 yrs and more than 45 yrs.

š Women who had undergone hysterectomy surgery.

Research approach: descriptive survey approach

Research design: non experimental descriptive survey approach

Setting of the study: The setting for the study was the home of reproductive age women who resides in selected urban areas Lingapura and Tuda layout at Tumkur.

Population: The population for the present study comprised of reproductive age women residing in urban areas Lingapura and Tuda layout in Tumkur.

Description of the tool

Structured interview schedule to assess knowledge and checklist to assess practice on artificial postponement of menstruation.

The interview schedule consists of 3 sections

Section- I

This section seeks information on demographic data consisting of 10 items such as age, religion, type of family, education qualification, occupation, monthly family income, marital status, number of children, source of information and menstrual history.

Section –II

This section has three parts of structured questionnaire, consisting of part A, part B and part C

Part - A: Consists of 6 multiple choice questions related to knowledge regarding female reproductive system.

Part - B: Consists of 22 multiple choice questions related to knowledge regarding menstrual cycle.

Part - C: Consists of 12 multiple choice questions related to knowledge regarding artificial postponement of menstruation.

Section – III:

A checklist comprising of 10 questions, to assess practice of reproductive age women regarding artificial postponement of menstruation.

Development of information booklet

* Female reproductive system.
* Reproductive period.
* Normal menstrual cycle
* Artificial postponement of menstruation
* Reasons for postponing menstruation
* Drugs used for postponing menstruation
* Alternative methods used for postponing menstruation
* Ill effects of postponing menstruation
* Health education

Results

The collected data was analyzed by using descriptive and inferential statistics. The study findings revealed that the knowledge level of reproductive age group women was determined with mean of 24.68 and standard deviation of 3.73. The mean percentage score was computed and it was observed as 61.7%. The mean score for practice was 6.13 with standard deviation 0.74. The mean percentage score was 61.33%.

The linear correlation between overall knowledge and practice was computed by using karlpearsons correlation coefficient formula. The result obtained was r = 0.921. The correlation was found to be significant at 0.01 level of significance.

The calculated chi-square value for association of knowledge with selected demographic

variables was found to be significant.

Interpretation and Conclusion

The overall mean percentage score of knowledge was 61.7% and overall mean score percentage of practice was 61.33%. The current study by the researcher concludes that the reproductive age women knowledge and practice regarding artificial postponement of menstruation (female reproductive system, menstrual cycle, and artificial postponement of menstruation) was found to be moderate.

The linear correlation between overall knowledge and practice was computed by using karlpearsons correlation coefficient formula. The result obtained was r = 0.921. The correlation was found to be significant at 0.01 level of significance. The correlation analysis showed a significant relationship between knowledge and practice of reproductive age women regarding artificial postponement of menstruation, hence hypothesis $\mathbf{H_1}$ was accepted.

The chi-square test values revealed that there was a significant association between knowledge and practice of reproductive age women with selected demographic variables regarding artificial postponement of menstruation, hence hypothesis $\mathbf{H_2}$ was accepted. Since majority of reproductive age women has moderate knowledge and practice regarding artificial postponement of menstruation, education is very essential.

The conceptual framework selected for the present study was Revised Health Promotion Model by Nola. J. Pender (1996).

Recommendations

1. Periodical re-evaluation of practice of reproductive age women regarding artificial postponement of menstruation should be made.
2. Study can be conducted on the gynecologists about their prescribing ways to postpone menstruation of women.
3. Study can be conducted for special groups of women like military/ athletics/ disability or mentally retarded women regarding artificial postponement of menstruation.

REFERENCES

- Link k, Barnhart k. "The clinical rationale menses-free contraception". Journal of Women's Health. 2007 Oct; 16(8): 1171-80. Available from: URL: www.pubmed.com.
- http://www.nytimes.com/2007/04/20/health/20period.html? health
- Thomas Sarah L and charlotte Ellbertson. "Nuisance or natural and healthy: should monthly menstruation be optional for women?"2000 March 11: 922-924. Available from: URL: www.arhp.org/.../studies.../Menstruation...menstrual.../Executive-summary
- Dr. Carolle Jean-murat, MD. "Is manipulating the timing of your period possible? Is it safe?" Controlling menstruation. Available from: URL: www.imagineyh.com/html/.../dr_carolle.

* M.M. Goswami * M.D. Vachhani

Commerce
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 11 - 13
ISSN 2319 - 8168

ભારતના આર્થિક વિકાસમાં માઇક્રોફાઇનાન્સની ભુમિકા

પ્રસ્તાવના

માઇક્રોફાઇનાન્સનો ખ્યાલએ ભારત માટે કોઇ નવો ખ્યાલ નથી. ૧૯ મી સદીમાં સહકારી ધોરણે માંગ થતા જ માઇક્રોફાઇનાન્સનો ખ્યાલ અસ્તિત્ત્વમાં આવ્યો હતો. સ ગૃપ પાણીની વ્યવસ્થા,પ્રથમિક શિક્ષણમાં સુધારો, રહેવા માટે ઘરની વ્યવસ્થા વગેરે સ્વમદદનાં ઉત્કર્ષ માટે મેસુરમાં પુનઃ વસવાટ અને વિકાસ સંસ્થા બિન સહકારી સંસ્થાઓની શરુઆત થવાની સાથે સાથે પ્રથમ સ્વમદદ સમૂહની સ્થાપના ભારતમાં ૧૯૮૫ માં કરવામાં આવી હતી.

છેલ્લા ૪૫ વર્ષમાંઓછી આવક ધરાવતા વર્ગને મળતી નાંણાકિય સહાયમાં વધારો થતા સમગ્ર જનતાને ધ્યાનમાં રાખતા નાણાંકિય સહાયના ક્ષેત્રેમાં વિસ્તરણ થયુ. નાણાંકિય સહાયમાં એટલો વધારો થયો છે કે સંશોધન કરવા માંગતા લોકો માઇક્રોફાઇનાન્સ સહાયની નિમ્ન આવક ધરાવાતા વર્ગનાં લોકો ઉપર શુ અસર પડી છે. તેના ઉપર સંશોધન અંગેનો અભ્યાસ કરવા વ્યકિતગત સંશોધકો જેવા કે સુધાન,એકસેસની સાથે સરકારી સંસ્થાઓ જેવી કે "નાબાર્ડ" અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ પણ જોડાઇ. આર્થિક વિકાસમાં નાણાંકિય સહાયનું મહત્ત્વ જાનવા માટે "નાબાર્ડ" દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવેલી છેલ્લા ચાર વર્ષની માહિતી ખરેખર મૂલ્યવાન અને ભરોસા પાત્ર છે.

ભલે સ્વમદદ વર્ગ અને નાણાં ધિરનારની પ્રવૃતિમાં વધારો થયો હોય પરંતુ કેટલાક મખ્ય પ્રશ્નોનું સમાધાન સાધી શકયા નથી. એવી સમસ્યા જે તેમાં જોડાયેલા લોકોનાં જીવન, તેમની રેહણીકરણી, ગરીબી નિવારન માટે તેમનો ફાળો , આર્થિક વિકાસમાં તેમનાં હિસ્સાને અસર કરે છે. પરંતુ ગરીબ તેવા લોકોને માઇક્રોફાઇનાન્સ નાનાંકિય સહાય પુરી પાડી તે ખ્યાલને નજર અંદાજ અને જરૂરીયાત મંદ લોકો કે જેમને કોઇ નાણાંકિય સંસ્થા નાણાં ધિરતી નથી ન કરવો જોઇએ. ગરીબી નિવારણની સાથે સાથે સ્ત્રી સસકિતકરણ માટે ચાવીરૂપ વ્યૂહરચના સ્વરૂપે માઇક્રોફાઇનાન્સ નાનાંકિય સહાયનાં કાર્યક્રમને આગળ વધારવામાં આવ્યો છે. યુ એન સેક્રેટરી તેને અસહ્ય ગરીબી તેમાં પણ સ્ત્રી ગરીબી તરીકે ઓળખાવે છે.માટે જ છેલ્લા કેટલાક દશકાથી ગરીબી નિવારણ એમા પણ સ્ત્રીઓની ગરીબી નિવારણ નીતિ પર માઇક્રોરો ફાઇનાન્સ દ્વારા વિશેસ ભાર મુકવામા આવ્યો છે. અન્ય મદદલક્ષી કાર્યક્રમોની પણ શરૂઆત કરવામાં આવી છે, કારણ કે સરકારી મદદલક્ષી કાર્યક્રમ સંબવીત પરિણામ હાંસલ કરી શકયા નહી. માઇક્રો ફાઇનાન્સ કાર્યક્રમ દ્વારા તેનું લક્ષ્ય ગરીબી, બેકારી જેવી સમસ્યાઓમાં ઘટાડો લાવ્યો તથા સ્ત્રી સશકિતકરણમાં વધારો થાય તેવુ હતું.

Table-1

Amount of savings, loans, disbursed and loans outstanding

Year	No. of SHGs	Average savings per capita (in Rs)	Amoun of savins (Rs, in crores)	Amt,of loans disbursed (Rs. In crores)(a)	Amt.of outstanding (Rs. In crores) (b)	Loans outstanding with MFI
2006-07	4160584	8442.81	3512.70	6570.50	12366.49	1584.48
2007-08	5009794	7555.98	3785.39	8849.26	16999.91	2748.84
2008-09	6121147	9059.77	5545.62	12253.51	22679.84	5009.09
2009-10	6953250	8914.84	6198.71	14453.30	28038.28	10147.54
2010-11*	7460000	----------	7016.00	14547.00	31221.00	(NA)

Source :authors calculations from nabard data

*** M.K.College of Commerce,Bharuch.**
**** Sadhana vidyalaya, Bharuch.**

Table-2
Recovery performance

year	No.of bank recovery data	95 percent	Recovery performance 80-90 percent	50-79 percent	<50 percent
2008/09	267	79(29.5%)	102(38.2%)	59(38.2%)	27(10.1%)
2009/10	302	103(34.1 %)	100(33.1%)	70(23.2%)	29(9.6%)

Table -3
Brief snapshot of microfinance sector (amount in Rs.crores)

Year Variables	No.of SHGs	2006/07 amount	No.of SHGs	2007/08 amount	No.of SHGs	2008/09 amount	No.of SHGs	2009/10 amount
Saving with SHG	4160584	3512.71	5009794 (20.4%)	3785.39 (7.8 %)	6121147 (22.2 %)	5545.62 (46.5 %)	6953250 (13.6 %)	6198.71 (11.6 %)
Loan disbursed with SHGs	11005749	1411.02	1227770 (11 %)	8849.26 (34.7 %)	1609586 (31.1 %)	12253.51 (38.5 %)	1586822 (12.5 %)	14453.3 (17.9 %)
Loan outstanding with SHGs	2894505	12366.49 (25.3 %)	3625941 (37.5 %)	16999.91 (33.4 %)	4224338 (33.4 %)	22679.84 (1.4 %)	4851356 (23.6 %)	28038.28
Loan disbursed to MFIs	334	1151.56	518 (55.1 %)	1970.15 (71.1%)	581 (12.2 %)	3732.33 (89.4 %)	691 (18.9 %)	8062.74 (116 %)
Loan outstanding with MFIs	550	1584.48 (101.6 %)	1109 (73.5 %)	2748.84 (72.7 %)	1915 (82.2 %)	5009.09 (21 %)	1513 (102.6 %)	10147.54

• હેતુઓ :-

ભારતીય અર્થતંત્રના વિકાસમાં માઇક્રોફાઇનાન્સની ભૂમિકા એ આ અભ્યાસનો મુખ્ય હેતુ છે.

૧.સુક્ષ્મ ધિરાણ ક્ષેત્રો દ્વારા એકત્રિત થતી બચતોનો અભ્યાસ કરવો.

૨.નાણાં લોન સ્વરૂપે ધિરવા અને તેની વસુલાત અંગેની જોગાવઇની ચકાસણી કારવી.

૩.ભરપાઇ થયેલ ના હોય લોન અને બિન-કાર્યશીલ નિલકતોની ચકાસણી કરવી.

૪.માઇક્રોફાઇનાન્સ કાર્યક્રમ દ્વારા કેટલી નવી રોજગારીનું સર્જન થયુ તેની ચકાસણી કરવી.

• બચતો, લોન સ્વરૂપે ધિરેલ નાણાં અને નહિ ભરપાઇ થયેલ લોનનાં નાણાં :-

આપણે અગાઉ કોષ્ટક-૧ માં બચતો, લોન સ્વરૂપે ધિરેલ નાણાં અને નહિ ભરપાઇ થયેલ લોનનાં નાણાં અંગેની પરિસ્થિતિ રજુ કરેલ છે.નાબાર્ડ દ્વારા સૌ પ્રથમ વખત છેલ્લા ૧૫ વર્ષમાં સ્વમદદ વર્ગની બચતો કોર્મશિયલ બેંકમાં રિઝર્વ બેંકમાં અને કો-ઓપરેટિવ બેંકમાં છે. તેની ગિત રજૂ કરવામાં આવી છે.૩૧/૩/૨૦૧૧ ના રોજ કુલ ૭૪૬૦૦૦ સ્વમદદ વર્ગોનુ જોડાણ જુદીજુદી બેંકો સાથે થયું હતું જેનો સરેરાસ વૃદ્ધિ છેલ્લાંચાર વર્ષમાં ૧૮.૭૩ ટકા જોવા મળ્યો છે. એટલે કે ૨૦૦૬/૦૭ થી ૨૦૦૯/૧૦ અને ૨૦૧૦/૧૧ માં ફરીથી વૃદ્ધિ વાર્ષિક ૭.૨૮ ટકા છે. છેલ્લાં ૫ વર્ષમાં બચતોનું પ્રમાણ ૩૫૭૨.૭૦ કરોડથી વધીને ૭૦૧૬ કરોડ, સરેરાશ ૧૯.૬૪ ટકા થયું છે. સ્વમદદ વર્ગોનું બીજી બેંકો સોથેનું જોડાણ નાણાંકિય સહાય ના ક્ષેત્ર માટે વર્ષ ૨૦૦૭/૦૮ અને ૨૦૦૮/૦૯ માટે ખુબ જ નોંધનીય વધોરો દર્શાવતું જોવા મળ્યું છે. ભરપાઇ ના થઇ હોય તેવી લોનની રકમ ૧૨૩૬૬.૪૯ કરોડ થી બદલાઇને વધીને ૩૧૨૨૧ કરોડ થઇ છે. જયાં, નહિ ભરપાઇ થયેલ લોનનું પ્રમાણ છેલ્લાં ચાર વર્ષમાં ૨૦૦૬/૦૭ થી ૨૦૦૯/૧૦ માં સરખુ જોવા મળ્યુ છે અને ન ભરપાઇ થઇ હોઇ તેવી લોનનુ પ્રમાણ ૨૦૧૦/૧૧ ના પાછળના વર્ષો સાથે સરખામણી કરતા તુલનાત્મક રીતે ઘટાડો જોવા મળ્યો છે. વધુમા સમગ્ર સમય ગાળા દરમીયાન ના ભરપાઇ ન થઇ હો તેવી લોન કોષ્ટકમાં દર્શાવ્યા મુજબ ૨૦૦૬/૦૭ થી ૨૦૧૦ દરમિયાન ૧૩૯૫૦.૯૭ થી વધીને૩૮૧૮૫.૮૨ થઇ છે. કોષ્ટકમા સ્વબચત વર્ગોની સરેરાશ બચતો અંગેની માહિતી દર્શાવેલ છે. વર્ષ ૨૦૦૬/૦૭ થી૨૦૦૯/૧૦ માં આ રકમ ૮૪૪૨.૮૧ થી બદલાઇ ને ૮૯૧૪.૮૪ થયેલ છે.

• વસુલાત અંગેની કામગીરી :-

કોષ્ટક નં ૨ માં વસુલાત અંગેની કામગીરીદર્શાવવામાં આવી છે. વર્ષ ૨૦૦૯/૧૦ માં કુલ ૩૦૨ બેંકો કે જેમણેલોની વસુલાત અંગે અહેવાલ આપ્યો હતો, તેમાથી ૧૦૩ બેંકો દ્વારા વસુલાત અંગેની કામગીરીમાં ૯૫ ટકા સફળતા મળી હતી જે દર્શાવે છે કે વર્ષ ૨૦૦૮/૦૯ ન૦ તુલનામાં લોની વસુલાતમા. વધારો થયો છે. વર્ષ ૨૦૦૮/૦૯ માં ૨૯.૫ ટકા બેંકોએ લોન અંગેની વસુલાતનો અહેવાલ ૯૫ટકા જણાવેલ છે. પંરતુ વર્ષ ૨૦૦૯/૧૦ માં ૩૪.૧ ટકા બેંકોએ લોન અગેંની વસુલાતો અહેવાલ ૯૫ ટકા ,જયારે ૩૩.૧ ટકા બેંકોએ લોન અગેંની વસુલાતનું

પ્રમાણ ૮૦ થી ૯૪ ટકાની વચ્ચે છે. તેમ તેમના અહેવાલમાં વષ ૨૦૦૯/૧૦માં જણાવેજ છે. જયારે ૩૮.૨ ટકા બેંકોએ પણ વસુલાત અગેંની સ્થિતિવર્ષ ૨૦૦૮/૦૯ ની તલિનામાં સરખી જ છે. તેમ જણાવેલ છે,જે જણાવે છે કે લોનની વસુલાતમાં પટકા ઘટાડો થયો છે.

● સમગ્રલક્ષી તુલનાં :-

કોષ્ટક-૩ માં માઇક્રોફાઇનાન્સમાં શુ ફેરફાર થયા છે તેની રજુઆત કરવામા આવી છે.જે તે વર્ષની પાછલા વર્ષો સાથે સરખામણી કરતાં ટકાવારીમાં શું ફેરફાર આવ્યો તે કોષ્ટકમાં દર્શાવેલ આંકડા જણાવે છે. નાબાર્ડ દ્વારા આપવામાં આવેલી માહિતી જણાવે છે કે બહુ મોટો વર્ગ છે કે જેમની લોનનુ વિતરણ અને નહિ ભરપાઇ થયેલ લોનની સરખામણીમાં તેમના બચત ખાતાઓ વધારે છે. વર્ષ ૨૦૦૯/૧૦ માં સ્વબચત વર્ગોની કુલ બચતખાતા ૬૯૫૩૨૫૦.ધિરેલ લોનના ખાતા ૧૫૮૬૮૨૨ અને નહિ ભરપાઇ થયેલ લોન ખાતા ૪૮૫૧૩૫૬ છે. આ માહિતી જણાવે છે કે તેવધુને વધુ લોકોને આવરી લે છે, અને ઓછી આવક ધરાવતાં લોકોને પુરી પાડવામાં આવતી નાણાંકીય સહાયમા. વધારો થયો છે. જો આપણે નાણાંકિય સહાયના અહેવાલોને ધ્યાન ગૃહલક્ષી ગ્રહકોની સંખ્યા૨.૨ કરોડ છે. તેથી કહી શકાય કે બધીજ નાણાંકિય સહાય આપતી સંસ્થાઓ દ્વારા લોકોની જરૂરીયાતને ધ્યાનમાં રાખીને તેમને નાણાંકિય સહાય પુરી પાડવામાં આવી છે.

● માઇક્રોફાઇનાન્સ અને આર્થિક વિકાસ :-

પ્રાપ્ત માહિતી મુજબ માઇક્રોફાઇનાન્સ દ્વારા વધુને વધુ ગરીબ અને ઓછી આવકવાળા લોકોને નાણાંકિય સહાય જેવી કે નાની બચતો, લોનખાતા, નાનો વિમો વગેરે સ્વરૂપે નાણાંકિય સહાય પુરી પાડવામાં આવી છે. ઇકોનોમિક રીર્પોટ પણ જણાવે છે કે આર્થિક વૃદ્ધિનો દર ૧ વર્ષમાં ૧ ટકા હતો જે ૧૦ વર્ષ બાદ ચઘીને ૧૧ ટકા થવા પામ્યો છે. એટલા માટે કહી શકાય કે ગૃહસ્થની આવકમાં નહિવત ફેરફાર થાય તો તેની અસર લોકોની આવક અને તેમની રહેણીકરણી પર પડે છે. જો રોજગારી વધે તો તે ચોકકસ આર્થિક વિકાસનું કારન બન(, પરંતુ માઇક્રોરોફાઇનાન્સની ચોખ્ખી અસર જાણવી મુશ્કેલ છે. કારણ કે ઘણી બધી સંસ્થાઓ ગરીબી નિવારણ માટે કાર્યરત છે. કોઇ પણ સંસ્થાની સફળતાનો આધાર તે સમયસર નાણાંકિય સહાય મળી રહે તેના પર છે, તેવુ અહેવાલ વ્યકત કરે છે.

● ઉપસંહાર :-

કોઇપણ દેશના આર્થિક વિકાસમાં નાણાંકિય સહાય કેટલી ઉપલબ્ધ છે, તેના ઉપર આધાર રાકે છે. અસરકારક નાણાંકિય નીતિની રચના કરવાની જરૂર છે, અને મૂડીસર્જનનો ચઘારો થાય તો તે ઔદ્યોગિકરણનાં તબક્કાના પ્રમાણને અસર કરે છે. એક સુવિકસિત નાણાંકિય પદ્ધતિથી સંભવિત ધંધામાં રોકાણ અંગેની તકોમાં વધારો થાય છે, બચતોનું એકત્રીકણ વેપારને આગળ લાવવામાં મદદ કરે છે. તથા જોખમને ઘટાડે છે. એક ખુબ સારી નાણાંકિય પદ્ધતિ એને જ કહેવાય કે જેનાથી નાણાંકિય નિર્ણયોમાં સુધારો થાય ,ઉપલબ્ધ નાણાંકિય સ્ત્રોતનું યોગ્ય વિતરણ થાય અને જેના અમલથી દેશની આર્થિક વૃદ્ધિ ઝડપી બને.

REFERENCE

- Banerjee, A., Duflo, E., Glennerester, R., & Kinnan, C. (2009). "The miracle of microfinance? Evidence from a randomized evaluation" (Working Paper). Cambridge, MA:The Abdul Latif Jameel Poverty Action Lab at MIT and the Center for Microfinance at IFMR.
- Emerlson Moses, "An Overview of Microfinance in India", International Referred Research Journal, vol. 3, issue 27, pp. 1-4, April, 2011.
- Vinayak. Gopal Patil,"Microfinance in India", Golden Research Thoughts, vol. 1, issue 4, pp. 1-4, November 2011.
- Fehmeen," Funding Sources for Microfinance Institutions (Financing Options), April 23rd, 2010.
- Biz Arena, "Microfinance –Current Status and Growing Concerns in India" October 2011.

Web Sites

- www.thinkmicrofinance.org
- www.spandanaindia.com
- www.iitk.ac.in/ime/MBA_IITK avantgarde/?p=475

* Dr. C.K. Patel * Dr. K.N. Jivrajani

Commerce
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 14 - 17
ISSN 2319 - 8168

INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS (IFRS) AND IT'S CHALLENGES IN CONVERGENCE IN INDIA

INTRODUCTION

International Accounting Standards Committee was formed in June 1973. The main objective of IFRS is to uniform setup accounting language to conduct international business smoothly and raise finance in global market. IFRS stands for International Financial Reporting Standards. It is a set of International Accounting Standards stating how particular types of transaction and other events should be reported in financial statement. IFRS is a set of accounting standards which are accepted worldwide.

Many of the standards forming part of IFRS are known as the older name "International Accounting Standards (IAS)". IASs were issued between 1973 and 2001 by the board of International Accounting Standards Committee (IASC). The International Financial Reporting Standards (IFRS) issued and approved by International Accounting Standards Board (IASB) are known as Global Reporting Standards. The Council of the Institute of Chartered Accountants of India, while appreciating the emerging diversities and complexities in the world of accounting and the need for knowledge of IFRS in relation to the convergence of the Indian Accounting Standards with IFRS. IFRS stands for "**International Financial Reporting Standards**" and includes International Accounting Standards (IASs).

IFRS has numerous disclosure requirements and would provide a lot of more information than Indian GAAP (generally accepted accounting principles). The objective financial statements is to provide information about the financial position, performance and changes in the financial position. These are standards for reporting financial results and are applicable to general purpose financial statements and other financial reporting of all profit-oriented entities. Profit-oriented entities includes those engaged in commercial, industrial, financial and similar activities, whether organized in corporate or in other forms also includes mutual insurance companies, other mutual co-operative entities, etc.

CHALLENGES IN THE CONVERGENCE WITH IFRS FACED BY INDIA

Looking at the various benefits, the policy makers in India have now realized the need to follow IFRS and it is expected that a large number of Indian companies would be required to follow IFRS from 2011. But, there are a number of challenges that India is likely to face while dealing with convergence with IFRS. Institute of Chartered Accountants of India (ICAI) established a task force in 2006 to study and suggest a path for adoption of IFRS in India. As per recommendation of task force, phase wise programme (already discussed in this paper) has been initiated to adapt to IFRS in India. Accounting Professionals in India and across the world

* Assi. prof., Arts & Commerce College, Nizar
** Lacturer, Arts & Commerce College, Nizar

have listed various benefits of adopting IFRS. In spite of these benefits, adoption of IFRS in India is difficult task and faces many challenges. Few of these are given below:

1. Successful Training Successful training is necessary for smooth implementation of IFRS. India lack training facilities to train IFRS. Professional Accountants, Government officials, Chief Executive Officers, Chief Information officers are also responsible for a smooth adoption process. It has been seen that India does not have enough number of fully trained professionals to carry out the task of adoption of IFRS in India.

2. Awareness of International Financial Reporting Practices The awareness of IFRS is still not there among the stakeholders like Firms, Banks, Stock Exchanges, and Commodity Exchanges etc. To bring a complete awareness of these standards among these parties is a difficult work.

3. Taxation IFRS adoption will also affect most of the items in the Financial Statements. Hence, the tax liabilities would also be changed. Tax laws should be changed as per IFRS. So, necessary changes are to be made in Taxation laws otherwise it will duplicate the administrative work for the Firms. A complete overhaul of Tax laws is the major challenge faced by the Indian Law Makers.

4. Amendments to the Existing Laws Existing laws such as Securities Exchange Board of India regulations, Indian Banking Laws & Regulations, Foreign Exchange Management Act also provide some guidelines for preparation of Financial Statements in India. In India, Accounting Practices are governed mainly by Companies Act 1956 and Indian Generally Accepted Accounting Principles (GAAP). Indian Lawmakers will have to make necessary changes/amendments to ensure a smooth transition to IFRS.

5. Financial Reporting System IFRS provide complete set of reporting system for companies to make their Financial Statements. Various laws and acts provide the financial reporting system in India but, that is not as comprehensive as provided by the IFRS. Indian Firms should make amendments in existing business reporting model to suit the requirements of IFRS. Enough control systems have to be put in place to ensure the minimum business disruption at the time of transition.

6. Use of Fair Value as Measurement Base IFRS is based on FAIR VALUE approach in measurement of various assets and liabilities. Indian Companies are preparing its Financial Statements on Historical Cost Basis. IFRS uses fair value to measure majority items in financial statements. The use of Fair Value Accounting can bring a lot of volatility and subjectivity to the financial statements. Adjustments to fair value will result in gains or losses which are reflected in the Income Statements and valuation is reflected in Balance Sheet.

7. Hardship in Conversion Sudden convergence with IFRS may cause hardships to the Indian industry. The industry therefore requires to be prepared for adoption of IFRS for which modifications are required to be made in the Accounting Standards. For example the revised version of AS 15 permits deferment of expenditure incurred on account of termination of services arising in a voluntary retirement scheme for transitional period in view of the fact that the Indian industry was undergoing structural changes at the time when this standard was introduced. As against this, IAS 19 does not allow the deferment of such expenditure even as a transitional measure.

8. Cost Companies also need to budget for the enterprise wide accounting conversion costs, including the audit effort and other external consulting costs.

Similarly implementation challenges also crop in the convergence with IFRS because of complexities of the recognition and measurement requirements and the extent of

disclosures required by IFRS on different types of entities that are public interest and other than public interest entities. There are significant differences between IFRS and Indian-GAAP. In fact, Indian Accounting Standards have not kept pace with changes in IFRS. This is because Indian Standards remain sensitive to local conditions, including the legal and economic environment. All the challenges mentioned here can be worked out by bringing a proper Internal Control & Reporting system in place. Firms, Regulators and Stock Exchanges in India should take some guidelines from the countries which have adopted the IFRS and have similar economic, political and social conditions.

RISKS INVOLVED IN INTRODUCING IFRS IN INDIA

· Implementing IFRS has increased financial reporting risk due to technical complexities, manual workarounds and management time taken up with implementation.

· The biggest risk in converging Indian GAAP with IFRS is the fact that the accounting entities underestimate the complexity involved in the process. Converting to IFRS will increase the complexity with the introduction of concepts such as present value and fair value. Similarly there are some recognition and measurement issues that would create quite a lot of controversy

· The treatment of expenses like premium payable on redemption of debentures, discount allowed on issue of debentures, underwriting commission paid on issue of debentures etc is different in IFRS framework than the present method used. This would bring change in financial statement (income statement) leading to enormous confusion and complexities.

· Another risk involved is that the IFRS do not recognize the adjustments that are prescribed through court schemes and consequently all such items will be recorded through income statement

· There will be changes as per IFRS in the very concepts and definitions of in a few areas like change in the definition of 'equity'. This would result in tax benefits of hybrid instruments where 'interest' is treated as receiving a dividend.

· It will be difficult for the small firms and the accounting companies to keep pace with the process of convergence with IFRS. It will be more challenging at the ground level. Basic idea is that it should be made mandatory for the companies to prepare consolidated financial statements which provide information about their unlisted companies as well under IFRS. This may be resulted in increased challenges to the small and medium firms in the country.

· Every Laws and pronouncements are always country specific and no country can give up wholly its own laws altogether. It will always be checked that the IFRS pronouncements fit for application in a particular country and its environment.

· The financial statements as per IFRS are more complex than financial statements based on Indian GAAP. This complexity threatens to undermine the usefulness of IFRS financial statements in making decisions. The problem is that the preparation of financial reports will become just a technical compliance exercise rather than a mechanism for communicating performance and the financial position of companies.

SUGGESTIONS FOR SUCCESSFUL IMPLEMENTATION OF IFRS

We cannot escape or avoid from converging or accepting IFRS. There is a strong case for convergence and harmonizing accounting principles and standards at the international level. This goes more strongly with India as we have witnessed a good growth with globalization. This will help Indian companies to raise funds from offshore capital market. Therefore, India should go along and face the challenges, study the likely risks and accordingly get prepared for IFRS. In view of

various challenges and difficulties it seems to be more appropriate to adopt all IFRSs from a specified future date as it is. This method has been successfully adopted by many countries. ICAI has also decided to adopt IFRS for public interest entities from accounting periods commencing on or after april1 2011.

Tax authorities should consider IFRS impact on direct and indirect taxes and provide appropriate guidance from a tax perspective. The Institute of Chartered Accountants of India should make an all effort to train and upgrade the professionals engaged in IFRS. It should be made mandatory or compulsory for the companies to prepare IFRS compliant statements along with Indian GAAP compliant statements so we can trace likely problems in advance and corrected as far as possible.

The researchers point out some suggestions for successful implementation of IFRS and to enable harmonization in published company annual reports at the international level.

1. IASB should make publicity of standards developed by it and get support from the accounting professionals, member countries and corporate management all over the world.
2. Political pressure should be avoided on International Accounting Standards Board (IASB) from various interest groups, private sector and government agencies.
3. IASB should motivate to adopt IFRS and formulate and reformulate their rules that they are in line with IFRS.
4. Governing bodies of the various accounting profession can also be used to apply disciplinary procedures in case of non-convergence with IFRS.
5. Legislation should be passed to the effect that in case of any changes or amendments in IASB, the local standards, if any, should be brought in line with these.
6. Local stock exchange can be used for co-operating in taking action against companies that fail to comply with the IFRS.
7. The high degree of mutual international understanding about corporate objectives to implement IFRS successfully and smoothly.

CONCLUSION

In the era of Liberalization, Privatization and Globalization (LPG), convergence with IFRS is the need of this era. In India, it is necessary to adopt the provisions of IFRS in order to develop consistency with the regulatory and economic environment. IFRS is set to become universally acceptable. On a worldwide basis, Accounting Standards (AS) are used as necessary rigid mechanism tool for grounding purpose for the preparation of financial report, as well as audit purposes. The Institute of Chartered Accountants of India should make an all out effort to train and upgrade the professionals in IFRS. These milestones need to be achieved at the earliest otherwise, the whole convergence exercise could be a hopeless tangle and waste of time, resources, capital and cause inconvenience for Indian entities. Indian entities should not take things lightly and should implement IFRS immediately.

The vision of a harmonized accounting world may lubricate the issue and establish hinges to strengthen it, to make it more practical. Looking at the present scenario of the world economy and the position of India convergence with IFRS can be strongly recommended. But at the same time it should be painless process. All parties concerned with financial reporting also need **to** share the responsibility of international harmonization and convergence. A continuous research is in fact needed to harmonize and converge with the international standards and this in fact can be achieved only through mutual international understanding both of corporate objectives and rankings attached to it.

REFERENCES

- IFRS, Vol.II, Taxman- India-2008, pp.39 to 41.
- Mitra Gautam, Mitra Leela, the Handbook *of* News Analytics in Finance.

* Dr. Dilip Joshi

Commerce
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 18 - 21
ISSN 2319 - 8168

ROLE OF RESERVE BANK OF INDIA AND A PARLIAMENTARY PANEL ON PUBLIC SECTOR BANKS BAD LOANS

Introduction : The banking system in India is regulated by the Reserve Bank of India as the central banking authority in the country. Banking regulation is not peculiar to India, as the banking system of every country is regulated by some authority in terms of the laws of the country concerned. Even in the United Kingdom, where banking has not been defined under any statute book, the banking system is regulated by the Bank of England as the central banking authority in terms of an enactment. In India to the banking system is regulated by the Reserve Bank of India, in terms of the Reserve Bank of India Act, 1934 and the Banking Regulation Act, 1949. A reasonable regulation of the banking system is essential to check the imprudence of the players, which can erode the confidence of the public in the banking system. The financial system deals with the people's money and it is necessary to generate, maintain and promote the confidence and trust of the people in the banking system at all times and with great care by preventing and curbing all possibilities of misuse and even imprudence by any of the players of the financial system. Thus, the rationale behind regulation of the financial/banking system is:

· To generate, maintain and promote confidence and trust of the public in the financial/banking system.

· To protect investor's interests by adequate/ timely disclosures by the institutions and access to information by the investors.

· To ensure that the financial markets are both fair and efficient.

· To ensure that the participants measure up to the rules of the marketplace.

In India, which is a developing country, the role of the banking regulator (RBI), as also of the securities market regulator (Securities and Exchange Board of India- SEBI), is more crucial in achieving the aforesaid objectives of a stable banking/financial system. RBI has the added responsibility to smoothen and aid the process of economic development of the country via the banking system in tune with the national economic policies.

The foregoing objectives of the banking system with reference to the RBI would be disclosure in this Unit. The RBI's statutory objectives and regulatory functions and tools would be explained in this Unit to enable you to better understand the various facets of banking that would be dealt with in the subsequent units.

RBI's constitution and objectives

The Reserve Bank of India (RBI) was constituted under the Reserve Bank of India Act, 1934 and started functioning with effect from 1 April, 1935. RBI is the oldest among the central banks operating in developing countries, though it is much younger than the Bank of England and the Federal Reserve Board operating as the central banks in UK and USA respectively, being developed countries. RBI is a state owned institution under the Reserve Bank (Transfer of Public

* Asso. prof., Smt. P.N.R. Shah mahila Arts & Commerce College, Palitana

Ownership) of India Act, 1948. This Act empowers the Union Government, in consultation with the Governor of the RBI, to issue such directions to RBI are appointed by the Union Government. The control of the RBI, to issue such directions to RBI as considered necessary in public interest. The control of the RBI vests in the Central Board of Union Government. The RBI's internal management is based on functional specialization and coordination amongst about 20 departments, with headquarters at Mumbai, which is the financial capital of the country.

The main objectives of the RBI are contained in the RBI Act, 1934. It reads 'Whereas it is expedient to constitute a Reserve Bank of India to regulate the issue of bank notes and keeping of reserves with a view to securing monetary stability in India and generally to operate the currency and credit system of the country to its advantage'. The main objectives of RBI may be stated as follows in specific terms:

1) To maintain monetary stability such that the business and economic life of the country can deliver the welfare gains of a mixed economy.

2) To maintain financial stability and ensure sound financial institutions so that economic units can conduct their business with confidence.

3) To maintain stable payment systems, so that financial transactions can be safely and efficiently executed.

4) To ensure that credit allocation by the financial system broadly reflects the national economic priorities and social concerns.

5) To regulate the overall volume of money and credit in the economy to ensure a reasonable degree of price stability.

6) To promote the development of financial markets and systems to enable itself to operate/regulate efficiently.

RBI's main functions : We will now discuss the essential functions of RBI that help it to achieve the objectives mentioned above. These are as follows:

Notes Issuance : RBI has the sole authority for the issuance of currency notes and putting them into circulation, withdrawing them or exchanging them. RBI has issued and put in circulation notes in the denomination of Rs. 2, 5,10,20,50,100,500 and 1000, except Rs. 1 notes and all coins, which are issued by the Government of India, but put into circulation by RBI. The RBI has about seventeen Issue Offices and above 4,000 currency chests where new and reissuable notes are stored. The currency chests are kept by various banking groups as agents of RBI. The RBI Group has over 2,800 currency chests. Nationalized banks have about 800, Treasuries about 420 and private sector banks have about 20 currency chests. As a cover for the notes issue, RBI keeps a minimum value of gold coin, bullion and foreign securities as a part of the total approved assets.

Government's banker

RBI acts as the banker to the Central and State Governments. As such, it provides them banking services of deposits, withdrawal of funds, making payments and receipts, collection and transfer of funds and management of public debt. Government deposits are received free of interest and RBI does not receive any remuneration for the routine banking business of the government. RBI also makes 'ways and means advance' to central and state governments, subject to certain rules and limits on the amount of overdrafts with a view to contain the fiscal deficit as decided by the central government. RBI charges a commission for managing the public debt and interest on overdrafts from the concerned governments.

Banker's bank : Every central bank act as a bankers' bank and so does RBI. The commercial banks and state cooperative banks which are scheduled banks (appearing in the second schedule of the RBI Act) have to keep stipulated reserves in cash and in

approved securities as a percentage of their Demand and Time Liabilities (DTL). These reserves, as discussed in a later section of this Unit, regulate the banks' ability to create credit and affect money supply in the economy. RBI also changes its Bank Rate to regulate the cost of rediscounting bills and by refinance mechanism for certain kinds of credit, subject to the conditions laid down in its Credit Policy announced by annually.

Bank's supervision : From November 1993, RBI's banking supervisory function has been separated form its traditional central banking functions. The Board of Financial Supervision (BFS) was set up in 1994 to oversee the Indian Financial System, comprising not only commercial banks, state cooperative banks, but also the All India Financial Institutions (AIFIs) and Non-Banking Finance Companies (NBFCs). The BFS has a full time vice-chairman and six other members, apart from the RBI Governor as its chairman.

RBI's supervisory powers over commercial banks are quite wide as mentioned below and their objective is to develop a sound banking system in the country:

1) To issue licenses for new banks and new branches for the existing banks.

2) To prescribe the minimum requirements for the paid-up capital and reserves, maintenance of cash ensure their sound working.

3) To inspect the working of the scheduled banks in India and abroad from all relevant angels to ensure their sound working.

4) To conduct ad hoc investigations into complaints, irregularities and frauds pertaining to the banks.

5) To control appointments, reappointments, termination of Chairman and CEOs of private banks.

6) To approve or force amalgamation or merger of two banks. The recent example is the merger of Global Trust Bank with Oriental Bank of Commerce, after the RBI's moratorium of the former in early 2004.

Parliamentary panel scanner The parliamentary Consultative committee on Finance will question the government on the increase in non-performing assets (NPAs) of PSBs and the measures taken to contain them. The finance ministry is looking into the books of PSBs to see if there are any cases of aggressive or reckless lending in the past or an unexplained ump in the credit growth that has resulted in a rise in NPAs. The panel considers the rising NPAs a serious problem that needs to be felt with urgently. This is even as the central Bureau of Investigation (CBI) is looking into the top 30 major loan defaulter accounts to see if there are any wrong doings by officials and borrowers. The chief vigilance officers of banks are to prepare a list of cases where there are suspected malpractice in lending, loan sanctioning and disbursement. The idea is to see if anyone has committed any fraud to obtain loans by forging collateral titles, fudging numbers in balance sheets and financials of companies as well as in asset valuation. Finance Ministry asks PSBs to increase the pace of recovery and manage NPAs. It is suggested to the PSBs that the write-offs of loans should not be more thanthe recovered amount. PSBs are told to put in place an early warning system and constitute a Board-level committee to monitor the recovery. Gross NPSs of public sector banks had jumped to Rs. 1.79 lakh crore at the end of June quarter from Rs. 1.55 lakh crore at March 31, 2013. According to RBI, the high level of NPAs cost the banks by way of loss of interest income, besides provisioning, recovery and litigation costs.

Development of the financial system : This represents RBI's developmental role as against its regulatory and supervisory role over banks as mentioned above. RBI has created specialized financial institutions for:

1) Industrial finance: Industrial Development Bank of India (IDBI) in 1964.

Small Industries Development Bank of India (SIDBI) in 1989.
2) Agricultural credit: National Bank for Agriculture and Rural Development (NABARD) in 1981.

RBI has also initiated several schemes connected with various facets of banking which have significantly impacted the banking development in the country over the last five decades. Some of these are as follows:
1) Bill Market Scheme of 1952 and 1970.
2) Lead Bank Scheme for backward districts development (1970s).
3) P.L. Tandon Committee on Inventory norms for Bank Credit, 1974*.
Note: The schemes marked with an asterisk (*) have been discontinued after the liberalization since 1991.
RBI has also tried to integrate the large unorganized financial sector (indigenous bankers, various kinds of non-banking finance companies etc.) into the organized financial system by regulating them to some extent. However, the task is so enormous and complex that it will take longer for RBI to have the desired integration of the two sectors, so as to work as a single financial system in the country.
Exchange control by RBI : RBI is entrusted with the duty of maintaining the stability of the external value of the national currency-Indian Rupee. It used to regulate the foreign exchange market in the country in terms of the Foreign Exchange Regulation Act (FERA). 1947 (amended and enlarged 1973). The FERA, 1973 has been replaced by the Foreign Exchange Management Act, 1999 (FEMA) and RBI is now guided by the provisions of the new Act. The rupee tumbled 110 paise on 26th August 2013 to once again close below the 64 mark against the dollar, giving up a major part of earlier day's gains amid heavy month-end dollar demand from importers and capital outflows. A strengthening dollar overseas and late weakness in local stocks also put pressure in the rupee. The movement of the dollar/ rupee futures was far different from the spot rate on August 22, when the rupee hit a fresh historic low of 65.56/$, the three month dollar/rupee futures was quoting around 65.92/$, a modest premium of 44 paise. However, its onshore forwards counterpart was trading at a hefty premium of over 70 paise. On 26th August 2013 the rupee weakened to end at 64.31/$ while the three month dollar/rupee futures contract was last settled at 64.46/$. The three-month forward settled at 65.99/$. It indicates that day by day RBI control on exchange becomes weak.
The RBI performs the following tasks:
1) It administers foreign exchange control through its Exchange-Control Department. It authorizes the bank's specified branches and other dealers, called Authorized Dealers (Ads) to deal in the prescribed kinds of foreign exchange transactions and issues the AD series of circulars for regulating such transactions.
2) It manages the exchange rate between the Indian Rupee and foreign currencies, by selling and buying foreign exchange to/from the Authorized Dealers and by other means.
PSBs Corporate Debt Restructuring : In Dena Bank like bank Worst case scenario reflected. Slippage for the quarter will be about Rs. 200 crore due to a number of smaller accounts. If its credit does not grow, the gross and net NPAs will rise as a ratio of the total assets. Dena Bank has a restructuring pipeline of about Rs. 900 crore for the second quarter. There are a number of large accounts which are coming into the CDR cell together.

REFERENCE

- ⇨ The Financial Express dated 27th August, 2013.
- ⇨ Business Standard dated 27th August, 2013.

* Neelam Shah * V.Y. Borse

Commerce
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 22 - 23
ISSN 2319 - 8168

UNORGANIZED RETAIL IN INDIA

Indian apparel retail is divided between two sectors: organized and unorganized. Organized retail involves the sale of merchandise by licensed retailers. The unorganized retail sector in India refers to the traditional retailing formats of pavement vendors, mobile vendors, and traditional local kirana shops. Unorganized retail generally involves the sale of unbranded merchandise. Sales through the unorganized retail sector are predominant in India with the organized retail sector being a lot smaller. It is estimated that over 95% of retail in India is done through the unorganized channel. However, as the employment rate and disposable income levels have risen over the years, consumers in India have begun to turn increasingly towards branded products and there has been a shift towards the organized retail channel.

Key Words: organized and unorganized retail, consumer, Quality levels of manufacturing, global brand, FIFO (first in, first out system)

Though, we are in 21st Century, still in retailer is behaving in an organized way. There is some saying by the big retailers,

· In business, today, nothing is stable. Either you are growing or you are perishing. There is no place in between.-**Kishor Biyani**

To be satisfied with whatever you have & to think that it will last forever is the biggest hurdle on the way to success.-**Sam Walton**

So, As a retailer, If we want to change, then we should change our self from unorganized to organized. Because If I am talking from 1995, then there are lots of changes is happening like,

10 major changes between 1995 and now in India

1. Indian consumer has changed –

a) Indian consumer is value conscious. They are constantly moving targets. It keeps you on the edge and forces you to constantly innovate. We have young generation/now generation. They want to use now better products. We have no tolerance for poor quality. Even the poor or rural people are willing to pay, But can't tolerate bad quality.

b) Young people are decision makers in the family and in business. They are well informed. They ask why I pay more. They will challenge the company.

2. The size of the project has changed.

3. We are getting global reach.

4 Quality levels of manufacturing, especially in components and in pharma sector. We are as good as anybody else in the world.

5 Managerial compensation has gone up.

6 Amending capabilities have changed dramatically.

7 Governance has improved

8 Entry of many global brands

9 World has recognized our potential and ability.

10 Divide between urban and rural is past.

So, India is changing very fast but there was a no change in a small retailer mindset. If I am talking about the growth of retail sector then, there are two major reasons for the growth of

*** Lecturer, M.K. College of Commerce, Bharuch**
**** Statistical assistant, Office of Statistical Officer (Inspection), Vadodara.**

organized retailers is.
1) Constant changing customers. &
2) Retailers commitment for not to change.
A small retailer even today wants to treat the new customers with old methods & succeed. In India, there are 1 crore retail outlets approx, out of which few are branded showrooms & franchise stores, rest are family owned small or medium size stores. Most of the stores are operated by the family members. Very few stores have staff of 1, 2 or 3 max. & they think if customer's wants to buy he/she will come, we don't need to do anything for that. (Ignorance of marketing and branding)
The idea of periodically renovating the store, decorate it with new colors, to create attractive display is almost unacceptable to them. Especially to the small grocery retailers. Surprising fact is that they color their house every year on Diwali. (Ignorance of new changed customer & their changing needs)
Never thought about making the business customer centric, providing better service to the customers & providing unique shopping experience to the customers and make them happy. (Ignoring the competition)
Often they don't have the proper stock of the required goods & the surprising fact is that they realize this when the customers has gone back disappointed due to lack of the stock. (With help of computer and proper software they can manage this easily or they can keep manual stock but they ignore all such techniques)
Majority of the time the goods in their shops are not placed properly. You can compare these shops with go-down or ware house. The goods purchased recently is stocked ahead of the old goods & is sold first & the old goods behind the fresh stock corrupts. (Ignoring the systems like FIFO – first in, first out system)
Majority of the retailers have joined the business without much formal education & those who are fortunate enough to complete their graduation are lacking the professional knowledge of retailing such as: retail management, display & merchandising management, marketing and sales promotion skills. Etc. on the other hand the professional knowledge about retailing is the biggest strength of big organized retailing companies. They make payments to their suppliers only if they have money in their cash counter. No formal standard system of payments to the suppliers because of which good quality suppliers don't do business with them or if they do, they do it in limit. Worst if they have marriage or other similar expensive function in house they stop payment of all the suppliers & give priority to their family occasions against the business. (Lack of professionalism)
If the business is running good they often don't invest the profit back into their business for its growth but rather they milk their own business & invest in property, stocks of other company or buy ornaments.
Treating the customers with old style, not changing yourself & not changing the store layout, not renovating it, not learning and implying the latest and professional systems of retailing, ignoring the changed customers & ignoring the importance of marketing and branding. By doing the above practice how can one expect to succeed or survive in today's highly competitive & new business environment?

REFERENCE

- Charania, A., Panjawani, B & Andharia, R. "Retail Mahayudh", Retail Guru, 2007.
- Das, K. "H-CRM", Viva, 2004.
- Blenchard, K. "Customer Mania", Harper Collins Publishers Ind. Ltd., 2007.
- Walton, S "Made in America", Random House Publishing Group, 1993.

Websites

- http://www.marketline.com/blog/unorganized-retail-in-india-currently-dwarfs-the-organized-retail-channel/#sthash.GJQcAZg1.dpuf

* Nidhi Shah

Commerce
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 24 - 27
ISSN 2319 - 8168

AN EMPIRICAL STUDY ON CAPITAL STRUCTURE AND ITS IMPACT ON BANK'S PERFORMANCE: WITH SPECIAL REFERENCE TO SBI

Financing decisions are one of the most critical areas for finance manager. It has direct impact on capital structure and financial performance of the organization. It has always been an area of interest for researchers to understand the relationship between capital structure and financial performance of the organization. This paper analyse the impact of capital structure on the performance of Bank's with special reference to the SBI, using data from the financial year 2008 to 2012. The data were analysed on the basis of correlation between profitability ratio i.e. return on long term fund, return on net worth, return on assets, & EPS & capital structure ratios i.e. total debt to owners fund ratio. Results of our study demonstrated that capital structure influences financial performance.

Keywords: Capital structure, performance, SBI.

Introduction

Given the objective of maximisation of shareholders' wealth, the need for an optimum capital structure cannot be over emphasised. In operational terms, every firm should try to design such capital structure. But the determination of an optimum capital structure is formidable task. It should be clearly understood that identifying the precise percentage of debt that will maximise price of shares is almost impossible, however to determine the proportion of debt to use in the financial plan in conformity with the objective of maximising the share price. The key factors governing the capital stricter decision are profitability & liquidity.

The growth in the Indian Banking Industry has been more qualitative than quantitative and it is expected to remain the same in the coming years. Based on the projections made in the India Vision 2020" prepared by the Planning Commission and the Draft 10th Plan, the report forecasts that the pace of expansion in the balance-sheets of banks is likely to decelerate ". The total assets of all scheduled commercial banks by end-March 2010 is estimated at 40,90,000 crores. That will comprise about 65 per cent of GDP at current market prices as compared to 67 per cent in 2002-03. Bank assets are expected to grow at an annual composite rate of 13.4 per cent during the rest of the decade as against the growth rate of 16.7 per cent that existed between 1994-95 and 2002-03. It is expected that there will be large additions to the capital base and reserves on the liability side.

The Indian Banking Industry can be categorized into non-scheduled banks and scheduled banks. Scheduled banks constitute of commercial banks and co-operative banks. There are about 67,000 branches of Scheduled banks spread across India. As far as the present scenario is concerned the Banking Industry in India is going through a transitional phase.

The Public Sector Banks (PSBs), which are the base of the Banking sector in India account for more than 78 per cent of the total banking

* Lecturer, G.L.kakadiya college of commerce & Management, Bhavnagar

industry assets. Unfortunately they are burdened with excessive Non Performing assets (NPAs), massive manpower and lack of modern technology. On the other hand the Private Sector Banks are making tremendous progress. They are leaders in Internet banking, mobile banking, phone banking, ATMs. As far as foreign banks are concerned they are likely to succeed in the Indian Banking Industry.

The State Bank of India, the country's oldest Bank and a premier in terms of balance sheet size, number of branches, market capitalization and profits is today going through a momentous phase of Change and Transformation – the two hundred year old Public sector behemoth is today stirring out of its Public Sector legacy and moving with an agility to give the Private and Foreign Banks a run for their money.

The bank is entering into many new businesses with strategic tie ups – Pension Funds, General Insurance, Custodial Services, Private Equity, Mobile Banking, Point of Sale Merchant Acquisition, Advisory Services, structured products etc – each one of these initiatives having a huge potential for growth.

2. Overview of literature

The real debate on the capital structure was started after the publication of the celebrated paper of Modigliani and Miller (MM) in 1958. With the assumptions of perfect market and no tax world MM proposed that the selection of debt-equity was independent of the value of the firm. Modigliani and Miller provide path and guidelines for the researchers to analyze the financing patterns and later several hypotheses have been put forward or considerable work has been done by researchers to analyze the determinants of capital structure. In 1963, Modigliani and Miller wrapped up the corporate tax assumption and intended that the value of the firm or cost of capital varied with the variation in the utilization of debt capital due to tax benefits (Baral 1996).

Since Modigliani and Miller's (1958) irrelevance proposition, firm's capital structure decisions have been intensely investigated. The irrelevance proposition states that under strict assumptions, among which are the absence of corporate taxes, the structure of capital is irrelevant to the determination of a company's value. The assumption on taxes proved to be crucial for the irrelevance proposition. In fact, a few years later, Modigliani and Miller (1963) concluded that the introduction of corporate taxes and the possibility of deducting interest on debt from taxable profits would induce firms to be completely financed by debt. However, as this is not usually observed, several authors, including Modigliani and Miller themselves in Modigliani and Miller (1963), argued that bankruptcy costs, and other costs associated with debt, could explain why firms were not totally financed by debt. This discussion on the benefits and costs of debt is central to the trade-off theory of capital structure. According to this theory, there are forces leading firms to less leverage, for instance bankruptcy costs, and forces leading to more leverage, among them the above mentioned tax benefits of debt and the agency costs of free cash flow. The combination of these forces results in the existence of a target leverage at which the value of firms is maximized. The main predictions of this theory on leverage ratios are related with the profitability of firms. Profitability should have a positive impact on leverage, as it contributes to a decrease in bankruptcy costs. In addition, more profitable firms benefit more from the tax benefits of debt (DeAngelo and Masulis, 1980).

As these firms have freer cash-flow, the existence of debt payments also helps to reduce agency costs of equity, by aligning the interests of managers and shareholders (Jensen and Meckling, 1976, and Jensen, 1986). Besides profitability, there are other characteristics of firms that help to explain target leverages.

According to theory, bankruptcy costs are expected to be lower for firms with more tangible assets, as these could be used as collateral. In addition, the existence of depreciation expenses helps to explain less leverage, as these expenses result in tax benefits.

Studies showed contradictory results about the relationship between increased use of debt in capital structure and firms performance. Some studies (Taub, 1975; Roden and Lewellen, 1995; Champion, 1999; Ghosh *et al.*, 2000; Hadlock and James, 2002, Berger and Bonaccorsi di Patti, 2006) showed positive relationship and some (Kester, 1986; Friend and Lang, 1988, Fame and French, 1998, Gleason *et al.*, 2000; Miserly and Li, 2000, Booth *et al.*, 2001 Ibrahim, 2009) showed negative or weak/no relationship

3. Research methodology

3.1 Research design : "A research design is the arrangement of conditions for collection and analysis of data in a manner that aims to combine relevance to the research purpose with economy in procedure." For this research purpose, the research design is analytical and descriptive design.

3.2 Unit of analysis :- Unit of analysis means the study of variables associated with the research problem. There are several variables under the study but the main variables have to be studied. For this research, a unit of analysis is SBI.

3.3 Sampling design :- When some of the elements are selected with the intention of finding out something about the population from which they are taken, that group of elements are referred to as sample and the way in which sample is selected is referred to as 'sample design. 'The sampling design for this research "convenience based non – probability sampling." The non – probability sampling means wherein items for the sample are deliberately selected by the researcher leading to personal bias.

3.4 Data collection method :- For this research purpose, the data have been collected through annual reports of the SBI. The present study is done for the last five Accounting Years i.e. 2007-08 to 2011-12. The secondary data will be very helpful in evolving an appropriate methodology for the study and in formulating a conceptual framework for the study. For these purposes, various secondary sources like customer satisfaction index, annual reports of banks, books and periodicals, research articles, seminar reports, working papers, study reports of government agencies, news papers, study reports of expert committees, plan documents, web sites etc.

3.5 Objective :- The purpose of this paper is to demonstrate the impact of defining the main variables of capital structure and performance on experimental results. Therefore, the following hypotheses are extracted:

1. There is a significant relation between total debt to owners fund & return on long term fund of SBI.
2. There is a significant relation between total debt to owners fund & return on net worth of SBI.
3. There is a significant relation between total debt to owners fund & return on assets of SBI.
4. There is significant relation between total debt to owners fund & total income to capital employed of SBI.

3.6 Data analysis & Interpretation:- After gathering necessary data, they were analyzed by Excel and the variables were calculated. Then the variables entered in SPSS software and then correlation between dependent and independent variables were measured by using Pearson correlation coefficient. The four profitability ratios of five years & one capital ratio for those five years were analysed for finding correlation. Correlation is denoted by r. if r =1 then its correlation is positive & perfectly correlated. If r=-1 then its correlation is negative. If r=-0 then it's known as there isn't any correlation. The following data were

collected for research purpose.

Year	R	2007-08	2008-09	2009-10	2010-11	2011-12
Total debt to owners fund ratio		10.96	12.81	12.19	14.37	12.43
Return on long term fund	0.57	86.83	100.35	95.02	96.73	96.84
Return on net worth	-0.20	13.73	15.75	13.89	12.71	13.94
Return on assets	0.00	1251.05	1023.40	1038.76	912.73	776.48
Total income to capital employed	-0.23	8.96	8.99	8.62	8.48	9.40
Earning per share	-0.065	106.56	143.67	144.37	116.07	174.15

The table shows the performance ratios of Return on long term fund, Return on net worth, Return on assets, total income to capital employed & earning per share & capital structure variable ratio of total debt to owner's fund. The correlation between long term debt to owners fund & Return on net worth, Return on long term fund, Return on assets, total income to capital employed & earning per share were defined by taking five years ratios of SBI.

3.7 Findings & conclusion :- Tests on coefficient of correlation demonstrated that there is a meaningful link between one variables of capital structure and four variables of performance except the link between return on assets that is not meaningful. As per the above table the ratios of profitability i.e. return on long term fund, Return on net worth, Return on assets, total income to capital employed & earning per share is found.

1. The table shows that there is a positive correlation between total debt to owners fund & return on long term fund as the value of r is positive. But that's not perfectly positive as its value is less than one i.e. 0.57. So the null hypothesis is rejected & alternative hypothesis is accepted as there is significant relation between these two variables of SBI.
2. There is a negative correlation between total debt to owners fund & return on net worth as the value of r is negative. But that's not perfectly negative as its value is more than minus one i.e. -0.20. So the null hypothesis is rejected & alternative hypothesis is accepted as there is significant relation between these two variables.
3. There isn't any correlation between total debt to owners fund & return on assets as the value of r is zero. So the null hypothesis is accepted & alternative hypothesis is rejected as there isn't any significant relation between these two variables.

Conclusion

Financing decisions are one of the most critical areas for finance managers. It has direct impact on capital structure and financial performance of the companies. It has always been an area for interest for researchers to understand the relationship between capital structure and financial performance of the company. The research defined that the capital structure decision affects the profitability of any companies. The capital structure of SBI is having some negative & positive effects on different profitability ratios over the period. When there is change in capital structure it will also make changes in performance of bank.

REFERENCE

- ⇨ M Y Khan & P K Jain, "Financial Management", Fifth edition, TATA McGaw Hill Education private ltd., 2010, pp. 6.1-6.72
- ⇨ Dr.P.K Srivastava, "Banking Theory & Practises", tenth edition, Himalaya Publishing house, 2007, pp.30-54

* Rinky Bhatia

Commerce
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 28 - 29
ISSN 2319 - 8168

MICRO FINANCE INSTITUTES FOR WOMEN EMPOWERMENT

Any economy would develop when planning would be benefited to all caste and creed with out any sort of gender differentiation. Under the drip down theory in the planning process it was expected that women will equally benefit along with men. This has been belied by actual development. The ninth plan document recognizes that inspire of development measures and constitutional legal guarantees- women have lagged behind in almost all sectors. In early 1990's the problem of women workers in unorganized sectors aggravated. Women workers in unorganized sector exploited by the owner with the intent to have contemptible labor availability. Their valence contribution is consider as small or ignored task and remains nonmonetised. Micro finance is emerging as a powerful instrument for poverty alleviation in the lower economic zone and provides sense of self dependency through SHG's. Main target of micro finance is to promote self reliance and strengthen collective self help capacities of poor and leading empowerment among them. Rapid progress in SHG formation has now turned into an empowerment movement among women across the country. With economic empowerment, women ability to influence or to take relative decision increased and which would uplift social development. Social exploitation, inequalities among caste would be reduced by that. This paper puts thoughts of how MFI's has received recognition as a strategy for economic development and try to empowerment women. This paper also examines the impact of MFI's with respect to poverty alleviation and socioeconomic empowerment of rural women.

What is Micro Finance? "Provision of thrift, credit and other financial services and products of very small amounts to the poor in rural, semi-urban or urban areas for enabling them to raise their income levels and improve living standards". Micro finance means provide small credit to a person who intends to become self reliant

MFI AS TOOL FOR WOMEN UPLIFTMENT:

New emerging side would be developed by economy through MFI. In this SHGs gives special attention as already researchers focus on that which is based on divided liability. With MFI it is possible to focus on the sector which is negated by State and public institutions. focus on the women employment and livelihood needs for the poor .

Till 1990 women gender is highly ignored by society with the view to development. higher level discrimination faced by them and it would be compulsion for them to live below standard life and this would increase the perceptible gap among society and particularly in ruler sector.

Government different schemes not reach to the targeted people and due to this condition of women become most terrible. Lower success rate of government scheme not provide hopes to the large segment of India . in this time development of MFI comes as RAY OF HOPE.

While study this some difficulties for women development are reflected and they are

· Lower education rate
· No sound knowledge about business
· Lack of confidence about own self

* Shree Narayana College of Commerce, Ahmedabad

· Lack of accountancy knowledge
· No capital resources
· Lack of ownership of own resources
· In a group many are relative which increase social pressure
· Payment norms not clarity
· Time management
· Traditional roles
· Group collateral programs

OPPORTUNITY FOR THE WOMEN:

With MFI new world would be developed for women. A self dependant and self reliant gives boost up energy to them self. Saving form business give a new edge to them for development which never would achieve by house hold work. With the investment they can take their own decision for their business, for children better future, social development, society better off and able to protect domestic violence. They act as joint decision maker and self worth who is not depending on other. Their contribution, uplift their status and improve domestic relation in their society.

At the world glance after the upliftment of women status opportunities also derived by them for social and political empowerment.

"It is likely that changes at the individual, household and community levels are interlinked and that individual women who gain respect in their households then act as role models for others leading to a wider process of change in community perceptions and male willingness to accept change." (Lakshman, 1996). Women outside their immediate family there have sometimes been significant changes. Micro-finance has also been strategically used by some NGOs as an entry point for wider social and political mobilization of women around gender issues. For example SEWA in India, CODEC in Bangladesh and CIPCRE in Cameroon, indicate the potential of micro-finance to form a basis for organization against other issues like domestic violence, male alcohol abuse and dowry. With their work at MFI it is possible

· They can concentrate on their own need
· Work pressure would be help them to not concentrate on their social issues
· Reduce their penury for life.

SUGGESTIONS:

Women feminism is not possible till women empowerment. To give women empowerment it is essential to reduce gender base differentiation among society. Before MFI gender discrimination is totally negated by the society but it comes to focus with MFIs. Intense efforts make to maintain power with in their hand and reduce financial crunch. MFI provide ruler sector women their own identity and also provide them income for survival. With loan they are able to start business and also change their life looking scenario.

But at the same time it should be remember that with a small loan it is not possible to give them totally self reliance. Authority always keeps close watch over all the business deals. At the time of chronic poverty it is more beneficial to save service rather then offer credit.

CONCLUSION:

In India advance level development for banks NFOs and MFIs should recorded. Nevertheless ensuring that the micro-finance sector continues to move forward in relation to gender equality and women's empowerment will require a long-term strategic process of the same order as the one in relation to poverty if gender is not to continue to 'evaporate' in a combination of complacency and resistance within donor agencies and the micro-finance sector. [1] In MFIs operating margins becomes tighter and this is the main reason for smaller loans delivered and due to this risk of lending to men to be too high. But in that one negative side shown by the World Bank report that while investing in to the business of male averaged return would be 11% while in women oriented business it would be very negligible or no returns.[2] The SHGs have helped the members to strengthen their financial positions

* Sushmitha Sharad

Commerce
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 30 - 32
ISSN 2319 - 8168

ETHICS IN MEDIA

Code of ethics in media to me would be when the newspapers or journalists start behaving more responsible towards journalism and when they would be accountable for what they depict or show to the public. The idea is, whoever enjoys a special measure of freedom, like a professional journalist, has an obligation to society to use their freedoms and powers responsibly. This would be useful so that people in power are able to be held liable in case their actions are not professional. People that have high media attention should not abuse the power. The second idea is society's welfare is paramount, more important than individual careers or even individual rights. The basic intention to make media responsible is also because of the following factors: 1. Present meaningful news which is accurate, 2. Serve as a forum for the exchange of comment and criticism and to expand access to diverse points of view. , 3. Clarify the goals and values of society, 4. Give broad coverage of what was known about society. All the above factors are important because the press is needed to maintain a neutral viewpoint, providing the basic facts and allowing readers to come up with their own opinions from the news that is reported.

Ethics is the practice of discerning right and wrong, based on societal standards, and studying the development of those standards. An analysis of the print media's ethical practices involves studying how the media cover stories and make coverage decisions, and the consequences of those decisions. To understand media ethics, journalists often look at case studies.

Duties & Responsibilities of Journalists:

A journalist writes professionally about world issues, local events, people and trends. There is a great amount of responsibility a journalist faces when presenting material to the public. Professional journalists follow a standard of conduct and ethics when working in mass media settings such as broadcast, newspapers, magazines and Internet.

Legal Responsibility:

Journalists face important legal responsibilities. They should know their rights and the rights of each individual, and they should be sure they are compliant with legal issues. This will ensure there is no intrusion on matters of confidentiality and privacy. Slanderous remarks can result in legal action against journalists.

Social Responsibility:

Media relate current events to the rest of society. These events are presented in the form of pictures and articles. It is the duty of a journalist to make sure the information is presented in a fair, balanced and truthful manner. Relating current events helps keep the general public informed and provides it with entertainment. It is a journalist's duty not to sensationalize any media event for her own benefit.

Professional Responsibility:

A journalist has a professional responsibility to present an accurate portrayal of events as they occur. This usually is accomplished

* Shree Narayana College of Commerce, Ahmedabad

through excellent and thorough research. A professional journalist will present only the facts, leaving out her own opinions.

Ethical Responsibility:

Journalists are bound to a code of ethics. An ethical journalist will provide the audience with meaningful information, but she also will know when information is too sensitive to be reported. For example, when reporting a crime or a death, journalists should be aware of family members who are involved or who have not yet been notified of the tragedy.

Media ethics consists of other issues as well. Let us take a look at them.

Plagiarism:

A writer commits plagiarism when he copies the work of another and claims it as his own. Newspapers and magazines have fired many writers for plagiarism. Some writers commit acts of plagiarism for years before they are discovered. The consequences include damage to the publication's reputation, possible lawsuits, loss of credibility and ultimately loss of readership.

Photo Manipulation:

The use of photo editing software creates a number of ethical issues for print media. Photo editors can change a subject's skin tone and clothing, and even trim her hips or change her facial features. Ethical issues that arise include the credibility of the photographer and the publication. Studies also address the prevalence of photo editing software, ethics training for photographers and editors, and how managers can spot photo manipulation.

Conflict of Interest:

News reporters can run into ethical dilemmas regarding conflicts of interest when they report on something or someone they are close to outside of their journalism career. For example, it's considered unethical for a reporter to cover the mayor if the reporter and mayor are related. It's also considered unethical for a reporter to cover a company's business dealings if he has relatives who work for the company. Ethical issues also arise when an advertising executive seeks news coverage because of an ad purchase.

Multimedia:

Many print publications now publish online as well, with audio and video as part of their content. Especially when news is breaking, editors must make quick decisions about what to post, including ethical decisions about appropriate coverage and audience standards. Posting video, audio and photographs can also present issues of copyright and fair use.

Journalism's top priority is to ensure that information provided is truthful and accurate, that professional ethics is understood and practiced. This is achieved by making ethical decisions that apply to the media.

Why is being ethical so important? Why does it even matter?

Many people who don't quite grasp the function of ethics in print media may ask these questions. But the answer is simple.

Ethics in print media is used to establish credibility and to distinguish between what is "right" and what is "wrong," whatever the case may be.

According to the book, "Media Ethics: Issues and Cases," "[e]thics takes us out of the world of 'This is the way I do it' or 'This is the way it's always been done' into the realm of 'This is what I should do' or 'This is the action that can be rationally justified.'"

Being ethical allows you to combine your values with your responsibilities to decide what to do in questionable situations. For example, a journalist who sees it as his responsibility to produce a true and factual story for the public will place a high value on getting the truth and will not sacrifice doing something illegal to get it.

Significance:

Because being a credible source in the world of journalism is so important, so is ethics. At every college that has a journalism program you will find at least one course on ethics that

is required for students to take early in their undergraduate programs. This shows how huge of a role ethics plays in the field of journalism.

Ethical Elements:

"Media Ethics: Issues and Cases" lists in several ethical news values believed to be as equally important as the qualities journalists use most that define what is newsworthy, such as timeliness and prominence. On the list is accuracy (combining correct facts with correct words), reciprocity (the Golden Rule) and diversity (covering every aspect of the population fairly).

Combining these ethical elements with the more familiar elements,TIPCUPS = timeliness, interest. prominence, conflict, unusualness, proximity, significance, makes for a more well-rounded and credible story.

The Clear Effect:

The results ethics in print media bring are there for the world to see. For example, if there is a specific newspaper or magazine you are loyal to, it is most likely because it has proven itself to be credible and accurate in your eyes. You believe what they produce because over time they have not steered you wrong. That particular medium has probably been faced with all types of ethical decisions, but has stayed true to journalism's biggest priority—being truthful and accurate above all else.

Conclusion:

From the above, I have tried to explain the larger issues of ethics in media. To conclude, I would say that **"Ethics in Media"** to me would be when the newspapers or journalists start behaving more responsible towards journalism and when they would be accountable for what they depict or show to the public. The idea is, whoever enjoys a special measure of freedom, like a professional journalist, has an obligation to society to use their freedoms and powers responsibly. This would be useful so that people in power are able to be held liable in case their actions are not professional. People that have high media attention should not abuse the power. The second idea is society's welfare is paramount, more important than individual careers or even individual rights. The basic intention to make media responsible is also because of the following factors:

1. Present meaningful news which is accurate
2. Serve as a forum for the exchange of comment and criticism and to expand access to diverse points of view.
3. Clarify the goals and values of society
4. Give broad coverage of what was known about society.

All the above factors are important because the press is needed to maintain a neutral viewpoint, providing the basic facts and allowing readers to come up with their own opinions from the news that is reported.

* Pratik Trivedi

Commerce
Research Zone India
Vol. 2 Issu - (1)
Dec.- 2013 Page - 33 - 36
ISSN 2319 - 8168

EFFECT OF REALITY SHOW ON YOUTH

The following paper describes the **EFFECT OF REALITY SHOW ON YOUTH.** Reality shows are the trump cards of the producers of the television Industry. Common audience have become bored watching the never ending melodramatic daily soaps. From the urge for something new the idea of reality shows sprang up. Simultaneously they generate good revenues for Television Industry and create a very good platform for thousands who want to achieve great things in their field of interests.

The popularity of the Indian reality shows lies in the fact that these are short termed yet these present the perfect dose of entertainment. However, not all the shows have been equally successful. Whilst some of the Indian reality shows achieved unprecedented success, others were rejected by the viewers despite being hosted by the celebrities. Another reason for the popularity of the reality shows is that these are the only alternatives to the melodramatic daily soaps.

The rising popularity of the reality shows on television channels has added a new dimension to the production of TV programs. These shows give opportunities to the prodigies residing in the interiors of the country to showcase their talent. These shows have not only changed the destinies of many television channels but also of many ordinary people. Celebrity reality shows are another aspect of reality television that has become extremely popular with the audience

Research Questions

1. What is the perception of the viewer's towards reality shows and daily soaps?
2. What is the behaviour of the viewer's towards reality shows?
3. What is the future of reality shows?

Research Objectives.

The main objectives to do this research are as following:

1. To study the perception of the viewer's towards reality shows and daily soaps.
(That is to know whether the viewers see reality shows as an opportunity.)
2. To study the behaviour of the viewer's towards reality shows.
(That is to study how do viewers related their life with reality shows. Do they relate their characters or their dreams with reality shows? Do they prefer voting for these reality shows or do they think that voting is fair in reality shows.)
3. To know the future of reality shows.
(Whether it should be banned or encouraged.)

Research Objective.

Primary objective:

i. To study the behaviour of the viewer's towards reality shows.
ii. To know the future of reality shows.
iii. To study the perception of the viewer's towards reality shows and daily soaps.

Secondary objective:

I. To know the effect of reality shows on TRP.
II. To know how reality show owners are earning via votes and sms.

Type of data required.

For doing this research we have used both

* Shree Narayana College of Commerce, Ahmedabad

secondary and primary data.

Primary data in the form of questionnaire and secondary data in the form of journal, literature and data from internet.

Data collection method.

Data was collected through different means some of them are as following:

1. Personal administration of questionnaire.
2. Secondary data collected from websites and journals.
3. Informal inter5view, survey with individuals who use to watch T.V regularly.

Target population.

Due to the nature of our research title we had focused for youth between 15 to 30 years of age as target population.

Sampling method.

Non probability convenience sampling.

Sample size.

The sample size for our research was 100 respondents.

Data Analysis.

The total number of respondent for our research was 100 respondents out of which 53 were male and 47 were female

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Male	53	53.0	53.0	53.0
	Female	47	47.0	47.0	100.0
	Total	100	100.0	100.0	

Out of these 100 respondent majorities of them that's 79% were watching televisions from 1 to 3 hours.

		Comedies		Total
		No	yes	No
gender	Male	22	31	53
	female	28	19	47
Total		50	50	100

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	4-6 hrs	21	21.0	21.0	21.0
	1-3 hrs	79	79.0	79.0	100.0
	Total	100	100.0	100.0	

Most of respondent that is 37% preferred watching MTV channel may be due this channel offers both music and reality shows.

Multiple responses for best channel

		Responses		Percent of Cases
		N	Percent	N
best channel	Colors	8	7.9%	8.0%
	star plus	5	5.0%	5.0%
	zee tv	19	18.8%	19.0%
	Sony	27	26.7%	27.0%
	Mtv	37	36.6%	37.0%
	channel V	5	5.0%	5.0%
Total		101	100.0%	101.0%

Out of these 100 respondent 7 male and 5 female that is a total of 12 respondent were not watching reality shows and rest 88 respondent were watching reality shows.

Multiple responses for best type of shows

		Responses		Percent of Cases
		N	Percent	N
type of show	Dramas	11	3.9%	11.2%
	Music	67	23.8%	68.4%
	Animated	13	4.6%	13.3%
	Documentaries	11	3.9%	11.2%
	reality shows	88	31.2%	89.8%
	Comedies	50	17.7%	51.0%
	quiz shows	24	8.5%	24.5%
	daily soaps	18	6.4%	18.4%
Total		282	100.0%	287.8%

		Sony		Total
		No	Yes	No
gender	Male	40	13	53
	Female	33	14	47
Total		73	27	100

		Mtv		Total
		No	Yes	No
gender	Male	34	19	53
	female	29	18	47
Total		63	37	100

		star plus		Total
		No	Yes	No
Gender	Male	49	4	53
	female	46	1	47
Total		95	5	100

		zee tv		Total
		No	Yes	No
gender	Male	43	10	53
	female	38	9	47
Total		81	19	100

Cross tabulation for gender and channel

Gender	Male	49	4	53
	female	46	1	47
Total		95	5	100

Chi-Square Test for daily soaps and gender.

The value of Pearson Chi-square is 8.348 and associated significance value is 0.004 (which is less than 0.05) therefore, the null hypothesis is rejected and we say there is association between daily soaps and gender.

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	8.348(b)	1	.004		
Continuity Correction(a)	6.909	1	.009		
Likelihood Ratio	8.666	1	.003		
Fisher's Exact Test				.004	.004
Linear-by-Linear Association	8.264	1	.004		
N of Valid Cases	100				

Chi-Square Test for reality shows and gender.

The value of Pearson Chi-square is 0.156 and associated significance value is 0.693 (which is greater than 0.05) therefore, the null hypothesis is accepted and we say there is no association between reality shows and gender.

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	.156(b)	1	.693		
Continuity Correction(a)	.007	1	.931		
Likelihood Ratio	.157	1	.692		
Fisher's Exact Test				.765	.468
Linear-by-Linear Association	.154	1	.695		
N of Valid Cases	100				

Conclusion.

Consider the scenario of the Indian television around seven-eight years before. What comes to our mind when we think of that time? I think Simplicity and yet pure entertainment was the main focus of Indian television of that time. Each channel provider had something different to provide according to variety of tastes of different people. With limited number of providers and limited number of serials, the quality of both was maintained at its best.

Reality shows emerged as the new found idea that interested many who despised Serials. Many got a fresh lease of life from the boring and repetitive serials .But now the situation has even got worse. The number of reality shows in the television has even gone past the number of serials.Reality shows to find the best singers, best dancers, best comedians, best quizzers and even shows to find the luck of a person has captured the minds of persons. Almost all the languages in India and almost every channel in the country will have their own reality shows.

The need for special boards to stop such vulgarities in the television seems to be the need of the hour. Let us make our old Mahabharata and Ramayana to come back. Though boring, it can instill values amongst the youth and children. The acceptance of western culture among the youth can be widely being attributed to these shows which dignify the western culture.

The time slots to watch educational reality shows are generally later in the evening.These prime time shows for non educational reality shows target youth, but they do not teach lessons. In fact, they do the opposite, since many young people think it okay to emulate these reality show stars.

TV is the greatest gift of science and technology. Our ancestors used to get the information from the radio or newspaper, but today's generation can get that information more clearly by watching it or even live telecasting. But in our opinion, whatever our surroundings, we learn to adapt it in our daily life. Same happens with us while watching TV. Television has both its pros and cons. It

depends on us how we use it.

There are many serial which shows bad things like crime, glamour etc which has very bad impact on our society. While watching these shows they get involved in the fantasy of that character and try to be like that in their day to day life. Television is considered as a source entertainment rather than source of knowledge.So it misleads our youth they are diverting from their study specially the school going children. So parents should have a check on them so that their child will learn to have a balance between his studies and entertainment. The young people must understand that watching is one thing and implementing what you've seen on the screen is a totally different one. And it has bad results too.

In the past the glamour industry has seen many cases of stars suffering from depression after them loose their stardom. Even these kids achieve instant but brief fame by participating in reality shows, but have we really analyzed the after effects of it.

"Here the parent's role is of uttermost important. They are the ones who can understand and groom their kids in a way that the success doesn't affect them. I have seen once the kids achieve fame participating in these competitions they start doing various stage shows which in a way affects their voice due to excessive singing," feels Bappi Lahiri.

"See these kinds of things happen in every industry and that's all I want to say," says Tarun Mehra in an angry tone. It may be happening in every industry, but children don't work in those industries. Are these small kids matured enough to cope up with downfalls of life at such tender age when it's even difficult for us adults to cope up with.

Well, we too want to see these kids performing, but we feel that certain measures should have to be taken so that their education doesn't gets affected and also the limelight doesn't take over their innocent mindset.

REFERENCE

- Gabriel, J. S. (2006). The Impact of Television Advertisements on Youth: A Study. *The ICFAI Journal of Marketing Management, 5* (3), 70-79.
- Shukre, A. (2010). Reality Television Shows: Entertaining, Money Mining or Tantalizing ? *Indian Journal of MARKETING, 40* (7), 8-20.
- Bhattacharya, M. (2009). Celebrity Endorsed Reality TV Shows: A New Marketing Tool. *Advertising Express, 9* (7), 41-45.
- Sengupta, D. (2009). Realtiy Shows: The New Marketing Tool. *Indian Journal of MARKETING, 39* (1), 17-19.
- Keane, M., & Moran, A. (2008). Televisions' New Engines. *Television & New Media, Sage, 9* (2), 155-169.
- Kumari, D. (n.d.). Reality Shows on the Indian Television: Implications for the channels and advertisers. *Changing paradigms in management Practices* , 130-135.

* Chirag Vyas

Management
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 37 - 38
ISSN 2319 - 8168

DIVORCE BEFORE MARRIAGE: A CASE STUDY OF BHARTI WAL-MART LOVE AFFAIR (JOINT VENTURE) CONVERTED INTO DIVORCE BEFORE THEIR MARRIAGE

A joint venture (JV) is a business agreement in which the parties agree to develop, for a finite time, a new entity and new assets by contributing equity. They exercise control over the enterprise and consequently share revenues, expenses and assets. There are other types of companies such as JV limited by guarantee, joint ventures limited by guarantee with partners holding shares. The Bharti and Wal-mart marriage is in its last legs, with only a formal announcement of its separation remaining to be announced. They were seen as natural partners only about a year back. Alleged violations in FCPA act in US and India's internal anti-corruption probe led to this divorce. Wal-Mart has an equal joint venture with Bharti under which it runs its Best Price Modern Wholesale Stores in India and the U.S. retailer last year called Bharti its "natural partner" to open its retail stores in the country. This paper deals with the Case Study of Bharti Wal-Mart Joint Venture divorce before it gets married, concept of Joint Venture, Government of India and US policy and how other factors ultimately lead this marriage to divorce even before they actually get married.

Key Words: Joint Venture, Case Study, Bharti – Wal Mart, Retail Sector in India

INTRODUCTION

A joint venture (JV) is a business agreement in which the parties agree to develop, for a finite time, a new entity and new assets by contributing equity. They exercise control over the enterprise and consequently share revenues, expenses and assets. There are other types of companies such as JV limited by guarantee, joint ventures limited by guarantee with partners holding shares.

THE INDIAN RETAIL SECTOR

"Retailing in India is emerging as one of the largest industries, with a total market size of US $ 320 billion and growing at a healthy CAGR of 5%." The Indian retail market, which is the fifth largest retail destination globally, has been ranked the second most attractive emerging market for investment after Vietnam in the retail sector by AT Kearney's seventh annual Global Retail Development Index (GRDI), in 2008.

The share of retail trade in the country's gross domestic product (GDP) was between 8–10 per cent in 2007. It is currently around 12 per cent, and is likely to reach 22 per cent by 2010. A McKinsey report 'The rise of Indian Consumer Market', estimates that the Indian consumer market is likely to grow four times by 2025. Commercial real estate services company, CB Richard Ellis' findings state that India's retail market is currently valued at US$ 511 billion. (Source : Mckinsey Report 2005) India's overall retail sector is expected to rise to US$ 833 billion by 2013 and to US$ 1.3 trillion by 2018, at a compound annual growth rate (CAGR) of 10 per cent. As a democratic country with high growth rates, consumer spending has risen sharply as the youth

* Assistant Professor – The KPES College, M.K. Bhavanagar University, Bhavnagar

population (more than 33 percent of the country is below the age of 15) has seen a significant increase in its disposable income. Consumer spending rose an impressive 75 per cent in the past four years alone. Also, organised retail, which accounts for almost 5 per cent of the market, is expected to grow at a CAGR of 40 per cent from US$ 20 billion in 2007 to US$ 107 billion by 2013.

POLICY INITIATIVES

100 per cent FDI is allowed in cash-and-carry wholesale formats. Franchisee arrangements are also permitted in retail trade. 51 per cent FDI is allowed in single-brand retailing.

JOINT VENTURE PLANS

Bharti Wal-Mart Private Limited, a joint venture for wholesale cash-and-carry and back-end supply chain management operations in India, in line with Government of India guidelines. Under the agreement, Bharti and Wal-Mart will hold a 50:50 stake in Bharti Wal-Mart Private Limited.

(Source: www.bharti.com/ourcompanies.html)

WHAT WENT WRONG

One major factor was the alleged violations under the FCPA act in US as well as the company's internal anti-corruption probe of its India operations, Bharti-Wal-mart banned nine firms that were helping the company with various licenses and permits. It was amidst all this that the man who handhold Wal-Mart in India, Raj Jain, was also eased out. The company's transaction with Bharti group company cedar services involving compulsorily convertible debentures or CCDs is being probed by the enforcement directorate.

Wal-mart is keen to distance itself from any controversy as it fears the US FCPA may come down hard on it.

CONCLUSIONS

The fate of this JVis not written in stone; Though having two very strong patners and having the playground of the one of the worlds fastest growing economy and the potential of becoming the worlds largest organized retail sector. Political uncertainty and infrastructural issues can create an uncertainty which may need to be handled by this joint venture. This is proven with the passage of time this love affair (joint venture) is now in political and technical glitches and ultimately led to divorce before their relations converted into marriage.

REFERENCES

⇨ A.T. Kearney and Confederation of Indian Industry (CII) (2006) Retailing in India: Getting organized to drive growth.

WEBSITE

⇨ http://www.ukessays.com/essays/marketing/bharti-wal-mart-case-study-marketing-essay.php#ixzz2hFKU7csF

* Jayshree Makwana

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 39 - 40
ISSN 2319 - 8168

IMPORTANT OF ATTENTION AND INTEREST IN PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

Introduction

• **Psyche – Soul / Mind**

• Logos – Talk About / Science of Study

Talk and the soul and mind

• Psychology is a like a small nest of two egg, and it increases, like that psychology also became bigger and bigger and its increase to think.

• As well it comes to the branch of physical and sports.

Definition - William Mc. Dougall.

• "Psychology is the study of human behavior its cases and condition"

Crow & crow

• "Psychology is the study of human behavior and human relationship

Sports Psychology

• The person involved in sport and understanding his behavior in sports.

• The sports psychology is sub category of psychology that deals with the behavior of athletes and teams engaged in competitive sports. Sports psychology is that branch of psychology which is intimately connected with human behavior on the play field and branches and competitive situation. The sports psychology of human behavior in sport setting with an emphasis on the mental respect of behavior.

Definition – "Browne & Mahoney

• "Sports psychology is the application of psychological principles to sports and physical activity at all level of skills improvement"

According to Crofly : sport psychology sub division

Experimental Sports Psychology

• It involves research on the psychological variables that effect athletes and his performance, through field as well as experimental studies.

• Educational sports psychology : Impacts knowledge to the sports persons and all other concerned.

• Clinical : Helps prevents and solve problem of athletes and enhance performance

• Development : focuses or youth and children as they involve in competitive experience

• **Attention :** According to psychologist attention is "interest in action" the act of listening to, looking at or think about subject carefully.

• **Interest :** According psychologist interest is "hidden attention" wanting to know, advantage, attraction, hobby, money, connection, group of people etc.,

• The attention and interest together there is direct and normal relation between the two. They are regarded as the two side of the same coin.

• Attention in the activity of the conscious mind. It's the concentration of need or psyche on an idea or subject and used attention is the mental activity directed to the object of sense or thought attention directly the mind in a something and at the same time catching out every else.

• Interest attitude or feeling of the mind towards particular object. Interest shows mind

* Associate Professor, M.M.Mahilla arts college, Amreli

readiness to be occupied by a certain things and to busy with it for sometimes.

The kind of Interest

• **Natural Interest** : it come from the instant that is materials tendency of behavior. Eg :Students are interested by nature, nature interest is just like child love for mother.

• **Acquired Interest** : it is acquired or leavened as a result of liking though experience. Eg :Some students became more interest in football and other games. Physical education teacher or coach should give more important to like this students.

• **Kind of attention**

• **Spontaneous Attention** : It's attention created without any by force or effect based on the natural interest.

• **Voluntary Attention** : Its come gradually with growth development and training. The greater part of attention is small children is of the spontaneous type. The physical teacher, coach must see that the voluntary efficiency practice every day so that it because a habit.

Relation between interest and attention

• Interest is the attitude or feeling of linking of the mind towards a practical.

• Attention is the mental activity induce by that attitude.

• In other mind to be interest in a thing is the ready to pay attention to it.

• If we have a interest or teaching a particular thing then automatically the attention will come.

• Eg. Cricket Watching on TV

• **Important of Attention and Interest in Physical Education Teacher / Coach**

• Attention and interest are very important in the field of physical education

• The success of the teacher / coach and the progress of the students players in learning a subject or an activity which they pay to it.

• Hence the word the attention is always at the tip of the tongue of every teacher / coach.

• Coach / teacher his first encouraged is to catch their attention

• And attention can't caught a kept through any interest

• Hence teacher / coach should create interest in the students / player for the subjects or activity.

Facture to make a lesion or subject makes or it physical education industry

• Pleasants personality of the teacher / coach good turnout good personal behavior good personal behavior.

• Loud and clear voice

• Variety of material, activities, presentation etc.,

• Novel of material (new materials)

• Change in method – from saying to doing

• Practical, simple – demonstration

• Always proceeding step by step (simple to task)

• Used different type of equipment

• Short period for children (students)

Attention and Interest In Physical Education

• Attention and interest has got a special interest in physical education. If the students do not pay proper attention in learning in the physical activity, there will be a possibility of getting some physical injury or wrong learning which will have adverse effect on body and health, students are interested in physical and play activities by nature. A physical education should take always advantage of it.

* Bhavesh Jani

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 41 - 44
ISSN 2319 - 8168

PERSONAL BRANDING AND ITS IMPACT : "A CASE STUDY OF LATE MR. KIRIT OZA-INTERNATIONAL BASKET BALL PLAYER"

Why is a goal by Beckham enjoyed more than a goal by any other player? Why do we have people build temples for Amitabh Bachchan (a famous Indian filmstar) and not for any other equally successful movie star? Does the answer lie only in the talents possessed by these individuals or something beyond that? Do these personalities "brand" themselves and consciously do or refrain from doing things that affect their brand image? A BRAND may be defined as a name to which a set of associations and benefits has become attached in the consumer's mind. This name could be that of a product, a service, a corporate entity or even an individual. There are numerous examples of people who have become brands. Internationally, numerous names across industry sectors and occupational profiles come to mind including Madonna, Armani, Michael Jackson, Tiger Woods, Michael Jordan, Richard Branson, and Mother Teresa and so on. In the business arena it is a widely accepted fact that dynamic CEOs become intrinsically linked to the companies they represent. (Eg. Jack Welch, Lee Iacocca). As such it is important not only for a company to brand its offerings but also its people and its leader. This paper attempts to look at branding people and understanding the concept behind why Individual Branding Works in Sports with Special Reference to late Mr. Kirit Oza.

Keywords: Personal Branding, Basket Ball, Kirit Oza, Sports

Introduction:

Why is a goal by Beckham enjoyed more than a goal by any other player? Why do we have people build temples for Amitabh Bachchan (a famous Indian filmstar) and not for any other equally successful movie star? Does the answer lie only in the talents possessed by these individuals or something beyond that? Do these personalities "brand" themselves and consciously do or refrain from doing things that affect their brand image?

A BRAND may be defined as a name to which a set of associations and benefits has become attached in the consumer's mind. This name could be that of a product, a service, a corporate entity or even an individual. There are numerous examples of people who have become brands. Internationally, numerous names across industry sectors and occupational profiles come to mind including Madonna, Armani, Michael Jackson, Tiger Woods, Michael Jordan, Richard Branson, and Mother Teresa and so on. In the business arena it is a widely accepted fact that dynamic CEOs become intrinsically linked to the companies they represent. (Eg. Jack Welch, Lee Iacocca). As such it is important not only for a company to brand its offerings but also its people and its leader.

This paper attempts to look at branding people and understanding the concept behind why Individual Branding Works

The personal branding philosophy

Personal Brand - A personal identity that stimulates precise, meaningful perceptions in its audience about the values and qualities that

* I/C. Principal, The KPES College, M.K. Bhavnagar University, Bhavnagar

person stands for. (Peter Montoya) It was branding guru Tom Peters who started the personal branding movement with an essay that appeared in Fast Company in 1997 under the title "The Brand Called You." Peters wrote, "Regardless of age, regardless of position, regardless of the business we happen to be in, all of us need to understand the importance of branding. We are CEOs of our own companies: Me, Inc. To be in business today, our most important job is to be head marketer for the brand called 'You.'" Peter Montoya, author of The Brand Called You, believes the key to personal branding knows how you are perceived by others. Montoya writes, "Personal branding lets you control how other people perceive you... You're telling them what you stand for — but in a way that's so organic and unobtrusive that they think they've developed that perception all by themselves.... When done right, it's irresistible." (Personal Branding Press, 2002).

Just like companies brand their products to create some unique associations in the minds of the target consumers, personal branding also involves the creation of strong, unique and favorable associations in the minds of the people around. But unlike products which have a conscious marketing program to build and maintain brand values, personal brands are built unconsciously. Even if a person does not play any role in branding himself, others will automatically create some associations about him depending on his nature and habits. Therefore one should play an active role in creating a brand for oneself. (Julie Fuimano)

The need for personal branding

Various authors have different views on the need for personal branding. However, all of them agree that a personal brand plays the same role as any brand does – of differentiating a product, service (or person) from others. Steve Van, author of Get Slightly Famous, points out the following advantages of branding oneself:

- Differentiate yourself from your competition
- Position your focused message in the hearts and minds of your target customers
- Enhances prestige
- Attracts the right people and opportunities
- Adds perceived value to what you are selling
- Earns recognition
- Associates you with a trend
- Increases earning potential

Peter Montoya however says that a personal brand does not:

- Cover up incompetence
- Make you famous
- Get you to your goals

and suggests that an individual should develop a Personal Brand:

- When you feel unrecognized for accomplishments
- When others are achieving goals you set for yourself
- When you feel you have gone as far as you can conventionally

How to create a personal brand

Creating personal brands is very much like creating any brand. We must decide the brand elements, give meaning to them, position them, communicate the meaning and manage it over time. According to marketing consultant Kristie Tamsevicius, an underlying assumption of personal branding philosophy is that each of us has unique gifts and a distinct purpose in life.

The personal branding pyramid can be shown as follows:

Determine Who You Are

Since personal brands have a direct reflection on the person, to identify our personal brands we must ask ourselves – what do I do that makes me different (Tom Peters). We must identify our greatest strengths and most noteworthy personal traits. Personal branding is about determining who you are at your core authentic self, rather than inventing a brand that you would like to be perceived as. One's personal brand emerges from the search for identity and meaning, out of which comes an awareness of personal strengths and talents. It also involves determining ones brand elements - making conscious choices about the people to associate with, the clothes to wear, the food to eat, the place where to stay, the way of speaking in public and in private etc. It is essentially telling the world who you are through visible cues.

Determine What You Do

This involves writing down ones greatest area of professional interest or passion. This reflects the kind of work one wants to do in life. It involves asking oneself - What do I do that adds remarkable, measurable, distinguished, distinctive value? What do do that I am most proud of ? Personal branding is not applying an attractive mask, it is understanding what ones values are, and learning to make these values relevant to other people. Much of developing a personal brand centers on identifying personal
values.

Position Yourself

By identifying the qualities or characteristics that make a person distinctive from his competitors or colleagues, one can create a positioning for himself. What have I done to make myself stand out? What would my colleagues or my customers say is my greatest and clearest strength?

While promoting brand You, everything than a person does or chooses not to do communicates the value and character of the brand. Everything from the way of handling phone calls, to the email messages, to the way of conducting business in a meeting is part of the larger message that is sent about a personal brand. Just like it is true for products and services, good personal brands stand apart from others and create strong favourable and unique associations. The aim of every personal brand is to be clear, distinctive, and be easily understood, and to expresses a unique, compelling benefit that people believe in.

Manage Your Brand

According to Montoya, the key to any personal branding campaign is "wordof- mouth marketing." The network of friends, colleagues, clients, and customers is the most important marketing vehicle that a personal brand has got. What they say about the brand is what the market will ultimately gauge as the value of the brand. The personal brand must establish a place of trust and relevance in the prospects minds.

Case Study: Late Mr. Kirit Oza (a very successful Indian Basketball Player)

To test the various concepts of personal branding a survey was conducted
with the following Four questions:

1. What is the first word that comes to your mind when you think of "Basket Ball for Bhavnagar"?
2. Who is the first person that comes to your mind when you think of "Basket Ball for Bhavnagar"?
3. Which word(s) comes to your mind when you think of Late Mr Kirit Oza?
4. Which one would you prefer more, Late Mr Kirit Oza As Basket Ball Sports Promoter or Player?

The results of the survey are as follows:

· 70% of all respondents said that "Late Mr Kirit Oza" was the first thing that comes to their mind when they hear Basket ball in Bhavnagar.

· An overwhelming 85% of all respondents said

that "Late Mr Kirit Oza" was the first person that comes to their mind when they think of Basket Ball.

· To the answer of the 4th question 60% of people would prefer Late Mr Kirit Oza as Player, 40% Late Mr Kirit Oza as Sports Promoter

Late Mr Kirit Oza elicited the following associations:

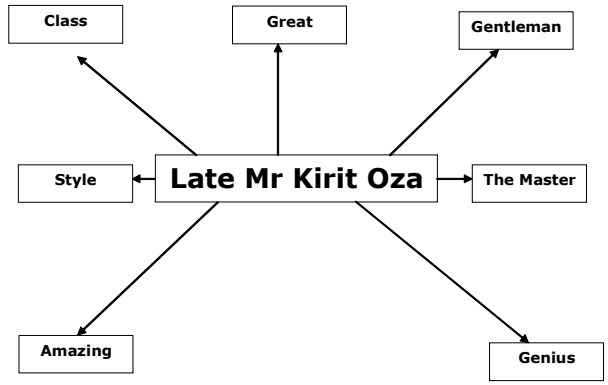

Brand Late Mr Kirit Oza: Adherence to the 8 Laws

Peter Montoya has developed eight laws or principles for successful personal brands. (http://www.petermontoya.com/mt_what_is_personal_branding/laws.htm)

1. The Law of Specialization: Late Mr Kirit Oza has always focused on his core strength which is with his 7.2 Height and Physical Fitness.

2. The Law of Leadership: He is considered the best Scorer in the modern era. He is the undisputed leader in his field.

3. The Law of Personality: He has created a very respectable and credible personality that is highly regarded by friends and foes alike. He has always communicated the image of working hard to overcome his flaws.

4. The Law of Distinctiveness: He has always presented himself with finesse and epitomized passion, elegance, style and dominance.

5. The Law of Visibility: Basket Ball being a very popular sport has guaranteed him high visibility. Through consistency in performance and his personification, he has managed to sustain the public's interest in his brand.

6. The Law of Unity: He mirrors the same image both on and off the field. He has always acted in consistence with his core values and beliefs and always stayed away from any controversy.

7. The Law of Persistence: He has never wavered from his core persona: spirited, competitive, stylish, determined, passion and humility.

8. The Law of Goodwill: Each and every association about Late Mr Kirit Oza is positive and wholesome .It is hard to think of a man who is loved more intensely and with greater devotion and admiration.

Conclusion

Personal branding is still a relatively new concept with considerable scope for further research. It is a concept that is waiting to catch the fever of a large part of the population which still remains largely ignorant of its concepts. But increasing competition and the need for people to break the clutter and shine above their colleagues and competitors, will force a more serious approach towards personal branding.

REFERENCE

- **Me Incorporated: Your Own Magnetic Brand** by Randall Frost
- **Be Your Own Brand** by Karl Speak
- **The Brand Called You** by Tom Peters, www.Fastcompany.com
- **The Brand Called You** - By Julie Fuimano, Success Coach http://www.selfgrowth.com/articles/Fuimano8.html
- **Top 7 Ways To Build A Brand Called You** by Christopher Knight http://www.christopher-knight.com/resources/articles/marketingstrategies/040698.html
- **The Brand Called You** by Steven Van Yoder http://tbadeals.us/Brand.html

* Priykant Chauhan

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 45 - 48
ISSN 2319 - 8168

PHYSICAL EDUCATION IS KEY TO IMPROVING A CHILD'S CONFIDENCE, BRAINPOWER AND LONG-TERM HEALTH

Importance of effective physical education can be measured by the fact that all other kind of facilities to players may be prove to be futile if they are not provided with efficient physical education , while planning load and frequency management in physical education, an improvement place should be provided to the individual factors target of physical education is to achieve high performance in a given sports competition because of which it is said that physical education is performance oriented.

One of the most important things parents can give to their children is a physical education or involvement in organized sports activity. Physical education has slipped in priority over the last few years, especially in our public schools. Some schools don't even have recess anymore. They're producing children that can (sometimes) pass standardized tests at the academic level, but who are obese, diabetic, predisposed to heart disease and likely to live a relatively short life with high medical costs and lots of pain and suffering to boot. But what good is an education program that educates children on academics if those students won't live a productive, healthy life using their academic skills?

That's why I think physical education needs to be put back into our public schools as a top priority. Ten minutes of recess a day is not enough. Beyond recess, parents would do well to get their kids involved in additional physical education programs, like after-school programs or organized sports — anything that involves moving the body, whether it's running track, playing soccer, playing basketball, practicing gymnastics... you name it. These are all excellent for children.

Healthy body, healthy mind

Why are these activities so beneficial? They not only physically help the child's body be healthier in terms of immune system function, circulation, strength, flexibility and hand/eye coordination, they also greatly enhance the child's self-image. Participation in sports can dramatically boost children's self-esteem.

When I was in grade school, we had something called the Presidential Physical Fitness Program. As I understand it, that program no longer exists, but it was an excellent program. It tested each grade school child in a few basic areas, such as doing pull-ups, situps and running, and it awarded them badges for various levels of physical achievement. One of the program's mottos, as I remember from the badges I earned, was: "A sound body, a sound mind."

That program was right on the mark. Being physically fit is more than just physical. It also deliversbenefits to your mind. It alters your personality in a positive way. It changes a person for the better, and being involved in an organized social sport gives a child social skills, teamwork skills and many other socially-oriented skills that will be a huge benefit to that child as he or she progress into adulthood.

Silly parents

* Visiting Faculty, P.D. Pandaya Mahila Com. College, Ahmadabad

Amazingly, I've heard some parents come up with the most unbelievable excuses for not involving their children in physical activities or organized sports programs. One parent told me she didn't want her daughter, a seventh-grader, to play soccer because she thought all women who played soccer end up with bulky-looking legs, and she didn't want her daughter to have ugly, bulky legs. Unbelievable, huh?

This is a case where a parent, who greatly misunderstands what physical fitness does to the physical beauty of a person, has made a decision that will impair her child's development in an important way. That child wants to play soccer, but the parent is more worried about the cosmetic appeal of her daughter's legs than in actually giving her daughter an opportunity to be physically fit and participate in a sport that she enjoys. That kind of ignorance plays out millions of times a day across our country and around the world, as parents who lack good information on the benefits of sports and physical fitnessmake poor decisions about the activities of their children. These poor parenting decisions negatively impact the potential of those children for the rest of their lives.

Afraid to risk losing at a sport

Other parents say they don't want their children participating in sports where there are losers. They want everyone to be a winner, and they're afraid to have their child ever lose a game, miss an award or appear as a loser. This attitude is based on some kind of bizarre overprotection syndrome, I suppose. In the real world, there are winners and losers. There are consequences for doing a poor job, whether it's in sports, business, real estate, personal relationships or anything else that you choose to pursue.

It's essential that children learn early on that the investment and dedication they put into some effort will pay off in terms of winning versus losing, or in terms of being awarded the gold medal instead of the bronze medal.

Interestingly, not everybody has to be a winner to gain benefits from physical activity. In fact, all that's required is participation. You could come in last place on the track team every single time and yet still be way ahead of the other children who don't exercise at all. You could be the worst free-throw shooter in basketball and still derive physical, mental and nervous system benefits from playing that sport.

Exercises boosts intelligence and mood

Along those lines, a lot of parents don't realize that children who participate in physical activity have healthier brains and nervous systems. They are far less likely to ever be diagnosed with depression, Attention Deficit Disorder or any other so-called mental disorder. Children who participate in sports are all around healthier — mentally, physically, emotionally and socially. Some of those benefits come from the training itself and the chemical changes that take place in the brain in response to such training, but other benefits are derived from simply receiving the sunlight and fresh air.

I've frequently talked about natural sunlight and the tremendous benefits of exposing your skin to sensible levels of ultraviolet radiation. Those benefits include the prevention of various cancers, depression, osteoporosis, diabetes and the enhanced absorption of calcium, which makes strongerbones. If you want your child to have strong bones, then he or she needs to get some sunshine and physical activity, along with decent nutrition that includes calcium and magnesium. Organized sports are a great way to expose your child to these elements so that he or she can develop strong bones. (And that's why sports involvement actually reduces the risk of injury overall.)

Don't poison your children with fluoride

Speaking of strong bones, when I was in grade school, I had a friend who broke at least

one bone every year. All through school, it was sort of a running joke that this guy had weak bones. It didn't occur to me until years later why he had weak bones. The answer was fluorosis. He was being overdosed with fluoride.

He had the classic signs — most notably the discoloration of the front teeth and the broken bones. Excessive exposure to fluoride will cause both of these effects. Parents have been brainwashed into exposing their children to way too much fluoride by the dental industry, which is so far behind on safety that it still actually promotes putting mercury into the mouths of children and expectant mothers through the use of dental fillings. If you have a child who has been breaking bones too easily, you might want to check out their fluoride intake. Too much fluoride will cause weakening of the bones and, of course, dental fluorosis.

Sports are worth the time, effort and cost

Getting back to physical education, I believe that involvement in sports or regular physical activities is one of the greatest gifts any parent can give their child. So parents, even if it costs you money, even if it's an inconvenience to pick up your child after school or take them to soccer practice, do it. It is worth it for the future of that child — not only for their physical health but also for their mental health. Whatever money and effort you put into sports today will be more than made up for in the future by your child's lack of medical bills and prescription medications, thanks to the fact that he or she is far healthier than other children who participated in no physical activity.

Be an example of physical fitness

What about children who say they don't want to participate in any physical activity? Should you force them to do it? Well, to answer that question, let me pose another question: What are you, the parent, doing with your level of physical activity?

As a parent, you need to be the example. You need to get off your own butt and start engaging in physical activity if you want to encourage your child to do the same thing.

Many obese adults have obese children; it's notgenes, it's called parental modeling

Some misinformed doctors say obesity is genetic because they look at parents and their children, and they draw the incorrect conclusion that, because both are obese, it must be genetic. The truth is, they're both obese because the parent refuses to exercise, and the child mimics the parent. Plus, they both follow the same obesity-promoting diet. It has nothing to do with genes and everything to do with something called parental modeling.

Children will model their behavior on those around them, especially those in positions of authority, which, of course, includes parents. If you want your child to be physically active, the most important thing you can do is set an example. If you refuse to be physically active, and yet you demand that they participate in sports, you're sending an incongruent message, which is, "Do what I say, not what I do." It's just like parents who smoke cigarettes and then punish their child for taking up smoking. It's an incongruent message, and it confuses children. It makes them frustrated, angry or rebellious, and chances are that your efforts to get them involved in physical exercise programs are going to fail unless you set an example first.

So find a way to work on a mini-trampoline in your own living room, do jumping jacks, take walks around the block, go swimming or biking, or play Frisbee golf. When you stay active, you're going to create an environment in which your child is far more likely to be interested in physical exercise.

Don't send a short kid to the high jump

Finally, I have one last bit of advice for parents looking at getting their children involved in physical exercise or sports programs: Look at your child's body, and take a minute to assess

what he or she might be good at. If you have a son who is short and stocky, he's built to be good at wrestling, not the high jump. If he's tall and lanky, he might be much better as a distance runner on the track team. If he has incredible upper body strength, he might be great at football, but if he has a weak upper body but strong lower body, he might be a great sprinter, or he might be really good at soccer. If he has incredible cardiovascular endurance, he might excel at soccer or basketball. If he's tall, basketball is an obvious choice. The same things hold true for younger girls as well. If your daughter has long legs and is in good cardiovascular shape, she'd be good at soccer or basketball. If she is a fast runner, she'd be great at track. If she is very thin and tall, she might be a great distance runner. Great flexibility and core strength lends itself to gymnastics or dancing. If she's stocky, there's always the shot put on the women's track team!

Look at your children's bodies and compare those bodies with professional athletes who are good at particular sports. You will notice that each professional athlete has a specific body proportion. Great cyclists, for example, tend to look very similar in terms of lower body strength versus upper body strength, leg length and so on. Great football players also have particular body proportions based on their field positions. Wide receivers are usually tall and thin with great cardiovascular endurance. Fullbacks are usually short, stocky and possess impressive leg strength combined with lightning-fast speed.

In other words, don't try to fit a square peg in a round hole. We all are given a body, and we have to make the best of it. That means that no matter what our body size or shape, there are some sports and activities that we're going to be poor at, and there are others that we're more suited for and in which we can excel, and those are the ones that I hope you will guide your children toward. If you make the wrong choice, or if your child happens to be interested in a sport for which he or she is not well-suited, don't discourage them; let them play anyway. Do everything you can to keep them active. Maybe they'll play for one semester or one year, and they'll decide to change sports on their own. Maybe they want to do baseball instead of track, or perhaps they want to study martial arts outside the school or they want to go to a gymnastics camp. Any of these things will be greatly beneficial to the health of your child in the long-term.

And what about academics? Obviously academics are important, but health must be the higher priority in my opinion. What good is a brain stuffed full of math and science facts if the heart can't pump oxygen to it? You can create the best test-taker in the world by cramming a child full of facts and formulas, but if he's obese and can't climb a flight of stairs without running out of breath, chances are that child will die of a heart attack before age 45. And then all that academic achievement is lost (because dead brains don't think very well).

Want to know where I learned self discipline and the rewards of hard work? I ran track for four years in high school. And my coach, Robert Parks, taught me more about life than any academic teacher. I am healthy today because of the habits I learned (and eventually rediscovered) running in circles around a football field.

Conclusion :

Physical education is based on all the above mentioned principles without which physical education will be unable to achieve its aim and objectives.

REFERENCE

⇨ Reddy R.V.S., Sports Officiating and coaching sports publication new Delhi.

* Chetan Vyas

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 49 - 50
ISSN 2319 - 8168

A STUDY OF SPORT SCIENCE

Introduction

Sport science is a discipline that studies the application of scientific principles and techniques with the aim of improving sporting performance. Human movement (kinesiology) is a related scientific discipline that studies human movement in all contexts including that of sport.

The study of sport science traditionally incorporates areas of physiology, psychology, motor control and biomechanics but also includes other topics such as nutrition and diet, sports technology, anthropometry, kinanthropometry, and performance analysis. Sport scientists and performance consultants are growing in demand and employment numbers, with the ever-increasing focus within the sporting world on achieving the best results possible. Through the study of science and sport, researchers have developed a greater understanding on how the human body reacts to exercise, training, different environments and many other stimuli.

Sport science can traced its origins to ancient Greece. The noted ancient Greek physician Galen (131–201) wrote 87 detailed essays about improving health (proper nutrition), aerobic fitness, and strengthening muscles. Assyrian Hunayn ibn Ishaq translated Galen's work, along with that of Hippocrates, into Arabic which lead to the spread of Greek physiology throughout the Middle East and Europe. Between 776 BC to 393 AD, the ancient Greek physicians planned the training regimens and diets of the Olympic competitors, which developed many principles still used today.

New ideas upon the working and functioning of the human body emerged during the renaissance as anatomists and physicians challenged the previously known theories. These spread with the implementation of the printed word, the result of Gutenberg's printing press in the 15th century. Allied with this was a large increase in academia in general, universities were forming all around the world. Importantly these new scholars went beyond the simplistic notions of the early Greek physicians, and shed light upon the complexities of the circulatory, and digestive systems. Furthermore by the middle of the 19th century early medical schools (such as the Harvard Medical School, formed 1782) began appearing in the United States, whose graduates went on to assume positions of importance in academia and allied medical research.

Medical journal publications in the United States increased tremendously during this period. In conjunction the developments in America were also continuing across Europe. In 1898, three articles on physical activity appeared in the first volume of the American Journal of Physiology. Other articles and reviews subsequently appeared in prestigious journals. The German applied physiology publication, Internationale Zeitschrift fur Physiologie einschliesslich Arbeitphysiologie (1929–1940; now known as the European Journal of Applied Physiology and

* H.B Kapadia New High School, Ahemedabad

Occupational Physiology), became a significant journal in the field of research.

From this period to the modern day, a number of key figures have moulded the field into what it is today. Below is a selection of just a few of these:

· Austin Flint, Jr., (1836–1915) One of the first American pioneer physicians, studied physiological responses to exercise in his influential medical textbooks. Edward Hitchcock, Jr., (1828–1911) Amherst College Professor of hygiene and physical education, devoted his academic career to the scientific study of physical exercise, training and the body. Coauthored 1860 text on exercise physiology.

· George Wells Fitz, M.D. (1860–1934) Created the first departmental major in Anatomy, Physiology, and Physical Training at Harvard University in 1891.

· August Krogh (1874–1949) Won the 1920 Nobel prize in physiology for discovering the mechanism that controlled capillary blood flow in resting or active muscle.

· Per-Olof Astrand (1922–) Professor at the Department of physiology, Karolinska Institute, Stockholm. Wrote seminal paper which evaluated the physical working capacity of men and women aged 4–33 years.

Study of Sports Science

Higher-education degrees in sports science or human physiology are also becoming increasingly popular with many universities now offering both undergraduate and postgraduate degrees in the discipline. Opportunities for graduates in these fields employment as a physical education teacher, dietician or nutritionist, performance analyst, sports coach, sports therapist, fitness center manager, sports administrator, strength and conditioning specialist or retail manager of a sports store. Graduates may also be well positioned to undertake further training to become an accredited physiotherapist, exercise physiologist or clinical exercise consultant.

There are many noted institutions in the United Kingdom which run courses in sport and exercise sciences. Some of the more well known are St Mary's University College, Twickenham Durham, Leeds, Loughborough, Exeter, Bath, Bangor, Birmingham, Edinburgh, Liverpool John Moores, University of Portsmouth.

Within the United States, The University of Southern Mississippi in Hattiesburg, Mississippi offers degrees in Sports and High Performance Materials and Jackson State University in Jackson, Mississippi offers a Master of Science degree in "Sport Science" with two concentrations in either Sport Management or Strength and Conditioning. In 2010, East Tennessee State University became the first university in the US to offer a PhD in Sport Physiology

Summary

Sports Science aims to facilitate and enhance communication across all sub-disciplines of the sport sciences. The emphasis of the journal is on the human sciences, broadly defined, applied to sport and exercise. Manuscripts dealing with original investigations of exercise, validation of technological innovations in sport or comprehensive reviews of topics relevant to the scientific study of sport will be considered for publication.

REFERENCE

⇨ Gould, D., Dieffenbach, K., & Moffett, A. (2002). Psychological characteristics and their development in Olympic champions. *Journal of Applied Sport Psychology, 14,* 177-209.

⇨ Hill, G.M., & Hansen, G.F. (1987). Sport specialization in high school: A complex issue.

* Prakash Vyas

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 51 - 52
ISSN 2319 - 8168

A STUDY OF SPORT MANAGEMENT

Introduction:

Sports management can be a lucrative field for those who are lucky enough to be employed in it. This includes managing athletes and negotiating their contracts.

Sports management is simply the business side of sports. It is a field of both education and vocation. There are many jobs which fall under sports management such as:

- Management
- Front office
- Sports marketing
- Event management
- Facility management
- Sports information
- Sports finance
- Sports economics

If sports is your passion, you do not necessarily have to keep it on the inside track. You get to stay in touch with the activities revolving around your favourite sport and at the same time, use your brains to handle the managerial and administrative part of it. Sports has been a popular career in the West for sometime, but in India it has yet to come up in a big way.

Work profile:

You can opt for being a professional player; a physical education instructor; a coach; an umpire or referee. You could even take up and practice sports medicine; or you could opt for sports journalism if you like to write. Or, better still take up a career that is a mix of sports and marketing or business. This is specialist area that is becoming increasingly popular today, it's the area of sports management and administration. Sports management combines work as an agent along with the business and marketing aspects of the sport.

Sports agents and managers:

All successful and well-known players of sport have their own personal managers or agents today. Even upcoming sports persons often employ managers to take care of their career growth. As a sports agent or manager, you will have to keep a track of your clients' schedules, look after activities such as their career progression, business promotion and even media and public relations. Administrative affairs such as budgeting, finance and other logistics have to be taken care of, often.

Sports administrators:

Many private and government-sponsored sports institutions employ qualified officials to manage their work at various levels. Most of these officials, particularly the senior ones, usually are sports teachers, coaches who have experience in managing sports activities. Therefore, as a sports administrator, your basic responsibility would be the planning and management of sports activities and events, from time to time.

Leisure and sport-club management:

Today, all clubs, hotels and resorts boast of sports facilities and leisure centres. The work here would require you to handle administrative work, including that of managing accounts, planning, preparing schedules and timetables, and arranging for specialised coaches as per the requirement.

There is an increasing demand for specialised

* Shree Sahajanand High School, Ahemedabad

sports centres which cater to a particular sport. Such facilities often combine other leisure activities along with stay and catering facilities to ensure membership and usage. Golf clubs and resorts as well as adventure sports or other leisure activity centres require trained personel to manage and promote these sporting activities.

Training:

The academic programme leads to several objectives being fulfilled concurrently, wherein you have the opportunity to acquire business know-how in relation to sport and leisure and improve your knowledge of economics at a high international level.

Eligibility:

You can take up any course of study at graduation level to be eligible for the sports management postgraduate diploma course. You could go in for a Bachelor's in Physical Education (BP Ed) or related course in the particular sports of your liking. The Sports Authority of India conducts courses in physical education that you can take up. Pursuing courses in business or administration will help too.

Institutions:

Post Graduate Diploma In Sports Management (PGDSM) is presently available at only two recognised universities in India:

Alagappa University, Karaikudi, Tamil Nadu offers a one-year PGDSM

Eligibility: Candidates who have passed BP Ed and NIS diploma exams. Application form and prospectus can be had from Director, Directorate of Distance Education, Alagappa University, Karaikudi-623003.

Indira Gandhi Institute of Physical Education and Sports Science, New Delhi offers a one-year PGDSM

Eligibility: 40 per cent marks in Bachelor's degree and sports achievements. Seats (50) Notification comes up in the month of June. The last date for application is in July.

Several private colleges and institutions are now introducing diploma courses in sports management. Several institutions abroad offer courses in sports management too, both at the undergraduate and postgraduate degree and diploma levels. You may even be eligible for a sports scholarship in the United States if you play at state or national level in any sport. The UK, France and several other countries offer courses in sports management.

Summary

"Show me the money." This is the famous line from the movie "Jerry McGuire." He was a sports agent, which is a part of the sports management industry. The movie also clearly shows the one main aspect of the sports management field; it is a business, and it is about business. Another aspect shown in the movie is that of commission-based pay. Many jobs in sports management are paid this way. Many people come into sports management with the idea that once they put their time and energy into it, they will be fine. This is the type of business where you must constantly be putting in time and energy to maintain your living. Sports management is about the business of sports. The business of sports is all business.

REFERENCE

- ⇨ Bayrnina, I.I., & Vaitsekhovskii, S.M. (1992). The aftermath of early sports specialization for highly qualified swimmers. *Fitness Sports Review International*, August, 132-133.
- ⇨ Côté, J. (1999). The influence of the family in the development of talent in sport.
- ⇨ Côté, J., & Hay, J. (2002). Family influences on youth sport performance and participation.

* Tejas Patel

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issu - (1)
Dec.- 2013 Page - 53 - 55
ISSN 2319 - 8168

PHYSCICAL EDUCATION TRENDS AND DEVELOMENT

Introduction

Physical education trends have developed recently to incorporate a greater variety of activities besides typical sports. Introducing students to activities like bowling, walking/ hiking, or Frisbee at an early age can help students develop good activity habits that will carry over into adulthood. Some teachers have even begun to incorporate stress-reduction techniques such as yoga, deep-breathing and tai chi. Tai chi, an ancient martial arts form focused on slow meditative movements is a relaxation activity with many benefits for students. Studies have shown that tai chi enhances muscular strength and endurance, cardiovascular endurance, and provides many other physical benefits. It also provides psychological benefits such as improving general mental health, concentration, awareness and positive mood. It can be taught to any age student with little or no equipment making it ideal for mixed ability and age classes. Tai chi can easily be incorporated into a holistic learning body and mind unit. Teaching non-traditional sports to students may also provide the necessary motivation for students to increase their activity, and can help students learn about different cultures. For example, while teaching a unit about lacrosse (in, say, Arizona, USA), students can also learn a little bit about the Native American cultures of the Northeast and Eastern Canada, where lacrosse originated. Teaching non-traditional (or non-native) sports provides a great opportunity to integrate academic concepts from other subjects as well, which may now be required of many P.E. teachers. The four aspects of P.E. are physical, mental, social, and emotional.

Another trend is the incorporation of health and nutrition to the physical education curriculum. The Child Nutrition and WIC Reauthorization Act of 2004 required that all school districts with a federally funded school meal program develop wellness policies that address nutrition and physical activity. While teaching students sports and movement skills, P.E. teachers are now incorporating short health and nutrition lessons into the curriculum. This is more prevalent at the elementary school level, where students do not have a specific Health class. Recently most elementary schools have specific health classes for students as well as physical education class. With the recent outbreaks of diseases such as swine flu, school districts are making it mandatory for students to learn about practicing good hygiene along with other health topics. Today many states require Physical Education teachers to be certified to teach Health courses. Many colleges and Universities offer both Physical Education and Health as one certification. This push towards health education is beginning in the intermediate level, including lessons on bullying, self-esteem and stress and anger management.

Physical education in India is often a neglected part of education and many schools across the country do not realize the importance of

* H.B Kapadia New High School, Ahemedabad

having physical education as a part of the system. There are many benefits that are available from physical education and there are a few schools that have managed to strike the balance between academics and physical fitness.

Some of the benefits of having a physical education in India are

Proper Physical Growth

Schools that provide physical education from an early age have understood the importance of all round growth. Physical education helps in development of muscles and bones and children kept fit from an early age. Obesity is a problem among many children and this can be partly solved by stressing on physical education. Obesity can lead to many problems such as diabetes, heart problems and imbalances in hormones in children. Encouraging physical education in schools will help to contain the problem of obesity to an extent. Children who are enrolled in some form of sport or the other reap the benefits in the long run.

Growing Future Sportsmen

Some children show signs of interest in sports from an early age and these prodigies should be encouraged and given the proper amount of guidance in schools. In India several children are restricted from playing sports, despite showing signs of early excellence. With proper support and systems in place children will be able to bring out the best in themselves and they may even go on to represent the country at some point in the future. Thus, encouraging physical education India is important and schools must realize the potential benefits that can be achieved from just a few hours of activity every day.

Escape From Routine

Physical education in India also serves to distract the children from a set routine and provides an escape from the tedious hours in a classroom. Short periods of physical activity can be a good way to relieve some of the pressure that is bound to build up in a classroom.

Stress relief

Children have to cope with different types of pressure in a classroom and also among their friends, and engaging in some form of physical activity can be a good way to relieve some of this stress. After a stressful day at school, playing some form of sport is a good way to release some steam.

Confidence building

Excellence in some form of sport or physical activity will provide children with confidence. Introverted children will be able to express themselves through sports and this is one of the main aspects of physical education in India. Children who are allowed to take part in inter schools games and sporting events, meet new people and this builds confidence and also builds a sense of companionship and camaraderie. Children who take part in team sports will be able to visualize themselves as being a part of a group and this will be beneficial when they are a part of work groups in the future. Physical education in India has to be encouraged and schools have to understand the importance of having a separate period for physical activity.

Summary

New technology in Physical education is playing a big role in classes. One of the most affordable and effective is a simple video recorder. With the use of a video recorder students can see the mistakes they're making in things such as a throwing motion or swinging form.[8] Studies show that students find this more effective than having someone try to explain what they are doing wrong, and then trying to correct it.Educators also found

the use of other technologies such as pedometers and heart rate monitors very successful, using them to make step and heart rate goals for students. Other technologies that can be used in a Physical Education setting would include video projectors, GPS and even gaming systems such as Kinect, Wii Fit and Dance Dance Revolution. Projectors can be used to show students things such as proper form or how to play certain games. GPS systems can be used to get students active in an outdoor setting and active exergames can be used by teachers to show students a good way to stay fit in and out of the classroom setting Another type of technology that is commonly used in Physical Education is the use of pedometers. Pedometers do not necessarily track how far a person is going, but it lets them know the number of steps they are making. It will let them know how many steps on average they are making and want to strive to get more the next class. There are many lessons that you can use for many grade levels when you are teaching students to use a pedometer it is important to make it a game, especially for younger students.

REFERENCE

- American Academy of Pediatrics (2000). Intensive training and sports specialization in young athletes. *Pediatrics, 106(1)*, 154-157.
- Bloom, B.S. (Ed.) (1985). *Developing talent in young people*. NY: Ballantine.

* idlIp goihl

Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 56 - 58
ISSN 2319 - 8168

ix9<xaÆwvn-Aem.kewavngr yunvisRR,wavngr: Ake VyiKt AWyas

pSttu AWyas Aem.kewavngr yunvis3lRa>ix9`xaÆ wvn pr ha4 2rvama>AaVyo hto.jem hteuAa wvnna>{ithas,w0itk siv2aAo,g/4alynl siv2a t4a iv·a4lRonl rmt-gmt,shAWyask Anesa§kitk pv/itAo ivxeAa2arwtu maihtl mE§vvano hto.Aa ma3eAa wvnnet4a tema ATyar s0lna b2a j invt< Ane pv/tRan A@yapko, iv·a4lRo t4a vhlv3l kmERarlAona>Vyap iv&vma4l shekU rlteps>krayle nmbUa pas4l mUakat.p/navil,Avlokn p>ao t4a Ai2kt< dStavejo jema]pkr`o vDemaihtl p/Pt krvama>AavI htl.tem iv&lE` gùaTmk sx×o2knl iv8y vStu iv&lE` pµit vDekrl tar`o tarvvama>AaVya hta. pSttu AWyasna tar`oma>=em m%yuhtuke{.s.ÉÑÏÑma>S4payle Aa wvnno {ithas qbU j rspd hto Anetel iviv2 9emeisiµ p`]Cc k9anl =em m5l htl.Aa wvnnl w0itk siv2aAoma>A·tn mkan,Aa2ink 3kenolOij t4a woitk smiKµ =em m5l htl.Aa wvnnegU4aly iviv2 sdwRpSttko,samaiyko t4a xo2 inb2o4l sJj =em m%yuhtuAa wvnna>iv·a4lRonl rmt-gmt,shAWyask Anesa§kitk pv/itAoma> vEv@y =em m%yuhtu

cavl½p xBdo - ÜÉÝ Aem.kewavngr yunvisRR :-Yau+.sl.¹ara maNyta p/Pt NAAC `B' gEde 2ravtl gujrat raJyna>wavngr xhema>Aavel iv&v iv·aly.jemapUa nam mhara= k<`kmarish+ wavngr yunvisRR 0e ÜÊÝ ix9`xaÆwvn:- Aem.kewavngr yunvisRR ¹ara s>eail t ix9`no Aa An§natk ivwag 0eJya4l iv·a4lRo ix9` iv8yma>Aem.AEkl pdvl ma3eel talIm le0e ÜËÝ VyiKt AWyas:- gùaTmk sx×o2nnl Aevel pµit kejema>ko[ Ake VyiKt kes§4a iv8e]Da`4l Anecokksa[pUR p/mai`t ]pkr`o vDemaihtl mE§vvama>Aave0eAhl>VyiKt AWyas trlkeAem.kewavngr yunvis3lRa ix9`xaÆ wvn 0e

wiunka

ix9` Aeskul p/kdya 0ejema>a` 63ko AinvayR p`esk5ayle a 0e iv·a4lRx9k Anex×Ei`k s§4a. iv·a4lRAneix9kone=Etl mhTvnl kDl xEi`k s§4a 0etema Aa2arej iv·a4lRAneix9konl Aagvl Ao5q ]wl 4ay 0etema ll2ej sp/ùRx×Ei`k p/k/ yano Kyas ka!l xkay 0e

sx×o2n 9emex×Ei`k s§4ana>VyiKt AWyaso p/ma`ma> Ao0a 4yele a 0ejema>wavngr yunvisRRma> =emlÜÊÈÈÍÝ,VyasÜÊÈÈÏÝ Anema4ollyaÜÊÈÉÈÝ ¹ara AWyaso ha4 2rvama>AaVya hta.sx×o2k Aem.kewavngr yunvisRRna>ix9`xaÆ wvnna> wtukail n iv·a4lRo[, Aa s§4anl girma t4a isiµ =`vana>hemsr Aa AWyas ha4 2rele hto.

AWyasna>hetuAo

ÜÉÝ Aem.kewavngr yunvis3lRa>ix9`xaÆ wvnnl S4apna Ane{ithas =`vo.

ÜÊÝ Aem.kewavngr yunvis3lRa>ix9`xaÆ wvnnl w0itk siv2aAono AWyas krvo.

ÜËÝ Aem.kewavngr yunvis3lRa>ix9`xaÆ wvnnl g/4alynl siv2ano AWyas krvo.

ÜÌÝ Aem.kewavngr yunvis3lRa>ix9`xaÆ wvnna> iv·a4lRonl rmt-gmt,shAWyask Anesa§kitk pv/itAono AWyas krvo.

AWyasna>p/no

ÜÉÝ Aem.kewavngr yunvis3lRa>ix9`xaÆ wvnnl S4apna Kyare4[htl?

ÜÊÝ Aem.kewavngr yunvis3lRa>ix9`xaÆ wvnno

* 7l keAe.p3le Aem.AEk{iNS33y8l,moDasa

{ithas kro 0e

ÜËÝ Aro.kewavngr yunvis3lRa>ix9`xaÆ wvnnl w0itk siv2aAo kvrl 0e

ÜÌÝ Aro.kewavngr yunvis3lRa>ix9`xaÆ wvnnl g#alynl siv2a kvrl 0e

ÜÌÝ Aro.kewavngr yunvis3lRa>ix9`xaÆ wvnna> iv·a4lRonl rmt-gmt,shAWyask Anesa$kit k pV>itAo k[0e

sx>o2nnvr9ra Anepuit

p$ttu sx>o2n xEi`k s$4anl xEi`k Anevhlv3l babtonevAavrl lvtuhova4l Aa sx>o2nnvr9ra xEi`k Vyvs4apn htut4a sx>o2n puit trlkevyiKt AWyas puitno]pyog krvama>AaVyo hto.

AWyasnl 9ra myaRt

p$ttu AWyas fKt Aro.kewavngr yunvis3lRa> ix9`xaÆ wvn purto j myaRt hto.jvra>Aa wvnna> {ithas,w0itk siv2aAo,g#alynl siv2a t4a iv·a4lRonl rmt-gmt,shAWyask Anesa$kit k pV>itAono j smavex krvama>AaVyo hto.

Vyap iv&v Anenmbu psdgl

p$ttu AWyasna>Vyap iv&v trlkeAro.kewavngr yunvis3lRa>ix9`xaÆ wvnnet4a tra>wtUpuR Anevtran A@yapko,iv·a4lRo Anevhlv3l kmRrlAonl psdgl krvama>Aavl htl.jvra>shekU nmbu psdgl4lds-ds wtUpuRAnevtran A@yapko Aneiv·a4lRo t4a bejê la vhlv3l kmRrlAonl psdgl krvama>Aavl htl.

]pkr`

p$ttu AWyasma>smaiv*3 s$4ana>iviv2 pasaAo ivxenaihtl mE5vva ma3e]pkr` trlkeA@yapko Ane iv·a4lRonl ½b½ A0pcairk muakat,p#navil,iviv2 Avlokn p>ako t4a Ai2k<t dStave=et o]pyog krvama>AaVyo hto.

Maaihtlnuiv&lE`

p#Pt maihtlnuiv&lE` gu aTmk sx>o2nna>Aiwgmne Anusrtliv8yvStuiv&lE` puit ¹ara krvama>AaVyu htujvra y4a4lRr` i>ako`lkr` p#vi2 p#ma`ekrvama> AaVyuhtu

sx>o2nna>tar`o

AWyasna>hetuAo t4a p#nonevAnu½p Aro.kewavngr yunvis3lRa>ix9`xaÆ wvnna>iviv2 pasaAonu> Avlokn.½b½ A0pcairk muakat,p#navil,iviv2 Avlokn p>ako,s$4aiky Ai2k<t dStave=et4a iviv2 p$itko Anesamaiyko jvra ]pkr`o ¹ara p#Pt maihtlne Aa2arenlcemujbna>sx>o2n tar`o tarvvama>AaVya hta.

ÜÉÝ Aro.kewavngr yunvis3lRa>ix9`xaÆ wvnnl S4apna Ane{ithas

{.s.ÉÑÎÑma>Jyarewavngr yunvisRt AiStTv 2ravtln htl Tyares0ra*§ yunvisRna>k@elak wvno wavngrma>AkS3kexn sk8r trlkecalta hta.tmanu> Ake AkS3kexn sk8r ix9`xaÆ wvn p`htuAam {.s.ÉÑÎÑ4l s0ra*§ yunvisRna>Aro.AE\na> AkS3kexn sk8r trlkeix9`xaÆ wvnnl wavngr qatex½Aat 4{.Jyare{.s.ÉÑÏÑma>wavngr yunvisRt AiStTvma>Aavl Tyar4l Aa Aro.AE\ AkS3kexn sk8r s0ra*§ yunvisRtma4l Alg pDl wavngr yunvis3lRa>ix9`xaÆ wvn trlke Ao5qatu4yuAam {.s.ÉÑÎÑma>ix9`xaÆ wvn-wavngr yunvisRtnl S4apna 4[.jvra p#m A@y9 Do.Ave.+.dva[ hta.{.s.ÊÈÉÊma>Aa yunvisRtnu> nam bdllnemhara= k<`kumarish+ wavngr yunvisRtÜAro.kewavngr yunvisRtÝ raqvama> AaVyu>Aa nva namaiw2annl sa4ej ix9`xaÆ wvn-wavngr yunvis3lR ix9`xaÆ wvn-Aro.kewavngr yunvis3lRtrlkeAo5qatu 4yuhalÜÊÈÉÉÝma>Aa wvnna>A@y9 Do.jeAvramanuj 0e

x½Aatma>Aa wvn wavngr yunvis3lRa>jua g#alynl samel 3kerl pr x½ 4yeuTyar bad te vai`Jy wvnma>ANy wvnonl sa4e j calu{.s.ÊÈÈÍ4l Aa wvn yunvis3lRa>srdar vLlwwa{ p3e kepsma>nva kayaRy AneA·tn xEi`k 3kenoloij4l sJj Avupotanu$vta>mkan 2rave0e

Aa wvnma>Do.sl.kewogaytana>A@y9 kayRt5 drMyan +.sl.{.Aar.3l.nl wlam`neAa2are gujratna p#4imk xa5ana>ba5konl xEi`k isiunu> mapn krva ma3e+.Aepl.Ügujrat Aclvmel3 p#ymrlÝnamna car pKlpoha4 2rvama>AaVya hta.t4a p#.Do.nvnltray ra#oD ¹ara {.s.ÊÈÈÈma>iviv2 kso3lAonly4a4lRt tpasva ma3eNRT-2000 Naamna p#gamnl rcna krvama>Aavl htl.Aaj s2lma>Aa wvnma4l ÏÌË jêla iv·a4lRo Aro.AE\nl Ane

ÏÈ jø[la iv·a4lPRo plAe.DI.nl pdvl mE5vl ckUya 0e

ÜÊÝ Ame.kewavngr yunvis3lPRa>ix9`xaÆ wvnnl w0itk siv2aAo

x½Aatma>Jyare Aa wvn ANy wvnonl sa4ecaltu Tyare qbUj ALp p/ma`ma>w0itk syiv2aAo 2ravtu htup`{.s.ÊÈÈÍ4l Aa wvn ivxa5 Ane A·tn 3kenoloij4l sJj nva Svt>a mkanma>AiStTvma> AaVyu Aa nvunkan ÉÊÑÊ co.ml.jmln pr yu+.sl.na> inymanusar bnavvama>AaVyu 0ejma>beivxa5 Ane siv2a swr vgEPDo,A·tn p/jK8r isS3mva5o vatankuult siemnar hol,Aa2unk ma{k/fon isS3m 2ravto iDbø hol.va{-fa{ {N3rnø knKexn isS3mva5l ivxa5 kMPy8r lborørl,saykolo+kl lborørl,ivxa5 Anew Vy vatankuult p/4Pa qD>,Aa#-ds iv·a4lPRo sr5ta4l bol magERxR mE5vl xketuea ATya2unk ivxa5 car A@yapk qD>o Aavelea 0e

Aa]prat> Aa wvnma>sl.sl.3l.vl.kmea,liDz-jK8\s ma3eAlg Alg x0calyo,Aar.Ao.isS3mva5o vo3r Pyorlfa[g PLaaN3,vahn paikERnl siv2a t4a ivxa5 p/g` Anerm`ly bglco 2ravtu Aa wvn w0itktanl´i*3AeATya> smsu =ea m%yuhtu

ÜËÝ Ame.kewavngr yunvis3lPRa>ix9`xaÆ wvnna> g/4aly

Aa wvnma>A@yyn-A@Yapn ma3ej½rl tmam ra*§ly t4a Aa>rra*§ly sdwEP4o ihNdl,gujratl Ane Ag/4-wa8ama>p/Pt p§itko4l sJj ivxa5 g/4aly Aavelu 0e Aa g/4alyma>Ï Aa>rra*§ly Ane ÉÊ p/dexk t4a ra*§ly samaiyko inymlt rlte Aave 0e Ahl>ÏÈÈ4l v2are Ame.AE\l2ux02 inb2o Ane ÏÈ4l v2are plAe.DI.mhaxo2 inb2onno sg/h 4yelo 0e Ahl> iv·a4lPRo ma3ebolkbkenl siv2a p`]plB2 0e Ahl> ivxa5 Anehva ]=s va5o va>enqD> p` 0e0ta g/4alyma>g/4palnl kml vtaERnl hoy Aeu=ea m%yu htu

ÜÌÝ Ame.kewavngr yunvis3lPRa>ix9`xaÆ wvnna> iv·a4lPRonl rmt-gmt,shAWyask Anesa§Skitk p/vitAono AWyas

Aa wvnma>iv·a4lPRo t4a A@yapko ¹ara ikK8,qo-qo,sg/lt qux l vgeejuel rmto smya>rermvama> Aave 0et4a nvra>al,gU/pu`Ra,ix9k idn,v8aERmn,nUhv8ERo ]Tsv vgeejuea thearonl ]jv`lp` krvama>Aave 0e Ahl>smhUwojn,p/vas juel sa§Skitk p/vitAono Aayojn p` krvama>Aave 0e

Aa wvnma>iv·a4lPRo ¹ara sux02n p/stavnl pl.Pal.3l.¹ara rjUat,Aajykexnl iDbø, smeinar, tj)ona VyaQyano, Aajykexnl ifLm dxER, v9aarop`, smhUsfa[ juel shAWyaisk p/vitAo p` krvama> Aave 0e

sdwERUt

⇨ =ekl,Ame.+.,ÜÊÈÈÊÝ. *wavngr AaLfø ha{SkUnl wtkailn p/t*#a.* Apkaixt Ame.AE\l2ux02 inb2. Waavngr yunvisER:wavngr.

⇨ Maa4oi5ya,vlbl.ÜÊÈÉÈÝ. *bo3adkr kolej :Ake VyiKt AWyas.* Apkaixt Ame.AE\l2ux02 inb2. Waavngr yunvisER:wavngr.

⇨ mEa`l,jepl.,Aneramanuj, jeAe, ÜÊÈÈÉÝ. *{N3rnø Aa2airt ix9`na>taiTvk p/kno.* ix9`xaÆ wvn. Waavngr yunvisER:wavngr.

⇨ Vyas,Aar.sl.,ÜÊÈÈÏÝ. *g/m di9`amUt ERAabla: Ake AWyas.* Apkaixt plAe.DI.mhaxo2 inb2. Waavngr yunvisER:wavngr.

⇨ ix9`xaÆ wvn,ÜÊÈÉÊÝ. NAAC na>gDexn ma3e tEyar kre maihtInl fa[lÜAp/kaixtÝ. Ame.ke Waavngr yunvisER:wavngr.

⇨ Bhogayta,c.k.,And others, (2005). profile of academic achievement of the primary school children of Gujarat. Bhavnagar university,Bhavnagar.

You can also read this articale on www.researchzoneindin.com

* ડૉ.ભાવિકા પંડયા

Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 59 - 60
ISSN 2319 - 8168

ઓનલાઈન ટેસ્ટીંગની અસર કારકતા

શૈક્ષણિક માપનમાં ઘણા વર્ષોથી આવા પ્રશ્નો ઉદ્‌ભવે છે. જેમ કે, (૧) શૈક્ષણિક માપનને વૈજ્ઞાનિક કેવી રીતે બનાવવું ? (૨) શિક્ષણ અને પરીક્ષણનો સમન્વય કેવી રીતે કરવો ? (૩) શૈક્ષણિક માપનને ઝડપી અને ચોક્કસ એટલે કે કાર્યક્ષમ કેવી રીતે બનાવવું ? (૪) વિદ્યાર્થીની શકિતના સ્તર પ્રમાણે અનુકુળ માપન કેવી રીતે કરવું ? આના ઉકેલ સ્વરૂપે શૈક્ષણિક માપનમાં અદ્યતન પ્રવાહો આવ્યા છે. શૈક્ષણિક માપનમાં હેમ્બલટને (૧૯૮૬) ચાર અદ્યતન પ્રવાહો દર્શાવ્યા છે. (૧) કલમ – પ્રતિચાર સિદ્ધાંત (૨) મુલક – સંદર્ભ માપન (૩) કલમ – સંચયન (૪) કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ. આ ચાર અદ્યતન પ્રવાહોમાંથી બે અદ્યતન પ્રવાહો. પ્રશ્નબેંક અને પરીક્ષણમાં કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ કરી અભ્યાસ હાથ ધરવામાં આવ્યો હતો. જેનો વિષય ઈન્ટરનેટ દ્વારા કસોટીનું સર્જન, પરીક્ષણ અને ગુણાકાંન માટે કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામની રચના અને તેની શ્રેણી સાતના વિજ્ઞાનની યર્થાથ પ્રશ્નબેંક ઉપર અજમાયશ રાખવામાં આવ્યો હતો.

કમ્પ્યુટર આધારિત માપન એ ઝડપી, અનાત્મલક્ષી અને સગવડભર્યુ છે. તેમજ પ્રશ્નસંચયિકા સાર્વત્રિક તેમજ સરળ, સહજ અને પ્રાચીન પદ્ધતિથી થોડી વૈવિધ્યવાન બને તે હેતુથી અને વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષાની સંકલ્પના કાગળ, પેન પ્રશ્નપત્રથી માંડીને કમ્પ્યુટર સુધી વિસ્તરે તેમજ પરીણામની જાણ પણ થઈ શકે તે માટે વિશ્વની બારી સમા ઈન્ટરનેટ એ યોગ્ય અને યર્થાથ માર્ગ છે.

ઓલસેને (૧૯૯૦) કમ્પ્યુટરીકૃત માપનની ચાર પેઢીઓ વર્ણવી છે. તેમા કમ્પ્યુટરીકૃત પ્રશ્નબેંક અને તેના દ્વારા માપન એ પ્રથમ પેઢી દર્શાવી છે. હજારી (૨૦૦૧) એ ઓનલાઈન ટેસ્ટિંગ મેથડસમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામની ડિઝાઈન તૈયાર કરવામાં આવી હતી. ઈન્ટરનેટ દ્વારા પરીક્ષણ માટે ઉપયોગી સોફ્ટવેર (૧) Digital teacher (૨) class builder (૩) test pilot (૪) Exam નો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો.

પ્રસ્તુત અભ્યાસ નીચેના હેતુઓને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવ્યો હતો.

(૧) ઈન્ટરનેટ દ્વારા કસોટીનું સર્જન, પરિણામ અને ગુણાંકન માટેના કમ્પયુટર પરિણામની રચના કરવી.

(૨) વેબસાઈટ તૈયાર કરવી અને કમ્પયુટરીકૃત પ્રશ્નબેંકને ઈન્ટરનેટ પર મુકવી.

(૩) સાતમાં ધોરણના વિજ્ઞાનના બધા પ્રકરણો (૧૩ વર્તનક્ષેત્રો) પર અનાત્મલક્ષી પ્રકારના પ્રશ્નોની રચના કરવી.

(૪) રચાયેલ પ્રશ્નનોનું સરળતા – મુલ્ય, તારવણી – મુલ્ય અને વિકર્ષકોની અસરકારતા શોધવી.

(૫) રચાયેલ પ્રશ્નોની યોગ્યતા નકકી કરવી.

(૬) કમ્પ્યુટરીકૃત પ્રશ્નબેંકની રચના કરવી.

(૭) ઈન્ટરનેટ દ્વારા સાતમા ધોરણના વિજ્ઞાન પર તૈયાર કરેલ કમ્પ્યુટરીકૃત પ્રશ્નબેંકની અજમાયશ કરવી.

પ્રસ્તુત અભ્યાસના પ્રશ્નો નીચે મુજબના હતા.

(૧) ઈન્ટરનેટ દ્વારા પરીક્ષણ કરવા માટે રચવામાં આવેલ પ્રોગ્રામ તૈયાર કરેલ કમ્પ્યુટરીકૃત પ્રશ્નબેંક માટે યોગ્ય છે.

(૨) અજમાયશ કરેલા પ્રશ્નો યોગ્ય સરળતા – મુલ્ય, તારવણી – મુલ્ય ધરાવે છે ?

(૩) અજમાયશ કરેલા પ્રશ્નો પૈકી કેટલા પ્રશ્નો પ્રશ્નબેંકમાં સમાવિષ્ટ કરવા યોગ્ય છે?

પ્રસ્તુત અભ્યાસ ગુજરાતી માધ્યમવાળી પ્રાથમિક શાળાઓ પુરતો તેમજ અનાત્મલક્ષી પ્રશ્નો પૂરતો મર્યાદિત હતો.

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં પ્રશ્નબેંક ની રચના માટે નીચેના સોપાનો અનુસરવામાં આવ્યા હતા.

(૧) સાતમા ધોરણના વિજ્ઞાન વિષયવસ્તુનું પૃથ્થકરણ

(૨) શૈક્ષણિક મુદ્દાઓ ક્ષમતા આધારે મહત્તમ પ્રશ્નોની રચના કુલ છ કસોટીની રચના કરવામાં આવી જેમાં ૪૩ પ્રશ્નો (કલમો)નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો કુલ ૧૮૪૧ નમુનાના પાત્રો ઉપર અજમાયશ કરવામાં આવી હતી.

કમ્પયુટરીકુત પ્રશ્નબેંક નીચેના સોપાનો દ્વારા બનાવવામાં આવી હતી.

(૧) કમ્પ્યુટરીકૃત પ્રશ્નબેંક માટે ઉપયોગી ડેટા ફાઈલ સ્ટ્રકચર Microsoft SQL માં તૈયાર કરવામાં આવ્યું.

(૨) પર્યાય પ્રશ્નોની ડેટા ફાઈલ બનાવવામાં આવી.

(૩) Page design, client processing, server side processing અને site structure નું આયોજન

* અધ્યાપક, શ્રી સહજાનંદ બી.એડ્‌ કોલેજ, અકવાડા.

કરવામાં આવ્યું.

(૪) Hyper text Mark - up language (HTML) ASP captive server page તેમજ Visual Basic script CVB script) નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

(૫) આ પ્રોગ્રામ ઈન્ટરનેટ પર મુકવા માટે વેબસાઈટ તૈયાર કરવામાં આવી. જેમાં, Microsoft.Net Software નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

(૬) માહિતી વિશ્લેષણ માટે NRTVB પ્રોગ્રામનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

પ્રસ્તુત અભ્યાસના તારણો નીચે મુજબના મળ્યાં હતા.

(૧) ઈન્ટરનેટ દ્વારા કસોટીનું સર્જન, પરીક્ષણ અને ગુણાંકન માટેનો કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામ ઉપલબ્ધ બન્યો હતો.

(૨) છ કમ્પ્યુટરીકૃત પ્રશ્નબેંક ઈન્ટરનેટર પર મુકવામાં આવી હતી.

(૩) વેબસાઈટ અજમાયશ સાતમાં ધોરણમાં ભણતા ૫૦ વિદ્યાર્થીઓ પર કરવામાં આવી હતી.

(૪) સાતમાં ધોરણના વિજ્ઞાનના બધા પ્રકરણો પર અનાત્મલક્ષી પ્રકારની કુલ છ કસોટીમાં કુલ ૪૩૨ યર્થાથ પ્રશ્નોની રચના કરવામાં આવી હતી.

(૫) ભૌતિક વિજ્ઞાન વિભાગના અધ્યપન ક્ષેત્ર ૧, ૬, ૮, ૧૦, ૧૩ અને ૧૨ ની કસોટી 'અ' તથા કસોટી 'બ' ની કુલ ૧૪૪ કલમો પૈકી ૧૩૫ કલમો કલમ લક્ષણાંકોની દૃષ્ટિએ યોગ્ય હતી.

(૬) રસાયણ વિજ્ઞાન વિભાગમાં અધ્યપનક્ષેત્ર ૨ અને ૫ ની કસોટી ક અને કસોટી ડ ની કુલ ૧૪૪ કલમો પૈકી ૧૩૪ કલમો કલમ લક્ષણાંકોની દૃષ્ટિએ યોગ્ય હતી.

(૭) જીવવિજ્ઞાન વિભાગના અધ્યપનક્ષેત્ર ૩, ૪, ૭, ૯ અને ૧૧ ની કસોટી – 'ઈ' અને કસોટી – 'એફ' ની કુલ ૧૪૪ કલમો પૈકી ૧૩૩ કલમો કલમ લક્ષણાંકોની દૃષ્ટિએ યોગ્ય હતી.

ઉપસંહાર :–

શિક્ષણની ગુણવત્તા સુધારવા માટે સારું વર્ગખંડ અધ્યાપન કાર્ય એક જ માર્ગ નથી અને તે પૂરતુ પણ નથી. શિક્ષણની ગુણવત્તા સુધારવાના અનેક માર્ગો છે, પદ્ધતિ છે, પ્રયુકિત છે. તેમાંનુ એક મૂળભુત સોપાન છે પરીક્ષા સુધારવા કે આદર્શ મૂલ્યાંકન પદ્ધતિ પરીક્ષણ પદ્ધતિને વૈજ્ઞાનિક બનાવવા માટે પરીક્ષા સુધારવાના ક્ષેત્રમાં આપણા દેશમાં ઘણા વર્ષોથી અનેક પ્રયાસ થઈ રહયાં છે. તેમાંથી કમ્પ્યુટર ઈન્ટનેટ શિક્ષણમાં ઉપયોગ એ અદ્યતન અને અસરકારક માર્ગ છે. તેમજ પરીક્ષા પદ્ધતિ નવી દિશા આપવાનો પ્રયાસ પ્રસ્તુત સંશોધન થયો હતો.

સંદર્ભસૂચિ

⇨ Assessment Systems Corporation (2005). Fast Test Professional: Item banking and testing for windows: Applied

⇨ psychological measurement, 24(4) Advertisements, cover page.

⇨ Oslen, James B. (1990). The four generation of computerized testing: Toward increased use of AI and expert systems. Educational Technology, (2) 36-41.

⇨ રાઠોડ, ન.સો. (2000) QB 2000 : કમ્પ્યુટરીકૃત પ્રશ્નબેંકના ઉપયોગ દ્વારા કસોટીના સર્જન, સંચાલન અને ગુણાંકન માટેના કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામ અને તેની નિર્દશની ભાવનગર : શિક્ષણશાસ્ત્ર ભવન, ભાવનગર યુનિવર્સિટી.

⇨ Plato : http://www.plato.com/ aboutus

⇨ http : //www.ets.org

⇨ http ://www.google.com

* અજય બોરીચા

Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 61 - 62
ISSN 2319 - 8168

શિક્ષણ મુલ્યોની વિવિધ ભુમીકા

કેળવણી વ્યકિતને હકારાત્મક દિશા તરફ દોરી જતી બહુવિધ મુલ્યોનો સમન્વય છે. જેનો મુળ આધાર વ્યકિતની આંતરીક ભાવના અને વિચાર છે. વ્યકિત નું માનસ કઈ પૃષ્ઠ ભૂમિમાં ઘડાયુ છે. તે તેમની વૈચારીકતાનો તથા ચારિત્ર્યનો આધાર બને છે. સાંપ્રત સમયમાં આડેધડ ફુટી નિકળેલી આધુનિકતાના કારણે શિક્ષણ સમાજ પોતાના ક્ષેત્રમાં દક્ષતા કેળવવા છતાં પણ સમાજ કલ્યાણના કાર્યમાં ભાગીદાર બની શકતો નથી. આર્થિક ઉપાર્જનની લાલસામાં માનવ આજે કોઈપણ હદ સુધી જવા તૈયાર હોય છે. જે સાંપ્રત સ્વાર્થવૃતિને ઉજાગર કરે છે. આજે સમાજમાં ભોગ અને ભષ્ટ્રચાર બંને જોવા મળે છે.

કેળવણી એ સમાજની રાહબરી કરનારું પરિવર્તક બળ છે. સામાજિક અપેક્ષાઓને પ્રતિ બિંબિત કરીને તેણે માનવ સમુદાયને વિકાસાત્મક રાહ પર દોરવાનો છે. પરંતુ આજે શિક્ષણ વ્યવસ્થા ડિગ્રી આધારીત બની ગઈ હોય તેવુ જણાય છે. કેળવણી આજે ઉચ્ચ કોટીનાં ડોકટર. એન્જિનયર કે વૈજ્ઞાનિક બનાવી શકે છે. પરંતુ ઉમદા આદર્શો સાથે જીવતા માનવનું સર્જન કરવામાં નિષ્ફળ નિવડી છે. શિક્ષણમાં આજે જ્ઞાન અને માહિતિ નો અખુટ પ્રવાહ વહે છે. પરંતુ ઉચ્ચ જીવન મુલ્યોનાં આવિષ્કરણનો અભાવ વર્તાય છે. પરિણામે સમાજમાં શિક્ષણનો વ્યાપ અને વિસ્તાર વધે છે. પરંતુ મુલ્યોની કેળવણીમાં શિક્ષણ સંસ્થા અસમર્થ નિવડે છે.

સામાજિક ઘડતરની જવાબદારી નું નિવર્હત શિક્ષણે કરવાનું છે. તેના માટે વ્યવસાયીકરણ ને રોકવું પડશે. એક આદર્શ વાતાવરણનું સર્જન કરવું પડશે. બાળકમાં આદર્શ ગુણોનું સિંચન કરવું હોય તથા સામુદાયિક વિકાસ માટે કટીબધ નવી પેઢીને ઘડવી હોય તો કેળવણી પ્રક્રિયાને પણ સમર્થ બનાવવી રહી. ઉચ્ચ વ્યકિતત્વનાં ઘડતર વડે જ આપણે રાષ્ટ્ર વિકાસની સર્વોચ્ચતાને સ્પર્શી શકીએ છીએ. કેળવણીનાં ઉચ્ચ આદર્શોમાં રાષ્ટ્ર ઉત્થાનનો પણ સમાવેશ થાય છે. જેની સિદ્ધિ માટે પ્રયાસો કરવા રહયા.

પારિવારિક ભાવના

વ્યકિતનાં અસ્તિત્વની મુળ ભુમિકા તેમના કુટુંબ પર નિર્ભર હોય છે. પાલન પોષણ નાં પ્રમુખ કાર્ય ઉપરાંત સામાજિકતાને સંસ્કારિત કરવાનું કાર્ય પણ કુટુંબ નિભાવે છે. ગર્ભ સંસ્કારથી લઈને સંતુલિત તથા વ્યવસ્થિત વિકાસ સુધી બાળકને માતા પિતા અને પરિવારનાં સભ્યો દોરી જાય છે. જો મુલ્ય સભર વાતાવરણમાં પારિવારિક ભાવનાનું બીજા રોપણ કરવામાં આવે તો તેમાથી જ સામાજિક આદર્શોનું ઘટવૃક્ષ વિકસે છે. કુટુંબ વ્યવસ્થા બાળકની સારી નરસી આદતો નું નિમાણ કરે છે. બાળ ક પણ અવલોકન તથા અનુસરણ દ્વારા કૌટુંબિક વાતાવરણનાં પ્રભાવને ઝીલે છે. જેનાથી મુલ્યો કેળવાય છે.

સામાજિક સભાનતા

શિક્ષણ સંસ્થા સામાજિક અપેક્ષાઓને અનુસરે છે. આજે સામાજિક વર્ગ વ્યવસ્થા અર્થ આધારીત બની ગઈ છે. જેથી ધન લાલસા વિકસે તે સ્વભાવિક છે. જેની અસરોને બાળક ઝીલે છે. પરિણામે જે સામાજિકતા નિતિ વિકસે છે તે આર્થિક વ્યવહારોથી પ્રભાવિત થાય છે. આદર્શ સામાજિક સંબધોનું નિર્માણ નથી થતુ. સંસ્કારોનો આ અભાવ લાગણી વિહોણા સંબંધોને વિકસાવે છે. પરિણામે પારસ્પરિક કર્તવ્ય જેવુ કંઈ બચતુ નથી. બાળક માટે સમાજનું મહત્વ માત્રને માત્ર ઈચ્છાપુતિના સાધન જેવું બનીને રહી જાય છે. કેળવણી બાળકને સામાજિક વ્યવસ્થાથી પરિચિત કરાવી શકે છે. પરંતુ સમાજ પ્રત્યેની ફરજોની સમજ અને પાલનમાં ઊણી ઉતરે છે.

રાષ્ટ્રીય કર્તવ્ય

શિક્ષણ વ્યવસ્થા એ રાષ્ટ્રીય વિકાસની ધરોહર છે. ઉચ્ચ નાગરિકત્વનાં વિકાસ મારફત સમગ્ર રાષ્ટ્રની વિકાસ યાત્રાનું ઘડતર કરવામાં આવે છે. વિવિધ શિક્ષણ તરાહોમાં સાંપ્રત ઉદેશ્યો રાષ્ટ્રીય વિકાસને સ્પર્શે છે. પરંતુ પ્રક્રિયાની ખામી એ છે કે આપણે રાષ્ટ્ર ભાવના અને દેશપ્રેમને તહેવરોની ઉજવણી પુરતા સીમિત કરી દીધા છે. દેશનાં ઈતિહાસને તો આપણે હરખભેર–વાગોળીએ છીએ પરંતુ સાંપ્રત પરિસ્થિતિને સંભાળવાની કે ભવિષ્યને ઉજાળવાની ક્ષમતા આપણે વિકસાવી શકતા નથી. આજે શિક્ષણ સંસ્થાઓ સ્થાનિક રાજકારણ અને વિવિધ વાદોથી ઘેરાયેલ છે. સ્વદેશી શાસન વ્યવસ્થાના માન સન્માનને બદલે વિદેશી ભૌતિક ઉપલબ્ધીઓ અને પરંપરાઓની ઘેલછા વિકસી છે. આ આંધળું અનુકરણ નિવારવામાં કેળવણી નિષ્ફળ નિવડી છે.

* આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, શ્રી સહજાનંદ બી.એડ્ કોલેજ, ભાવનગર.

સાંસ્કૃતિક ગૌરવ

ભારતીય કેળવણીની ઈમારત અધ્યાત્મનાં પાયા પર રચાય છે. ગુરૂકુળ પરંપરાથી વિકસતું શિક્ષણ સાંપ્રત સમયનાં આધુનિક સ્વરૂપ સુધી પહોચ્યું છે. પરંતુ સાંસ્કૃતિક સંવહન, સંરક્ષણ અને સંવર્ધનનો ઉદ્દેશ્ય હજૂ જળવાયો છે. ને આ કેળવણીની નૈતિક ફરજ પણ બને છે. આપણી સંસ્કૃતિ વિશ્વ પ્રાચીન અને સમૃદ્ધ છે. તેમાં જ્ઞાન અને મૂલ્યની આગવી ગરીમા છે. આપણા પ્રાચીનતમ ગ્રંથોમાં સમગ્ર વિશ્વને માર્ગદર્શન આપવાની ક્ષમતા છે. વ્યકિતઓ આ સાંસ્કૃતિક વારસાના વૈભવથી સભાન થવું જરૂરી છે. શિક્ષણનું કર્તવ્ય છે કે તે વ્યકિતને અધ્યાત્મક વારસા અને સાંસ્કૃતિક પરંપરાથી સભાન બનાવે. વ્યકિતમાં પોતાની સંસ્કૃતિનું ગૌરવ પ્રગટશે તો સમાજ અને રાષ્ટ્ર પ્રત્યે સ્વયંભૂ જાગૃત બનશે તે નિશ્ચિત છે.

ભાવનાત્મક સમજ

શિક્ષણ એક એવી પ્રક્રિયા છે. જે વ્યકિતને પ્રત્યક્ષ લાભ આપે છે અને રાષ્ટ્ર તથા સમાજને અપ્રત્યક્ષ લાભ આપે છે. કારણ કે બાળક જ્યારે અનુકરણ કરવા લાગે ત્યારે તેની સામાજિકરણની પ્રક્રિયા શરૂ થાય છે. પરંતુ લાગણી અને સંવેદના એવી વસ્તુ છે જે નકલ કરવાથી પ્રગટાવી નથી શકાતી. તેના માટે માનવીય સંબંધોનો ભાવનાત્મક સેતુ રચાવો જરૂરી બને છે. વ્યકિત પોતે અન્ય માનવીઓ પ્રત્યે લાગણી દાખવતો થશે તો તેનામાં દયા, પ્રેમ અને કરૂણા જેવા માનનીય મૂલ્યો આપો–આપ પ્રગટશે અને અકે સંપૂર્ણ ચારિત્ર્યનું ઘડતર થશે. કેળવણીએ વિશિષ્ટ પ્રક્રિયા રચીને બાળકને ભાવનાત્મક શિક્ષણ આપતું અક્ષર જ્ઞાન માત્ર નોકરીયાત સર્જી શકે માનવ નહીં.

વ્યકિતગત નૈતિકતા

કોઈપણ વ્યકિત પોતાની ઈચ્છાઓ અને આશાઓની પૂર્ણાહૂતિ માટે પુરૂષાર્થ આદરે તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અન્યની લીટી ટૂંકી કરીને પોતાનો ઉત્કર્ષ બતાવવો એ યોગ્ય નથી. તેમજ જે ગુણો આપણે નથી ધરાવતા તેનો ડોળ કરવો પણ વ્યાજબી નથી. આજે સભ્ય સમાજની દેખાદેખીમાં બાહ્ય વ્યવહારોમાં દંભીપણુ જોવા મળે છે. માનવમાં આજે સ્વાર્થવૃત્તિ હાવી બની ગઈ છે. પરિણામે શિક્ષણ દ્વારા આપણે જે પૂર્ણત્વ વિકસાવવા માંગીએ છીએ. તેમાં સફળ નહી થઈ શકીએ. ચારિત્ર્યહીન વ્યકિત સામાજિક વિકાસને અવરોધે છે. તેથી કેળવણીએ સુઆયોજીત પ્રક્રિયાથી આ વ્યકિતગત નૈતિકતા કેળવવી રહી.

માનનીય ફરજો

કેળવણીનું મુખ્ય ધ્યેય સાર્વત્રિક સુખાકારીનું રહ્યું છે. માનવના પ્રત્યેક કાર્યો પરોપકારી અને પરમાર્થી બને તે સાચું કેળવણી ફળ છે. પરંતુ જન સેવાનો આ સિદ્ધાંત આજે વ્યવહારમાં જોવા મળતો નથી. આપણી શિક્ષણ સંસ્થાઓ આજે ઔદ્યોગિક એકમો સમાન બની ગઈ છે. જ્યાં માનવ મૂલ્યોની સતત અવગણના થતી રહે છે. પર જન સુખાયની ભાવના આજે જોવા મળતી નથી. ભારતને અકે સાર્વભૌમ અને કલ્યાણમય રાષ્ટ્ર બનાવવા માટે કેળવણીએ લોકશાહી હેતુને જીવંત કરવા પડશે. લોકશાહી મૂલ્યો સામુદાયિક ઉત્કર્ષને સ્પર્શે છે. તેના આવિર્ભાવથી આપણે વ્યકિતને સમાજનો એક અભિન્ન હિસ્સો બનાવી શકશું.

આમ, કેળવણીનાં તંત્રને પુનઃ વિચારણાથી સુઆયોજિત કરવામાં આવે તથા નિશ્ચિત આયોજન દ્વારા અધ્યપન – અધ્યાપન વ્યવહારો ઘડવામાં આવે તો કેળવણી મૂલ્યો દ્વારા માનવકૂળનો વિકાસ સાધી શકાશે.

* Manthan Thadeshwar

Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 63 - 67
ISSN 2319 - 8168

SUSIDE: EXTREME LEVEL OF STRESS

The one question everyone has asked without exception, that they ache to have answered more than any other, is simply: why? Why did their friend, child, parent, spouse, or sibling take their own life? Even when a note explaining the reasons is found, lingering questions usually remain: yes, they felt enough despair to want to die, but why did they feel that? A person's suicide often takes the people it leaves behind by surprise (only accentuating survivor's guilt for failing to see it coming).

In general, people try to kill themselves for six reasons

1. They're depressed. This is without question the most common reason people commit suicide. Severe depression is always accompanied by a pervasive sense of suffering as well as the belief that escape from it is hopeless. The pain of existence often becomes too much for severely depressed people to bear. The state of depression warps their thinking, allowing ideas like "Everyone would all be better off without me" to make rational sense.

2. They're psychotic. Malevolent inner voices often command self-destruction for unintelligible reasons. Psychosis is much harder to mask than depression, and is arguably even more tragic.

3. They're impulsive. Often related to drugs and alcohol, some people become maudlin and impulsively attempt to end their own lives. Once sobered and calmed, these people usually feel emphatically ashamed. The remorse is often genuine, but whether or not they'll ever attempt suicide again is unpredictable. They may try it again the very next time they become drunk or high, or never again in their lifetime.

4. They're crying out for help. These people don't usually want to die but do want to alert those around them that something is seriously wrong. They often don't believe they will die, frequently choosing methods they don't think can kill them in order to strike out at someone who's hurt them, but they are sometimes tragically misinformed.

5.They have a philosophical desire to die. The decision to commit suicide for some is based on a reasoned decision, often motivated by the presence of a painful terminal illness from which little to no hope of reprieve exists. These people aren't depressed, psychotic, maudlin, or crying out for help.

6. They've made a mistake. This is a recent, tragic phenomenon in which typically young people flirt with oxygen deprivation for the high it brings and simply go too far. The only defense against this, it seems to me, is education.

Suicide by imitation. Suicide, although an extremely personal decision, may be influenced by social forces including imitation. Romantic literature contains many examples of suicide for romantic reasons or imitation. A prominent example is from a novel by Goethe (1774) in which the hero, Werther, killed

* Principal, S.I.D. Science School Bhavnagar

himself after being rejected by a girl he loved. **Suicide is a relatively rare event and it is difficult to accurately predict which persons with these risk factors will ultimately commit suicide. However, there are some possible warning signs such as**

·Talking About Dying Any mention of dying, disappearing, jumping, shooting oneself, or other types of self harm

· **Recent Loss** through death, divorce, separation, broken relationship, self-confidence, self-esteem, loss of interest in friends, hobbies, activities previously enjoyed

· **Change in Personality** sad, withdrawn, irritable, anxious, tired, indecisive, apathetic

· **Change in Behavior** can't concentrate on school, work, routine tasks

· **Change in Sleep Patterns** insomnia, often with early waking or oversleeping, nightmares

· **Change in Eating Habits** loss of appetite and weight, or overeating

· **Fear of losing control** acting erratically, harming self or others

· **Low self esteem** feeling worthless, shame, overwhelming guilt, self-hatred, "everyone would be better off without me"

· **No hope for the future** believing things will never get better; that nothing will ever change

Top 10 Common Methods of Suicide

The unfortunate and depressing issue of suicide has become a staggering piece of harsh reality in today's world.

1. Drowning *How it's Done:* Maybe a relationship tremor has caused you to rethink your life here on the planet, and the weight of it all has made you decide to drown yourself. Sometimes, driving or even convincing yourself to walk into a large body or water will do it, otherwise many perish in as little water as a slightly-filled bathtub.

2. Electric Shock *How it's Done:* Sometimes the thought of continuing to live in a world inundated with problems and insurmountable issues results on one wanting to die by electric shock. Something as simple as jamming a utensil in a wall outlet, to the more notable dunking an appliance in an occupied bathtub, can result in death by electric shock.

3. Exsanguination *How it's Done:* Frequently the most obvious way to rapidly harm one's self yet pass on relatively slowly, is to slit the wrists or the carotid, radial, ulnar, or femoral artery. Using a sharp implement is the easiest way to go. Razors or knives are popular. Contrary to popular belief, the effective method for this is not to cross the wrist, but to draw the blade up the forearm (as is evident in the photograph above). This is the same way Japanese perform Jigai (women) and Seppuku (men), although their's is often for more spiritual purposes.

4. Jumping *How it's Done:* Pondering the emptiness in one's life can be a painful experience. Yet, when it all seems so overwhelming, you might decide to plummet from a significant height to your own death. Leaping from a building to the pavement below is quite lethal, and popular. However, romantics may choose to use a cliff over jagged rocks. Or bridges.

5. Suffocation *How it's Done:* You've decided that your life is in disarray and you can no longer stand the pressure. One way to end it all is to encase your head in a plastic bag and asphyxiate yourself. Or, if you're really ready to go, nitrogen or helium directly inhaled is useful.

6. Carbon Monoxide Inhalation *How it's Done:* It's all so difficult and the full weight of the world is seemingly square upon your shoulders. You've decided to go to the great beyond and you are going to lock yourself in a car, in a closed garage with the engine running and go to sleep. Or, if you have any appliance that puts of CO, that'll do.

7. Poisoning *How it's Done:* Romeo and Juliet had it down when, once seeing the other presumably dead, the other fatally poisons himself. Taking a substance internally not meant to be done so can be considered

poisoning: cleaners, industrial fluids, diazepam, cyanide, and the like.

8. Hanging *How it's Done:* It's all over. Nothing in life seems to make it worth living any more. You can acquire a length of rope and construct yourself a noose, which is, by the way, considered a deadly weapon if tied correctly. Once built, wrap one end securely around something high: a rafter or a ceiling fan, and leap, head fastened within the loop, from a chair. Or, if you're short of rope, anything strong enough to support your weight from your neck can be employed.

9. Drug / Alcohol Overdose *How it's Done:* The pressure and stress of daily routines has beaten you down for the final time. Within your medicine cabinet lies the answer to your extermination: prescription and over-the-counter meds. A huge mouthful can do you right in. Or, to speed along the process, couple your target pills with a few swigs of alcohol. Many of our favorite musicians have chosen this route. Even alcohol alone, in extreme excess can kill you.

10. Gun Shot *How it's Done:* One of the most often achieved forms of suicide is by gun shot. Generally a head shot is desired since its results are 99 percent effective, however a chest shot can be equally as devastating.

Support Suicide is never a solution. There is no problem so great that it can not be resolved with time and care. This list is meant not as an instruction guide, but a description of the most common forms of suicide. The following is a list of sites you can visit to get help if you are feeling beyond help. Please remember, no matter how bad things get, someone, somewhere is able to listen to you and help you through.

Depression and feeling suicidal all the time

Depression is one of the causes of suicidal thoughts. If you are feeling suicidal all the time then there is a very high possibility that you are feeling depressed.

Depression results in suicidal thoughts because it makes you believe that there is no hope in getting what you want. After all **depression** is nothing but a state of loss of hope that a person reaches when he believes that there is no way to get what he wanted.

What Are the Signs and Symptoms of Suicidal Thoughts?

A symptom is something the patient senses and describes, while a sign is something other people, such as the doctor notice. For example, drowsiness may be a symptom while dilated pupils may be a sign.

· Appearing to feel trapped or hopeless
· Appearing to have an abnormal preoccupation with violence, dying and/or death
· Being in a heightened state of anxiety
· Being very moody
· Changing personality
· Changing routine
· Changing sleeping patterns
· Consuming (more) drugs
· Consuming more alcohol
· Engaging in risky behavior, such as driving carelessly or taking drugs
· Getting affairs in order
· Getting hold of a gun, medications, or substances that could end a life
· Giving stuff away
· Having depression
· Having panic attacks
· Impaired concentration
· Increased self-criticism
· Isolating oneself
· Psychomotor agitation - such as pacing around a room, wringing one's hands, taking off clothing and putting it back on, and other such actions
· Saying goodbye to others as if it were the last time
· Seeming to be unable to experience pleasurable emotions from normally pleasurable life events such as eating, exercise, social interaction or sex

· Seeming to have severe remorse
· Talking about killing oneself, expressing regret about being alive or ever having been born A significant number of people with suicidal ideation keep their thoughts and feelings a secret and appear to have no apparent signs.

Tips for Parents and Schools It has been well documented that children exposed to violence, life-threatening events or traumatic losses are at greater risk for depression, alcohol and substance abuse, and suicide. In the aftermath of tragedies such as the September 11 terrorist attacks, a school shooting, natural disaster, or even a personal crisis, students may display warning signs of suicidal behavior. Parents and school personnel should be particularly observant of children and youth who may be more vulnerable because of individual circumstances.

Although many suicidal children and adolescents do not self-refer, they do show warning signs to their peers, parents or trusted school personnel. Never ignore these signs. Suicide can be prevented with proper intervention. Warning signs may not appear during the immediate aftermath of a tragedy.

Warning Signs of Youth Suicide

1. Suicide notes. These are a very real sign of danger and should be taken seriously.

2. Threats. Threats may be direct ("I want to die." "I am going to kill myself") or, unfortunately, indirect ("The world would be better without me," "Nobody will miss me anyway"). In adolescence, indirect clues could be offered through joking or through references in school assignments, particularly creative writing or art pieces. Young children and those who view the world in more concrete terms may not be able to express their feelings in words, but may provide indirect clues in the form of acting-out, violent behavior, often accompanied by suicidal/homicidal threats.

3. Previous attempts. Often the best predictor of future behavior is past behavior, which can indicate a coping style.

4. Depression (helplessness/hopelessness). When symptoms of depression include pervasive thoughts of helplessness and hopelessness, a child or adolescent is conceivably at greater risk for suicide.

5. Masked depression. Risk-taking behaviors can include acts of aggression, gunplay, and alcohol/substance abuse.

6. Final arrangements. This behavior may take many forms. In adolescents, it might be giving away prized possessions such as jewelry, clothing, journals or pictures.

7. Efforts to hurt oneself. Self-mutilating behaviors occur among children as young as elementary school-age. Common self-destructive behaviors include running into traffic, jumping from heights, and scratching/cutting/marking the body.

8. Inability to concentrate or think rationally. Such problems may be reflected in children's classroom behavior, homework habits, academic performance, household chores, even conversation.

9. Changes in physical habits and appearance. Changes include inability to sleep or sleeping all the time, sudden weight gain or loss, disinterest in appearance, hygiene, etc.

10. Sudden changes in personality, friends, behaviors. Parents, teachers and peers are often the best observers of sudden changes in suicidal students. Changes can include withdrawing from normal relationships, increased absenteeism in school, loss of involvement in regular interests or activities, and social withdrawal and isolation.

11. Death and suicidal themes. These might appear in classroom drawings, work samples, journals or homework.

12. Plan/method/access. A suicidal child or adolescent may show an increased focus on guns and other weapons, increased access to guns, pills, etc., and/or may talk about or allude

to a suicide plan. The greater the planning, the greater the potential.

Tips for Parents

1. Know the warning signs!

2. Do not be afraid to talk to your child. Talking to your children about suicide will not put thoughts into their head. In fact, all available evidence indicates that talking to your child lowers the risk of suicide. The message is, "Suicide is not an option, help is available."

3. Suicide-proof your home. Make the knives, pills and, above all, the firearms inaccessible.

4. Utilize school and community resources. This can include your school psychologist, crisis intervention personnel, suicide prevention groups or hotlines, or private mental health professionals.

5. Take immediate action. If your child indicates he/she is contemplating suicide, or if your gut instinct tells you they might hurt themselves, get help. ***Do not leave your child alone.*** Even if he denies "meaning it," stay with him. Reassure him. Seek professional help. If necessary, drive your child to the hospital's emergency room to ensure that she is in a safe environment until a psychiatric evaluation can be completed.

6. Listen to your child's friends. They may give hints that they are worried about their friend but be uncomfortable telling you directly. Be open. Ask questions.

Tips for Teachers

1. Know the warning signs!

2. Know the school's responsibilities. Schools have been held liable in the courts for not warning the parents in a timely fashion or adequately supervising the suicidal student.

3. Encourage students to confide in you. Let students know that you are there to help, that you care. Encourage them to come to you if they or someone they know is considering suicide.

4. Refer student immediately. Do not "send" a student to the school psychologist or counselor. ***Escort the child*** yourself to a member of the school's crisis team. If a team has not been identified, notify the principal, psychologist, counselor, nurse or social worker. (And as soon as possible, request that your school organize a crisis team!)

5. Join the crisis team. You have valuable information to contribute so that the school crisis team can make an accurate assessment of risk.

6. Advocate for the child. Sometimes administrators may minimize risk factors and warning signs in a particular student. Advocate for the child until you are certain the child is safe.

* તૃપ્તિ તન્ના

Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 68 - 69
ISSN 2319 - 8168

સંવેદના મુલ્યઃ કેળવણીનું એપેક્ષિત ધ્યેય

કેળવણી સંસ્થા સમાજ વ્યવસ્થાનો એક અભિન્ન હિસ્સો છે. જે ઉદ્‌ભવ કાળથી જ સામાજિક અપેક્ષાઓને અનુસરે છે. સમાજ વ્યવસ્થાની રચના અને ભાવિ–અયોજનમાં શિક્ષણનું આગવુ મહત્વ રહયુ છે. તેથી જ કેળવણી ને સામાજિક પરીવર્તન નું નિર્ણાયક બળ માનવામાં આવે છે. આશ્રમ કેળવણી વ્યવસ્થાથી લઈને સાંયુકત કેળવણી વ્યવસ્થા સુધીની વિકાસ યાત્રાનું જો અવલોકન કરીએ તો સ્પસ્ટ જણાશે કે કેળવણી અને સમાજ બંને પરસ્પર અસરકર્તા પરિબળ તરિકે વિકસ્યા છે. સમાજ પોતાની જરૂરિયાતો અને અપેક્ષાઓ પાસે રાખે છે. તેના આધારે કેળ વણી પોતાના અધ્યયન અધ્યાપન વ્યહારોની દશા અને દિશાનું નિર્ધારેલ કરે છે. ગુફા જીવન જીવતો માનવી આ તબકકાઓ માંથી પસાર થઈને જ સાંપ્રત સભ્ય સમાજ સુધી પહોંચયો છે. આમ શિક્ષણ વ્યવસ્થા યુગ નિર્ધારક બળ તરિકે ઉપસી આવે છે. સાંપ્રત સમય જ્ઞાન અને માહિતિના વિસ્ફોટનો યુગ છે. સતત જિજ્ઞાસા અને સંશોધનોનાં પરિણામે વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજિ સતત વિકસતા જાય છે. નવિન શોધ દ્વારા ભૌતિક ઉપલબ્ધિ વધી જાય છે. માનવીય જીવન ધોરણ સતત ઉચુ જતુ જાય છે. ને જીવન શૈલી વૈભવી બનતી જાય છે. આધુનિક ઉપકરણ ના જાળામાં માનવી ફસાતો રહયો છે. પરંતુ સાંપ્રત સુધારણાનાં પરિણામે કેળવણીના ઉચ્ચ આદર્શો જોખમાયા છે. માનવીય સંબધોને સંભાળવાનું અને મનુષ્ય ઘડતરનું જે કાર્ય કેળવણીએ નિભાવવુ જોઈએ. તે ઉદેશ્ય પુર્ણ સફળતાથી થોડો દુર રહી જતો હોય તેવુ લાગે છે. આધુનિક સુખ–સગવડનાં સાધનોનાં કારણે માનવીય વૃતિ પણ ભૌતિક બનતી જતી હોય તેવુ લાગે છે. જેને અસામાજિક પણ કહી શકાય. મારા અંગત સ્વાર્થ ને માટે જીવન વ્યતીત કરવુ એ આપણી સંસ્કૃતિ નથી. આપણી પરંપરા તો એક સામુદાયિક કલ્યાણ ભાવનાને ઉજાગર કરે છે. આ પરંપરા અને સંસ્કૃતિ નાં સંરક્ષણ અને સવહનનું કર્તવ્ય શિક્ષણે નિભાવવાનું છે.

કેળવણીનાં મુળભુત ઉદેશ્યો મનુષ્ય ઘડતરનાં છે. માનવીની અંદર રહેલા ઉતમ અંશોનું આવિષ્કરણ કરવાનું કાર્ય કેળવણીનું પ્રમુખ ધ્યેય છે. કેળવણીની વિવિધ વ્યુહ–રચનાઓનાં કારણે વિધાર્થીનો માનસિક અને બૌધિક વિકાસ શકય બને છે. તેમજ કેળવણી પ્રક્રિયા વિવિધ પ્રવૃતિઓનાં માધ્યમથી મનુષ્યને સાંવેગિક વિકાસ તરફ પણ દોરી જાય છે. પરંતુ સાંપ્રત સમયમાં અદ્યતન પ્રવાહ નાં પ્રભાવમાં કેળવણી માનવીય મુલ્ય ઘડતરનું મુળ કાર્ય સંભવ બનાવી શકતી નથી. આજે તો માત્ર ને માત્ર અપહારજ્ઞાન જ પીરસાતુ હોય તેવુ જણાય છે. કેળવણી સમાજ વ્યવસ્થાનું પરાવર્તક બળ છે. જે સમગ્ર સમાજ ને પ્રભાવિત કરે છે. પરંતુ સાંપંત સમયમાં કેળવણીનું વ્યવસાયીકરણ થવાથી શિક્ષણ વ્યવસ્થા પધ્વીહાનની પેઢી બની ચુકી છે. ને તેથી સમાજ માટેની આ જયોતિધર સંસ્થા પોતાનાં મુળ ઉદેશ્યોથી વિમુખ બની ચુકી છે. આજે શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં બાળકને વિવિધ માહિતિનો ખડકલો તો મળી રહે છે. પરંતુ માનવીય–મુલ્યોની કેળવણી મળ તી નથી. સમાજમાં માત્ર બૌધિક સમૃધિ વધવાથી વિકાસ થતો નથી. પારસ્પરિક સંબંધો નું પણ આગવુ મહત્વ રહયુ છે. ને આ સમાજની વ્યવસ્થા લાગણી અને જવાબદારીનાં પાયા પર રચાય છે. તેથી જ કેળવણી દ્વારા વ્યકિતત્વ ઘડતરની પ્રક્રિયામાં સાંવેગિક વિકાસનું મહત્વ વધી જાય છે. આજે સમગ્ર વિશ્વ વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજિનાં મીઠાં ફળો ચાખી રહયુ છે. વૈભવી જીવન શૈલી વિકસી છે. માનવશ્રમની બચત થાય તેવા આધુનિક ઉપકરણો વિકસ્યા છે. વિશ્વ નાનકડું બની રહયુ છે. પ્રચાર અને પ્રસાર માધ્યમોથી અસંતોષ સતત વધતો જાય છે. ને આ તનાવની પરિસ્થિતિ માનવને દુઃખી કરી રહી છે. આજે સમગ્ર માનવ કુળ શાંતિની શોધમાં ભટકી રહયુ છે. વિવિધ વાદનાં વાડાઓથી માનવી છુટવા મથે છે. યુધ્ધનો અણસાર માનવને ભયાવહ લાગે છે. માનવ માનવ વચ્ચે અવિશ્વાસનું વાતાવરણ ઉભુ થયું છે. સમાજ વ્યવસ્થા ભાંગી રહી છે. ને કુટુંબો તુટી રહયા છે. અર્થ ઉપાર્જન જ એકમાત્ર ધ્યેય બનીને રહી ગયુ છે. માનવી નિરાંતની પળ માણવા ઝંખે છે. ઉચ્ચ માનવીય મુલ્યોની અવગણના થઈ રહી છે. કોઈપણ વ્યકિત આજે પ્રથમ પોતાનાં અંગત લાભા લાભને જોતો થયો છે. તેવા સમય માત્ર કેળવણી પાસે જ અપેક્ષા રાખવી ઘટે. કારણ કે તે ભાવિ રચનાનું નિર્ધારક બળ છે.

કેળવણી નો ઉદ્‌ભવેળાએ કોઈપણ વ્યવસાયિક હેતુ ન હતો. અધ્યાત્મ કેન્દ્રો આ જીવન વ્યવસ્થામાં વ્યકિતને સમાજ અનુરૂપ બનાવવો એ કેળવણીનું–એકમાત્ર ધ્યેય હતું. ને તેથીજ કેળવણી

* અધ્યાપિકા, શ્રી સહજાનંદ બી. એડ્‌. કોલેજ, ભાવનગર

નાં આદર્શો આપણી ઉચ્ચ નૈતિક પ્રણાલીની અનુસરતા હતા. જેમાં સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પરંપરાનું વહન થતુ હતુ. વિકાસ નાં વિવિધ પાસાઓના સમન્વય દ્વારા પુર્ણ વ્યકિતત્વ કેળવવા નો પ્રયાસ કેળવણી દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતો. વ્યકિત પોતાની ક્ષમતાઓને ઓળખે તેમજ કેળવવા માટે નો પ્રયાસ કરે એ માટે કેળવણી પ્રયત્ન શીલ રહેતી. વ્યકિતમાં ખીલવવામાં આવતી આ શકિતઓ સમાજને માટે ઉપયોગી બને તે માટે યોગ્ય કાર્ય–દિશા શિક્ષણ વ્યવસ્થા દ્વારા રચવામાં આવતી. પરિણામે સમાજ વ્યવસ્થા સ્થિર બની રહેતી.

આજે કેળવણી નાં વિવિધ આયામો વિકસ્યા છે. વિવિધ વ્યાવસાયિક કારણો ખુલતા જાય છે. નવા–નવા અભ્યાસક્રમો રચાતા જાય છે. સતત જ્ઞાનનો વિસ્ફોટ થતો રહયો છે.માહિતીનું આદાન–પ્રદાન–આજે કેળવણીનું સ્થાન લઈ રહયુ છે.પદવીનું અને વ્હાઈટ કોલર જોબનું મહત્વ વધતુ જાય છે. પરંતુ તેના કારણ શિક્ષણ માત્ર પુસ્તકીયું બનતુ જાય છે. કેળવળી માત્ર પરીક્ષાલક્ષી બનીને રહી ગઈ છે. વર્તમાન સમયમાં સૌ કેળવણી ની ગુણવતાને લઈને મથામણ કરી રહયા છે. તેવા સમયે માનવીય મુલ્યોને કેળવવા માટેની પણ ખેવના રાખવી જરૂરી બને છે. કેળ વણી નાં યોગ્ય વિષય માળખાને ઘડવામાં આવે તો માનવીની ઉઘતી સંવેદનાને જગાવી શકાય છે. માનવીનો સાંવેગિક વિકાસ થાય તેવી પ્રવૃતિઓ પણ યોજવી જોઈએ. બાળપણમાં મળતા લાગણી નાં સંસ્કારો દ્વારા આપણે સંવેદનશીલ ભાવિનું નિર્માણ કરી શકશું. સમાજમાં પરસ્પર સંપ અને સહકારની ભાવના નો વિકાસ થશે. વ્યકિત – વ્યકિત વચ્ચે વિશ્વાસનો સેતુ સધાશે. અન્યને મદદરૂપ બનવાની ભાવના વિકસશે તો સામુદાયિક ઉત્કર્ષ સંભવ બનશે.

સંવેદના એ મનુષ્યની નૈસર્ગિક પ્રકૃતિ છે. પણ જીવન શૈલીનાં સંદર્ભો તે એક મુલ્ય બની રહે છે. જેથી વ્યકિતગત ઉત્કર્ષ જીવનશૈલીનું સર્જન સંભવ બને છે. કેળવણીના એક આદર્શ ધ્યેય તરીકે જો તેની સિદ્ધિ માટે પુરૂષાર્થ આદરવામાં આવે તો આપણે ચોકકસ પણે સાંપ્રત કેળવણીની દશા અને દિશા બદલી શકશું. આ વિશ્વાસ છે.

* શૈલેષ મારુ

Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 70 - 71
ISSN 2319 - 8168

ઉત્સવનો ઉઘાડ : કેળવણી

સમગ્ર માનવ સમૂહમાં વિવિધ હેતુ ઉજવણી અને અવસરોનો માહોલ ચાલી રહયો છે. સંસ્કૃતમાં કહેવાયું છે કે મનુષ્યો ખરેખર ઉત્સવ પ્રિય હોય છે. સામાજિક રીત રિવાજો હોય કે સાંસ્કૃતિક પરંપરા માનવી હંમેશા તેને ઉત્સાહ અને ઉલ્લાસ ભેર ઉજવણી કરતો આવ્યો છે. માનવનો સૌથી જુનો સાથી અને હમદર્દ પ્રકૃતિ છે. સાવ પશુમય જીવનમાંથી માનવકુળ સુસભ્ય કહી શકાય તેવી જીવનશૈલી સુધી પહોચ્યો છે. તેમાં પ્રાકૃતિક સંપદાનો ઓછો ફાળો ન ગણી શકાય વિવિધ નૈસર્ગિક તત્વોએ માનવને જીવનનો ધર્મ અને મર્મ બંને શિખવ્યા છે. આપણા અધ્યાત્મ ગ્રંથો પણ માનવ અને પ્રકૃતિ વચ્ચેનો સુસંવાદી જીવન માટેના કરાર પત્રો જ છે. જે જીવન ધોરણની સત્યમ્ શિવમ્ અને સુંદરમ્ તરાહનું નિર્માણ કરે છે. માનવીય વિકાસની પરાક્રમ ગાથા અને ઉત્કર્ષ છલાંગના વિશિષ્ટ પળો આપણા માટે ઉત્સવના સ્વરૂપમાં પુનઃ સ્મરણનું કારણ બની છે. સમયાંતરે તેમાં રહેલા સામુદાયિક વિશ્વાસે શ્રધ્ધાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યુ અને ફલ સ્વરૂપ એક ધાર્મિક માન્યતા દ્રઢ થતી ચાલી.

કેળવણી એ સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પરંપરાનું સંવાહક બળ છે. તેથી તેનું એ વિશિષ્ટ કર્તવ્ય બની રહે છે કે આ પરંપરાનું મૂળ સ્વરૂપમાં જતન કરવામાં આવે. શ્રધ્ધાનો અતિરેક અંધશ્રધ્ધા તરફ દોરી જાય તો કુરિવાજો પ્રગટે છે. જેના નિયંત્રણ અને નિયમનની ફરજ કેળવણી એ અદા કરવાની રહે છે.

આનંદ અનુભૂતિ

માનવીય સમાજ જેમ જેમ વિકસતો ગયો તેમ તેમ સંબંધો ત્થા વ્યવસાયોનું જાળુ તેમની આસપાસ ગુંથાતુ જાય છે. માનવ પર પ્રતિદિન જવાબદારીનું ભારણ વધી રહયુ છે. આજે તનાવ અને ચિંતા જેવી માનસિક સમસ્યાઓ ઉદ્‌ભવી રહી છે. આ સમયે મનોરંજનના આધુનિક સાધનો પણ વામણા પુરવાર થાય છે. તેવી પરિસ્થિતિમાં ઉત્સવો અને તહેવારો માનવ સમાજ માટે હળવાશની પળો લઈને આવે છે. કેળવણી એ આ પળોમાં ફકત રજા જાહેર કરી સંતોષ માની લેવાનો નથી. પણ અવસરોમાંથી નિર્ભેળ આનંદને માણતા શીખવવાનું છે. ભેદ રહીત આનંદને માણવાની રીત કેળવણી શીખવી શકે છે. જે સહ અભ્યાસ પ્રવૃતિ પણ બની રહેશે.

આધ્યાત્મિક મહતા.

ઉત્સવોની સાથે આપણી સાંસ્કૃતિક વિચારણા પણ જોડાયેલી હોય છે. તે આ સાંસ્કૃતિ પરંપરા ધર્મના પ્રભાવ હેઠળ વિકસે છે. આપણા ધાર્મિક વિધિ–વિધાન તેમજ ધાર્મિક આદર્શ જેમને ધર્મગ્રંથો અવતાર તરીકે મહતા આપે છે તેમના પુણ્ય સ્મરણના અવસરોને પણ આપણે ઉજવીએ છીએ. સ્વર્ગ તથા નરકની માન્યતા પણ ધાર્મિક ઉત્સવોમાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. આ હોમ હવન કે અન્ય પુજપાઠ એક નિર્ધારિત અધ્યાત્મ સિધ્ધાંત અનુસાર હોય છે. સાંપ્રત સમયમાં કેટલીક રૂઢિઓ મૂળ સ્વરૂપ થી ફંગોળાઈને વિકૃત બની ગઈ છે. દંતકથાઓનો અતિરેક પરંપરાના હાર્દને નુકશાન પહોચાડે છે. કેળવણી એ મૂળ વિચારને ઉજાગર કરવાનું કાર્ય નિભાવવાનું છે.

શૈલી સુધારણા

માનવીય જીવન સતત વિકસીત થતુ રહયુ છે. જેમાં આધુનિક બદલાવ મુખ્ય કારણભુત છે. પણ વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી જેટલી ઝડપે માનવીને ઉચ્ચ શિખરો તરફ દોરી રહયા છે. તેટલી જ ઝડપથી માનવી અંધશ્રધ્ધા અને અંધ–વિશ્વાસ તરફ દોરાય રહયો છે. આ ધર્માન્ધતાને આપણી મેલી વિદ્યા કે કાળા જાદુ તરીકે વર્ણવી શકીએ છીએ. આજે જેટલું શિક્ષણ વધે છે. તેટલો જ માનવી સંપ્રદાયિક સાધુતા તરફ આગળ વધતો ચાલ્યો છે. ધર્મ અને અધ્યાત્મના નામે આજે એટલું બધુ થાય છે. જે ખરેખર ન થવું જોઈએ. માનવીએ આધુનિક વિશ્વની સાથે પોતાની જીવનશૈલી પણ સુધારવી જોઈએ. ને એ જ પ્રકારે ઉત્સવોની ઉજવણીમાં પણ પ્રક્રિયા સુધરવી જોઈએ. પશુ બલીની પ્રક્રિયા બંધ થઈ તેવી રીતે અન્ય કુરિવાજોને પણ બંધ કરવા શિક્ષણે કટિબધ્ધ થવુ પડશે.

મૂલ્ય સંસ્કરણ

આપણા પ્રત્યેક રીત– રિવાજો કે પરંપરાની પાછળ ઋષિ કુળ નો ઉચ્ચ વિચારણા રહેલી છે. અથવા તો કોઈ સામાજિક ઉદેશ્ય સાથે સમગ્ર પ્રણાલી રચાતી હોય છે. જે ભાવિ સમાજ માટે માર્ગદર્શન રૂપ બની રહે છે. ઉત્સવો એ એક અનૌપચારિક કેળ વણી માટેની તક બની રહે છે. જેના થકી આપણે નથી પેઢીમાં અધ્યાત્મ મૂલ્યોની સાથો સાથ સામાજિક કર્તવ્ય અને સભાનતાના મૂલ્યો પણ કેળવી શકીએ છીએ. મહતમ ઉજવણીના મર્મને

તપાસવામાં આવે તો અસત્ય પર સત્યનો જય તથા ધર્મ વિજયની ગાથાઓ જ વિશેષ જોવા મળે છે. આ એક સદગુણોને કેળવવા માટેનો સામુદાયિક પ્રયાસ છે. એક માનવ તરીકે જરૂરી એવા ગુણો અને વર્તન લક્ષણો વિવિધ ઉજવણીના માધ્યમ દ્વારા પણ કેળવી શકાય છે. ફકત કેળવણી એ સક્રિય રહેવુ પડે.

પ્રાકૃતિક કૃતજ્ઞતા

માનવ સંસ્કૃતિ કુદરતના ખોળે અંકુરિત થઈ છે. પાંગરી છે. ને આજે પણ વિશ્વના વિકાસ સ્વરૂપની પાછળ પ્રકૃતિનો ફાળો ખુબ જ રહયો છે. ગુફા જીવનના ભુખ્યા જીવનથી લઈને આપણે આજે પકવાન અવસ્થા સુધી પહોચ્યા છીએ. સાંપ્રત પ્રકૃતિમાં સ્વાર્થમયતા ભળી છે. માનવ પોતાના અંગત લાભા લાભને મહત્વ આપવા લાગ્યો છે. પણ આપણા પૂર્વજોનો સંસ્કૃતિ કૃતજ્ઞતાના ભાવથી સભર રહી છે. માનવ સમુહને ઉપયોગી નાનામાં નાના જીવ કે ભૌતિક પ્રકૃતિ પરત્વે પણ આપણા પૂર્વજો એ પોતાની આભારમયતાને પ્રગટ કરી છે. તેમજ આ તમામ તત્વોને કોઈને કોઈ રીતે આપણા તહેવારો અને ઉત્સવોની સાથે સાંકળીને પોતાની લાગણીઓ દર્શાવી છે. કેળવણી એ આ કેન્દ્રીય ભાવનાને સમજાવવાની છે. તુલસી પત્ર જ શા માટે ? નાગની પુજા કેમ કરીએ ? આવા પ્રશ્નોના ચોકકસ જવાબોને સંક્રમિત કરવાના છે.

શારીરિક સ્વાસ્થ્ય

સમગ્ર વિશ્વમાં અને તેમા પણ સવિશેષ ભારતમાં તાત્વિક વિચારણાની ઋષિ પરંપરા અદભુત રહેલી છે. જેણે સદાકાળ માનવીય હિત અને સમાજ કલ્યાણની વિચારણા કરી છે. આપણા વિવિધ ઉત્સવોની ઉજવણીને નિહાળીએ તો વ્રત, તપ અને ઉપવાસ ઉપરાંત પણ ખાણી પીણીની એક ચોકકસ પ્રણાલિ જોવા મળે છે. જે આપણી સ્થાનિક આબોહવા સાથે અજબના મેળ ખાય છે. આપણી શારિરીક પ્રકૃતિ અને ખોરાક માટેની રીત ભાતને એક રિવાજના સ્વરૂપમાં તહેવારો સાથે સાંકળી લેવામાં આવ્યા છે. જેને ગરીબ અને તવંગર બંને કોઈપણ જાતના ભેદભાવ વગર અનુસરે છે. કેળવણીએ આ હકીકતને પણ સ્પષ્ટ કરવી જોઈએ. જેથી આરોગ્ય વિષયક સભાનતાનો પણ વિકાસ કરી શકાય.

પરંપરા સંરક્ષણ

કોઈપણ રિત રિવાજ હોય કે પછી રૂઢિ– પ્રણાલિ. તે માનવીય જરૂરિયાતમાંથી ઉદ્ભવી હોય છે. સમાજ વ્યવસ્થાને સાનુકુળ નિયમ કે રીત કાળક્રમે રૂઢિમાં પરિણમે છે. જેમાં સમયાંતરે કેટલાંક ફેરફારો પણ થતાં હોય છે. આ સુધારણા કે પરિવર્તન માનવ સમાજ માટે હિતાવહ છે કે નહી તે કેળવણી એ નિર્ધારીત કરવું રહયું. જે પરંપરા માનવીય સંસ્કૃતિ માટે હિતાવહ છે તેનું સંરક્ષણ થવું જોઈએ. જે કર્તવ્ય કેળવણી સુપેરે નિભાવી શકે. જો કોઈ પ્રણાલિ. ગેરવ્યાજબી માલુમ પડે તો તેમા પણ સુધારણા લાવવા માટે શિક્ષણ વ્યવસ્થા સક્ષમ છે. બાળક સમાજમાં પ્રવર્તતા રિત–રિવાજ કે પરંપરાથી વાકેફ નથી હોતું. કેળવણી આ ઉજવણીના સમયે તેની પાછળની મુળ વિચારણાને સ્પષ્ટ કરવાની રહે છે. તેમાથી સહ– અભ્યાસ પ્રવૃતિ પણ અર્થમય બની રહેશે.

સામાજિક સાતત્ય

સમાજ એક વણ લખ્યા બંધારણનું અંકુરણ છે. જ્યાં પ્રથમ વર્તણુક ઘડાય છે. બાદમાં તેમા સામાજિક વિગતોના આધારે નિયમો રચાય છે. તેથી પરસ્પરના વ્યવહારો સંતુલિત રહે છે. વિવિધ નામે ઓળખાતા સંબંધો આ સામાજિક સાતત્યને ટકાવવાનો જ એક પ્રયાસ છે. વિવિધ અવસરોની ઉજવણી વેળાએ માનવ હળ વાશ અને પુરતો સમય લઈ પરસ્પર મળે છે. સતત દોડધામ ભરી જીંદગીમાં પરસ્પર મળવાનો આ અનુભવ સંબંધોને ઉપકારક છે. તે કેળવણી જેને સામાજિકતામિતીના નામે ઓળ ખે છે. તે વિકસાવવા માટેની અમુલ્ય તક પણ ઉજવણી સમયે મળે છે.

સામુદાયિક ભૂમિકા

સમાજ પરત્વે માનવીની વ્યકિતગત જવાબદારી બને છે. વ્યકિતના ક્રમિક વિકાસની પાછળ સમગ્ર સામાજિક પ્રક્રિયા રહેલી છે. સાવ કોરી પાટી સમાન બાળકને નાગરી સંસ્કૃતિનો સુસભ્ય બનાવવાનું કઠીન કાર્ય સમાજ નિભાવે છે. કુટુંબ વ્યવસ્થા વ્યકિત વિકાસ માટે કાર્ય કરે છે. ત્યારે તેમાં અપેક્ષા જોડાયેલી હોય છે. પરંતુ સમાજને અન્ય કોઈ વળતરની અપેક્ષા નથી. તેથી સામાજિક પરંપરાના વાહક તરીકે ભૂમિકા ભજવી. વ્યકિતએ પોતાની કર્તવ્ય નિષ્ઠાને પ્રગટ કરવી જોઈએ. કેળવણીએ આ તબકકે સામાજિક પ્રક્રિયાની સમજ પ્રસ્થાપિત કરવાની રહે છે. ઉત્સવો એ માનવીય ગરીમાના ઉજાગર સમાન છે. પણ તેને બૌધિક દૃષ્ટિએ અવલોકવા રહયા. આ સમજણનો ઉઘાડ કેળ વણી દ્વારા શકય બનશે.

* ઉષા રાઠવા

Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 72 - 74
ISSN 2319 - 8168

ધોરણ ૮ ના સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના પાઠયપુસ્તકનો અભ્યાસ

પ્રસ્તાવના :–

પાઠયપુસ્તક એ કોઈપણ વિષયના અધ્યાપન અને અધ્યપન માટેની મહત્વપૂર્ણ અને ઉપયોગી શૈક્ષણિક સામગ્રી છે. પાઠયપુસ્તક એ કોઈ કોરું નથી તથા વિદ્યાર્થીઓ તેને આદિથી અંત સુધી ગોખી નાખે તે તેનો ઉદ્દેશ્ય પણ નથી. હકીકતમાં તો પાઠયપુસ્તક વિદ્યાર્થીઓના જ્ઞાનપ્રાપ્તિની પ્રક્રિયામાં સતત ઉપયોગ કરી શકે તેવી સર્જનાત્મક સૂચનાઓનો ભંડાર છે. પાઠયપુસ્તક એ શૈક્ષણિક અનુભવો આપવાનું એક અગત્યનું સાધન છે. પાઠયપુસ્તક એ સાધ્ય નથી પણ સાધન છે એ બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની રહે. પાઠયપુસ્તકમાં એવા મુદ્દાઓનો સમાવેશ કરાયેલો હોય જેથી વિદ્યાર્થીઓનો સર્વાંગી વિકાસ સાધી શકાય. પાઠયપુસ્તક એ અધ્યપન માટેનું અનિવાર્ય એવું મહત્વપૂર્ણ, ઉપયોગી અને અસરકારક સાધન છે.

અધ્યાસક્રમને અનુલક્ષીને યોગ્ય સામગ્રી પસંદ કરીને આયોજનબદ્ધ અને અનુક્રમિત રજૂ કરી પાઠયપુસ્તકની રચના કરાય છે. પાઠયપુસ્તકનો મૂળભૂત હેતુ તો જ્ઞાન પ્રદાનનો છે. પરંતુ તે જ્ઞાન દ્વારા અંતે તો વિદ્યાર્થીને એક ઉદાત્ત વિશ્વ નાગરીકમાં પરિવર્તન કરવાનો છે. પાઠયપુસ્તક અમૂલ્ય જ્ઞાનકુંભ છે. આથી જ પાઠયપુસ્તકને એક સુસજ્જ શિક્ષક કહેવાય છે. તેમજ વિદ્યાર્થીઓના સર્વાંગી ઘડતરમાં મહત્વનો ફાળો આપે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ તથા તેની ઉત્તરોત્તર અભિવૃદ્ધિ માટે તેમજ વિદ્યાર્થીઓને સામાજિક જીવન અને તેની જવાબદારીઓ નિભાવવા માટે તૈયાર કરવા સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયનું જ્ઞાન અને અધ્યયન શિક્ષણમાં અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયનું શિક્ષણ ઉમદા નાગરીકતાના ઘડતર માટે, ઉન્નત સમાજના નિર્માણ માટે તેમજ વિદ્યાર્થીઓની વિવિધ માનસિક શકિતઓ અને સામાજિકતાનો વિચાર કરવા માટે ઉપયોગી છે. આમ, સામાજિક વિજ્ઞાનનું શિક્ષણ વ્યકિત ઘડતર અને સમાજ નિર્માણમાં મહત્વનું હોય તો તેના પાઠયપુસ્તકને આદર્શ બનાવવા શું થઈ શકે તે જાણવા પ્રસ્તુત અભ્યાસ હાથ ધરવામાં આવ્યો છે.

અભ્યાસના હેતુઓ :–

૧. ધોરણ – ૮ ના સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના પાઠયપુસ્તકના આંતરિક અને બાહ્ય લક્ષણોનાં સંદર્ભમાં અભ્યાસ કરવો.

૨. ધોરણ – ૮ ના સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના પાઠયપુસ્તક વિશે શિક્ષકોના અભિપ્રાયો જાણવા અભિપ્રાયાવલિની રચના કરવી.

અભ્યાસના પ્રશ્નો :–

૧. ધોરણ – ૮ ના સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના પાઠયપુસ્તકના બાહ્ય લક્ષણો અંતર્ગત સામાન્ય બાબતો શું હશે ?

૨. ધોરણ – ૮ ના સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના પાઠયપુસ્તકની ભૌતિક બાબતો શું હશે ?

૩. ધોરણ – ૮ ના સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના પાઠયપુસ્તકમાં વિષયવસ્તુની રજૂઆત કેવી હશે ?

૪. ધોરણ – ૮ ના સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના પાઠયપુસ્તકમાં વિષયવસ્તુની ગોઠવણી કેવી હશે ?

૫. ધોરણ – ૮ ના સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના પાઠયપુસ્તકમાં દ્રષ્ટિગમ્ય સામગ્રી (ચિત્રો, આકૃતિ) નું પ્રમાણ કેવું હશે ?

૬. ધોરણ – ૮ ના સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના પાઠયપુસ્તકની સ્વાધ્યાય અને મૂલ્યાંકનની પદ્ધતિ કેવી હશે?

વ્યાપવિશ્વ :–

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ગુજરાત રાજ્ય પાઠયપુસ્તક મંડળે ૨૦૦૪ થી પ્રકાશિત કરેલ ધોરણ – ૮ ના સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયનું પાઠયપુસ્તક સંશોધનનું વ્યાપવિશ્વ બનશે.

નિદર્શ :–

સંશોધન કાર્યમાં નમૂના પસંદગી અગત્યની બાબત છે. સંશોધનના પરિણામોની વિશ્વસનીયતાનો આધાર તે સંશોધનમાં સમાવિષ્ટ નમૂના પસંદગી પર રહેલો છે.

''નમૂનો એટલે વ્યાપવિશ્વના લક્ષણોનું પ્રતિનિધિત્વ કરતો હોય તેવો નાનો ભાગ.'' વ્યાપવિશ્વ એ જ નમૂનો.

સંશોધન પદ્ધતિ :–

કોઈપણ અર્થપૂર્ણ સમસ્યાનો ઉકેલ શોધવા માટે સમસ્યા સ્વરૂપ અને જરૂરીયાતના સંદર્ભમાં અમુક ચોક્કસ પદ્ધતિએ સંશોધન પ્રક્રિયા હાથ ધરવામાં આવે છે. સંશોધકે પોતાની સમસ્યાને અનુરૂપ પદ્ધતિ વાપરવી જોઈએ.

સંશોધન માટે નીચે જેવી મુખ્ય પ્રચલિત પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

(૧) વર્ણનાત્મક સંશોધન પદ્ધતિ
(૨) ઐતિહાસિક સંશોધન પદ્ધતિ
(૩) પ્રયોગાત્મક સંશોધન પદ્ધતિ
(૪) વિકાસાત્મક સંશોધન પદ્ધતિ

ઉપરોકત ચાર સંશોધન પદ્ધતિ પૈકી સંશોધકે પ્રસ્તુત સંશોધનમાં વિષયવસ્તુ વર્ણનાત્મક સંશોધન પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરેલ છે.

ઉપકરણ પસંદગી અને સંરચના :–

કોઈપણ સંશોધન માટે જેટલી અગત્યના સાધ્યની હોય છે તેટલી જ અગત્યના સાધનની હોય છે. સાધ્યની સિદ્ધિનો આધાર જ સાધન પર રહેલો છે.

સંશોધન યોજના તૈયાર કરતી વખતે જ પ્રયોજકે માહિતી પ્રાપ્તિ માટે કયા સાધનો વાપરવા તે નક્કી કરવું પડે. સંશોધનના ઉપકરણની પસંદગી સંશોધન સમસ્યા પર આધાર રાખે છે. સંશોધન માટે અનુરૂપ સાધનની પસંદગી ખૂબ જ આવશ્યક છે. કોઈપણ સંશોધન સમસ્યા હાથ ધરવાનું વિચાર્યા પછી સંશોધકને ચોક્કસ માહિતી મેળવવા માટે ઉપકરણની આવશ્યકતા રહે છે. સામાન્ય રીતે જુદા જુદા સંશોધન વિષયોમાં જુદા જુદા ઉપકરણોનો ઉપયોગ થાય છે. સમસ્યા પ્રમાણે માહિતી એકત્ર કરવા માટે કેટલાંક પ્રકારના ઉપકરણો અનિવાર્ય બની રહે છે. સંશોધનમાં અવલોકનના મુલાકાત, ક્રમમાપદંડ, અભિપ્રાયાવલિ, પ્રશ્નાવલિ, ઓળખવાદી વગેરે જેવા ઉપકરણોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં માહિતી એકત્રિત કરવા માટે પંચ બિંદુ કક્ષાએ સ્વરચિત અભિપ્રાયાવલિનો ઉપયોગ કરેલ છે.

માહિતી એકત્રીકરણની પ્રવિધિ :–

પ્રત્યેક અભ્યાસમાં સંશોધક પ્રથમ સંશોધન માટેના હેતુઓ નક્કી કરે છે. આ પ્રત્યેક હેતુને અનુરૂપ ઉત્કલ્પનાઓ કે પ્રશ્નોની રચના કરે છે. સંશોધકે સંશોધન માટે ઉપયોગમાં લીધેલ સંશોધન પદ્ધતિ અનુસાર પ્રશ્નોના ઉત્તરો મેળવવા માહિતીનું એકત્રીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું.

પ્રસ્તુત સંશોધન માટે સંશોધકે સર્વેક્ષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો છે. અભ્યાસને અનુરૂપ સંશોધકે હેતુઓ નક્કી કરી તે હેતુઓને અનુરૂપ પ્રશ્નોની રચના કરી છે. આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો મેળવવા સંશોધકે અભિપ્રાયાવલિની રચના કરી હતી.

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં માહિતી મેળવવા માટે અભિપ્રાયાવલિ શિક્ષકો પાસે રૂબરૂ જઈ ભરાવવામાં આવી હતી.

માહિતી વિશ્લેષણની પદ્ધતિઓ :–

પ્રસ્તુત અભ્યાસ અંતર્ગત રચેલ અભિપ્રાયાવાલિમાં શિક્ષકોએ પ્રત્યેક વિધાનમાં સંપૂર્ણ સંમત, સંમત, તટસ્થ, અસંમત અને સંપૂર્ણ અસંમત પંચબિંદુ કક્ષાઓના આધારે આપેલ પ્રતિચારો પરથી પ્રાપ્ત થયેલ આંકડાકીય માહિતીને યોગ્ય સારણીઓમાં ગોઠવવામાં આવી. આ આવૃત્તિને આધારે પ્રત્યેક વિધાન માટે કાઈ–વર્ગની ગણતરી કરવામાં આવી. કોઈ–વર્ગની સાર્થકતાના આધારે વિધાનનું અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું હતું.

અભ્યાસના તારણો :–

પાઠયપુસ્તકના બાહ્ય તારણો

૧. પાઠયપુસ્તકનું કદ યોગ્ય છે.
૨. પાઠયપુસ્તકનું મથાળું યોગ્ય છે.
૩. મુખપૃષ્ઠ પર આપેલા ચિત્રો અંદરના વિષયવસ્તુનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા નથી.
૪. પાઠયપુસ્તકની કિંમત બધા વિદ્યાર્થીઓને પરવડે તેવી નથી.

પાઠયપુસ્તકના આંતરિક લક્ષણઓ અંગે તારણો :–

૫. પાઠયપુસ્તકનું મુદ્રણ સુવાચ્ય છે.
૬. પાઠયપુસ્તકમાં બે શબ્દો વચ્ચેનું અંતર યોગ્ય છે.
૭. કાગળ સફેદ અને ટકાઉ છે.
૮. પાઠયપુસ્તકમાં તમામ વાકયોનું કદ યોગ્ય છે.
૯. પાઠયપુસ્તકમાં બે લાઈનો વચ્ચેનું અંતર યોગ્ય છે.
૧૦. પુસ્તકની લંબાઈ યોગ્ય છે.
૧૧. પાઠયપુસ્તકમાં દરેક નવો એકમ વિશિષ્ટ રીતે રજૂ કરેલ છે.

વિષયવસ્તુની રજૂઆત :–

૧૨. વિષયવસ્તુની રજૂઆત કઠિનતાના ક્રમમાં રજૂ થઈ છે.
૧૩. વિષયવસ્તુની રજૂઆત માટે વિવિધ પદ્ધતિઓ અને પ્રયુકિતઓનો ઉપયોગ કરવામાં
આવ્યો છે.
૧૪. નાગરિક એકમની ભાષા વિદ્યાર્થી સમજી શકે તેવી સરળ નથી.
૧૫. વિષયવસ્તુની રજુઆતમાં પદ્ધતિઓ અને પ્રવૃત્તિઓ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો નથી. ૧૬. અભ્યાસક્રમ ધોરણ – ૮ ના પ્રમાણમં ખૂબ લાંબો છે.

વિષયવસ્તુની ગોઠવણી

૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦ વિષયવસ્તુની ગોઠવણીમાં બધા વિધાનો હકારાત્મક છે તેવું દર્શાવે છે.

વિષયવસ્તુ વિશેની ગોઠવણી :–

૨૧. વિષયવસ્તુ તર્કશુદ્ધ છે.
૨૨. વિષયવસ્તુ બાળકોના વ્યકિતગત તફાવતોને સંતોષે તેવું છે.
૨૩.વિષયવસ્તુમાં મુદ્દાઓની રજૂઆત ગૂંચવણભરી લાગે છે.
૨૪. આપણા દેશના કોઈપણ પ્રદેશ, જાતિ, કોમ કે સંપ્રદાયની લાગણી દુભાય તેવું કોઈ નિરૂપણ આ પુસ્તકમાં નથી.
૨૫. વિષયવસ્તુમાં દર્શાવેલ ચિત્રો યોગ્ય અને પૂરતા પ્રમાણમાં છે.

૨૬. વિષયવસ્તુ વિદ્યાર્થીની વયકક્ષા પ્રમાણે નથી.

ચિત્રો વિશે તારણો :

૨૭, ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧ચિત્રો વિશે ગોઠવણીમાં બધા વિધાનો હકારાત્મક છે તેવું દર્શાવે છે.

પ્રવૃત્તિ વિશે તારણો :–

૩૨. પ્રવૃત્તિઓ સ્વ–પ્રયત્ને કરી શકાય તેવી છે.

૩૩. પ્રવૃત્તિઓના માધ્યમ દ્વારા વિષયવસ્તુની સ્પષ્ટ સમજ પડે છે.

૩૪. પ્રવૃત્તિઓ વિષયવસ્તુમાં રસ ઉત્પન્ન કરે તેવી છે.

૩૫. વિદ્યાર્થીની વયકક્ષા ધ્યાનમાં રાખીને પ્રવૃત્તિઓ આપવામાં આવતી નથી.

૩૬. રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ તરફ ઝોક મૂકવામાં આવ્યો છે.

સ્વાધ્યાયકાર્ય વિશે તારણો :–

૩૭. સ્વાધ્યાય પ્રશ્નો અધ્યાપન સંબંધી હેતુઓને અનુલક્ષીને રચાયેલા છે.

૩૮. સ્વાધ્યાય પ્રશ્નો વિદ્યાર્થીની વયકક્ષાને અનુરૂપ છે.

૩૯. સ્વાધ્યાય પ્રશ્નો સ્વ–અધ્યયનને પ્રેરે તેવા છે.

૪૦. સ્વાધ્યાય પ્રશ્નોમાં વિવિધતા યોગ્ય પ્રમાણમાં નથી.

૪૧. સ્વાધ્યાય પ્રશ્ની રચના ખામી રહિત છે.

૪૨. સ્વાધ્યાય વિદ્યાર્થીઓને સ્વતંત્ર રીતે કાર્ય કરવાની પ્રેરણા પૂરી પાડતા નથી.

સામાન્ય બાબતો વિશે તારણો :–

૪૩. વિષયવસ્તુની પસંદગી વર્તમાન સમયને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવી છે.

૪૪. પાઠયપુસ્તક ક્ષતિરહિત બને તે માટે કાળજી રાખવામાં આવી છે.

૪૫. પાઠયપુસ્તકમાં નાગરિક વિભાગ વિદ્યાર્થીને સમજવામાં અઘરું લાગે છે.

૪૬. પાઠયપુસ્તકના દરેક પ્રકરણને પૂરતો ન્યાય મળેલ છે.

૪૭. પાઠયપુસ્તકનું અધ્યાપનકાર્ય નિયત સમયમર્યાદામાં પૂર્ણ થઈ શકે તેવું નથી.

૪૮. પાઠયપુસ્તકના પ્રકરણોમાં સામાન્ય જ્ઞાનને સ્થાન મળ્યું નથી.

૪૯. પાઠયપુસ્તકનું કોઈક પ્રકરણ વિદ્યાર્થીને સમજવા અઘરું લાગે છે.

૫૦. સામાજિક વિજ્ઞાન પાઠયપુસ્તક વિદ્યાર્થીઓને શીખવા માટે રસ ઉત્પન્ન કરે તેવું છે.

સંદર્ભસૂચિ

⇨ ગોંડલિયા, એ.પી. (૧૯૯૪). ધોરણ–૯ ના સમાજવિદ્યા વિષયના પ્રવર્તમાન પાઠયપુસ્તકના ઈતિહાસ વિભાગનું મૂલ્યાંકન. સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ.

⇨ પરમાર, અશ્વિન બી. (૨૦૦૫). ધોરણ –૪ ના પર્યાવરણ (અજમાયશી) પાઠયપુસ્તકનો વિવેચનાત્મક અભ્યાસ. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

⇨ ભટ્ટ, રીટા બી. (૨૦૦૩). ધોરણ – ૧૧ ના અર્થશાસ્ત્રના પાઠયપુસ્તકનો વિવેચનાત્મક અભ્યાસ. સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટી.

⇨ જીંજાળા, ભરત ડી. (૨૦૦૬). આઠમાં ધોરણના વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીના પાઠયપુસ્તકનું મૂલ્યાંકન. ભાવનગર યુનિવર્સિટી.

⇨ મહેતા, મેહુલ સી. (૨૦૦૧). ક્ષમતા અભ્યાસક્રમના સંદર્ભમાં સાતમાં ધોરણના અંગ્રેજી (નિમ્નસ્તર) ના પાઠયપુસ્તકનું મૂલ્યાંકન. ભાવનગર યુનિવર્સિટી.

⇨ નમૂક, પી.એન. (૨૦૦૫). જૂન – ૨૦૦૪ થી અમલમાં આવેલ ધોરણ – ૮ ના સંસ્કૃત વિષયના નવા પાઠયક્રમ સાથે તુલના. સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી.

* Dhruvi Bharwad

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 75 - 77
ISSN 2319 - 8168

SOCIAL WORK INTERVENTION AND DISASTER PREPAREDNESS

Social work disaster researchers define disaster primarily through social disruption and collective stress, though physical hazards are an important part of the definition of disaster. Vulnerability in disasters refers to social structural factors leaving populations such as low-income groups, children, and older individuals disproportionately at risk for loss during disaster. Communities are vulnerable because of their demographic, cultural, historical, or ecological characteristics. Emergency management in the social work perspective is the management and coordination of the disaster social services delivery system so that important resources are redistributed to vulnerable populations heavily impacted by disaster. Henceforth it is evident that vulnerability to natural disasters is integrally linked with poverty. Many a times hazardous situations are common for both rural and urban areas but its adverse impact can be seen more in rural areas, because they are ill equipped with necessary skills, infrastructure, capacities and coping mechanism. Poor socio economic conditions, illiteracy, increasing demographic pressure and poor geo-climatic surroundings further adds to their vulnerability. Such conditions have resulted in need to reduce disaster risks by improving capacities of people and ensuring preparedness measures and prevention planning from grass root to all levels. For ensuring success of such practices and reducing vulnerability, community participation and community ownership in disaster preparedness is a key factor. The paper discusses how social work intervention plays a role in ensuring disaster preparedness in the context of rural masses. It further examines how social work techniques like participatory rural appraisal, mock drills, awareness generation and sensitization, capacity building, resource mapping, vulnerability mapping, and hazard profile are useful in disaster preparedness and prevention planning.

For the purpose it is necessary to understand the concept of disaster preparedness first, as the concept itself helps in understanding application of social work in ensuring disaster preparedness. Disaster preparedness refers to measures taken to prepare for and reduce the effects of disasters. That is, to predict and—where possible—prevent them, mitigate their impact on vulnerable populations, and respond to and effectively cope with their consequences. Disaster preparedness is best viewed from a broad perspective and is more appropriately conceived of as a goal, rather than as a specialised programme or stage that immediately precedes disaster response. Disaster preparedness is a continuous and integrated process resulting from a wide range of activities and resources rather than from a distinct sectoral activity by itself.

Disaster preparedness, as already stated, is a broad concept that describes a set of measures that minimises the adverse effects of a hazard including loss of life and property and disruption of livelihoods. Disaster preparedness is achieved partially through readiness measures that expedite emergency

response, rehabilitation and recovery and result in rapid, timely and targeted assistance. It is also achieved through community-based approaches and activities that build the capacities of people and communities to cope with and minimise the effects of a disaster on their lives.

Community participation and community ownership in disaster risk reduction is one of the key factors in reducing vulnerabilities of people and minimizing the loss. The primary goal of disaster preparedness is to reduce vulnerability of the concerned community and strengthen its existing capacity to cope with disasters. The approach considers people's participation a necessary pre-requisite for disaster management. By involving the community in the preparedness phase, it not only increases the likelihood of coordinated-action by the communities to help in mitigating disasters but also brings the community together to address the issue collectively. There are evidences of collective and coordinated action yielding good results and to a great extent it has been effective in lessening the impact of disaster. The techniques followed for ensuring disaster preparedness mainly involves social work intervention, right from community participation to community resilience. Few such techniques are;

· Participatory Rural Appraisal: various appraisal techniques can be used for disaster preparedness such as mapping exercise, seasonality calendar of disaster, mock drills, resource map, risk and vulnerability map, problem tree, pair-wise raking, identification of risky and safe areas and safe and alternate route map. These are some of most common practices that can be used for practicing disaster preparedness.

· Formation of Groups/ Task force at community level: Forming a group for a purpose and assigning responsibilities to the same is one of the most basic techniques for social work practice. For effective disaster preparedness forming disaster management team/task force including early warning team, search and rescue team, shelter management team, water and sanitation team, medical and first aid team, relief and coordination team, garbage disposal team, trauma counseling team, damage assessment team can be useful.

· Awareness and information campaign for building disaster resilient community: By arranging awareness and information campaigns at community level helps in building disaster resilient communities. It results in informed building informed communities during disasters, which averts losses.

· Education and training for vulnerable groups: Training of community leaders, panchayati raj institution's members, self help group's members helps ensuring disaster preparedness. Educating community representatives, community volunteers and panchayati raj institution members about hazard and vulnerabilities is also very essential as they are well informed about their roles which helps in avoiding chaotic situations during emergencies, as a result.

· Village level workshops: By arranging such workshops for community leaders, self help group members, panchayati raj institution members and other diverse groups in the community, the community is able to get a platform where they can share their experiences and learning. And with such type of exposure the community is able to develop preparedness measures for themselves.

· Capacity building: It can be divided in to following areas:

Disaster Response: Formation of village level committees and assigning responsibilities to each member in case of any emergency.

Disaster Preparedness: Community contingency plans prepared by people themselves by recognizing their vulnerabilities and preparing action plan to

equip themselves for future disasters.

Risk reduction and risk transfer: The direct action leading to risk reduction, such as retrofitting and support in reconstruction of houses. Promotion of various village Insurance schemes as a risk transfer mechanism.

Vulnerability Reduction: Capacity building of communities to avail their rights on food security and other issues relevant to the area to empower them to fight for their rights in normal time as well as in disasters.

· Developing network and linkages: Linkages with non government organizations, Government authorities and institutions can lead to effective implementation of disaster preparedness practices.

Disaster preparedness has been neglected in the social work research literature, but preparedness is an important indicator of effective response and recovery. Nevertheless it is evident from the above analysis that social work interventions at the community level have been developed to prevent long-term damage to vulnerable populations and to prevent disruption in systems including families, groups, and communities. It can be conclude that practice of such social work techniques for disaster preparedness can build disaster resilient communities.

REFERENCE

- Disaster Preparedness Training Programme Mannual, International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies
- Local level risk management- Indian experience, GoI-UNDP Disaster Risk Management Programme, Government of India, Ministry of Home Affairs, National Disaster Management Division
- Sharma V. K, Satendra, Sustainable Rural Development for Disaster Mitigation, Concept Publication Co. New Delhi
- Sinha Anil, Development of Integrated Disaster Management System in India: Importance of Reliable Information. National Center for Disaster Management, Ministry of Home Affairs, New Delhi
- Sinha, Anil. Disaster Management: Lessons Drawn & Strategies for Future, NDM, Indian Institute of Public Administration, New Delhi, 2001 & Central Water Commission
- Parsuraman S, Unnikrishnan P.V, India Disaster Report- Towards a Policy Initiative
- Zakour, Michael J, Social Work and Disasters, School of Social Work, Tulane University
- www.relifweb.in
- www.undp.org
- www.epw.org.in

* Jigar Pandya

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 78 - 81
ISSN 2319 - 8168

SOCIAL WORKERS' ETHICAL DILEMMA AND PROFESSIONALISM

Focusing mainly on the complex relationship between professional and ethical values, this article explores the ethical dilemmas faced by social workers in the context of his routine work. It discusses the value point of views in context on the practice of social work. As a window into the ethical dilemmas that a social worker may face in such a context, this article also contain Social work ethics in simple sense.

Key words : Social work, Social worker, ethics, ethical, dilemma, moral

Social workers are routinely confronted with ethical dilemmas in practice, and social work programs infuse their courses with professional ethics and values to help students prepare for this eventuality. The Council on Social Work Education (2008) requires that students learn how to "apply social work ethical principles to guide practice, engage in ethical decision making, recognize and manage personal values in a way that allows professional values to guide practice, and tolerate ambiguity in resolving ethical conflicts" (EPAS 2.1.2).

Social work students become familiar with the Code of Ethics, learn one of the various models on ethical decision making (Congress, 1999; Dolgoff, Loewenberg, & Harrington, 2009; Reamer, 1995) and, at some point in their education, are typically required to write a paper on an ethical dilemma. However, students are not routinely taught how to recognize what an ethical dilemma is. Correctly identifying an ethical dilemma is the first step in resolving it.

In determining what constitutes an ethical dilemma, it is necessary to make a distinction between ethics, values, morals, and laws and policies. Ethics are prepositional statements (standards) that are used by members of a profession or group to determine what the right course of action in a situation is. Ethics rely on logical and rational criteria to reach a decision, an essentially cognitive process. Values, on the other hand, describe ideas that we value or prize. To value something means that we hold it dear and feel it has worth to us. As such, there is often a feeling or affective component associated with values. Often, values are ideas that we aspire to achieve, like equality and social justice. Morals describe a behavioral code of conduct to which an individual ascribes. They are used to negotiate, support, and strengthen our relationships with others.

An "absolute" or "pure" ethical dilemma only occurs when two (or more) ethical standards apply to a situation but are in conflict with each other. For example, a social worker in a rural community with limited mental health care services is consulted on a client with agoraphobia, an anxiety disorder involving a fear of open and public spaces. Although this problem is outside of the clinician's general competence, the limited options for treatment, coupled with the client`s discomfort in being too far from home, would likely mean the client might not receive any services if the clinician declined on the basis of a lack of competence

* Co-ordinator, K.R. Doshi P.G. Centre of Social Work, Bhavnagar

(Ethical Standard 1.04). Denying to see the patient then would be potentially in conflict with our commitment to promote the well-being of clients (Ethical Standard 1.01). This is a pure ethical dilemma because two ethical standards conflict. It can be resolved by looking at Ethical Standard 4.01, which states that social workers should only accept employment (or in this case, a client) on the basis of existing competence or with "the intention to acquire the necessary competence." The social worker can accept the case, discussing the present limits of her expertise with the client and following through on her obligation to seek training or supervision in this area.

In recent years, social workers have refined their approach to ethical decision making. Although many practitioners completed their formal education at a time when content on ethical dilemmas and ethical decision making was not a prominent component in the social work education curriculum, continuing education on the subject is now common. Today's social workers and social work students are being introduced to state-of-the-art frameworks to help them identify ethical dilemmas and make difficult decisions.

Ethical dilemmas come in all shapes and sizes. Many involve social workers' delivery of services to individuals, families, couples, and small groups. Typical examples involve disclosing confidential information without a client's consent (for example, when a client threatens to harm himself, herself, or someone else); limiting a client's right to self-determination against his or her wishes (for example, when a social worker pursues involuntary psychiatric hospitalization of a troubled client); or social contact with a former client.

Other ethical dilemmas pertain to agency administration, community work, social policy, and research. Examples include administrators' decisions about the allocation of scarce or limited agency resources (what moral philosophers refer to as distributive justice issues), conflicts of interest among staff, and the use of ethically questionable marketing strategies to solicit clients. Still other ethical dilemmas involve relationships among professional colleagues. Common examples involve a social worker's response to a colleague who has behaved unethically or who is impaired or incompetent (the ethics of "whistle-blowing").

Social workers take on a variety of responsibilities that should ultimately serve their clients' best interests. They try to abide by the code of ethics from professional organizations like the National Association of Social Workers or the International Federation of Social Workers as a way to guide their actions. As in any human services profession, social workers may face a number of ethical dilemmas in their practice. An ethical dilemma involves a conflict between two or more ethical principles.

RIGHT TO SELF DETERMINATION

One of the guiding principles of social work is respect for the client's right to self-determination. This principle means that the client is ultimately in charge of making his own decisions and finding solutions to problems, regardless of whether a social worker agrees with his course of action. A social worker may provide guidance and help clients explore their options, but she may not allow her own opinions and personal biases to influence the client. This is a difficult dilemma that is created by the social worker's desire to act in the client's best interest and the need to respect his right to act in a way that he feels is best.

CONFIDENTIALITY

Another common ethical dilemma encountered by both novice and experienced social workers is the right to confidentiality versus the right to self-determination, especially in cases of suicidal clients. Social workers must respect a client's right to privacy and confidentiality, and they may not

disclose information about a client without his prior, written consent. Social workers must also respect a client's right to self-determination, that is, his right to choose his preferred course of action. But in cases of suicidality or the threat of harm to another person, a social worker is obligated to break confidentiality to protect her client and the public.

DIFFERENCES OF MORALS AND VALUES

All social workers have their own internal value system and set of morals. Despite their best efforts to keep their feelings in check and to respect differences, social workers are often confronted with situations in which their values and morals conflict with those of their clients. For example, a social worker who holds certain religious or moral values about abortion may face an ethical dilemma when trying to assist a teen client who becomes pregnant and wishes to have an abortion.

DUAL RELATIONSHIPS

Engaging in dual relationships - meaning having a friendship or romantic relationship with a client - is forbidden by the social work code of ethics. And once a social worker terminates contact with a client, the relationship technically is over. A social worker may find herself in the same social situation or, for example, in the grocery store with a former client and his family. The social worker cannot simply ignore the client, yet at the same time, she may not know how far to take their interaction. These are examples of common ethical dilemmas many social workers face that are difficult to resolve and require professionalism, courtesy and good judgment.

ADMINISTRATIVE DILEMMAS

Not all ethical dilemmas in social work involve direct client contact. According to social work professor Frederic G. Reamer in an article for "Social Work Today," social workers employed in administrative roles may also come up against a number of challenging ethical dilemmas. For example, directors of human services agencies may need to make difficult decisions regarding the allocation of funds or agency resources. The decision to provide funds to one program and to cut funding from another is just one example of a stressful and trying ethical dilemma social work administrators face.

Frequently social workers confuse a clinical or nonmoral aspect of practice with a moral or ethical aspect of practice. It is important to ascertain whether what you have is truly an ethical issue or a clinical issue. If it is primarily a clinical issue, the social worker needs to consider the ethical implications or ramifications of certain choices. However, it is important to remember, that for there to be an ethical dilemma, there must be two or more competing social work values which are in conflict. It is important to actually go through the exercise of writing out what the competing values are to make sure you are thinking through the situation rationally.

If there is only one value at stake then the social worker is obligated to actively support that social work value. It is where there are two or more competing values that the social worker is obligated to proceed with a full "ethical analysis" using ethical principles, not clinical principles, to contend with the demands of reconciling the conflict.

SOCIAL WORK CODE OF ETHICS IN SIMPLIFIED MANNER:

(According to The National Association of Social Workers' (NASW) ***Code of Ethics)***

Ethical Conduct with Clients

A social worker's main purpose with clients is to help them overcome obstacles to well-being and to assist them with obtaining basic needs. Ethical conduct with clients essentially boils down to having respect for others, tolerance for diversity and acting with integrity and professionalism at all times. Social workers should adhere to the principle of self-determination, or the client's right to choose

his preferred course of action in all situations. Social workers should also maintain confidentiality and only disclose information about a client if he provides written consent. This principle may be broken only in cases in which the client presents as a danger to himself or others.

Ethics and Colleagues

Social workers should always maintain an attitude of professionalism and respect when working with colleagues. They should avoid making derogatory or negative remarks during professional interactions, especially in the areas of their colleague's level of competence or specific attributes and characteristics, such as race or gender. If a social worker becomes aware of the unethical or unprofessional conduct of a colleague, it is her duty to report that colleague to administrators, the National Association of Social Workers and her state's licensing board.

Ethics and Practice Settings

Social workers need to ensure that they adhere to specific ethical guidelines in practice settings. Social work educators and supervisors should only provide clinical supervision and education in the areas in which they are qualified. Social workers should provide accurate documentation for all client contact, including maintaining detailed and comprehensive case files. In addition, they should charge clients or insurance companies only for actual services provided. All social workers should participate in on-going continuing education to stay current with changes in the field.

Ethical Responsibility to the Profession and Society

Social workers have many levels of responsibility, not only to their clients, but also on a macro level, to the social work profession and to society as a whole. They must strive to engage in responsible and ethical conduct and adhere to the mission of the social work profession. In their private lives, social workers should avoid engaging in any behaviors that could compromise their integrity, like dual relationships with clients. Social workers should also work to improve society as a whole, such as by engaging in peaceful protests to support human rights or participating in policy development.

REFERENCE

- Allen, K. N., & Friedman, B. (2010). Affective learning: A taxonomy for teaching social work values. Journal of Social Work Values and Ethics, 7 (2). Retrieved from http://www.socialworker.com/jswve.
- National Association of Social Workers. (1996, revised 1999). Code of Ethics of the National Association of Social Workers. Washington, DC: Author.
- http://www.socialworker.com/home/Feature_Articles/Ethics/What_Is_an_Ethical_Dilemma?/
- http://www.socialworktoday.com/news/eoe_101402.shtml
- http://work.chron.com/list-ethical-dilemmas-facing-social-work-21946.html
- http://www.naswma.org/displaycommon.cfm?an=1&subarticlenbr=114 http://work.chron.com/simplified-social-workers-code-ethics-21897.html

* Jay Butani

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 82 - 85
ISSN 2319 - 8168

PROSTITUTION IN INDIAN CONTEXT

Prostitution is one of the oldest business in the world. In ancient India Devdasis were there. Though the ban was enforced but still the custom is there. There are many reasons for prostitution like poverty, illiteracy, curiosity etc. India has many laws regarding prostitution but all is vain. We could find these kind of girls and women in every kind of society in India. We call them by different names. They suffer with many different mantel and physical disease. If we legalize the prostitution, it will be more beneficial to the female who are engaged in it.

Key words : Prostitution, Prostitute, Devdasis, ITPA, Sex workers, Laws.

A prostitute is a person, "who allows her body to be used for lewd purposes in return for payment". Prostitution is the sale of sexual services, such as oral sex or sexual intercourse, for money. Prostitution the word itself speaks about the plight of a women .It is not a problem which exists in India but exists throughout the world. Prostitution was a part of daily life in ancient Greece .In the more important cities, and particularly the many ports, it employed a significant proportion of the population and represented one of the top levels of economic activity. In the ancient city of Heliopolis in Syria, there was a law that stated that every maiden should prostitute herself to strangers at the temple of Astarte. In ancient India prostitutes have been referred as to devdasis. Originally, devadasi were celibate dancing girls used in temple ceremonies and they entertained members of the ruling class. But sometime around the 6th Century, the practice of "dedicating" girls to Hindu gods became prevalent in a practice that developed into ritualized prostitution. Devadasi literally means God's (Dev) female servant (Dasi), where according to the ancient Indian practice, young pre-pubertal girls are 'married off', 'given away' in matrimony to God or Local religious deity of the temple. The marriage usually occurs before the girl reaches puberty and requires the girl to become a prostitute for upper-caste community members. Such girls are known as jogini. They are forbidden to enter into a real marriage. The system of devadasi started only after the fall of Buddhism and records about them start appearing around 1000 A.D. [Bharatiya Sanskruti Kosh, IV, 448]. It is viewed that the Devadasi`s are the Buddhist nuns who were degraded to the level of prostitutes after their temples were taken over by Brahmins during the times of their resurgence after the fall of Buddhism. According to the 1934 Devadasi Security Act, this practice is banned in India. This ban was reinforced again in 1980s but the law is broken every day. Poverty and 'Untouchablity' contribute to the persistence of this terrible practice. The devdasi system still continues ,according to a report of National Human Rights Commission of the Government of India," after initiation as devadasis, women migrate either to nearby towns or other far-off cities to practise prostitution". The practice of dedicating devadasis was declared illegal by the Government of Karnataka in 1982 and the Government of Andhra Pradesh in 1988.

* Co-ordinator – Mahatma Gandhi P.G. Centre of Social Work, Bhavnagar

However the practice is still prevalent in around 10 districts of north Karnataka and 14 districts in Andhra Pradesh. Districts bordering Maharashtra and Karnataka, known as the "devadasi belt," have trafficking structures operating at various levels. The women here are in prostitution either because their husbands deserted them, or they are trafficked through coercion and deception. Many are devadasi dedicated into prostitution for the goddess Yellamma.

India is home today to Asia's largest red-light district—Mumbai's infamous Kamathipura, which originated as a massive brothel for British occupiers and shifted to a local clientele following Indian independence. Notorious red light districts of India include GB Road in Delhi, Sonagachi in Kolkata, Kamathipura in Mumbai, Budhwar Peth in Pune and Reshampura in Gwalior. There are around 2.8 million prostitutes in the country and their number is increasing, as informed by Lok Sabha. Most of the girls are brought from Nepal and Bangladesh. ''Young girls are trafficked from Nepal to brothels in Mumbai and Kolkata at an average age of twelve. They are trapped into the vicious cycle of prostitution, debt and slavery. By the time they are in their mid-twenties, they are at the dead end. In modern India different kinds of prostitution is prevailing apart from prostitutes in brothel there are:

- Street Prostitutes
- Bar Dancers
- Call girls
- Religious prostitutes
- Escort girls
- Road side brothel
- Child prostitutes
- Gimmick prostitutes
- Beat prostitutes

Every hour, four women and girls in India enter prostitution, three of them against their will. But what are the causes for being dragged into the prostitution? Some of them are as bellow:

- Ill treatment by parents
- Bad company
- Family prostitutes.
- Social customs.
- Inability to arrange marriage
- Lack of sex education, media.
- Prior incest and rape.
- Early marriage and desertion.
- Lack of recreational facilities, ignorance, and acceptance of prostitution.
- Economic causes include poverty and economic distress.
- Psychological causes include desire for physical pleasure, greed, and dejection.

Prostitution is a problem in itself and child prostitution is making it more complex. Quoting a study on 'Girls/Women in prostitution in India', Minister for Women and Child Development Renuka Chowdhury said that out of the total number of prostitutes in the country, 35.47 per cent entered the trade before the age of 18 years. Though in cases like Gaurav jain vs. Union of India [1]direction where given for the upliftment of prostitutes and establishment of the juvenile home for the children's of prostitutes.

Laws related to prostitution in India:

Suppression of Immoral Traffic in Women and Girl Act -1956

Prevention of Immoral Traffic Act-1956

Immoral Traffic (Prevention) Act-1956

The Immoral Trafficking Prevention Act, 1956 ("ITPA"), the main statute dealing with sex work in India, does not criminalise prostitution or prostitutes per se, but mostly punishes acts by third parties facilitating prostitution like brothel keeping, living off earnings and procuring, even where sex work is not coerced.

Section3. Punishment for keeping a brothel or allowing premises to be used as a brothel. (1) Any person who keeps or manages, or acts or assists in the keeping or management of, a

brothel, shall be punishable on first conviction with rigorous imprisonment for a term of not less than one year and not more than three years and also with fine which may extend to two thousand rupees and in the event of a second or subsequent to conviction with rigorous imprisonment for a term of not less than two years and not more than five years and also with fine which may extend to two thousand rupees.

(2) A any person who, -

(a) Being the tenant, lessee, occupier or person in charge of any premises, uses, or knowingly allows any other person to use, such premises or any part thereof as a brothel, or

(b) Being the owner, lessor or landlord of any premises or the agent of such owner, lessor or landlord, lets the same or any part thereof with the knowledge that the same or any part thereof is intended to be used as a brothel, or is willfully a party to the use of such premises or any part thereof as a brothel, shall be punishable on first conviction with imprisonment for a term which may extend to two years and with fine which fine which may extend to two thousand rupees and in the event of a second or subsequent conviction, with rigorous imprisonment for a term which may extend to five years and also with fine.

(2-A) For the purposes of sub-section (2), it shall be presumed, until the contrary is proved, that any person referred to in clause (a) or clause (b) of that subsection, is knowingly allowing the premises or any part thereof to be used as a brothel or, as the case may be, has knowledge that the premises or any part thereof are being used as a brothel, if, -

(a) A report is published in a newspaper having circulation in the area in which such person resides to the effect that the premises or any part thereof have been found to be used for prostitution as a result of a search made under this Act; or

(b) A copy of the list of all things found during the search referred to in clause (a) is given to such person.

Section5. Procuring, inducing or taking person for the sake of prostitution.

(1) Any person who-

(a) Procures or attempts to procure a person whether with or without his/her consent, for the purpose of prostitution; or

(b) Induces a person to go from any place, with the intent that he/she may for the purpose of prostitution become the inmate of, or frequent, a brothel; or

(c) Takes or attempts to take a person or causes a person to be taken, from one place to another with a view to his/her carrying on, or being brought up to carry on prostitution; or

(d) Causes or induces a person to carry on prostitution; shall be punishable on conviction with rigorous imprisonment for a term of not less than three years and not more than seven years and also with fine which may extend to two thousand rupees, and if any offence under this sub-section is committed against the will of any person, the punishment of imprisonment for a term of seven years shall extend to imprisonment for a term of fourteen years

Provided that if the person in respect of whom an offence committed under this sub-section,

(i) Is a child, the punishment provided under this sub-section shall extend to rigorous imprisonment for a term of not less than seven years but may extend to life; and

(ii) Is a minor; the punishment provided under this sub-section shall extend to rigorous imprisonment for a term of not less than seven years and not more than fourteen years.

So it can be seen that both the sections namely section 3 and section 5 punishes only the acts of the 3rd party and same does the other sections in the Act and so new legislation shall be passed as to punish the client who are visiting the prostitutes.

Steps that should be taken in order to fight with prostitution:

· Formal education should be made available to those victims who are still within the school going age, while non-formal education should be made accessible to adults

· The Central and State Governments in partnership with non-governmental organizations should provide gender sensitive market driven vocational training to all those rescued victims who are not interested in education

· Rehabilitation and reintegration of rescued victims being a long-term Recruitment of adequate number of trained counsellors and social workers in institutions/ homes run by the government independently or in collaboration with non-governmental organizations

· Awareness generation and legal literacy on economic rights, particularly for women and adolescent girls should be taken up.

· Adequate publicity, through print and electronic media including child lines and women help lines about the problem of those who have been forced into prostitution.

· Culturally sanctioned practices like the system of devadasis, jogins, bhavins, etc. which provides a pretext for prostitution should be addressed suitably.

Conclusion

Thus either India shall legalize prostitution which is the most suitable step that can be taken or shall make such deterrent laws as to curve up the problem of prostitution. Laws should not be such as to just remove the prostitutes but also to change the mentality of people who are interested in paid sex by punishing them in such a manner that people of same mentality will dare to indulge themselves in similar activities.

REFERENCE

⇨ http://www.lawteacher.net/contract-law/essays/study-of-prostitution-history-and-current-effects-in-india-contract-law-essay.php#ixzz2ZZzsM0b9

⇨ http://www.lawteacher.net/contract-law/essays/study-of-prostitution-history-and-current-effects-in-india-contract-law-essay.php#ixzz2Za006im5

⇨ http://www.lawteacher.net/contract-law/essays/study-of-prostitution-history-and-current-effects-in-india-contract-law-essay.php#ixzz2Za07W4F4

* Dhruvi Bharwad

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 86 - 88
ISSN 2319 - 8168

AN ANALYTICAL STUDY ON SOCIAL SECURITY MEASURES AND PRACTICES

The paper deals with the aspect of Social Security Measures. In a global environment where the human capital of an economy will soon be the driving force and an only distinguishing factor, the question of retaining human talent will be of utmost importance. In an era where industrially developed nations are easily attracting the best human resources as well as retaining them; the aspect of social security certainly plays a significant role. The paper explores opinion of various social classes in Ahmedabad about existing social security measures and practices.

Introduction:

Social security, according to Lord Beveridge, is, "an attack on five giants, viz. want, disease, ignorance, squalor and illness." The concept of social security is essentially related to high ideals of human dignity and social justice. In a modern welfare state comprehensive social security scheme take care of person from "womb to tomb". It is one of the pillars on which the structure of welfare state rests. From its modest beginning in a few countries in early decades of present century, social security has now become a fact of life for millions of people throughout the world. It has widely influenced the economic and social policies of all the developed and developing countries. These measures have introduced and maintained an element of stability and security in the midst of stresses and strains of modern life. It is a major aspect of public policy today and the extent of its prevalence is a measure of the progress made by country towards the ideal of welfare state. Social security programmes are now increasingly being accepted as useful and necessary instrument for the protection and stability of labour forces. It is primarily an instrument of social and economic justice as it works for horizontal and vertical redistribution of incomes in society. It is a dynamic concept the content of which change with social, economic and political system obtaining in a given country at a given time. It is a wise investment, which yields good dividends in a long run.

According to I.L.O. social security is "the security that a society furnishes, through appropriate organisation, against certain risks to which its members are exposed. These risks are essentially contingencies against which the individual of small means cannot effectively provide by his own ability or foresight alone or even with private combination with his fallows. According to it while all state policy has some bearing on social security, it is convenient to regard social security services only such schemes as provide the citizen with benefits designed to prevent and cure disease, to support him when unable to earn and to restore him to gainful activity."

The aim of all social security measures is three-fold: Compensation, Restoration and Prevention. Compensation goes to income security and is based upon the idea that during spells of risks, the individual and his family should not be subjected to a double calamity involving both destitution and loss of health, limb, life or work. Restoration implies care of sick and invalid, re-employment and

rehabilitation, and is in some ways, an extension of the earlier concept of the functions of social security. Prevention is designed to avoid the loss of productive capacity due to sickness, unemployment or invalidity and to render the available resources, which are used up by avoidable disease and illness and thus increase the material, intellectual and moral well-being of the community.

In our country social security programmes have been in existence since time immemorial and joint families, panchayats, religious and charitable institutions have continued to provide assistance to the needy for various common risks, misfortunes and calamities. The joint Hindu Family was the original cell of security and first line of defense, which would cope only with limited misfortunes. In case of longer calamities, appeal was made to the neighbours or panchayats. References to such guilds are found in Rig Veda, Upanishads and in other Ancient Indian Literature. Their main purpose was collective security of life and property, freedom form want and misery, and security against common risks. But organised social security measures in statutory form are only of recent origin.

The study:

The question that this study aims to answer is that whether India as a nation has sufficient social security measures to keep the people interested and is the contribution enough in this front given the available resources? The broad objective of the study is to study the opinion of various social classes regarding concept and awareness on social security as well as social security measures with the help of field study based in ahmedabad, Gujarat.

A survey of 100 respondents of various social classes and varied occupations revealed that the people in general were very much aware of the concept of social security and the social security practices. As the persons who were unaware of the concept and practices of social security (i.e. 1% of the sample) could not contribute further to the study, as they cannot say about further aspects, their responses were not taken into consideration for the subsequent analysis. Among the respondents, only 69% were also aware about various social security schemes and policies. The recall for pension schemes and provident funds was the highest followed by the polices of LIC which individuals availed on their own capacities.

It was also learnt that 58% of the respondents came to know about social security through family and place of work (i.e. 31% through family and 27% through colleagues). About 19% of the respondents knew about it form friends whereas only 13% got to know through Government programmes of literature. Only 10% were aware about social security concept and practices through miscellaneous sources.

However, it also brings to light the fact that there is still some basic unawareness about the concept whereas in advanced nations the citizens have their social security number, this shows that the government hasn't worked consistently on the awareness about these practices.

Further the survey indicates, in the opinion of the respondents there is definitely a need for social security measures. It is observed that 95% were in favour of strong social security measures.

The survey also revealed that_the people in general were very much aware of the concept of social security and the social security practices but they were not that much aware about the social security legislations. Among the respondents, only 52% were also aware about various social security legislations. This shows that the people are not that much sure about the legislations in this area which makes the implementation that more difficult and allows for higher levels of corruptions in the administration system for social security.

However, it also brings to light the fact that

there is still some basic unawareness about the legislations. This again shows that the government hasn't worked consistently on the awareness about these practices nor has our educations system taken the responsibility on this issue, which is only learnt through experiences as of now. One of the fact that the survey reveals is that there is a very high level of dissatisfaction among the respondents as far as the performance of the Government Social Security Schemes was concerned. It is seen that only 20 respondents (i.e. 14%) of the respondents were satisfied with their performance. This could again be because of the corruption and red tapism in the Government functioning.

However, it was also observed that there have not been adequate number of schemes as well as there was lack of awareness of various government schemes on social security on the part of respondents which could again be one of the reasons of low levels of satisfaction.

Furthermore, when inquired whether the respondents felt that the Government spending on providing social security measures and benefits was affordable or a burden on the citizens, 82% respondents felt that it was affordable. Also, it was viewed as a positive aspect of any Government to provide social security and levy a small charge on the citizens.

Conclusion: The concept of social security is very essential for the society and it is the responsibility of the Government to provide the citizens with the social security measures and benefits. It can also be observed that the practices of the Government are far more primitive as against other nations, which practice far superior social security measures. The old age segment is a segment that requires to be provided with social security benefits as a result of the cultural change and the advent of nuclear families, also the weaker sections and the rural segment can be targeted in a more improved manner by the Government or the NGOs. One way to vastly improve the social security conditions prevailing by ensuring proper and effective implementation of the present social security schemes.

On the basis of the study, it is observed that there is a requirement of measures from the policy making and administrative perspective in order for the nation as a whole to adopt the concept of Social Security as a whole. But the recommendations are only on the micro level. On the micro level a basic awareness campaign on the need, importance and accessibility of Social Security benefits has to be put into practice. This is urgently required among the rural and underdeveloped areas where even basic amenities are less available. These programmes or campaigns can be undertaken by regional agencies, panchayats and NGOs active from region to region. Furthermore, they should be made accountable so as to mark their progress and contribution.

Secondly, it has been observed that most of the current national population is in the age group of 25 – 45 yrs, which also explains the need for old-age benefits being an area of concern in the years to come. In view of this scenario, the youth segment of the society has to be encouraged to contribute and participate aggressively in the various Government schemes focusing on Social Security with special reference to old-age benefit schemes.

REFERENCES

- ⇨ Dr. Varma and Agarwal "Labour Economics" (New Edition), Forward Books Depot
- ⇨ Sarma, A M, "Aspects of Labour Welfare and Social Security" (2002) Himalaya Publishing House
- ⇨ Ahmed, Etisham, J.Dreze, Jhills & A.Sen, "Social Security in Developing Countries" (1991), Clarendon Press
- ⇨ Dreze, Jean and Amartya Sen (1991), "Public Action for Social Security Foundation and Strategy"

* દિગ્વિજય પરમાર

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 89 - 90
ISSN 2319 - 8168

ભ્રષ્ટાચાર

અત્યારે ભારત દેશનું નામ પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને વૈવિધ્યપૂર્ણ વારસા માટે સમગ્ર વિશ્વમાં ભારે આદર સાથે લેવામાં આવે છે પણ આવનારા સમયમાં આપણો દેશ વૈવિધ્યપૂર્ણ રીતે થતાં ભ્રષ્ટાચારોની ભૂમિ બની રહયો છે અને તે ખ્યાતિની જગ્યાએ કુખ્યાતિ મેળવશે તેવું લાગી રહયુ છે. એકપણ દિવસ એવો નથી કે સમાચારના પાનાઓમાં ભ્રષ્ટાચારના કોઈ બનાવની વાત ન હોય. રજી (ટુ જનરેશન) કૌભાંડ, કોમન વેલ્થ ગેમ્સ કૌભાંડ, સ્વીસ બેંકોમાં છુપાયેલું કાળુ નાણું અને અનેક રાજયોની જમીનના કૌભાંડો મોટા પાયે બહાર આવી રહયા છે.
વ્યકિતના પોતાના આદર્શ, સૈધ્ધાંતિક આચાર–વિચારમાં પાપનો પ્રવેશ થાય કે તરત જ તે આચાર ભ્રષ્ટાચાર બની જાય છે. ઘણા ભ્રષ્ટાચારો આપણા ઈતિહાસમાં નોંધાયેલા પડયા છે. ભ્રષ્ટાચારનો જેટલો ભવ્ય વર્તમાન છે તેનાથી પણ વધુ ભવ્યાતિભવ્ય ભૂતકાળ રહી ચૂકયો છે.

ભ્રષ્ટાચારએટલે શું ? : સામાન્ય રીતે ભ્રષ્ટાચાર એટલે ભ્રષ્ટ + આચાર એટલે કે અયોગ્ય, ન કરવા યોગ્ય આચરણ અને છતાં આપણે આજે ભ્રષ્ટાચાર એ શિષ્ટાચાર સમજીને કરીએ છીએ તે આચરણ.આમ તો ભ્રષ્ટાચાર સમાજમાં એવો સમાઈને બેસી ગયો છે કે તેને અલગ કરવો, શોધવો એ જ દુર્ગમ બની ગયું છે પરંતુ પરિક્ષામાં ચોરી કરવી કે કરાવવી, ડમી વિદ્યાર્થી બેસાડવા, ખોટા પ્રમાણપત્રો રજુ કરવા, અણઆવડત છુપાવવા પૈસા ધરી દેવા, પેપરો ફોડી નાખવા, ફાઈલોને આગળ ધપાવવા તમામ ઓફીસમાં ધક્કા ખાવા, વીજચોરી, લાગવગ લગાડવી અનેક બદીઓ ઉપરાંત મોટા મોટા અનેક કૌભાંડોથી દેશ ત્રાહીમામ છે સમાજનું એક પણ ક્ષેત્ર ભ્રષ્ટાચારના રાક્ષસથી બાકાત નથી.

ભ્રષ્ટાચાર નિવારણના ઉપાયો : ભ્રષ્ટાચાર એ એક એવો સડો છે જે એઈડ્ઝના વાઈરસની જેમ નજર આવ્યાવિના વકરી ગયો છે અને તેથી જ આજે વિરોધ, રેલી અને ઉપવાસ આંદોલન સુધીના ઉપાયો રજુ થઈ રહયા છે પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે ભ્રષ્ટાચાર દૂર કરવાના આ વિરોધમાં અંગત સ્વાર્થ કે ભ્રષ્ટાચાર નહી હોય તેની શું ખાતરી ? આજે એક વ્યકિત બીજી વ્યકિતને ભ્રષ્ટાચારી તરીકે જ જોવા લાગ્યો છે ત્યારે કોના પર વિશ્વાસ કરવો અને કોના પર વિશ્વાસ ના કરવો એ સમજાતુ નથી. ભ્રષ્ટાચારના નાગને નાથવા માટે નીચે દર્શાવેલ ઉપાયો અપનાવી શકાય.

૧ : ''સ્વ'' થી શરૂઆત : કહેવાય છે કે Charity begins at homeશુભકાર્યની શરૂઆત હંમેશા '' સ્વ '' થી જ થાય છે. જો રાષ્ટ્ર સુધારણા કરવી હોય તો તે ચોકકસપણે ''સ્વસુધાર'' થી જ થાય તો ભ્રષ્ટાચારનિવારવા માટે આપણે સૌએ વ્યકિતગત રીતે નાનામાં નાની બાબતમાં પણ ભ્રષ્ટાચાર ન કરવા સંકલ્પ કરવો રહયો. કોઈપણ જગ્યાએ આવું આચરણ થાય તો તેનો વિરોધ કરવો. જોઈએ.

૨ : યુવાનોની આગેવાની : ''યુવા'' પીકચરમાં યુવાનોના સમાજ માટેનાં જે રોલ, જે ભૂમિકા રજૂ કરાઈ છે તેને વાસ્તવિકતા આપવાની તાતી જરૂરીયાત છે. આજની સિસ્ટમથી હારેલો, થાકેલો યુવાન દિશાવિહિન જીવન જીવી રહયો છે તેના બદલે આઝાદી સમયે હતાં તેવો એક જુવાળ ભ્રષ્ટાચારને ખતમ કરવા માટે જરૂરી છે. આજનો યુવાન રાજકારણને ''ગંદુ'' શબ્દ લગાડી તેનાથી દૂર ભાગવાને બદલે તેની બદી દુર કરવા તેમાં પ્રવેશે તે ભ્રષ્ટાચારનિવારવા માટેનું શ્રેષ્ઠ પગલું ગણાય. આજના યુવાને હું શુ કરી શકું ? એવા લાચારીભર્યા શબ્દો અથવા મારે શું ? ની સ્વાર્થ ભાવના કાઢી રાષ્ટ્રના નિર્માણમાં અને ભ્રષ્ટાચારના વિરોધમાં અવાજ ઉપાડવો જોઈએ.

૩ : ભ્રષ્ટાચારવિરૂધ્ધ કડક વલણ : કોઈપણ રાષ્ટ્ર કયારેય કાયદાઓ વગર ચાલી શકે નહીં પરંતુ તેમ છતા કાયદાની છટકબારીઓ પણ ભ્રષ્ટાચારીઓ શોધી જ લે છે પરંતુ પ્રશ્ન એ છે કે જેનો ચુસ્ત અમલ જ ન થાય એવા કાયદાઓ શા કામના ? કાયદાઓ તોડયા બાદ પણ તેને તુરંત સજા ન થવી, ગુન્હેગારો, ભ્રષ્ટાચારીઓ વિરૂધ્ધ તુરંત પગલા ન લેવામાં આવે એ જ ભ્રષ્ટાચારનાં વટવૃક્ષની જડ છે. ભ્રષ્ટાચાર સામે લાલ આંખ કરવી જોઈએ નહીંતર આ જ અગ્નિ સમાજને ચોકકસ બાળી નાખશે. ન્યાયને ઝડપી બનાવવાની જરૂર છે, કાયદો તોડનારને તોડી નાખવાની જરૂર

* અધ્યાપક,શ્રી મારૂતિ વિદ્યામંદિર પી જી સેન્ટર ઓફ સોશ્યલ વર્ક, ભાવનગર

છે. જાગવાની, નહીં કે ભાગવાની.....

૪ : સરકારી પારદર્શકતા : ભ્રષ્ટાચારને ડામવા માટે વહીવટને વધુ ને વધુ પારદર્શી અનુકરણીય બનાવવો પડશે આજે પ્રજાએ જે સિસ્ટમ પરથી વિશ્વાસ છોડી દીધો છે તે ફરી જગાડવો પડશે. સરકારી ખરા અર્થમાં એક પ્રજા વત્સલ રાજાની ભૂમિકાભજવવી પડશે અને ત્યારે ભ્રષ્ટાચારને ભગાડવા પ્રજાનો સાથ મળશે. વ્યકિતથી સમાજ અને સમાજથી સરકાર સુધી પારદર્શકતા જ ભ્રષ્ટાચારને ખુલ્લાં પાડી શકશે અને પરિણામે આજે ભ્રષ્ટાચાર આચરનારને જે શરમ નથી રહી તે જ મો છુપાવશે.

૫ : નૈતિક શિક્ષણ : પ્રાચીન સમયમાં બાળકને ઘર કુટુંબ કે શાળામાંથી નૈતિક મુલ્યો આપોઆપ સહજતાથી પ્રાપ્ત થતાં. તેને કહેવું ન પડતું કે સત્ય વદ ધર્મ ચર જયારે આજે આ બે જ વાકય સમજાવવા મુશ્કેલ છે. કારણ કે આપણું જ વર્તન અનુકરણીય નથી રહયું. આ સમયે ભ્રષ્ટાચાર જેવી ગંભીર સમસ્યાને હલ કરવા જો બાળકને નૈતિક શિક્ષણ મૂલ્ય શિક્ષણ આપવામાં આવે તો તેનામાં આંતરિક પરિવર્તન આવશે અને આંતરિક પરિવર્તન જ બાહય પરિવર્તન નિપજાવી શકે છે.

૬ : વિરોધ, ચળવળ, ક્રાંતિ : અન્ના હઝારે લોકપાલ ખરડાના મુદ્દે અનશન પર ઉતર્યા તો વળી બાબા રામદેવે ભ્રષ્ટાચારવિરોધી મંચ બનાવ્યો. જયાં – ત્યાં કાળી પટ્ટીઓ જુઓ, મશાલ રેલી જેવા વિરોધો જોવા મળે છે પરંતુ મારી દ્રષ્ટિએ આ વિરોધ, ચળવળ કે ક્રાંતિ એ ભ્રષ્ટાચાર ડામવાનો એવો ઉપાય ગણાય કે તે તો અને માત્ર તો જ કારગત નીવડે જો ચળવળ કરનાર કે ક્રાંતિકારીનો પોતાનો કોઈ જ નિહિત સ્વાર્થ ન હોય, જો તે ખરા અર્થમાં જન આંદોલન હોય, જો તેમાં જોડનાર દરેક વ્યકિત માત્ર એટલે જોડાય કે તે ભ્રષ્ટાચારની વિરૂધ્ધમાં છે અને તેના માટે લોકોને જાગૃત થવાની જરૂર છે.

૭ : ભ્રષ્ટાચાર રોકવા માટે ગુન્નાર મિર્ડલે દર્શાવેલ ઉપાય :

– ઓછો પગાર મેળવનારને પગાર, સામાજિક સ્તર અને પ્રતિષ્ઠામાં વધારો કરવો જોઈએ.

– ભ્રષ્ટાચારી અધિકારીઓને સજા કરવા માટે સરળ કાયદા બનાવવામાં આવે.

– લાંચ લેવાવાળાની વિરૂધ્ધ કડક કાર્યવાહી કરવામાં આવે.

– જે લોકો ફરીયાદ કરે તેને સુરક્ષા આપવી જોઈએ.

૮ : ૧૯૬૪માં ભ્રષ્ટાચારનિવારણ સમિતિનો રિપોર્ટ :

– જાગૃતતા વિભાગની સ્થાપના કરવામાં આવે

– મંત્રીઓ વિરૂધ્ધભ્રષ્ટાચારની ફરિયાદની સુનવણી, રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમાયેલ એક સભ્યોની કમિટી દ્વારા થાય. આ કમિટી જરૂરીયાત પડે તો રાષ્ટ્રીય પુછપરછ વિભાગનો સહકાર પણ લઈ શકે.

– વિધાનસભા અને લોકસભાના સભ્યો માટે આચારસંહિતા તૈયાર કરવામાં આવે.

– ન્યાયપાલીકાના વિસ્તારમાં ભ્રષ્ટાચારને દુર કરવા માટે ઉચ્ચન્યાયાલયના પથ પ્રદર્શનમાં જાગૃતતા આયોગોની રચના કરવામાં આવે.

મુખ્ય અસરો :

૧ : ગરીબ વધારે ગરીબ બનશે : શૈક્ષણિક ફી માં થયેલ વધારો ગરીબ વાલીઓ સહન કરી શકે તેમ નથી, ગરીબ કુટુંબનું બાળક આજે ઉચ્ચઅભ્યાસ પૂર્ણ કરી શકે તેમ નથી, આથી તેઓએ તો ઉચ્ચઅભ્યાસના માત્ર સ્વપ્ના જ જોવા પડશે અને ના છુટકે કામધંધે લાગવું પડશે તેથી તેઓ ગરીબ જ રહેશે.

૨ : ધનવાન વધારે ધનવાન બનશે : કહેવાય છે કે '' કીડીને કણ અને હાથીને મણ '' એમ પૈસાદાર વર્ગ પોતાની આર્થિક સધ્ધરતાને લીધે ઉંચી ફી ભરી શકે છે અને પોતાના બાળકોને સારી નોકરી અપાવી શકે છે આથી ધનવાન લોકોના બાળકો ભણીને સારી નોકરી મેળવીને વધારે ધનવાન બનશે.

૩ : સામાજિક અને શૈક્ષણિક અસરો : શૈક્ષણિક ફી વધારાને લીધે આર્થિક રીતે પછાત સમાજના લોકો પોતાના બાળકોને વધારે ન ભણાવી શકતા તેમની સામાજિક સ્થિતિમાં સુધારો થશે નહીં. વિદ્યાર્થીઓ શાળા કોલેજની ફી ભરવાની ચિતામાં અભ્યાસમાં ધ્યાન આપી શકતાં નથી.

વિવિધ દેશોનો ભ્રષ્ટાચાર ક્રમ :

૧ ડેનમાર્ક, ન્યુઝીલેન્ડ, સીંગાપોર, ૮ ઓસ્ટ્રેલીયા, ૧૭ જાપાન, ૮૭ ભારત, ૧૪૩ પાકિસ્તાન, ૧૪૬ ઈરાન, નેપાળ ૧૭૮ સોમાલીયા ઉપરોકત ક્રમાંકોને આધારે કહી શકાય છે ભ્રષ્ટાચારનું સૌથી વધુ પ્રમાણ ડેનમાર્ક, ન્યુઝીલેન્ડ, સીંગાપોરમાં જોવા મળે છે અને ભ્રષ્ટાચારમાં સૌથી ઓછા ક્રમે સોમાલીઆનો આવે છે.આ યાદી એ Transparency international - 2010 ના એહવાલ મુજબ દર્શાવવામાં આવે છે.

ઉપસંહાર : અંતેતો એટલું જ કહી શકાય કે સમાજ હોય ત્યાં સમસ્યાઓ તો હોવાની અને સમસ્યા હોય ત્યાં વિવિધ ઉપાયો પણ મળી આવે પરંતુ જરૂર છે માત્ર જાતને પ્રશ્ન પુછવાની કે '' ભારત જેવા ભવ્ય સંસ્ક તિ ધરાવતા રાષ્ટ્રને ઉધઈની જેમ કોરી ખોખલો બનાવતી ભ્રષ્ટ્રાચાર રૂપી ઉધઈમાંની એક ઉધઈ કદાચ હું તો નથી ને ?

સંદર્ભ ગ્રંથ

⇨ લેટેસ્ટ ફેકટ્સ ઈન જનરલ નોલેજ –2011

⇨ Transparency international- 2010

⇨ પાટીદાર ઉજાસ – સપ્ટેમ્બર2011

* સુખદેવ પરમાર

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 91 - 93
ISSN 2319 - 8168

બાળ – અપરાધ

આજે વિશ્વ સંશોધન અને સુવિધાનાં ક્ષેત્રમાં એક મોટી હરળફાળ ભરી રહયાં છે. પરંતુ સમાજની સમસ્યા નિવારણમાં આપણે ઘણા અંશે પાંગળા સાબિત થઈ રહયા છે. કંઈક આવું જ બાળ અપરાધ બાળ ગુનેગારોનું છે. આપણા ભારતીય સમાજની એક મોટી સમસ્યા તરીકે ઉદ્ભવી રહી છે. જે બાળક આવનારા દિવસોમાં રાષ્ટ્રનું ભાવી છે, જેમના હાથમાં રાષ્ટ્રની વ્યવસ્થા સલામતી સોપવાની છે તે બાળક જો આવી કૂવ્યવસ્થા અથવા તો અપરાધી હોય તો રાષ્ટ્રનું ભાવી ભષ્મિભુત થઈ શકે છે અને આવનારી પેઢીનું ભાવી ધુંધળું બને છે એટલા માટે આ રાષ્ટ્રની સમસ્યાનું નિવારણ થવું એ એક અગત્યની બાબત છે. આપણે જાણીએ છીએ કે બાળક જન્મ લે છે અને ઉછેર પામવાની સાથો સાથ સમાજ દ્વારા સામાજીકરણ પણ મેળવે છે ત્યારે સ્વાભાવિક છે કે તેનું મન ચંચળ હોય તે ચંચળતા સ્વાભાવિક છે પરંતુ તે જયારે સમાજ વિરોધી વર્તન બને છે ત્યારે સમાજ નષ્ટ થવો સંભવ છે.

બાળ અપરાધનો અર્થ ખ્યાલ વ્યાખ્યા

બાળ અપરાધની કોઈ નક્કિક થયેલી વ્યાખ્યા નથી તે વિદ્વાનો સમાજ ન્યાય વ્યવસ્થા અને સંસ્કૃતિ જુદી જુદી વ્યાખ્યા આપે છે. જેમાં નક્કિક થયેલ ઉંમરની નીચેના બાળકો જયારે અપરાધ કરે છે ત્યારે તેમને આપણે બાળ અપરાધ કહીએ છીએ. જેમાં બાળકો જયારે લોક વિરોધી કૃત્ય કરે અને સમાજનાં વર્ગને નુકશાન કર્તુ વર્તન કરે ત્યારે તેમને બાળ અપરાધ કહેવામાં આવે છે.

– બાળ અપરાધીએ સગીરવયની વ્યકિત છે જે સમાજ વિરોધી કાર્ય કરે છે અને તેમનું વર્તન કાયદાઓનો ભંગ કરે છે.

–ન્યુમેયર

– બાળ અપરાધ એટલે જે તે સ્થળનાં કાયદા દ્વારા નિર્ધારીત કરવામાં આવેલ વય નીચેના બાળક અથવા તરૂણ દ્વારા કરવામાં આવતું અઘટીત કાર્ય

– ડો. શેઠ

ભારતીય બંધારણ પ્રમાણે બાળ અપરાધી એટલે એવા બાળ કો જેમની ઉંમર ૧૮ વર્ષથી નીચેની હોય અને જેમણે ફોજદારી કાયદા વિરૂધ્ધનું ગેરવર્તન, સમાજ વિરોધી કૃત્ય કરે છે તેને બાળ અપરાધી કહેવામાં આવે છે.

બાળ અપરાધ એ એવો અપરાધ છે જે વ્યકિત માનસિક રીતે અને શારીરિક રીતે પુખ્ત વય ધરાવતો નથી અથવા તો સ્વબચાવ માટે આવા બાળક કોઈ કાર્ય કરે છે અથવા તો આવેશમાં અથવા તો કોઈની દોરવણી વગેરે જવાબદાર કારણોને લીધે બાળક દ્વારા સમાજ વિરોધી અથવા કાયદા વિરૂધ્ધનું કૃત્ય કરવામાં આવે તેને બાળ અપરાધ કહેવામાં આવે છે.

બાળ અપરાધમાં ઘણા વિદ્વાનો એવું માને છે કે મનૌવૈજ્ઞાનિક કારણોને લીધે બાળક અપરાધ કરવા લાગે છે. જેવા કે માતા પિતા કુટુંબનું વર્તન, આજુબાજુનું વાતાવરણ પોતાનાં ધ્યેયમાં નિષ્ફળતા નિરસતા વગેરે બાબતોને કારણે બાળકો બાળઅપરાધી સરળતાથી બની જાય છે. બાળ અપરાધ એ શીખેલો સામો વ્યવહાર છે. આ વ્યવહાર દોષયુકત કે દોષરહિત પરિસ્થિતીમાં જ સંભવે છે . આ ઉપરાંત જવાબદારીનું ભાન સામાજીકરણની ખામી અને વિકાસાત્મક લાક્ષણિકતા જવાબદાર ગણવામાં આવે છે.

બાળ અપરાધના કારણો :

બાળ અપરાધ માટે પણ જવાબદાર કારણ પર વિહંગાવલોકન કરવાની આપણને તાતી જરૂરીયાત છે. બાળ અપરાધ માટે વિવિધ વિદ્વાનો દ્વારા વિવિધ સામાજિક બાહય આંતરિક કારણો જણાવ્યાં છે.

૧ : કૌટુંબિક કારણ : જયારે બાળક જન્મે છે ત્યારે તેનું મગજ બ્લેક બોર્ડ હોય છે અને કુટુંબ દ્વારા તેમનામાં સંસ્કારોનું સિંચન સામાજીકરણ કરવામાં આવે છે, પરંતુ જયારે કુટુંબમાં કોઈ ખામી કે વિઘટન જોવા મળશે ત્યારે બાળક તેનો સ્વિકાર સહજ સ્વરૂપે કરશે. તે સમસ્યા પછી ભગ્ન કુટુંબ, માતા પિતાનાં ખામી ભર્યા સબંધો, વિશાળ કદ ધરાવતું કુટુંબ, ખામી યુકત નિયંત્રણ વગેરે પરિબળો બાળ અપરાધ માટે અગત્યનો ફાળો આપે છે.

* અધ્યાપક, શ્રી મારૂતિ વિદ્યામંદિર પી જી સેન્ટર ઓફ સોશ્યલ વર્ક, ભાવનગર

૨ : સામાજિક કારણો : બાળ અપરાધનાં કારણોમાં સામાજિક કારણ એ અગત્યનું છે જેમાં કુટુંબ, શાળા, અપરાધીક્ષેત્ર, ખરાબ સોબત, મનોરંજન, યુધ્ધ, સામા વિઘટન, સ્થળાંતર વિવિધ સાઈટ મનોરંજન ગેઈમ વગેરે દ્વારા બાળક અપરાધ જગત તરફ સ્થળાંતર કરે છે.

૩ : અપરાધી ક્ષેત્ર : ઘણી વખત અપરાધી ક્ષેત્રમાં બાળક અપરાધી કૃત્ય કરવા માટે આવા ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ અથવા તો અસામાજીક તત્વો સાથેના સબંધો જવાબદાર જોવા મળે છે. જેના માટે ઘણી વખત આર્થિક પરીસ્થિતિ જવાબદાર હોય છે. જેમાં બાળક સહજતાથી જોડાય
જાય છે અને અપરાધી કૃત્ય કરે છે.

૪ : ખરાબ સોબત : બાળકના અપરાધી ક્ષેત્રના પ્રવેશ માટેનાં કારણો એક પછી એક કડી તરીકે જોડાયેલા છે અને બાળક અપરાધની પ્રવૃતિ આંતરક્રિયા દ્વારા શીખે છે. દા.ત. નિશાળમાંથી નીકળ્યા બાદ એવા બાળકોને જ બાળક મળે જે ખરાબ કૃત્યો અથવા ખરાબ આદતો ધરાવતા હોય છે.

૫ : અન્ય જવાબદાર કારણો : ઘણીવખત સારા મનોરંજનના સાધનોનો અભાવ, દેશના વિભાજન, યુધ્ધ, સામાજીક વિઘટન અને સ્થળાંતરનાં કારણો જવાબદાર જોવા મળે છે.

મનોવૈજ્ઞાનિક કારણો

વિશ્વના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં સમસ્યાનો ઉદ્ભભવ એ સ્વાભાવિક વિકાસાત્મક બાબત સાથે સંકળાયેલ હોય છે. પરંતુ તે સમસ્યાનો વિસ્તાર થવો તેના માટે સામાજીક અને મનોવૈજ્ઞાનિક કારણો જવાબદાર હોય છે. જે જીવનવૃતાંત પધ્ધતિ અને મનોવિશ્લેષણ પધ્ધતિ પર આધાર રાખે છે. જે આ પ્રમાણે હોઈ શકે.

૧ : માનસિક રોગ : ઘણા અપરાધશાસ્ત્રીઓ માનસિક રોગ અને અપરાધને ગાંઠ તરીકે સંકળાયેલા માને છે તો મનો–ચિકિત્સકો મનોવિકૃત વ્યકિતત્વને અપરાધનું કારણ માને છે જેનું જવાબદાર કારણ અસાધારણ વર્તન અને નિમ્નતમ સામાજીકરણ હોય છે.

૨ : બૌધ્ધિક દુર્બળતા : બૌધ્ધિક દુર્બળતાને લીધે બાળક સારા નરસાનો વિચાર કરવા અશકિતમાન હોય છે. જેના લીધે સમાજના અસ્તિત્વોના પ્રભાવ નીચે ઝડપથી આવી જાય છે.

૩ : આવેગાત્મક અસ્થિરતા : જેમાં પ્રેમ અને સહાનુભૂતિનો અભાવ, કઠોર શિસ્ત હિનતાની ભાવના, વિદ્રોહ, અસલામતી વગેરે કારણો વ્યકિતત્વને સંકુચિત બનાવી દે છે. ઉપરાંત મૂળભૂતવૃતિઓ અસંતોષાયેલી રહે છે.જેના લીધે બાળ કમાં સંવેગાત્મક અસ્થિરતા ઉત્પન્ન થાય છે અને તે સમાજ વિરોધી વર્તન કરવા લાગે છે.

આ ઉપરાંત ઘણા બાહય પરીબળો જેવા કે આર્થિક કારણો, નિર્ધનતા, ગરીબી, બેકારી, ગંદા વસવાટો, અપંગતા, ઉદાસિનવૃતિ વગેરે પરિસ્થિતિ દ્વારા બાળક માનસિક તાણ અનુભવે છે અને આના લીધે તે બાળ અપરાધ કરવા પ્રેરાય છે.

ભારતમાં બાળ અપરાધનો દર

વર્ષ	કુલ ગુનાઓ	બાળ અપરાધ	ટકા
2002	1780330	185601	1.8
2012	2387188	27936	23

IPC(ઈન્ડિયન પીનલકોડ) મુજબ

2011 – 25125બાળ ગુનેગારો હતા 2012 – 27936બાળ ગુનેગારો છે, એટલે એક વર્ષમાં એનો દર વધીને 11.2ટકાનો વધારો થયો છે.

SSL (સોશ્યલ સર્વિસ લો) મુજબ

2011માં – 2837બાળ ગુનેગારો હતા 2012માં – 4037બાળ ગુનેગારો છે(42.3%) નો વધારો જોવા મળે છે.

વૈજ્ઞાનિક અભિગમ અને અપરાધ શાસ્ત્ર આધારીત સિધ્ધાંતો

વિવિધ વિદ્વાન સમાજશાસ્ત્રીઓએ ગુનાનાં અપરાધશાસ્ત્રીય જ્ઞાનમાં મહત્વનું યોગદાન આપ્યું છે. જેમાં અપરાધશાસ્ત્રીય સમાજવાદી વંશાનુકમવાદી, સિધ્ધાંતોમાં પણ સબંધ બતાવે છે. જેમાં રોબર્ટ મર્ટન, ફેડરિક થ્રેસર, ફ્રિલફોર્ડ શો, હેનરી મીડ, જયોર્જ હર્બર્ટમીટ, એલ્બર્ડ કોહન વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

૧ : રોબર્ટ મર્ટનનો એનોમિકનો (૧૯૩૮ – ૬૭૨.૬૮૨)સિધ્ધાંત :જેમાં સંસ્થાગત સાધનો જે રીતે ઉપલબ્ધ છે અને તે પોતાની મર્યાદા અને આકાંક્ષા રાખનાર વ્યકિતના વ્યવહાર તૂટી જાય છે ત્યારે તે વિચલિત વર્તન વ્યવહાર જન્માવે છે.

૨ : ફેડરિક થ્રેસરનો (૧૯૩૮–૩૮૧) સિધ્ધાંત : આ સિધ્ધાંત સામુહિક અપરાધને કેન્દ્રીત કરે છે જે સમાન લોકોની સ્પષ્ટ પ્રભાવની વ્યાખ્યા કરે છે. થ્રેસર જણાવે છે કે જૂથ અપરાધમાં મદદ કરો જેમાં એક સમુહના કિશોરોને બીજા સમુહ સાથે ઝઘડા થાય છે, ત્યારે તેમનાં અધિકારો માટે ઘરનાં સભ્યો તરફથી મદદ મળતી નથી અને આમ તે ગુનાખોરીની ટોળકીમાં સામેલ થાય છે. જે જૂથની કાર્યપ્રણાલી પ્રમાણે વર્તન કરે છે.

૩ : જયોર્જ હુબર્ટ મીડે (૧૯૩૪–૫૭૭–૬૦૨)

વ્યકિતઓની સિમિત સંખ્યા જ કેમ અપરાધી લાક્ષણિકતાઓ બતાવે છે. મોટાભાગે અધિકાંશ બાળકો આજ્ઞાંકિત હોય છે.

જેમાં અપરાધિક વિશિષ્ટતા ધારણ કરવામાં અને કાયદાઓનું ઉલ્લંઘન કરવાવાળાઓનો સંપર્ક અથવા વ્યકિત માટે સાર્થક હોવો જોઈએ.

૪ : એલ્બર્ટ (૧૯૯૫–૧૧૯) કહેન : શ્રમિક વર્ગ અને છોકરાઓ અને મધ્યમ વર્ગની ભૂમિકાના માપનો સિધ્ધાંત (Working Class Boy, Middle Class Measuring role Theory) શ્રમિકવર્ગના છોકરા જયારે મધ્યમવર્ગમાં જાય છે ત્યારે પોતાની સ્થિતિ સોપાનોમાં નિમ્નસ્તર જોવા મળે છે જે સમાયોજનની સમસ્યાનો સમાનો કરે છે જેમાં અપરાધી પેટા સંસ્કૃતિની સમાયોજનની સમસ્યાઓની સ્થિતિને આ માપદંડો બતાવીને જે બાળકો પ્રાપ્ત કરી શકે છે તેનાં પર વિચાર કરે છે અને વ્યવહાર ન શિખવાથી સ્પર્ધા અને સંઘર્ષના નિવારણ માટે તૈયાર કરે છે જેનાથી તે નકારાત્મક અને દ્વિધા ભરેલા મુલ્યો અપનાવી લે છે.

૫ : કલોવડે અને ઓહલીનના (૧૯૬૦–૮૬) સફળતા અને અવસરની સંરચનાઓનો સિધ્ધાંતઆ સિધ્ધાંત તણાવ અને વિધિવત વિકલ્પોના અભાવને કારણે ઉપલધ્ધ છે. જે પોતાનાં વિધિવત ઉપયોગોની મર્યાદાઓનો અનુભવ અસર્થતતા બતાવીને નિમ્નવર્ગના યુવાનોમાં તીવ્ર જન્માવે છે જેના પરિણામે પરંપરા વિરોધી અને વિધ્નરૂપ બને છે.

૬ : ડેવીડ માટઝાનો (૧૯૬૪–૧૧) અપરાધ અને ડ્રાફટ સિધ્ધાંત : પ્રત્યક્ષવાદી વિચારસરણીનાં નિયતિવાદનો અસ્વિકાર કરી કહે છે કે અપરાધી વ્યવહાર લગભગ ભાવાત્મક અને પરીસ્થિતિજન્ય કારણોને લીધે થાય છે, કારણ કે બાળ કોની અધિકાંશ પ્રવ તિ કાયદાપાલનની હોય છે તે પ્રવાહની પ્રક્રિયાને કારણે પ્રવાહ વિહિત થવાથી તે અપરાધ કરે છે.

બાળ અપરાધ નિવારણ કાર્યક્રમ

તંદુરસ્ત સમાજ માટે બાળ અપરાધ નિવારણ જરૂરી છે અને આ સમસ્યાંના નિવારણ માટે વિવિધ ઉપાયો પ્રયુકિતઓ અપનાવવીએ બાબત અગત્યની છે.

➢ **કાનુની પગલાં :**

બાળ અપરાધની સુધારણા માટે કાનુની જોગવાઈ ૧૯૪૨ માં લીંગ ઓફ નેશન્સ બાળકોના હકકો સબંધી પ્રથમ જાહેરનામું બહાર પાડયુ જે ૧૯૪૮માં યુનો દ્વારા જાહેર કરવામાં આવી. જેમાં બાળકોના સંરક્ષણ, દેખભાળ, ખોરાક, નિવાસ, ભૌતિક, નૈતિક તથા આધ્યાત્મિક વિકાસ માટેની તકો પુરી પાડવામાં આવી. ભારતમાં પણ બ્રિટીશકાળ દરમ્યાન આઝાદીબાદ આ ક્ષેત્રે વધુ પ્રગતિશીલ પગલા લેવામાં આવ્યાં.

૧.	૧૮૫૦	એપ્રેન્ટિસ એકટ
૨.	૧૮૬૦	પિનલ કોર્ડ
૩.	૧૮૬૧	ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોર્ડ
૪.	૧૯૨૦	બાળકાયદો મદ્રાસ રાજય
૫.	૧૯૨૨	બાળકાયદો બંગાળ રાજય
૬.	૧૯૨૪	બાળકાયદો મુંબઈ રાજય
૭.	૧૯૨૮	બાળકાયદો મધ્યપ્રદેશ રાજય
૮.	૧૯૪૧	બાળકાયદો મુંબઈ રાજય
૯.	૧૯૪૩	બાળકાયદો મૈસુર રાજય
૧૦.	૧૯૫૯	બાળકાયદો સૌરાષ્ટ્રે

આ ઉપરાંત બાળમજૂરી ફરજીયાત અને મફત શિક્ષણ વગેરે દ્વારા બાળ વિકાસ માટે સમગ્રલક્ષી વિકાસની કાયદાકીય જોગવાઈ દ્વારા કરવામાં આવી.

બાળ અપરાધ અટકાવવાના ઉપાયો :

બાળ અપરાધ માટે જવાબદાર ઘણા કારણો હોય છે, પરંતુ તમેને અટકાવવા માટે વિવિધ રીતે ઉપાયો કરી શકાય. જેમાં કુટુંબ નિયંત્રણ પડોશ, બાળકોનો યોગ્ય ઉછેર, ઉચિત શિક્ષણ, કૌટૂંબિક વિઘટન અટકાવવું, પર્યાવરણ ચિકિત્સા, મનોચિકિત્સા, વ્યકિતત્વ વિકાસ, સંતાનોમાં પક્ષપાત ન રાખવો વગેરે સામાન્ય બાબત દ્વારા આપણે યોગ્ય રીતે બાળ અપરાધ નિવારી શકીએ છીએ એમાં કોઈ શંકાને સ્થાન નથી.

સમાપન

ઉપરોકત વિષયને અનુસંધાને દિન–પ્રતિ દિન વધતા બાળ અપરાધો અને અપરાધીઓની સંખ્યા વધતી જાય છે બાળ કોએ સમાજનું ભાવિ છે તેને સમાજને વિકાસની દિશામાં આગળ લઈ જવાનો છે પરંતુ જો બાળ અપરાધનું પ્રમાણ આજ ગતિથી વધતુ રહયું તો દેશ અધોગતિને પામશે.

સંદર્ભ સૂચિ

- ⇨ પ્રો. બઘેલ ડો. ડિ.એસ., અપરાધશાસ્ત્ર, વિવેક પ્રકાશન, દિલ્હી
- ⇨ ડો. મહાજન સંજીવ, અપરાધશાસ્ત્ર અને દંડશાસ્ત્ર, અર્જુન પબ્લીસિંગ હાઉસ દિલ્હી
- ⇨ શાહ એ.જી.,દવે જે.કે., ભારતીય સમાજના પ્રશ્નો અને સમસ્યા, અનડા પ્રકાશન, અમદાવાદ
- ⇨ યાદવ રામજી , સામાજિક સમસ્યાઓ, અર્જુન પબ્લીસિંગ હાઉસ દિલ્હી
- ⇨ merb.Gov.in/Co-CII-2012/Stantics 2012. PDF.

* ગ્રીષ્મા દેવમુરારી

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 94 - 96
ISSN 2319 - 8168

ઊર્જા સથવારે ઉજજવળ ભાવિ

આજના વિશ્વમાં પર્યાવરણ, પ્રદુષણ, ઉર્જા વગેરે શબ્દો આજે કોઈના માટે અજાણ્યા નથી. આજનું વિશ્વગ્લોબલ વોર્મિંગ અને કલાઈમેટ ચેન્જના સંકટોથી ઘેરાઈ ગયું છે. આજે માનવે પ્રકૃતિ સાથે સંઘર્ષ કરીને ભોગવાદી જીવનશૈલીએ કુદરતે આપેલા ઊર્જા સ્ત્રોતોનો અમર્યાદીત વપરાશ દુર્વ્યય રોકીશું નહીં તો આજની પેઢી જ નહી પણ આવતી અનેક પેઢીઓ કુદરતી પ્રકોપનો ભોગ બની જશે. આવા પ્રકોપનો સામનો આપણી ભાવિ પેઢીને ન કરવો પડે માટે આનો એક જ ઉપાય છે. ઉર્જાશકિતના ઉપલબ્ધ તમામ સ્ત્રોતોના વિવેકપૂર્ણ ઉપયોગનો અને પુનઃપ્રાપ્ય એવી ઊર્જાશકિતા ઉપયોગ. આપણા દૈનિક જીવન વ્યવહારમાં ઊર્જાના અનેકવિધ ઉપાયો વગરનું જીવન જ સંભવી શકે નહિ. આ ઊર્જા જીવનની શકિત હોય તો પાણી, વીજળી, વૃક્ષ, ઈંધણના સ્ત્રોતોનો કરકસરભયો વિવેકપૂર્ણ ઉપયોગ અને પૂનઃપ્રાપ્ય ઉર્જા માટેની એન્વાય મેન્ટ ટેકનોલોજીનો વિનિયોગ જ ઉર્જાનું સંરક્ષણ અને બચત કરી શકશે. ઉર્જા સહુ કોઈના જીવન સાથે સંકળાયેલી છે પણ જેમ સમય નાથી કે પકડી શકાતો નથી તેમ ઉર્જાને પણ સમજવી ખૂબ મુશ્કેલ છે, પરંતુ જેમ ઉર્જા વિનાનુ જીવન નથી તેમ ઉર્જાની સમજ વગર ઉર્જા સભાનતા આવી શકવાની નથી. આથી જ ઉર્જાશકિતના વિવેકપૂર્વકના વપરાશ અને ટેકનોલોજી દ્વારા પુનઃપ્રાપ્ય ઉર્જા સંસાધનોનું નિર્માણ એ નવી પેઢી માટે સંસ્કાર બની રહેવા જોઈએ અને આજ આજના સમયની માંગ છે.

ઊર્જાની ઓળખ

આપણી ચારેબાજુ રાત દિવસ કેટકટલું બનતુ દેખાય છે. કેટકટલા કામ, દોડધામ વગેરે પરંતુ જે ઘડીએ માનવી થાકે છે એટલે તેને કામ છોડવું જ પડે. ખેતરો ખેડતા બળદના પગમાં જોર ખૂટે એટલ એ પણ થંભી જાય છે તેમજ ગીતોનો ગુંજરવ કરતો રેડીયો બેટરીના પાવર વગર વાગી શકતો નથી. ખોરાક વગર જેમ માણસના બાવડામાં બાળ ન આવે તેમ બળતણ વગર ચુલો પણ ન સળગે. ટુંકમાં કહેવાનું એ જ છે કે માણસ, પાણી, વનસ્પતિ સહુ કોઈને પોતાના વિકાસ માટે શકિતની જરૂર પડે છે અને તે જીવનમાં દરેક ક્ષણે તેની જરૂરીયાત ઉભી થાય છે અને તેથી જણાવવાનું એ છે કે આપણે જેને શકિત, સ્ફુર્તિ, વ ધ્વિ, તાકાતને બળ તરીકે ઓળખીએ છીએ તેમજ તેજ, પ્રકાશ, ગરમી, ગતિ,ઘટકો, ધમાકોને ઘસારારૂપે જેનો રોજ બરોજ અનુભવ કરીએ છીએ તેને જ વિજ્ઞાનીનીઓએ '' ઊર્જા '' નામ આપ્યું છે અને ઊર્જા એટલે કામ કરવાનું સામર્થ્ય '' ઊર્જા આપણા ગ્રહ ઉપર વિવિધ સ્વરૂપે જોવા મળે છે, જેમાં કેટલીક એવી છે જે તેના ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે જયારે બીજી ઊર્જાઓની ઉપર પ્રક્રિયા કરી તેનું રૂપાંતરણ કરીને ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે.

ઊર્જાનું મહત્વ

ઊર્જા એટલે કાર્ય કરવાની ક્ષમતા, પ્રાકૃતિક વિજ્ઞાનો અને ઈજનેરી વિજ્ઞાનોની મોટાભાગની શાખાઓમાં ઊર્જા મહત્વની ભુમિકા ભજવે છે તે રાસાયણિક પ્રક્રિયાઓમાં વાદળ બનાવવામાં વીજકોષના કાર્યમાં તારાઓની ઉત્પત્તિમાં, રેડીયા તરંગના પ્રસારણમાં અને તળાવના છોડ અને પ્રાણીઓની વર્તુણૂંકમાં નિર્ણાયક ભાગ ભજવે છે. માનવીની ઘણી પ્રવૃતિઓ જેવી કે હેરાફેરીમાં, માલસામાનના ઉત્પાદનમાં, સંદેશવ્યવહારમાં વગેરેમાં ઊર્જા અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. પ્રાચીન સમયથી કુદરતમાંથી મળી આવતી ઊર્જાને મેળવવા માનવીએ પ્રયત્ન કર્યા છે અને તેથી તે ઊર્જાનું મહત્વ જાણે છે.કાચી ધાતુનું પૃથ્થકરણ કરીને શુધ્ધ ધાતુઓને મેળવી છે. પવન ચકકીઓ બનાવી છે સુર્યની ગરમથી મીઠું પકવ્યું છે.

અસંભવિત એવા મહાન કાર્યો ઊર્જાની મદદથી કરીને માનવીએ આ વિશ્વનો ચહેરો બદલી નાખ્યો છે. માનવીની વસ્તી જેમ જેમ વધે છે તેમ તેમ ઊર્જા માટેની માંગ પણ વધે છે. પ્રકાશ રેલાવનાર, રસોઈ કરનાર, વાહન ચલાવનાર, મોટા કારખાના વગેરેમાં ભિન્નભિન્ન પ્રકારની ઊર્જાની સેવા લેવામાં આવે છે અને એ સમય સાથે ઊર્જા સ્ત્રોત બદલાય

* અધ્યાપક, કે.જી. દોશી પી.જી.સેન્ટર ઓફ સોશ્યલવર્ક, ભાવનગર

છે. આમ, ઊર્જાનું મહત્વ એ વિવિધ રીતે જોવા મળે છે.

ઊર્જાના સ્ત્રોતો

ઊર્જાના સ્ત્રોતોમાં બે પ્રકારો પાડવામાં આવેલા છે. જેમાં પરંપરાગત ઊર્જા સ્ત્રોત તથા બિન પરંપરાગત ઊર્જા સ્ત્રોત. જેમાં પરંપરાગત ઊર્જા સ્ત્રોત જે ખુબ જ ધીમી ગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે અથવાતો બને છે. જેથી આ ભંડાર સમય સાથે કદાચ ખુટી શકે છે તથા બિનપરંપરાગત ઊર્જાસ્ત્રોત જે કુદરતની ભેટ સ્વરૂપે ગણાવી શકાય છે કારણ કે એ કુદરત તરફથી વારંવાર તથા મેળવી શકાય છે તથા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે જેની વિગતે આપણે માહિતી મેળવીએ.

પરંપરાગત ઊર્જા સ્ત્રોત

પરંપરાગત ઊર્જા સ્ત્રોત એ પ્રાક તિક ભેટ છે. પરંતુ કુદરતી રીતે આ પ્રકારની સંપતિ એ અત્યંત ધીમી ગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તેના માટે કે તેને બનતા લાખો વર્ષોનો સમય પસાર થઈ જાય છે. આ સંપતિએ અલ્પ સમયમાં પ્રાપ્ય થઈ શકતી નથી જેથી આ સંપતિને પુનઃઅપ્રાપ્ય ઊર્જા સ્ત્રોત તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે જેમાં લાકડું, કોલસો (અશ્મી ઈંધણ) ખનીજતેલ, કુદરતી ધાતુઓ, કુદરતી વાયુઓ વગેરે...

બિન પરંપરાગત ઊર્જા સ્ત્રોતો

બિન પરંપરાગત ઊર્જા સ્ત્રોતો કે જેને કુદરતની ભેટ છે. જે આપણને કુદરત તરફથી વારંવાર આપણને મળતી રહે છે જેને આપણે પુનઃપ્રાપ્ય ઊર્જા સ્ત્રોત તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.બિન પરંપરાગત ઊર્જા સ્ત્રોતના તંત્રોમાં કે સંસાધનોનો ઉપયોગ થાય છે. જે સરભર થયા કરે છે અને તે મોટાભાગે ઓછું પ્રદુષણ ફેલાવનાર હોય છે. જેમાં જલવિદ્યુત, સૌર ઊર્જા, પવન ઊર્જા, ભુતાપ ઊર્જા, વગેરે તેના ઉતમ ઉદાહરણો પુરા પાડે છે.

બિન પરંપરાગત ઊર્જાનો વિકાસ

આપણા દેશમાં બિન પરંપરાગત ઉર્જાનાવિકાસ માટે સમગ્ર દેશમાં વિવિધ કાર્યક્રમો, યોજનાઓ તેમજ નીતિઓ ઘડીને લોકો બિનપરંપરાગત ઊર્જા સ્ત્રોતોના ઉપયોગ તરફ વળે તેના માટેના પ્રયત્નો હાથ ધરવામાં આવ્યા છે. જેમાં આપણા દેશમાં સર્વ પ્રથમ ગુજરાત રાજયમાં '' ગુજરાત ઊર્જા વિકાસ એજન્સી (જેડા) ની બિન પરંપરાગત ઊર્જાસ્ત્રોતો જેવાં કે સૌર ઊર્જા, પવન ઊર્જા, બાયોમાસ–બાયોગેસ ના વિકાસ અને સંશોધનને ઉતેજન આપવા માટે ૧૯૭૯માં સ્થાપના કરવામાં આવી છે. આવી જ યોજનાઓ ભારતના અન્ય રાજયોમાં હાથ ધરવાથી પણ ભારતની ઊર્જા સમસ્યાને હળવી કરી શકાય એમ છે.

જેમાં '' ગુજરાત ઊર્જા વિકાસ એજન્સી''(જેડા) એ ગુજરાતની ઊર્જા સમસ્યાઓ હળવી કરવા માટે નીચેની યોજનાઓ હાથ ધરી છે.

સૌર ઊર્જા માટે

- ગરમી નાહવા માટેની, રસોઈ માટેની તથા ઉદ્યોગ માટેની કુલ ઊર્જા જરૂરીયાતના ૨૫% જરૂરીયાત સૌર ઊર્જામાંથી મેળવવી.
- ઉદ્યોગોમાં ગરમ હવાની જરૂરીયાતની ૧૦% જરૂરીયાત સૌર ઊર્જામાંથી મેળવવી.
- સંકલિતગ્રામ ઊર્જા કેન્દ્રોની સ્થાપના કરવી.
- લાકડામાંથી ભેજ દુર કરવા સોલાર ટિમ્બર સીઝનિંગ કલીનરનો ઉપયોગ પ્રચલીત કરવો.
- ઘરગથ્થુ ઉપયોગ માટે વિવિધ સૌર ઊર્જાથી ચાલતા સાધનો પ્રચલિત તથા વાપરવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવા.

પવન ઊર્જા માટે

- પવન દ્વારા ઊર્જા પ્રાપ્ત કરી શકાય તેવા સ્થળોની મોજણી કરવી.
- પાણીની સિંચાઈ માટે પવનચક્કિકનો ઉપયોગ વધારવો અને તેને વધારે કાર્યક્ષમ બનાવવા માટે સંશોધન કરવું.
- પવનચક્કિક નિર્દેશન યોજનાનું અમલીકરણ કરી વિન્ડ ફાર્મ યોજનાનો અમલ કરવો.

સામુહિક ઊર્જા માટે

- ભરતી – ઓટ તથા દરિયાઈ મોજામાંથી પ્રાપ્ત થતી સામુહિક ઊર્જાના ઉત્પાદન અને ઉપયોગની શકયતાઓનો અભ્યાસ કરવો.
- માઈક્રો હાઈડ્રેલ સ્ત્રોતોના ઉપયોગને પ્રચલિત કરવા

બાયો ગેસ અને બાયો માસ માટે

- ગામડાઓમાં બળતણ તરીકે બાયોગેસનો ઉપયોગ પ્રચલિત કરવા.
- ગ્રામ્ય ઊર્જાની જરૂરીયાત માટે પડતર કે ઉજજડ જમીનમાં ઊર્જા વનીકરણ કરવું
- બાયોમાસનો બળતણ તરીકે ઉપયોગ કરીને તથા બાયોગેસ પ્લાન્ટ સ્થાપવા.
- ઔદ્યોગિક કચરામાંથી ઊર્જા પેદા કરવી.

બિનપરંપરાગત ઊર્જા સ્ત્રોતોનો પર્યાવરણ અને ગ્રામવિકાસમાં ફાળો

બિનપરંપરાગત ઊર્જા સ્ત્રોતો પર્યાવરણ જાળવણી અને ગ્રામીણ વિકાસમાં ખુબ મહત્વનો ફાળો આપે છે અને બિન પરંપરાગત ઊર્જાના ઉપયોગથી પર્યાવરણને પણ પ્રદુષિતથતા બચાવી શકાય છે જેથી પર્યાવરણ પણ સુરક્ષિણ અને સ્વચ્છ રહી શકે છે. આ સ્વચ્છતા જાળવવી દરેક મનુષ્યની ફરજ પણ છે. જેથી બિનપરંપરાગત ઊર્જા સ્ત્રોતોના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું ખૂબ આવશ્યક છે જેથી આપણી ભાવિ પેઢીને પબણ કોઈક ને કોઈક રીતે આપણે તેને મદદ કરી શકીએ છીએ.

બિન પરંપરાગત ઊર્જા સ્ત્રોતથી ગ્રામવિકાસમાં ફાળો જોઈએ તો ઊર્જાની જરૂરીયાતએ શહેર કે ગામડામાં નિવાસ કરતો માણસ હોય, દરેકને તેની જરૂરીયાત બધાને હોય છે. હા, તેમાં કદાચ શહેર અને ગામડામાં જરૂરીયાત જુદી જુદી તથા જરૂરીયાત સંતોષવાની રીતો પણ જુદી હશે. શહેરમાં ગૃહીણીઓ ગેસથી ચાલતા ચુલા પર રસોઈ કરતી હશે, જયારે ગામડામાં માટીના ચુલા પર લાકડાનું બળતણ બાળી રસોઈ બનાવતી હશે. આમ, દરેક બાબતમાં માણસ ઉપભોગ માટેની જરૂરીયાતો જુદા જુદા પ્રકારની હશે. આમ,માણસએ પોતાનો વિકાસ તથા કુટુંબનો વિકાસ કરી શકે તથા ગ્રામવિકાસ પણ સારો એવો કરી શકે છે.

ઊર્જાનું સંરક્ષણ

તમને થશે ઊર્જા બચત એટલે શું ? ઊર્જા બચાવવા શું કરવાનું તો કહેવાનું એ છે કે ઊર્જા બચત એટલે ઊર્જા સંરક્ષણ અને ઊર્જા સંરક્ષણ એટલે ઊર્જા ન વાપરવી કે જરૂર કરતાં ઓછી વાપરવી એવું નથી. ઊર્જાની બચત કરવા કડકડતી શિયાળાની ઠંડીમાં ઠંડા પાણીએ નાહવાની કે મનગમતા ટીવી કાર્યક્રમો ન જોવાની જરૂર નથી. પરંતુ જરૂર છે માત્ર ઓછી ઊર્જાએ વધુ કામ કરવાની તેમજ કાર્યદક્ષ સાધનો વાપરી, ઊર્જાનો કાર્યદક્ષ ઉપયોગ કરવાની. કારણ કે આજે બજારમાં એવા યંત્રો કે ઉપકરણો મળે છે જેનાથી હાલમાં જે તે કામ માટે વપરાતી ઊર્જા વાપરીને કામ તેનાથી બમણું લઈ શકાય છે. આ ઊર્જાદક્ષ પધ્ધતિઓ ઓછી ખર્ચાળ છે અને સામે તેના ફાયદા પણ અનેકગણા છે. ઊર્જા બચાવ માટેનાો ઘણા બધા પગલા લેવામાં આવે છે જેમાં નિર્ધુમ ચુલાઓનો ઉપયોગ. ગ્રામ ઊર્જા કેન્દ્રોની સ્થાપના પેટ્રોલિયમના બેફામ ઉપયોગનો અંકુશમાં રાખવો. સરકારી તેમજ બીજી કચેરીઓમાં ઊર્જાનો ઉપયોગ કરકસરભર્યો કરવો. વાહનની ગતિ ધીમી રાખવી. સાઈકલીંગને પ્રોત્સાહન આપવું, રેફ્રીજરેટરનો ઉપયોગ મર્યાદિત કરવો તેમજ ઊર્જા બચાવ અંગેનું બાળકોને તેમજ બીની ઉપભોકતાઓને શિક્ષણ આપવું તેમજ શકય તેટલું કામકાજ દિવસના સુર્યના અજવાળામાં કરવું વગેરે જેવી સાવચેતી રાખવી જોઈએ.

ગામડામાં ઊર્જા બચત

ગામડામાં ઊર્જા ઓછી વપરાય છે એ વાત ખરી પણ ગામડામાં સ્થિતિ દુકાળમાં અધિકમાસ જેવી છે. શહેરના મુકાબલે ગામડાને ઓછી ઊર્જા મળે છે. કાર્યદક્ષ સાધનોને યોગ્ય ટેકનોલોજીના અભાવે ઉર્જાએ વેડફાય છે જેથી ખાસ ડીઝાઈન કરાયેલ (ISI) માર્કાના વાટવાળા કેરોસીનથી ચાલતા સ્ટવ રાંધવા માટે વપરાય છે તેમજ આજે ગામડામાં પણ પ્રેશર કુકર હવે તો વપરાતા થયા છે. તેમાં એક કરતા વધારે વાનગીઓ રાંધી શકાય છે તેમજ ખોરાકના પોષકતત્વો પણ જળવાઈ રહે છે તેમજ ઓછા ઈંધણનો ઉપયોગ થાય છે અને આમ, ઈંધણ ઊર્જાની બચત કરી શકાય છે તેમજ પવન ઊર્જા નો ઉપયોગ કરીને પણ ઊર્જા બચત કરી શકાય છે.

ઉદ્યોગ ક્ષેત્રે ઊર્જા બચત

વિશ્વના પટ પર વિકસતા દેશોની હરોળમાં ભારતનું સ્થાન આગવું છે. દેશમાં રોજ રોજ નવા નવાઉદ્યોગો આકાર લેતા રહે છે અને વિકાસમાં હરણફાળ ભરતા આજે ભારતમાં ઉદ્યોગક્ષેત્રે વપરાતો એક વીજ યુનિટ માટે ૫૦% ઊર્જા પેદા કરે છે જેમાં દેશમાં વપરાતી કુલ વ્યાપારી ઊર્જાના ૬૦% તો ઉદ્યોગો જ હજમ કરી જાય છે. આ ઊર્જાના વ્યયને અટકાવવા માટે ઉદ્યોગમાં વપરાશ ની ચકાસણી કરવી અને કયા કામ માટે કેટલી ઊર્જાનો ઉપયોગ કરવો કે વપરાશ કરવો તેનું સરવૈયુ તૈયાર કરી તેનો અમલ કરવો જોઈએ અને યોગ્ય પગલા લેવામાં આવે તો ઉદ્યોગના વીજ બિલમાં ૨૫ થી ૫૦% કાપ મુકી શકે આમ, ઉદ્યોગ ક્ષેત્રે ઊર્જા બચતને સારો અવકાશ છે અને મશીનનો મહતમ ઉપયોગ કરવો નહી તેને સ્થાને માનવ સંસાધનને વધારે મહત્વ આવવાથી મશીનો પાછળ વપરાતી ઉર્જાનું પ્રમાણ ઘટશે અને તેની સામે ફાયદો એ થયો કે માનવ સંશાધનના વધારે ઉપયોગથી વધુ વ્યકિતઓને રોજગારી પણ મળી શકે.

ઉપસંહાર

વિષયને અનુસંધાને વિચારીએ તો જો ભારતનું કે વિ વનું ઉજજવળ ભાવિ આપણે જોવા માંગતા હોઈએ તો ઊર્જાના વપરાશમાં તકેદારી રાખવી પડે. કુદરતે જયારે આપણને જે ઊર્જા રૂપી ભેટ આપી છે તેનો ઉપભોગ જો આપણે માનવીયતાના ધોરણે નહી કરીએ તો આવનારી પેઢીને અંધકારમાં જોવા ઈચ્છશુ? આવા પ્ર નોનો એક જ જવાબ મળે નહી તો તેના માટે શું કરવું ? તેના માટે માત્ર ઊર્જાના સંરક્ષણની અને તેના ઉપયોગમાં તકેદારી રાખવાથી વિ વમાં આ પ્ર નનો સામનો કયારેય કરવો પડશે નહી.

સંદર્ભ સૂચિ

- પર્યાવરણ અભ્યાસ, – ડો. બી.કે. ભટ્ટ, ડો. ટી.જી. ગોહિલ, પ્રિ. ડો. એમ.સી. પટેલ, ડો. અલ્પેશ બી ઠાકોર, ન્યુ પોપ્યુલર પ્રકાશન – સુરત
- ઊર્જા સથવારે ઉજજવળ ભાવિ, ગુજરાત ઊર્જા વિકાસ એજન્સી, પ્રકાશન – ગુજરાત ઊર્જા વિકાસ એજન્સી
- ઊર્જા સીમ..... સીમ....., ગુજરાત ઊર્જા વિકાસ એજન્સી, પ્રકાશન – ગુજરાત ઊર્જા વિકાસ એજન્સી

* સ્નેહલબા ગોહિલ

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 97 - 99
ISSN 2319 - 8168

ડાંગના અરણ્યવાસીઓ

ભારતમાં અલગ અલગ સંસ્કૃતિ ધરાવતા સમુદાયો વસે છે. ડાંગના અરણ્યવાસીઓ એટલે ભારતનાં એવા લોકો જે જંગલોમાં પરંપરાગત વન્ય જીવન જીવે છે. આજની તારીખે પણ ભારતના કેટલાંક વિસ્તારોમાં આ લોકો રહે છે. અરણ્યવાસીઓને ઘણાં નામથી પરિભાષિત કરવામાં આવ્યાં છે. જેમાં તેમને ગિરીજનો, વનવાસી, મૂળ વતનીઓ, આદિમજાતિ, આદિવાસી અને અરણ્યવાસીઓ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. સરકાર દ્વારાજાતિને એક બંધારણીય નામ પ્રમાણે તેમને જે "અનુસુચિતજનજાતિ" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ભારતના આદિવાસી ક્ષેત્રો

ભારતની ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ અને આદિવાસી વસ્તી વચ્ચેના સબંધને લક્ષમાં રાખીને ભારતનાં અરણ્ય વાસીઓને વિભિન્ન ક્ષેત્રોમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે.

૧ : ભારતનો ઉતર – ઉતર પૂર્વ વિસ્તાર : આ ભૌગોલિકવિસ્તારમાં પૂર્વ કાશ્મીર, પૂર્વ પંજાબ, હિમાચલ પ્રદેશ, ઉતરપ્રદેશનો ઉત્તર વિસ્તાર, સિક્કિમ,નાગાલેન્ડ અને આસામનો સમાવેશ થાય છે. આ વિસ્તારમાં મુખ્યત્વે ગડી, પંગવાલ, ભૂઈયા, ભુટિયા, ભીલ, ગોડ, ખાસી, ગારો, સંથાલ, નાગા, શવા, મીચ, કચારી, પારૂ, અબોટ, ડાકુલા, મિહિર, વગેરે આદિવાસીઓ વસે છે.

૨ : મધ્યવિસ્તાર : આ વિસ્તારમાં બંગાળ, બિહાર, ઉતર પ્રદેશનો દક્ષિણ વિસ્તાર, દક્ષિણ રાજસ્થાન, ગુજરાત, મધ્યભારત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્યપ્રદેશ અને ઓરિસ્સાનો સમાવેશ થાય છે. આ પ્રદેશોમાં મુખ્યત્વે ભૂટિયા, મુંડા, ઉરાંવ, સંથાલ, બૈગા, ગોડ, ભારિયા, ભીલ, ગબડા, વણઝારા, બિરહોર, એલવર, હો વગેરે મળીને લગભગ ૫૦ જેટલા આદિવાસી સમૂહો વસે છે. આ વિસ્તારમાં ફળફુલ એકત્ર કરનાર આદિવાસીઓથી માંડીને સ્થાયી ખેતી કરનારા આદિવાસી છે.

૩ : દક્ષિણ વિસ્તાર : આ વિસ્તારમાં હૈદરાબાદ, મૈસૂર, કુર્ગ, , કોચીન, આંધ્ર, કેરલ અને મદ્રાસનો સમાવેશ થાય છે.

આદિવાસીનો અર્થ

શાબ્દિક રીતે જોઈએ તો આદિ એટલે પ્રારંભનું અને વાસી એટલે વસનારૂં, બીજી રીતે કહીએ તો મુળવતની એવો અર્થ થાય છે.

ગુજરાતના આદિવાસીજાતિઓ મુળ કયાંથી આવી તેની તપાસ કરતા તે ઉતરમાંથી પૂર્વમાંથી અને દક્ષિણમાંથી આવ્યા હોય તેમની ભાષા નામ તથા રિત–રિવાજોનાઅભ્યાસ પરથી જણાય છે. જેમાં ગુર્જરો, રાજપુતો, બ્રાહમણો, કોળી વગેરે તેમને મેદાનોમાંથી પૂર્વ સરહદે આવેલા જંગલોમાંથી અને ટેકરીઓના પ્રદેશમાંથી હાંકી કાઢયા હતાં. આમ, પોતાનાં મૂળ સ્થાનાએથી ખસી જઈ જંગલો અને પર્વતોમાં ભરાઈ જવું પડયું. જેનાથી તેમનો બહારના જગત સાથે સંપર્ક કપાઈ ગયો. આમ, દક્ષિણ ગુજરાતનાં આદિવાસીઓ જેમાં મુખ્યત્વે ગામીત, દૂબળા, ભીલ, નાયક, કોટવાડીયા, ઢોર,કોળી વગેરે આવે છે. ભીલ શબ્દ મૂળ દ્રવિડ ભાષાના બિલ્લુ શબ્દ માંથી ઉતરીઆવ્યો છે. જેમનો અર્થ બાણ અથવા તીર થાય છે. તેઓ રામાયણના પ્રાચિન ગ્રંથમાં પણ જોવા મળે છે અને મહાભારતમાં એકલવ્યનો ઉલ્લેખ છે. તેમના વિશે માહિતી એકત્ર કરતા તેઓ આર્યવંશના છે. એવું જણાય છે તો શારીરિક રીતે કપાળ, ગરદન અને મુખમુદ્રા તથા છાતીના બાંધા પરથી તેઓ આર્યવંશના જણાય છે.

ડાંગનો ઈતિહાસ

ડાંગ એ લાટ પ્રદેશમાંથી દંડકારણ્ય અને દંડકારણ્ય માંથી ડાંગ પડેલ જોવા મળે છે. જે શબરીવન અને મહાભારતના પાંડવ વનવાસ દરમ્યાન તેરમાં વર્ષનો ગુપ્તકાળ ધરાવતી પાંડવ ગુફા પણ જોવા મળે છે. ઈ.સ. ૧૪૮૭ માં અહમદનગર નિજામશાહીરાજાઓની સત્તા સ્થપાઈ અકબર રાજા દ્વારા આખા વિસ્તારની માપણી થઈ જેમાં ડાંગ પ્રદેશ ખાનને સોંપવામાં આવ્યો જેથી ડાંગને ખાન પ્રદેશ પણ કહેવાય છે.

ભૌગોલિક પરીસ્થિતિ

ગુજરાતનાં આદિવાસીઓને ભૌગોલિક દ્રષ્ટિએ ચાર વિભાગમાં વહેંચી શકાય છે.

* અધ્યાપક, કે.આર. દોશી પી.જી.સેન્ટર ઓફ સોશ્યલવર્ક, ભાવનગર

ઉતર ગુજરાતના આદિવાસી – જેઓ રાજસ્થાનનાં સંપર્કમાં આવે છે. મધ્ય ગુજરાત મધ્ય ગુજરાતનાઆદિવાસી – પંચમહાલ – વડોદરા અને મધ્યપ્રદેશ દક્ષિણ ગુજરાતનાઆદિવાસી – જેમાં વલસાડ, ડાંગ અને મહારાષ્ટ્રના સંપકમાં સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છનાઆદિવાસી આમ, અરણ્યવાસી સમાજ વિવિધજાતિ સંસ્કૃતિ અને ભૌગોલિકતામાં અલગતા ધરાવતો ડાંગ એ ૨૨મી સદીનું સહયાદ્રિની રમણીય પર્વતમાળાઓથી ઘેરાયેલું અને છલકાતું ડાંગ છે. જે ગુજરાતના દરેક જીલ્લામાં લખલૂંટ વન્ય સંપતિથી આગવું સ્થાન ધરાવે છે. વન્ય સંપતિથી ભરપૂર ખડકાળ, ડુંગરાળ ખીણોથી સમૃધ્ધ સહયાદ્રિની રમણીય પર્વતમાળાથી પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ ઢળતા જંગલાચ્છાદિત પ્રદેશ પૂર્ણા, ખાપરી, અંબિકા નદીઓ આવેલ છે. ડાંગ ૧૭૬૮ ચોરસ કિલોમીટર ક્ષેત્રફળ અને ૩૩૧ ગામો ધરાવે છે.

૪૩૨૧ ફુટની ઉચાઈએ આવેલ છે અને મહારાષ્ટ્રના ખાનદેશ જીલ્લાની પ ચિમ સરહદ પાસે ડાંગ જીલ્લો સહયાદ્રિ પર્વતની ઉતરછેડે આવેલી હારના પ ચિમ ઢોળાવ પર આવેલ છે. ડાંગ જીલ્લાનો કુલ વિસ્તાર ૨૦',૩૩', ૪૦'' ઉતર અક્ષાંશ અને ૭૩', ૫૬',૩૬'' પૂર્વ રેખાંશ વૃતો વચ્ચે આવેલ છે.

ઉતરમાં સુરત, વ્યારા અને સોનગઢ તથા મહારાષ્ટ્રનો નવાપર, પૂર્વમાં ધુલિયા તથા નાસિક જીલ્લો, દક્ષિણમાં નાસિક જીલ્લાના કળવણ, સુરાગાણા તાલુકા પશ્ચિમમાં વલસાડ જીલ્લાનો વાસંદા તાલુકો.

જમીન લાલ અને કાળી માટી. ખાખરી નદી ડાંગના બે સરખા ભાગ કરી ડુંગરડા નજીક અંબિકાને મળે છે. જે સાપુતારાની પર્વતમાળા રચવામાં ઘણો ફાળો આપે છે.

લોકજીવન અને સંસ્કૃતિ

ડાંગના રીત રિવાજ, વ્યવહાર લગ્ન માન્યતાઓવ્યવસાયઆર્થિક પ્રવૃતિ, પહેરવેશ, સગપણ, સબંધ, ભાષા વગેરેમાં ખુબ જ વિવિધતા રહેલી છે.

ડાંગ એ રામાયણ મહાભારત કાળથી શરૂ કરીને વર્તમાનમાં ડાંગના સમાજ જીવન તેના રીત–રિવાજો અને સાથે સાથે સાપુતારાના પહાડી વિસ્તારએ અરણ્યવાસીઓનો એક આદતને પરિચય કરવાં છે, જેમાં સંપૂર્ણ અરણ્યવાસીઓનો લોકજીવનના ધબકાર જોવા મળે છે.

ડાંગી આદિવાસીઓમાં મોટાભાગની વસ્તી હિન્દુ ધર્મનું પાલન કરે છે. ધીમે ધીમે ક્રિ ચિયન, બહાઈ ધર્મ ત્યાં શરૂ થયાં છે. તે લોકો ભૂતપિશાચ, ભગત–ભૂવા તથા દેવ–દેવીઓમાં ખૂબ માને છે.

ડાંગી લોકો સામાન્ય રીતે પાંચ લોક દેવને પુજે છે. સૂર્યદેવ, વાઘદેવ, નાગદેવ, ચન્દ્રદેવ અને હનુમાનને પૂજે છે.કળસવર, સાનિયા, ભુંગાસવર વગેરે મલીન દેવો છે કોઈ સ્થળે મેલડી માતા પૂજાય છે. ડાંગી અરણ્યવાસીઓમાં ભગતને મોખરાનું સ્થાન આપવામાં આવે છે.

ડાંગમાં ડુંગરદેવની પૂજા કરવામાં આવે છે. અહિંના લોકો મહુડાનું માદક સેવન કરે છે. ડાંગી લોકોના મુખ્યનૃત્યોશિમગા છે. જે હોળી, દશેરા વગરે દિવસોમાં કરે છે. તે દિવસોમાં તે ડાંગી દરબારને આમંત્રણ આપે છે. તેના વાજીંત્રો ઢોલ, તુરી, ભૂંગળ, પડૂરી, (હોહળુ) છે.

લોકોના મનોરંજન માટે કાકરીયા નૃત્ય, થાળી વાદન, ભાયા નૃત્ય, પાવરી વાદન, અગ્નિ નૃત્ય,માદવ નૃત્ય, શાળાઓ પિરામીડ નૃત્ય વગેરે થાય છે.

આ ડાંગ દરબારમાં સમગ્ર ડાંગ પ્રદેશના લોકો પગપાળા, બળદગાડા દ્વારા આવે છે.

ભારત એ દુનિયાનોવિવિધ સંસ્કૃતિ રીત–રિવાજ, ભાષા, પહેરવેશ ધરાવતો શિરમોર દેશ છે. જેમાં ગુજરાતના અત્યંત પછાત અને સંપૂર્ણ આદિવાસી વસ્તી ધરાવતો ડાંગ પ્રદેશ એ સાંસ્કૃતિક પ્રાકૃતિક અને પર્યટનમાં ગુજરાતનો શિરમોર ગણાવી શકાય.

આમ, ડાંગએ સમસ્ત રીતે અરણ્યવાસીઓનો પ્રદેશ ગણાય છે. જેમાં ડાંગી ભાષા બોલાય છે.

અહિંયા ડાંગના જંગલોમાં દર ૪૦ વષે સાગમાં બી આવે છે. લોકો તેમના રોટલા કરીને ખાય છે અને વૃધ્ધો તેના આધારે વર્ષો નક્કિ કરે છે

ખાઉલા–પીઉલા અને નાચુલા એમ ખાઉ–પી અને નાચગાન કરો એ એનું જીવન હોય છે.

અહીંયા ૫૪૯૪ હેકટર જમીન પર નાગલી વરી, મકાઈ, ઘઉ, જુવાર, ડાંગર, અડદ તથા તુવેર જેવા પાકો ઉછેરવામાં આવે છે.

લગ્ન સબંધમાં વડીલો દ્વારા પ્રેમસબંધને ઘણી વખત અનુમતી આપવામાં આવે છે. રકતપિત, કેન્સરના દર્દીના પુત્રો સાથે લગ્ન સબંધ બાંધતા લોકો ખચકાટ અનુભવે છે. ભૂતપ્રેતમાં લોકો હજી માને છે. પહેરવેશ – સ્ત્રી – સાડી વિટાળીને પહેરવી, બ્લાઉઝ અને માથે ઓઢણી પુરૂષ – ધોતીયુ, ઝભ્ભો, કોટી અને માથા પર પાઘડી બાંધવીમુખ્યવ્યવસાય ખેતી જોવા મળે છે.

આજનું ડાંગ

એક મહાન દેશના નાગરિકની પોતાના જ સ્થાનની વધતી જતી જાગૃતિ અને સમગ્ર દેશ સાથેના એકીકરણની એક નવી ભાવના ભારતના આદિવાસીઓમાં જોવા મળે છે. એમનામાં રહેલી બહારની દુનિયાવિશેની શંકા અને અંધશ્રધ્ધા, સરકારના હેતુ વિશેના સંશયો અને બહારના માનવીના ભયથી પોતાની જ દુનિયામાં ડૂબી રહેવાની વૃતિ ઝડપભેર

અદ્રશ્ય થતી જાય છે. આ હકિકત એ દર્શાવે છે કે બીજા સમૂહોની જેમ આદિવાસી સમૂહ પણ બદલાયેલા સંજોગોમાં ઝડપભેર પરિવર્તનને સ્વિકારતો જાય છે.

સમયના સતત વહેણની સાથો સાથ ડાંગ પણ બદલાઈ રહયો છે. આજના યુવાનોમાં પહેરવેશ, ભાષા, વિચારો વગેરેમાં આમુલ પરિવર્તન આવતા જાય છે. મુખ્યવ્યવસાય ખેતી હોવા છતા આજે પર્યટન વિભાગવિકસતા હોટલો વગેરે વ્યવસાયો તરફ નવી પેઢી આગળ વધી રહી છે.

ડાંગના અરણ્યવાસીઓના બાળકો આજે શિક્ષણ પ્રત્યે ખાસ્સા જાગૃત જોવા મળે છે અને વિવિધવ્યવસાયો વગેરેમાં સફળતાપૂર્વક જોડાય છે.આધુનિક સાધનોનો ઉપયોગ કર્તા અરણ્યવાસીઓ વિકાસમાં પોતાનો સિંહફાળો નોધાવ્યો છે.

ડાંગ સ્વરાજઆશ્રમ

ડાંગ સ્વરાજઆશ્રમની સ્થાપના ૧૯૪૮માં જુગદતરામ દવે દ્વારા કરાવમાં આવી ત્યાર બાદ ઘેલુભાઈ નાયક અને છોટુભાઈ નાયક દ્વારાત્યાં ખાદી ઉદ્યોગ સ્થાપવામાં આવ્યા. ઘેલુભાઈ નાયકે ડાંગ વિસ્તારના તમામ લોકોમાં શિક્ષણનો ફેલાવો સમાજ શિક્ષણ ઔદ્યોગિક ચળવળો રાહત કામગીરી સમાજ સુધારાવાદી પ્રવૃતિ દ્વારા ડાંગી લોકોના આર્થિક, સામાજીક અને શૈક્ષણિક વિકાસ અથે ઘેલુભાઈ નાયકે ખૂબ જ પ્રશંશનીય કામગીરી કરી છે.

ઘેલુભાઈ એ ૧૯૫૮માં મુંબઈની ટાટા ઈન્સ્ટીટયુટ ઓફ સોશ્યલ સાયન્સમાં સમાજ સેવાનો કોર્સ કર્યો અને તેમને કોર્સ બાદ તરત જ સમાજ કલ્યાણ ખાતાના ડિરેકટર તરીકે નિમણૂંક મળી, નિમણૂંકનો પત્ર ઠુકરાવી દીધો અને ડાંગના અરણ્યવાસીઓ માટે અને તેમના વિકાસ માટે પોતાનું તમામ જીવન સોંપી દીધું.

ટાટા ઈન્સ્ટીટયુટમાં જીરો બજેટથી ગામડાના વિકાસનો પ્રોજેકટ રજુ કરી ટોપ રેન્ક મેળવનાર ઘેલુભાઈએ આ પ્રોજેકટને આત્મસાત કર્યો હોય એમ સામાજીક પ્રવૃતિઓ માટે કયારેય દાન કે સરકારી સહયોગ પર આધાર રાખ્યો નથી.

ડાંગના લોકો માટેની કામગીરી :

ડાંગના અરણ્યવાસીઓને સામાજીક રીતે અને શૈક્ષણિક રીતે ઉપર લાવવા માટે ઘેલુભાઈએ પહેલ કરી. જીવનની મુળભુત બાબતો અંગે અજાણ તેવા અરણ્યવાસીઓને કપડાં પહેરવા, નાવા ધોવાની જેવી મુળ બાબતો થી તેમને માહીતગાર કરવા.

આજના દિવસે પણ ડાંગ વિસ્તારમાં આરોગ્યની સવલતો ઉપલબ્ધ નથી એવામાં ઘેલુભાઈએ ગાયનેક તરીકેની ફરજ પણ અનેક વખત નિભાવી છે અને જન્મનારા બાળકોના નામ પણ તેઓ જ આપતા. ન્હાતા, ધોતા અને કપડાં પહેરવાની પ્રાથમીક તાલીમ બાદ ઘેલુભાઈ સમક્ષ આદીવાસીઓને શિક્ષિત કરવાનો પડકાર હતો. તેમણે ડાંગમાં આદીવાસી વિસ્તારની ભારતની પહેલી આશ્રમ શાળા ૧૯૪૯માં કાલીબેલમાં શરૂ કરી અને ત્યારબાદ આ વિસ્તારમાં સો આશ્રમ શાળામાં ૧૫૦૦૦ થી વધુ વિદ્યાર્થી ઓઅભ્યાસ કરે છે.

ઘેલુભાઈ નાયકે ૬૩ વર્ષથી આ સમાજની વચ્ચે રહી દહેજ પ્રથા સહિતના દુષણો દુર કરી આ વિસ્તારને એક શિક્ષિત બુધ્ધીજીવી વર્ગ આપવાનો પ્રયાસ કર્યો છે અને તેમના આ પ્રયાસને કારણે ડાંગના અરણ્યવાસીઓ સારૂ સામાજીક જીવન આર્થિક સધ્ધરતા શિક્ષણ અને પોતાના અધિકારો પ્રત્યે જાગૃત થયા છે.

ઉપસંહાર

ભારત એ વિવિધતા ધરાવતો દેશ છે આ વિવિધતામાંની એક વિવિધતા છે, '' ડાંગ અને તેમાં રહેતા અરણ્યવાસીઓ'' એક પ્રકૃતિમય વાતાવરણમાં જીવન જીવતા આ લોકો શહેરી સમાજથી તદ્ન અલગ પ્રકારનું જીવન જીવે છે. શહેરની ભાગ દોડ અને પૈસા ખાઉ જીવનશૈલી થી અલગ પ્રકારનું એક નિર્દોષ અને સંતોષી જીવન જીવે છે અને ભારતીય સંસ્કૃતિનું એક ખુબ જ મહત્વનું અંગ છે.

સંદર્ભ સૂચિ

- ડાંગ ઈતિહાસની સાખે, મયુર મો. રાવલ
- ગુજરાત કી આગે કૂચ ઓર રાષ્ટ્રીય સમસ્યાંયે, મહાસમિતિ સ્મૃતિ ગ્રંથ
- આદિવાસી સમાજનું સમાજશાસ્ત્ર, – પ્રો. શાહ એ.જી., પ્રો. દવે જે.કે., અનડા પ્રકાશન – અમદાવાદ
- http:// www.divyabhaskar.co.in/article/DGUJ-SUR-Oliya-nayak-ghelubhai-dang - 2454125.html.

* પ્રિતિ તન્નારાણા

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 100 - 102
ISSN 2319 - 8168

જૂથકાર્ય અને ગાંધીજી

માનવ સમાજના અલગ અલગ ઘણા જૂથો જોવા મળે છે. આપણે મોટાભાગની પ્રવૃતિ જૂથ જીવનમાં રહીને કર્તા હોઈએ છીએ. આથી વ્યકિત અને સમાજ માટે જૂથનું મહત્વ ખુબ છે. સમાજમાં અનેક પ્રકારના જૂથ હોય, વ્યકિત વાસ્તવ કેટલા જૂથ સભ્ય હોય તેમની મારફત જ સામાજીકરણ પામે છે અને સામાજીક વ્યકિત બને છે. આમ, વ્યકિત માટે જૂથ એ અતિઅગત્યની સામાજીક પરિસ્થિતિ છે. રોજીંદા જીવનમાં સામાન્ય રીતે જૂથ શબ્દ આપણે ત્રણ અર્થ વાપરીએ છીએ જે નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે.

(૧) એક સાથે બેઠેલા કે ચાલતા એક કરતાં વધુ કલાકોના સમૂહ માટે જૂથ શબ્દ વપરાય છે. (૨) જેમની વચ્ચે આંતરક્રિયાનો અભાવ હોય પણ એવી સામાજીક લાક્ષણીકતાઓ ધરાવતા હોય તેવો લોકસમુહ ને જૂથ શબ્દ વાપરીએ છીએ. (૩)ચોકકસ પ્રકારનું માળખુ ધરાવતા મંડળો કે જેમના પ્રત્યે સભ્યો વફાદારી કે આત્મીયતા ધરાવતા હોય તેના માટે પણ આપણે જૂથ શબ્દનો ઉપયોગ કરીએ છીએ.

જૂથનો અર્થ

બે કે તેથી વધુ વ્યકિતઓના સમુહ વચ્ચેની આંતરક્રિયા દ્વારા જૂથ બને છે.

ન્યુ કોમ્બ

જૂથ એટલે ચોકકસ બાબતો અંગે જેમના ધોરણો સમાન છે એવા તેમજ જેમની ભૂમિકાઓ ગાઢ રીતે પરસ્પર સબંધી છે એવા બે કે તેથી વધુ વ્યકિતઓ સમૂહ.

જૂથ એ બે કે તેથી વધુ વ્યકિતઓનો બને તો એવો સમૂહ છે જેમના ધ્યેયો, ધોરણો સમાન હોય તથા તેમાં નિયમોને આધિન કાર્ય કરવામાં આવતુ હોય છે પરંતુ બે કે તેથી વધુ વ્યકિતનો સમૂહ એકઠો થઈ જાય જયારે નકારાત્મક કામગીરી કરી સમાજ ને નુકશાન પહોંચાડવાની કોશીષ કરે છે ત્યારે તે જૂથવાદ બની સમાજને હાનીકારક બને છે.

જૂથ કાર્ય કોને કહેવાય ?

સરળ ભાષામાં કહીએ તો જૂથના દરેક સભ્યોદ્વારા એક બની ચોકકસ ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવા માટે કરવામાં આવતા કાર્યને જૂથ કાર્ય કહેવાય છે.

જયાં સામાજીક જીવનમાં મનુષ્ય લોકોનું અસ્તિત્વ પ્રદાન કર્યુ છે ત્યાં દરિદ્રતા, નિર્ધનતા, બેરોજગારી, સ્વાસ્થ્ય તથા સમાયોજન સબંધી સમસ્યાઓનો વિકાસ થયો છે તેના ફળ સ્વરૂપમાં સમાજના અનેક પ્રકારના સુરક્ષાત્મક પગલાં ઉઠાવ્યા છે. સમાજ કાર્ય એક એવો વૈજ્ઞાનીક પ્રયાસ છે જેના દ્વારા લોકોની સામાજીક તથા ભાવાત્મક અનુકુલન સબંધી સમસ્યાઓના સમાધાન માટે સહાયતા કરવામાં આવે છે.

पिंक (1942)

समाज कार्य सेवाओ का अेक अेसा विधान है जोव्यकितयो को अकेले या समूहो में वर्तमान या भविष्य में आने वाली सामाजिक अंवं मनौवैज्ञानिक अडचनो से निपटने में सहायता देना है जो उन्हे समाज में पूरा या प्रभावशाली होने से रोकती है

अेन्डरसन (1945)

समाजकार्य अेक व्यावसायिक सेवा है जिसकाउदेश्य लोगो की वैयकितक या सामुहिक परिस्थिति में सहायता प्रदान करना है, जिससे वे अपनी विशेष इच्छाओ और योग्यताओ के अनुसार और समाजिक इच्छाओ और योग्यताओ के अनुरूप संतोषजनक सम्बन्ध जीवन स्तर प्राप्त कर शके

Teamwork &Gandhiji

જૂથ કાર્ય એટલે કે Teamworkસમાજમાં ઘણા પ્રકારના જૂથ કાર્યના ઉદાહરણ જોવા મળે છે. કોઈ લોકો પોતાના માન અને પ્રતિષ્ઠા ને ઉતમ સાબિત કરવા માટે એટલે કે " I am the Best " એવું સાબિત કરવા માટે જૂથ કાર્યનો ઉપયોગ કરતા હોય છે તો બીજી બાજુ જોઈએ તો અમુક લોકો જૂથ ને આગળ લાવવા માટે એટલે કે સમગ્ર સમુદાયનું ભલુ થાય એના માટે સતત પ્રયત્નશીલ હોય છે. આ

* અધ્યાપક,શ્રી મારૂતિ વિદ્યામંદિર પી જી સેન્ટર ઓફ સોશ્યલ વર્ક, ભાવનગર

બન્ને ઉદાહરણ સમજવા માટે ખૂબ જ પ્રચલીત બે સીનેમા ના નામ યાદ આવે છે પહેલુ ઉદાહરણ સમજવા માટે હિન્દીસિનેમાનું અત્યંત પ્રચલિત સિનેમા " ચક દે ઈન્ડિયા " આ પ્રકારનું Teamwork ને સમજવા માટે એકદમ બંધ બેસે છે.

" ચક દે ઈન્ડિયા " મુવી કોઈ જ લોકો માટે અજાણ નથી, આ મુવિમાં બતાવ્યા મુજબ આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે શાહરૂખ ખાન એ પોતાની જાતને સાચી સાબિત કરવા માટે, હોકીની ગર્લ્સ ટીમનો કોચ બન્યો હતો. હા, એTeam માં જરાય Teamwork શરૂઆતમા જોવા નહોતુ મળતું પરંતુ શાહરૂખ ખાન સમજતો હતો, એ જાણતો હતો કે દરેક છોકરીઓની અલગ અલગ આવડતો છે જો આ બધી આવડતો એક થઈને કામ કરશે અને એક થઈને રમતના મેદાનમાં રમશે, તો જ આ Team કોઈપણ સામે જીતી શકશે અને પોતાના પર લાગેલું દેશદ્રોહીનું કલંક મટી શકશે.

આમ, શાહરૂખ ખાનમાં ઉદ્દેશ્યસ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય છે કે એણે પોતાની જાત ને સાબિત કરવા માટે આ Teamના પાછળ દિવસ રાત મહેનત કરેલી હતી.

આવી જ રીતે આપણે દરેક ક્રિકેટ પ્રેમીઓના દિલોના રાજા ધોની વિષે પણ કહી શકીએ.....

ટેલેન્ટથી મેચ જીતાય, ટીમ વર્કથી ચેમ્પિયનશીપ

નેચરલી, મહેન્દ્રસિંહ ધોની નામના કેપ્ટન આ ઉપરના વાકયને બંધ બેસતા છે. ધોની ધાર્યુ જ કરે છે, ગમતાઓને જોડે લઈ ન ગમતાઓને દુર કરે છે પણ પોતાની ટીમ પર એવી ગ્રીપ રાખીને એવી રીતે બધાનો વિશ્વાસ સંપાદિત કરે છે કે મિડીયાકેર ટેલેન્ટ ધરાવતો પ્લેયર પણ એના હાથ નીચે સુપર પરફોર્મ બને છે અને ધોની એના બચાવમાં આગળ આવવામાં અચકાતો નથી.

એવી જ રીતે જૂથ કાર્યના પ્રકારોને સમજવા માટે એના બીજા ઉદાહરણને સમજવા માટે સરળ ભાષામાં કહુ તો હિન્દીસિનેમા જગતનું ખુબ જ પ્રચલીત ચલચિત્ર " લગાન " આ બીજા ઉદાહરણને સમજવા માટે એકદમ બંધ બેસે છે.

લગાન મુવી વિશે ટૂંકમાંલ વાત કરીએ તો આમીરખાને ત્યાંના ગામના લોકોના માથેથી લગાન એટલે કે કરની તલવાર હંમેશા માટે નીકળી જાય તેના માટે અંગ્રેજો માટે ખૂબ સહેલો પરંતુ ગામડાના લોકો માટે ખૂબ જ નવો કહેવાય એવી રમત " ક્રિકેટ " રમી અને તેની સામે જીતીને પણ બતાવવાની હતી. હા, માની શકાય કે ખૂબ જ અઘરૂ હતું પરંતુ પેલું કહેવાય છે ને " डरने से नौका पार नही होती कोशिष करने वालो की कभी हार नहीं होती " આ પંકિત આ મુવી માટે તેમજ આમીરખાનના પાત્ર માટે ખૂબ જ સુંદર રીતે બંધ બેસે છે. તેણે હિંમત કરી અને લોકોને સમજાવીને આ રિસ્ક ઉઠાવવા માટે સમજાવ્યા, અને કહેવાય છે ને કે Basically long lusting & living leadership is Got of Smart Teamwork એટલે કે એકેલા થક જાયેગા મીલકર બોજ ઉઠાના.....

એટલે કે હવામાં તરતા તુચ્છ ધુળના કણો જયારે એકઠાં મળી ચોંટી જાય છે ત્યારે પ્રચંડ પહાડ બની જાય છે. આમ, જ ગામડાના એ અભણ લોકો જેમણે ક્રિકેટ કયારેય જોયું પણ ના હતું તે રમતને રમતા પણ તે રમતના એક્ષપર્ટની સામે એટલે કે અંગ્રેજોની સામે રમીને તેને જીતીને પણ બતાવવાની હતી અને આમા આમીરખાન એક Best Team Leader બનીને લોકોને સાથે રાખીને આગળ વધ્યો અને જીત્યો પણ ખરો....

ખેર.... તેમાં આપણે સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકીએ છીએ કે આમીરખાન નો અંગત સ્વાર્થ કોઈ ના હતો, તેને તો પોતાના ગામડાના ખેડૂતોને પોતાના મહેનતની પૂરેપુરી કમાઈ મળી રહે તેના માટે આ Team ઉભી કરેલી હતી, આ તો એક મુવી છે પરંતુ આ ઉદાહરણ સમજવા માટે આપણા રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીજી ઉતમ છે.

તેઓએ પોતાના દેશને આઝાદ કરવા માટે Team work નો ઉપયોગ કર્યો જેમાં તેમનો અંગત સ્વાર્થ કાંઈ જ ના હતો....

આ વાતને તેમજ ગાંધીજીને વધુ સારી રીતે સમજવા માટે આપણે તેમના થોડા આંદોલનોને યાદ કરીએ .

ગાંધીજીનું જૂથકાર્ય અને આંદોલનો

૧ : ચંપારણ્ય આંદોલન : ગાંધીજીએ બિહારના ચંપારણ્યના શ્રમજીવી ખેડૂતોનો અવાજ સાંભળ્યો એન તેમને સક્રિય કર્યા ખેડૂતો માટે એવો કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હતો કે જમીનના ૩ ભાગમાં ગળી વાવી જોઈએ અને અંગ્રેજ માલીકોને નિયમિત કિંમતે ફરજીયાત વહેંચવી જોઈએ અંગ્રેજ માલીકો ખેડૂતો પાસેથી ગેરકાયદેસર ગળી ઉઠાવી જતા અને બીજા જુલ્મો પણ આચરતા અને એમને જેલમાં ધકેલવાની ધમકીઓ મળતી. ગાંધીજીએ આ અત્યાચારો સામે અવાજ ઉપાડયો એણે અંગ્રેજ સરકાર સામે તપાસપંચ નિમવાનો આગ્રહ કર્યો

૨ : ખેડા સત્યાગ્રહ : ૧૯૧૮ માં ખેતીનો પાક તદ્દન નિષ્ફળ ગયો ખેડૂતોએ મહેસુલ ભરવાનીના સુનાવી દીધી અને આના ગમે તે પરિણામો આવે તો પણ સહી લેવાની તત્પરતા દાખવી ગાંધીજીએ ખેડૂતોને સત્યાગ્રહ કરવાની સલાહ આપી અને આ કાર્યમાં ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક અને સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ પણ તેમના અનુયાયી બન્યા.

૩ : મીલ મજૂરોનું આંદોલન : ૧૯૧૮માં અમદાવાદના

મીલમજુરોને ગાંધીજીએ અભીમુખ કર્યા. મીલમાલીકોએ મજુરોને વધારે વેતન આપવાની ના કહી દીધી ગાંધીજીએ મજુરોને દોરવણી આપી અને મજુરોને હડતાળ પાડવાનું કહયુ મજુરો જયારે નબળા પડે ત્યારે ગાંધીજીએ ઉપવાસ ઉપર જઈને તેમના સવાલને પાયા પર મુકયા બધા મજુરો સરસ રીતે સંગઠિત બન્યા અને માલીકોએ નમતુ જોખ્યું.

૪ : અસહકારનું આંદોલન : ગાંધીજીએ અંગ્રેજોના જુલમ અને અત્યાચારોથી ત્રાહિમામ લોકોને અંગ્રેજી નિતિ સમક્ષ અસહકારની નિતિ અપનાવી.

૫ : બારડોલી આંદોલન : બારડોલીમાં સામુહિક સવિનય કાનુન ભંગની શરૂઆત થઈ. ચોરી–ચૌટાની હિંસક ઘટના બની. જેમાં પોલીસે બેફામ ગોળીબાર કર્યો, જેમાં અનેક લોકોના મૃત્યુ થયા અને ગાંધીજીના આગ્રહને લીધે બારડોલી અસવિનય કાનુનભંગની લડત મોકુફ રહી અને તેને બદલે રચનાત્મક કાર્યક્રમનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો.

ટોપી, ચરખા, ખાદી, સત્યાગ્રહ, ઉપવાસ, ભજન, નિસર્ગોપચાર જેવા ઘણા ઈમ્પોસિબલ ડ્રીમ આજે ય હજુ સાવ ફેડઅપ થયા નથી. ગાંધીજી પોતાની ઓળખ અલગ અલગવિસ્તારોમાં કામ કરતી અલગ અલગ પ્રતિભાઓમાં વહેંચી દીધી હતી અને એ બધાનો સરવાળો થતાં અલ્ટીમેટલી ગાંધીજીની જ તાકાત નેશનલ ઈન્ટરનેશનલ લેવલ પર વગર મીડિયા કેમ્પેઈનને પણ વધતી જતી હતી.

અગાઉ ગાંધીજીની જડતાના ય આંધળા વખાણ કરવાની ફેશન હતી અને ગાંધીજીની સફળતાની એટલી જ આંધળી ટીકા કરવાની ફેશન છે આ આંખો ખોલીને અહોભાવ કે અણગમા વિનાઅભ્યાસ કરવાની ફેશન કયારે આવશે ? પણ ગાંધીજીને યાદ કર્યા વિના તો દેશમાં કોઈ રથ શું ગાડુ ય આગળ ગબડતું નથી ગમે તેટલી આકરી અને આક્રમક વાતો પછી રાષ્ટ્ર વ્યાપી સ્વીકૃતિ મેળવવી હોય તો એને ગાંધીજીની ''સદ્ભાવના ધુન'' જ વગાડવી પડે છે એ જ બોખા મોંના સ્મીતની જીત છે બાકીના ઓ જે આખી જીંદગી ખર્ચીને અને સમર્થકોની નારાજગી વચ્ચે યુ – ટર્ન મારીને શીખે છે, એ બાપુ તો પહેલે થી જ પરફોર્મ કરતા આવ્યા છે.

ગાંધીજીની સફળતાનું રહસ્ય એમની સરળતામાં હતું. સજજતા માટે ભૂખ અને ક્ષમતા માટેની તરશ એમની પાસે હતી. પણ ભારતમા અભુતપૂર્વ ગણાય એવી કાશ્મીર થી કન્યા કુમારી સુધીની પબ્લીકને લાંબાગાળા માટે એક આદર્શ તરફ સંગઠિત અને જાગૃત રાખી ગાંધી ઘટનાનું સ્પેશ્યલ ફીચર હતુ – ટીમ વર્ક

ઉપસંહાર

અંતે બસ એટલું જ કહીશ કે, કોઈ પક્ષ અસંભવ કાર્યને સંભવ બનાવવું હોય તો જો આપણે એક Team માં કામ કરશું તો કોઈ પણ અસંભવ કાર્ય પણ સંભવ થઈ શકે છે.

આ વાતમાં બાળપણમાં સાંભળેલી એક બે વાર્તા યાદ આવે છે.

૧) એક વાર એક શિકારીએ પક્ષીઓને ફસાવવા માટે અનાજ નાખી તેના પર જાળ નાખે છે.... પક્ષીઓ એ પોતાના બચાવ કરવા માટે અલગ અલગ મથતા રહયા હોય તો શિકારી પકડી લેત પર તે પક્ષીઓએ જૂથમાં કાર્ય કરીને તે જાળ સાથે બધા જ ઉડી જાય છે જો એક જ પક્ષી આ કાર્ય કરત તો આ વાત Impossible હતી પરંતુ બધા એ સાથે કાર્ય કર્યુ અને Impossible ને possibleબનાવ્યું.

૨) તેવી જ રીતે ઘરડા દાદા અને તેના ચાર છોકરાઓની વાર્તા પણ આ જ વાત કહી જાય છે. દરેક છોકરા જો અલગ અલગ રહયા હોત તો તેને સમાજમાં હેરાનગતી રહેત. એટલે કે એક એક લાકડીને તો કોઈપણ તોડી શકે, પણ જો આ લાકડીઓને સંગઠીત કરીને ભારો બનાવીએ તો કોઈપણ ની તાકાત નથી તેને તોડી શકાય.

સંદર્ભ સૂચિ

⇨ ગુજરાત સમાચાર –શતદલ બુધવાર તા. ૧૧.૦૯.૨૦૧૩

⇨ ગુજરાત આગે કુચ ઔર રાષ્ટ્રીય સમસ્યા – સ્વાતંત્ર સંગ્રામના સીમા સ્તંભો ભારત – મહાસમિતિ સ્મૃતિ ગ્રંથ

⇨ ગુજરાતના આંદોલનો – સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી (Social Work - Dept)

⇨ પ્રકાશક – છેદાલાલ (નિદે શક)ઉતર પ્રદેશ હિન્દી સંસ્થાન લખનઉ.

* પ્રતાપ મેર

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 103 - 105
ISSN 2319 - 8168

ખાદી ગ્રામોદ્યોગ

આજે વિશ્વ અવકાશ સંશોધન અને યાંત્રિકઉદ્યોગોનાં ક્ષેત્રે હરણફાળ ભરી રહયું છે, તે વિકાસને આપણે વ્યકિતગત અથવા સુવિધાજનક વિકાસ ગણાવી શકાય કારણ કે વિવિધ ક્ષેત્રોમાં વિકાસ થતો રહયો છે, પરંતુ તે વિકાસ ચોકકસ પરીસ્થિતિ વ્યકિતવિસ્તાર અને વ્યવસ્થાનો કરવામાં આવે છે પરંતુ ગરીબ અસહાય અને ગ્રામિણ સમાજની સ્થિતિમાં જોઈએ એટલો વિશ્વનાં કોઈ પ્રદેશમાં વિકાસ અથવા સમસ્યા નિવારણ માટેની પ્રક્રિયા યોગ્ય રીતે થઈ નથી. ભારત દેશમાં પ્રાચિન સમયથી હાથવણાટ, હાથકાંતણ અને ખાદી ગ્રામોદ્યોગ કાર્યરત છે. પરંતુ તેમને ૧૯૧૫માં ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકાથી ભારતમાં પાછા આવ્યા, ત્યારથીએમણે તેમની શકિત અને સમય ખાદી પ્રવૃતિમાં કેન્દ્રિત કયો. સૌપ્રથમ ૧૯૨૦માં ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોગ્રેસે પોતાનાં ખાસ એક અધિવેશનમાં દરેક પુરૂષ, સ્ત્રી અને બાળક માટે અનુશાસન તથા આત્મબલીદાનનાં સાધન તરીકે હાથે કાંતેલી તથા હાથે વણેલી ખાદીનો સ્વિકાર કયો અને આ અધિવેશનને ૨૦ લાખ ચરખા ચલાવવાની જનતાને હાંકલ કરી અને આમ ૧૯૨૨માં ખાદી વિભાગની સ્થાપનાં થઈ. ૧૯૫૭નાં એપ્રિલ માસની ૧લી તારીખે સરકારી ખાદી તથા ગ્રામોદ્યોગનાં અસરકારક વિકાસ માટે જરૂરી વહિવટી અને સંચાલકીય સતા ધરાવતા સ્વાયત મંડળની સ્થાપનાં કરી તેનું નામ '' ખાદી ગ્રામોદ્યોગઆયોગ'' રાખવામાં આવ્યું. આ ઉપરાંત વહિવટી મંડળોની સરળતા માટે મુંબઈ સરકારનો અસાધારણ ગેજેટમાં તા. ૨૭.૦૨.૧૯૬૦ ૨૨૬૦/૨૦૨૬૯ ઈન્કો વટહુકમથી અમદાવાદ કચ્છ અને રાજકોટ વિભાગ ખાદી ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડની રચનાં કરવામાં આવી.

ગ્રામોદ્યોગએટલે શું ?

જેમાં કોઈપણ જાતનાં યંત્રોનો સમાવેશ કરવામાં આવતો નથી, અને જે હાથ અને પગની મદદથી તૈયાર કરવામાં આવતુ હોય અને ઉત્પાદન મેળવતા હોય તેમને ખાદી ગ્રામોદ્યોગ કહેવાય છે.ઔદ્યોગિકરણમાં આવા નાના કદનાં અને લધુ ઉદ્યોગો તેમજ ખાદી ઉદ્યોગો જેમાં કૃષિ આધારિત બિનકૃષિ આધારીત ગૃહ અને ખાદી ગ્રામ ઉદ્યોગમાં સમાવેશ થાય છે. વિશ્વનાં વિકસીત દેશોનાં અનુભવો દર્શાવે છે. ખાદીગ્રામ ઉદ્યોગોમાં કાચો માલ અને હાથ અને પગની મદદથી ઉત્પાદન થાય તે પધ્ધતિ વધારે યોગ્ય છે. ગ્રામ વિકાસનાં વિકાસ માટે ગાંધીજી ખેતી અને ખાદી ઉપરાંત ગ્રામ ઉદ્યોગને પુનઃસજીવન કરવાનું સુચન કરે છે. ખાદી ઉપરાંત ગ્રામોદ્યોગવિકસાવવાં પડશે તેમ સ્પષ્ટ જણાવે છે કે '' હવે મને લાગે છે કે એકલી ખાદી પ્રવૃતિ કરવાથી ગામડાની ઉન્નતી નહીં થઈ શકે. સમગ્ર ગ્રામ જીવનને ઉંચુ લાવવાથી અને બધા ગ્રામ ઉદ્યોગોને સજીવન કરવાથી તથા બધી ગ્રામ જનતાને ઉધારશીલ કરવાથી ગ્રામોધ્ધાર થઈ શકશે.''

ખાદી ગ્રામ ઉદ્યોગ આયોગનાં મત મુજબ

જેની વસ્તી ૨૦,૦૦૦ કે તેથી ઓછી હોય તેવા ગ્રામ્ય ક્ષેત્રમાં વિજળી વાપરતા અથવા ન વાપરતા કાર્યકર દીઠ રૂા. ૫૦,૦૦૦ ની સ્થિર મુડી ધરાવી કોઈપણ વસ્તુ કે સેવાનું ઉત્પાદન કરતો એકમ ખાદી ગ્રામ ઉદ્યોગનો એકમ કહેવાય – મહત્મા ગાંધી

આમ, ગાંધીજી સ્પષ્ટ રીતે જણાવે છે કે તેમનું એકમ ગ્રામ્ય ક્ષેત્ર હોય. જેમાં અમર્યાદિત કારીગરો રાખી શકાય પરંતુ મુડી રોકાણ આપેલી નિશ્ચિત હોય જેમાં શ્રમપ્રધાન ચીતથી ગ્રામ્યવિસ્તારમાં વસ્તુ અથવા સેવા સર્જતો એકમ તે ગ્રામદ્યોગ છે.

ખાદી ગ્રામ ઉદ્યોગનું મહત્વ

ભારત અને ગ્રામ્ય પ્રધાન છે અને વસ્તીવૃધ્ધિદરનાં કારણે વિકાસએ આપણી જરૂરીયાત છે તે ભારતની આગવી લાક્ષણિકતાઓ છે.આપણી જીવાદોરીએ ગ્રામવાસી છે. ભારત આઝાદ થયાં બાદ આજે આપણે વિકાસ, ગરીબી, બેરોજગારી વગેરેનાં લક્ષ્યોને પંચવર્ષિય યોજનાઓ વગેરે દ્વારા સુધારાત્મક રીતે પાર લાવી શકયા નહિ જેનું મુખ્ય કારણ આપણું વિશ્વમાં યોગ્ય ગણાતું આયોજનનો

* અધ્યાપક,મહાત્મા ગાંધી પી જી સેન્ટર ઓફ સોશ્યલ વર્ક, ભાવનગર

દૂરઉપયોગ હોય શકે.
ખાદીગ્રામ ઉદ્યોગ ભારતીય અર્થતંત્રનું બીજુ ફેફસુ છે. જે આપણું રચનાત્મક કાર્ય છે.

ખાદી ગ્રામ ઉદ્યોગમાં થતી કામગીરી

૧ : ગોબર ગેસ પ્લાંન્ટ : ખાદી ગ્રામ ઉદ્યોગમાં ખાસ પશુપાલકો માટે શ્રેષ્ઠ કાર્ય કરવામાં આવ્યું છે. ૧૯૭૧–૭૨માં શરૂઆત કરવામાં આવી જેનાં ૬૦% પ્લાંન્ટ ગુજરાતમાં બનાવવામાં આવ્યાં, સૌથી મોટો પ્લાંન્ટ તુલસીશ્યામ ખાતે છે.

૨ : તેલઘાણી વિભાગ : ૧૯૭૧–૭૧માં આ કાર્ય બળ દથી ઘાણી ચલાવવામાં આવતી પણ હવે રોટરી ઘાણી દ્વારા શુધ્ધ પોષ્ટિક તેલ મેળવવામાં આવે છે જેમાં ગામડામાં ખેડૂત નકામા તેલબિયા મગફળી, તલ વગેરે પીલાવીને ખુદ પોતાના માટે તેલ વાપરે છે અને તેમાં ઉત્પાદિત થયેલ પેદાશ જેવી કે ખોળ, પાપટી જેવી વસ્તુઓનું વેચાણ થાય છે. જે એક વર્ષમાં ૬૮૯ ઘાણી સ્થાપી રૂા. ૯૩ લાખનું ઉત્પાદન કરવામાં આવ્યું

૩ : સુથારી કામ : સુથારી કામમાં તમામ પ્રકારનાં ફર્નીચર બનાવવામાં આવે છે, ઉપરાંત ખેતી માટેનાં ઓજારો બનાવવા.

૪ : લુહારી કામ : લુહારીકામમાં ખેતીના ઓજારો વગેરે ઉપયોગી વેચાણ કરવામાં આવે છે.

૫ : બેકરી વિભાગ : બેકરી વિભાગમાં કોલસાની ભટ્ઠીના ઉપયોગ દ્વારા ઘઉં અને મેંદાના લોટની આઈટમો જેવી કે બ્રેડ, પાંઉ, કોન, નાન ખટાઈ તેમજ અન્ય મીઠાઈઓ પણ બનાવવામાં આવે છે.

૬ : સાબુ ઉદ્યોગ : જેમાં " સર્વોદય" બ્રાંન્ડ નામનો સાબુ બનાવવામાં આવે છે અને સ્થાનિકજગ્યાએ તેમજ આજુબાજુ તેનું વેચાણ કરવામાં આવે છે.

૭ : ગ્રામોદ્યોગ વેચાણડેપો : ખાદીગ્રામ ઉદ્યોગમાં થયેલ ઉત્પાદનનું વેચાણ સ્થાનિકજગ્યાએ કરવામાં આવે છે. વેચાણ માટે વાહનોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે જે ગ્રામિણ અને તાલુકામાં પણ વેચાણ કરવા જાય છે. આ ઉપરાંત સ્થાનિકજગ્યાએ જુદા જુદા સ્ટોર બનાવવામાં આવે છે.

પવાયત વિભાગ

તાણા વિભાગમા ૧૬૦ તારનો એક પાટો હોય છે. એવા અલગ અલગ પાટા દ્વારા વિશિવાર અને બહુ ચુસ્ત પણે રોલ ભરવામાં આવે છે. અત્યારે આ કાર્ય ઈલેકટ્રોનિકસ તાણા મશીન દ્વારા થાય છે.

વણાટ વિભાગ

આ વિભાગમાં બહેનો કાર્યરત છે. આ વણાટ હાથપગ દ્વારા કરવામાં આવે છે. જેમનું મહેનતાણું અગાઉ નક્કિ કરેલ બોર્ડ આધારીત છે.

રેંટીયા વિભાગ

જેમને અંબર ચરખા તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. આ વિભાગમાં પુણીનાં તારમાંથી કોકડી અથવા રીલ બનાવાય છે જેમાં ૧૬ તારનો રેંટીયો પણ ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

કામદાર કોને કહેવાય ?

જે માણસ હાથ પગ દ્વારા કામ કરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હોય તેને આપણે મજુર કે કામદાર કહીએ છીએ. મજૂર એટલે હાથ પગથી મજૂરી કરનાર યંત્ર ઉદ્યોગને કે ખેતીનો કોઈપણ કામદાર એવો અર્થ થાય છે.

ખાદી ગ્રામોદ્યોગ શા માટે ?

ભારતએ ખેતી પ્રધાન દેશ છે, ખેતી દ્વારા આપણે વિશ્વની બજાર સમક્ષ સારો એવો વિકાસ સાધી શકીએ પરંતુ કામદાર વર્ગ એ ભારતનાં ગ્રામિણ સમાજનાં વ્યાવસાયિક જરૂરીયાતનાં સંદર્ભમાં વિકાસ સાધી અને સમગ્ર લક્ષી સમૃધ્ધવિકાસ સાધી શકાય છે. ઉપરાંત ભારતીય મજૂરો મોસમી બેકારો ૭૦% પ્રજા આર્થિક અગવડોમાં ફસાય જાય છે. આ બધાને વિશિષ્ટ સંજોગોમાં ગ્રામ્ય ક્ષેત્રોમાં રહી અને રોજગારી મેળવી શકે તે ઉદ્દેશ્ય છે, જેમકે, ૧ : ઓછી મુડીએ વધુ રોજગારી ૨ : સ્થાનિક સંધાનનો વપરાશ ૩ : પર્યાવરણ સંરક્ષણ ૪ : ખેતપેદાશનું રૂપાંતર અને ખાદી ગ્રામોદ્યોગ ૫ : વિશ્વ બજારની શકયતાઓ

ખાદી ગ્રામોદ્યોગનાં ફાયદાઓ

ખાદી ગ્રામોદ્યોગદ્વારા આપણે એક સારો એવો વિકાસ સાધી શકીએ છીએ જેમ ૧૯૭૧–૭૨માં ગોળખાંડ સરી દ્વારા૧ કરોડ ૭૫ લાખનું ઉત્પાદન કરી શકીએ તો હાલનાં સાંપ્રત સમયમાં કેટલું ઉત્પાદન અને વ્યાપાર કરી શકાય, આ ઉપરાંત વિવિધ સમસ્યાનો હલ કરી શકાય છે.

–ખાદી ગ્રામ ઉદ્યોગમાં કામ કરવાથી બેકારીનો પ્રશ્ન હલ થાય છે.

– ગામડાની આર્થિક પરિસ્થિતિમાં સુધારો લાવી શકાય છે

– ખાદી ગ્રામોદ્યોગમાં આર્થિક પરિસ્થિતિમાં સુધારો આવે છે.

– ખાદી ગ્રામઉદ્યોગમાં કામ મળવાથી રોજગારીની તકનું નિર્માણ થાય છે.

– ખાદી ગ્રામ ઉદ્યોગમાં ગ્રામિણ સમાજને વ્યવસાયલક્ષી તાલીમ

મજૂરોનાં વિવિધ કાયદાઓ અને લાભો

મજૂરોને વિવિધ રીતે પગાર મળે તે માટે ૧૯૩૬નાં પેમેન્ટ ઓફ વેજીસ એકટ ૧૯૪૮ના મિનિમમવેજીસ એકટ વગેરે કાયદાઓ ઘડવામાં આવ્યાં.

આ ઉપરાંત કલ્યાણકારી પ્રવૃતિ માટે સ્ત્રીઓને ડિલીવરી વખતે રાહત મળે તે માટે મેટરનીટી એકટ ઘડવામાં આવ્યો અને ડિલીવરી પહેલા અને પછી છ અઠવાડીયાની રજા મળે. મજૂરોને અકસ્માત થાફ તો તેમને કયાં ધોરણે કેટલું વળ તર આપવુ તે અંગે વર્કમની કોમ્પેન્સેશન એકટ ઘડવામાં આવ્યો. આ ઉપરાંત દવાખાનાની વ્યવસ્થા માટે એમ્પલોઈઝ સ્ટેટ ઈન્સ્યુરન્સ એકટ ઘડવામાં આવ્યો.

કારખાના ધારો

જેમાં સંસ્થામાં કામ કરતા મજૂરોનાં ઓળખપત્રો હકક રજા પોથી, બમણા દરે ઓવરટાઈમ, અઠવાડીક રજા અને અન્ય કલ્યાણકારી સુવિધા

૧ : બોનસ ચુકવણીઅધિનિયમ ૧૯૬૫ – મજુરોને લઘુતમ ૮.૩૩ % અને મહતમ ૨૦ % બોનસ મળવાપાત્ર – સંસ્થાનાં નાણાકીય વર્ષ થયાના ૮ માસ સુધીમાં મજૂરોને સંસ્થાએ બોનસ ચૂકવણી– જે સંસ્થામાં ૧૦ કે તેથી વધુ કામદારો કામે રાખેલ હોય તેવી સંસ્થાને આ કાયદો લાગુ પડે છે. આ ઉપરાંત

૧)	પગારધારો	–	૧૯૩૬
૨)	પ્રોવિડન્ડ ફંડ	–	૧૯૫૨
૩)	મજુરો વળતર અધિનિયમ	–	૧૯૨૩
૪)	લઘુતમ વેતન અધિનિયમ	–	૧૯૪૮
૫)	બાળમજુરીઅધિનિયમ	–	૧૯૮૬

આમ, મજુર કામદાર વર્ગ માટે વિવિધ કાયદાઓની જોગવાઈ દ્વારા કલ્યાણકારી પ્રવૃતિ હાથ ધરાયેલ છે. આ ઉપરાંત આજે ગ્રામિણ વિકાસ માટે મનરેગા યોજનાં કાર્યરત છે. જેનો ઉદ્દેશ્ય ગ્રામિણ જનતાની આર્થિક સધ્ધરતા અને ગ્રામ સમૂદાયનાં સુધારાત્મક પગલાંઓ લાવવા.

ખાદી ગ્રામોદ્યોગ : ભારતમાં ખાદી ગ્રામોદ્યોગ ઘણો જુનો પુરાણો છે. સાથો સાથ અંગ્રેજ શાસન દરમ્યાન વેપારીઓએ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ટ્રેડીંગ કોર્પોરેશનના આશ્રયે ભારતમાંથી ખાદીની આયાત કરીને તેના દ્વારા ૧૦૦% જેટલો નફો કમાતા હતા. પરંતુ સુતરાઉ કાપડની મિલો શરૂ થતાં ખાદીની પડતી ચાલુ થઈ પરંતુ મહાત્મા ગાંધીજીએ સ્વદેશી ચળવળ હેઠળ ખાદીને નવજીવન આપ્યું.

ખાદીની વર્તમાન સ્થિતિ

ખાદી ગ્રામોદ્યોગમાં બેકરી વિભાગ, સાબુ, સુથારી, જથ્થા ખાદી વેચાણ વિભાગ,કાંતણ પરિશ્રમાલય, વણાટ, સારણ,પવાયત વિભાગો આવેલાં છે. બધા જ વિભાગો કાર્યરત છે. નવા સ્વરૂપે આપણી સાથે મસ્લીન ખાદી તથા કેટી ખાદી આવી છે. પરંતુ સમયની સાથે ખાદીનું પ્રમાણ ઘટતુ જાય છે. કરોડો લોકો ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગ સાથે સંકળ ાયેલા છે જેની રોટીનો આધાર પણ ખાદી છે.

– આ પરિસ્થિતિને સુધારવા માટે આજે સાંપ્રત પ્રવાહની સાથો સાથ તેમની જાહેરાત તેમના વિષયો, કાર્યો વગેરેની માહિતીનો અભાવ ભારતીય સમાજ વચ્ચે જોવા મળે છે. તેની માહિતી સમાજ વચ્ચે લાવવાની ખૂબ જરૂર છે.

– ખાદીની ગુણવતા અને તેમનાં ફાયદા વિશે ભારતીય સમાજને માહિતી પ્રધાન બનાવવાની જરૂરીયાત જોવા મળે છે.

– સરકારશ્રીદ્વારાગ્રામોદ્યોગને વિસ્તારવાની જરૂરીયાત જોવા મળે છે.

– યોજનાલક્ષી કાર્યક્રમોનુંલ આયોજન કરવાની જરૂરીયાત છે. આમ, ખાદી ગ્રામોદ્યોગનાં વિકાસની ખાસી જરૂરીયાત છે અને તેમનાં વિકાસ માટે યોજનાકીય ક્રમ બનાવવાની જરૂર છે.

❖ **સમાપન :** જો તમે વર્ષમાં એક ખાદીના કપડાની જોડ ખરીદશો તો કરોડો ભારતીય લોકોને રોજી મળશે. આમ, આજે સાંપ્રત પ્રવાહની સામે આપણે ભારતીય ગ્રામ્યજીવનની જીવાદોરી સમાન ખાદી ગ્રામોદ્યોગને વિસરતા જઈએ છીએ. ઉજાગર કરવાની જરૂર છે. જેનાથી કદાચ બેકારી ગ્રામિણ સમુદાયનું શહેરી સ્થળાંતર, ચોરી લુંટફાટ, ગંદા વસવાટો, પર્યાવરણની સમસ્યા વગેરેનું નિરાકરણ આપણે સુખદ રીતે લાવી શકીએ એમ છીએ. જેમ દુનિયાની દરેક સમસ્યાનું સમાધાન ભગવદ્ ગીતામાં છે, તેમ ભારતની ઘણીબધી સમસ્યાંનું સમાધાન ખાદીગ્રામોદ્યોગદ્વારા લાવી શકીએ છીએ.

સંદર્ભ સૂચિ

⇨ ખાદિ ગ્રામોદ્યોગ – સ્વતંત્ર સંગ્રામના સીમા સ્તંભો, ભારત મહા સમિતી સ્મૃતિગ્રંથ

⇨ દેસાઈઈ.વ.રમણલાલ, ગ્રામોન્તિ, ૧૯૯૫

⇨ દેસાઈ મ. શાંતિલાલ, મજૂરકલ્યાણ, ૧૯૯૧

⇨ ભારતેન કુમારપ્પા ખાદી શા માટે ?, નવજીવન ટ્રસ્ટ

⇨ પટેલ પી.એસ.મજૂર કાયદાની સરળ સમજૂતિ સંકેત લો બુક સેલર અમદાવાદ

⇨ પરમાર બચુ, અંબર ચરખા કાર્યક્રમની મોજણીનો અહેવાલ, કોલેજ આયોજન મંડળ મહુવા

* વિકાસ શુકલ

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 106 - 109
ISSN 2319 - 8168

પંચાયતી રાજની ઓળખ

પંચાયત એટલે શું ? પંચાયત નો ઉદભવ કયાંથી થયો ? બ્રિટીશ શાસન દરમ્યાન પંચાયતોની સ્થાપનાના પ્રયાસો કેવા રહયો? તે અંગના ભારતનાં બંધારાણમાં પંચાયત નું સ્થાન ગુજરાત પંચાયતની રાજ કયારથી અમલમાં આવ્યું. અને તેના ફાયદા વિશે પંચાયત સુધારા અને જુદી–જુદી સમિતિઓનાં અહેવાલ માં ઈ.સ.૧૯૭૩ માં બંધારણીય સુધારા વિશે **પંચાયતી રાજ** વ્યવસ્થા અને માળખા વિશે વર્ણન કર્યું છે. પ્રથમ પંચવર્ષિય યોજનામાં લોકો ભાગીદારી મેળવવા માટે ભલામણ કરવા શ્રી બળંવંતરાય મહેતા સમિતિ (૧૯૫૬) કરવામાં આવી, આ સમિતિ એ સમગ્ર દેશનો પ્રયાસ કરીને વિસ્તૃત અહેવાલ આપ્યો તેણે ત્રિસ્તરીય પંચાયતો રચવાનિ ભલામણ કરી ગ્રામ પંચાયતને પાણી, પુરવઠો ,સ્વચ્છતા,દીવાબતી,રસ્તાઓની જાળવણી તથા જમીનની જાળવણીની જવાબદારી સોંપાય તેવી ભલામણ કરી આમ આ સમિતિની એ ભલામણ સ્વીકારી ભારતમાં **પંચાયતી રાજ**નો પાયો નખાયો.

પંચાયત શબ્દનો અર્થ:–

પંચાયત શબ્દ નં બે વિભાગમાં વિભાજીત કરી શકાય '' પંચ '' અને ''આયાત'' ''પંચ'' શબ્દ સંકૃત અને ગુજરાતી ભાષામાં પણ ''પંચ નસ સંસ્થાના અર્થમાં વપરાય છે. પંચ–ત્યા પરમેશ્વરની પૌરાણિક ઉકિત માં હજુ પણ ઘમા શ્રધ્ધા ધરાવે છે. બ્રિટીશ શાશન કાળની નુતન વહિવટી પધ્ધતીમાં મહત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યુ છે.

સંસ્કૃતમાં '' આયત '' નો અર્થ સ્થળ રહેણાંક ઘર થાય છે. આથી પંચાયત એટલે પંચનું સ્થળ આમ તેના મુળ અને શાબ્દિક અર્થમાં પંચાયતનો અર્થ તકરાર નિવારણ માટેની સંસ્થા થાય છે.

પોરાણિક કાળતી પંચાયત નું અસ્તિત્વ :–

વૈદિકકાળથી ગામ ને મુળભુત એકમ તરીકે થણવામાં આવેલ છે. અર્થવેદ ગ્રામ ને મુળભુત એકમ તરીકે ગણવામાં પણ તેનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. ગંગા અને જમના નદી વચ્ચેના લોકો અને વસાવટ વખતે પૃથ્વીરાજ એ પંચાયત પધ્ધતી દાખલ થઈ તેવું માનવામાં આવે છે. મહાભારત સભાપર્વમાં નારદમુની યુધિષ્ઠીર ને વહિવટી વ્યવસ્થા વિશે સુચક કરે છે.

પ્રાચીન ભારતમાં ગામડાઓમાં વહવટી તંત્રમાં આવું નિર્ણાયક મહત્વ શકેલ છે. કારણ કે, પંચાયત ધ્વારા લોકો સંગઠીત હતા, હક અને ફરજો વિશે સભાન હતા અને ન્યાય બંધારણમાં તટસ્થતા અને કુશળ વહિવટ ધ્વારા પંચાયતો લોકોનો સંપુર્ણ વિશ્વાસ અને માન ધરાવતી હતી. અને તે શકય હતુ, કારણ કે, કરવેરા નિયમીત આપવામા આગ્રહ ને આધિન રહીને રાજયે સબંધકર્તા બાબતોમાં ગામતંત્ર ને પુરેપુરી અને સંપૂર્ણ હકુમત અને અધિકારો સુપ્રત કર્યા હતા.

મહાભારત માં શાંતિવર્ષ ના અને મનુસ્મૃતિમાં ગ્રામ સેવાના અસ્તીત્વ વિશે ઘણાં ઉલ્લેખ જોવા મળે છે. ગ્રામ સતાઓ ઉલ્લેખ પણ જાતિ કથામાં મળી આવે છે. વાલ્મીકી રામાયણમાં સંખ્યાબંધ સ્વાયત ગામોના સમુહ જોવા ''જનપદ'' ના અસ્તિત્વ વિસે ઉલ્લેખ કર્યો છે. કૌટીલ્યના અસ્તિત્વ વિશે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

કૌટીલ્યનાં અર્થશાસ્ત્રમાં ગ્રામ વ્યવસ્થા વિશે વિગત પૂર્ણ વર્ણન જોવા મળે છે. હયુ:અનેત્સાંગ અને ફાકયાન નામના ચીની મુસાફરોએ તેમની મુલાકાત વખતે (ઈ.સ.૬૩૦થી ૭૩૩) ગ્રામીણ ભારત કેવું સમૃધ્ધ હતુ તે જણાવ્યું છે.

બ્રિટીશ શાસન દરમ્યાન પંચાયતો ની સ્થાપના ના પ્રયાસો

ગ્રામ પંચાયતો બ્રિટીશ શાસન દરમ્યાન સ્મૃતીચિન્હ રૂપ બની ગઈ ઈ.સ.૧૯૦૭ માં નિમાયેલાં વિકેન્દ્રીકરણ અંગેના રોયલ કમિશને પોતાના અહેવાલમાં જણાવ્યું છે. કે અગાઉ આ ગામમાં વિપુલ પ્રમાણમાં સતા ભોગવતા હતા પરંતુ સ્થાનિક દિવાની અને ફોજદારી અદાલતોની સ્થાપના હાલનાં મહેસુલી અને પોલિસતંત્ર વાહન વ્યવહાર વૃધ્ધી વ્યકિતત્વવાદ ના વિકાસ અને વ્યકિતવાદ રંગતવાદી પ્રથા ના અમલ ને લીધે આ સતા ધીરે–ધીરે ગ્રુપ થવા લાગી.

* અધ્યાપક, કે.આર.દોશી પી.જી. સેન્ટર ઓફ સોશ્યલ વર્ક, ભાવનગર.

ભારતની બ્રિટીશ સરકારે ઈ.સ.૧૮૯૬ માં સ્થાનીક સ્વરાજય વશે ઠરાવ કર્યો હતો પરંતુ તેમાં ગામડા તદુન બાકી રાખવામાં આવ્ય હતા. સૌપ્રથમ બ્રિટીશકાળ માં ઈ.સ. ૧૮૦૨ માં મુંબઈ ઈલાકામાં ઈ.સ.૧૮૦૨ ના રેન્યુલેશન થી તેમાં સુધારો કરવામાં આવેલ, પરંતુ તે પધ્ધતી નિષ્ફળ નિવડી અને ઈ.સ. ૧૮૬૧ માં નાબુદ કરવામાં આવી, રીગાનના ઈ.સ. ૧૮૮૨ ના ઠરાવ થી રાજા એવોર્ડ આઠમાં એ નિયુકત કરેલ વિકેન્દ્રીકરણ શિવસેના રોયલ કમીસને સ્થાનિક સ્વરાજના સમગ્ર વિષય વિશે ચર્ચા કરી મોન્ટગ્યુ ચેમ્સ ફર્ડ રીપોર્ટ – ૧૯૮૧ થી પ્રતિક સ્થાપવાની ભલામણ કરવામાં આવી અને બ્રિટીશ સરકાર ના ઈ.સ. ૧૯૧૯ ના અધિનીયમ માંથી સ્થાનીક સ્વરાજ નો વિષ્ય બન્યો ત્યાર બાદ જુનીગ્રામ પંચાયત પધ્ધતીને પુનઃ નવીન કરવાના પ્રયત્નો શરૂ થયા અને જુદા–જુદા પ્રાન્તોમાં ઈ.સ. ૧૯૧૯ અને તેના કોઈ ખાસ પરિણામ લાવ્યા વિના આ કાયદાઓ માત્ર શોભારૂપ જ બની રહેવા તેમ છતા આ ગ્રામ સ્વરાજની સંસ્થાનું નવસર્જન કરવનાં કામને રાષ્ટ્રવાદ જનમતનો વધુટેકો મળતો ગયો. છતાં વિશ્વયુધ્ધ ઈ.સ. ૧૯૩૯ ની રાજકીય લોકપ્રીય સરકારનાં રાજીનામાં અને હિંદ છોડો ની ચળવળ ના કારણે ગ્રામ–પંચાયતના વિકાસ અને વિસ્તારનો ઘણો મોટો ધકકો લાગ્યો સતાનું કેન્દ્ર હતુ તો ઈચ્છુ છુ કે આ સતા ભારતના સાત લાખ ગામડાઓ વચ્ચે વહેંચી ોવામાં અવે અને ઈ.સ. ૧૯૪૫–૪૭ માં પ્રાર્થના વખતે ગાંધીજીએ જણાવેલ કે લોકસાહી એ જરૂરી છે. દરેક વ્યકિતએ તેની જવાબદારી સમજાવી જોઈએ.

ભારનાં બંધારણમાં પંચાગતનું સ્થાન :

ભારતની બંધારણી સભામાં બંધારણ ઘડાતુ હતુ ત્યારે પ્રથમ તેમાં પંચાયતો વિશે ન હોવાથી દેશભરમાં ભારે ઉઠાવો થયા અને તેની લખાણભરી ચર્ચા જે બંન્ને રાજનીતીના માર્ગદર્શક સિધ્ધાંતો તરીકે નીચેની દખલગીરી ગ્રામ પંચાયતનાં ગૌરવ ને સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો.

કલમ–૪૦ ની જોગવાઈ બંધારણમાં માર્ગદર્શક સિધ્ધાંત તરીકે જ છે તેની રાજય સરકારે ઠીક લાગે તે રીતે પંચાયત અને સુધારા ના કાયદા કર્યા ચુંટણીઓ વર્ષા સુધી ન થાય અને સંસ્થાઓ સુપરહીટ રહે તેવી સ્થિતિ ઘણા રાજયોમાં હતી તેથી રાષ્ટ્રીય પંચાયત નાં પદનો ઈ.સ. ૧૯૯૨ માં બંધારણીય ૧૯૧૩ માં સુધારો અમલમાં આવ્યો.

કલમ–૪૦ ગ્રામ પંચાયત નું સંગઠન કરવા માટે રાજય પગલા લેશે અને સ્વરાજના એકમો તરીકે તેઓ કાર્ય કરી શકે તે માટે તેમને જરૂરી સતા અને અધિકારો આપશે.

ગુજરાત માં પંચાયતી રાજ

ગુજરાત રાજયની સ્થાપના ૧ લી મે ઈ.સ. ૧૯૬૦ માં થઈ પછી **પંચાયતી રાજ** અમો માટે લોકશાહી વિકેન્દ્રીયકરણ સમીતીની રચના કરવામાં આવી અતી.

તે સમયના ગૃહમંત્રી શ્રી રસીકલાલ પરિવારના નેતૃત્વ હેઠળ બળવંતરાય મહેતા સમીતીની ભલામણો ધ્યામાં લઈ આ સમીતીઓ પંચાયતોની રચના કાયદાકીય સતાઓ તથા વહેચણી અને અસ્તિત્વ ધરાવતાં કાનુની મંડળી જિલ્લા વિકાસ ઘટકો શાળા મંડળો વિગેરેની ભુમીકા શું રહેશે. તે માટે ભલામણો કરી હતી. આ સમીતીની ભલામણો ને આધારે ગુજરાત પંચાયત ધારો ઈ.સ. ૧૯૬૧ માં ઘટાડો થયો હતો. જેનો અમલ ૧ લી એપ્રલી ઈ.સ. ૧૯૬૩ થી ડાંગમાં ૧ લી જુન ૧૯૭૨ થી કરવામાં આવ્યો.

ઈ.સ. ૧૯૬૧ માં પંચાયત ધારો અમઈમાં આવ્યો પછી સરકારે નીચેની જાદવજી મોદી સમીતી (૧૯૬૩) ઝીણાભાઈ દરજી સમીતી (૧૯૭૮) ની ભલામણો ને આધારે હતો ગુજરાત માં ૧૯ જીલ્લા ૧૮૨ તાલુકાઓ ૯૨ નગર પંચાયતો અને ૧૨૯૪ ગ્રામ–પંચાયતો આ કાયદા હેઠળ કાર્ય કરતી હતી.

ગુજરાત માં પંચાયત ધારો ઈ.સ. ૧૯૯૩ :–

કેન્દ્રીય ઈ.સ. ૧૯૭૩ માં બંધારણીય સુધારો (૧૯૯૩) ને ધ્યાનમાં રાખી ગુજરાત રાજયે પંચાયત ધારો ઈ.સ.૧૯૬૧ માં જરૂરી ફેરફાર કરી ગુજરાત પંચાયત ધારા ઈ.સ. ૧૯૬૩ ને ઓગષ્ટ ઈ.સ. ૧૯૭૩ માં વિધાન સભાનાં બહુમતી સાથે પસાર કર્યો આ કાયદો ૧૫ મી. એપ્રીલ ૧૯૯૪ થી પુરા ગુજરાતમાં અમલ બન્યો છે. નવા ગુજરાત પંચાયતની જુદી–જુદી સમીતીઓ કર તથા ફંડ વિકાસ યોજનાઓનું ઘડતર,નાણાપંચ,ચુંટણીપંચ ની રચના વગેરે મુખ્ય બાબતો હતી.

બળવંતરાય મહેતા સમિતી : –

ઈ.સ. ૧૯૫૬ માં રાષ્ટ્રીય મહિલા વિકાસ પરષિદે કેન્દ્રીય ગૃહમંત્રીના અધ્યક્ષ પદ હેઠળ વિકાસ પરિયોજનાઓ માટે સમિતીની રચના કરી હતી, સામુદાયીક વિકાસ યોજનાઓ અને રાષ્ટ્રીય વિસ્તૃતીકરણ સેવા ફોજનાઓમાં લોકભાગીદારી હેઠળ કેવી હતી, તે કેવી રીતે વધારી શકાય તેના અભ્યાસ કરવા માટે ગુજરાતનાં ભૂતપૂર્વ મુખ્ય મંત્રી શ્રી બળંવતરાય મહેતા ના નેતૃત્વ હેઠળ આ સમીતી નિમવામાં આવી હતી આ સમીતીની ભલામણો ને આધારે ભારતમાં પંચાયતની રાજનો પાયો નખાયો પંચાયતી રાજ મુળભુત અને પાયાની સિધ્ધાંતો ઉપર ભાર મુકવામાં આવ્યો છે જેની વિગત નીચે મુજબ છે.

– ગ્રામકક્ષાની જીલ્લા કક્ષા સુથી એકબીજા ને સાંકળવી ત્રણ સ્તરની સ્થાનીક સ્વકરાજની સંસ્થાઓ રચવી.

– તેમને સુપ્રત કરવાની સતા અને જવાબદારી એ વાસ્તવિક હોવી જોઈએ.
– આ જવાબદારીઅલ અદા કરવા માટે આ સંસ્થા ને પુરતો નાણાકીય સાધનો ફાળવવા જોઈએ.
– આ સ્તરની તમામ કલ્યાણ કારી અને વિકાસની યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો આ સંસ્થાઓ મારફત થવા જોઈએ. આ સંસ્થાઓને વિવિધ ફરજો અને કાર્યો સાંપ્રત નિવાના કોઈ નીચેની કહાની સંસ્થા કરી શકે તે ઉપરની કહાની સંસ્થાને કરવા માટે કોઈ તક હોવી જોઈએ નહિ.
ત્રણ સ્તરની પધ્ધતી એવી જલઈએ કે ભવિષ્યમાં સતા અને જવાબદારીઓ વધુ વિતરણ સરળ બને.

સંસદીય પેટા સમીતિ :–

ઈ.સ. ૧૯૮૮ માં પી.કે. યુંગનના નેતત્વૃમાં એક સંસદીય પેટા સમીતીની રચના કરવામાં આવી હતી. આ સમીતીની મુખ્ય ભલામણો મુજબ **પંચાયતી રાજ**ની સંસ્થાઓને બંધારણીય માન્યતા જાળવી જોઈએ દર પાંચ વર્ષ નિયમીત ચુંટણી યોજાવી જોઈએ તથા જીલ્લા કક્ષા જે જીલ્લા પરિષદ વિકાસ તથા આયોજનની સતા ધરાવતી હોવી જોઈએ મુખ્ય ભલામણો આ સમીતી ધ્વારા થતી હતી.

ઈ.સ. ૧૯૭૩ માં બંધારણીય સુધારા ની મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓ :–

ઈ.સ. ૧૯૭૩ માં બંધારણીય સુધારાની ભારતની સરકારે એક કેન્દ્રીય પંચાયતધારો ઘડયો છે. આ કેન્દ્રીય ધારા રાજય સરકારો ને પોતાના સ્તરે કાયદા બનાવવાને બંધારણીય આદેશ આપ્યો છે.
બંધારણીય સુધારા માટે જરૂરી ૧૭ વિધાન સભાઓની સમિતી મળતાં બંધારણીય સુધારા ધારો ૨૪ એપ્રીલ ૧૯૯૩ થી દેશભરમાં અમલ કરવા જણાવ્યુ જે નીચે મુજબ છે.

ત્રિ–સ્તરીયઃ–

પંચાયતો (ગ્રામ, તાલુકા તથા જીલ્લા) જી રચના કરવી તથા જે રાજયની વસ્તી ૨૦ લાખથી ઓછી હોય ત્યારે ત્રિસ્તરીય પંચાયતોની રચના કરવી.
પંચાયતોની ચુટણી બધા સ્તરે થવી જોઈએ ગ્રામ, પંચાયત સત્રે સરપંચ ની સભ્યો ધ્વારા થાય એ સભ્ય સરકાર નકકી કરે તાલુકા તથા જીલ્લા સ્તરીય પ્રમુખોની ચુંટણી ચુંટાયેલી સભ્યો ધ્વારા થાય છે.
આદીવાસી/દલીતો માટે વસ્તીના પ્રમાણે બેઠકો અનામત રહેશે. અને તે જુદા –જુદા વિસ્તારોમાં ફરતી રહેશે મહિલાઓ માટે તમામ સ્તરમાં ત્રીજા ભાગની બેઠકની અનામત રહેશે અને અન્ય પછાત વર્ગોને માટે રાજય સરકારે સ્થાનીક વસ્તીને ધ્યામાં રાખીને અનામત રાખી શકશે.
પંચાયતની સમય વિધી પાંચ વર્ષની રહેશે જ પંચાયતોનું વિસર્જન કરવામાં આવે તેની છે. મહિના માં ફરી ચુંટણી કરવી આવશ્યક રહેશે. કાર્યકાળ પુરો થાય તે પહેલા દરખાસ્ત કરવામાં આવેલી પંચાયત માત્ર બાકીના સમય માટે જ અમલમાં રહેશે.
– રાજયે કાયદા ધ્વારા કર ઉધરાવવા પંચાયત ને જરૂર સતા આપવાની રહેશે.
– બંધારણીય સુચી–૧૧ માં દર્શાવેલા વિષયો વિકાસ તથા સામાજીક ન્યાય માટે પંચાયતી યોજનાઓ તથા કાર્ગક્રમો બનાવી શકે તે માટે રાજય સરકાર જરૂરી સતા પંચાયતને આપવી પડશે.
– વિકાસ કાર્ય માટે નગરપાલિકા અને પંચાયત સાથે મળીને જીલ્લા કક્ષાઅ. વિકાસનું આયોજન કરશે સભ્ય વિધાનસભા આ આયોજન માટે નિયમો તથા સમિતિઓની રચના કરશે.
– આ સુધારા અમલમાં આવ્યાનાં એક વર્ષની અંદર રાજયોએ નવો કાયદો બનાવવો પડશે આ જોગવાઈ મુજબ ૨૪ એપ્રીલ ૧૯૯૪ થી દેશની દરેક રાજયમાં પંચાયતધારો ઘડવામાં આવ્યો છે.
– રાજયે ચુંટણીના સંચાલન માટે ચુંટણીપંચ તથા નાણાકીય આયોજન માટે નાણાપંચની રચના કરવાની રહેશે.
– પંચાયતોની આર્થીક સધ્ધરતા મળે સભ્યના સંકલીત ભંડોળ માં વધારો કરવા અને પંચાયતોના નાણા ફાળવવા માટે દરેક રાજયનાં નાંણાકીય ભલામણો કરશે.
– ભુકીયા સમીતીની ભલામણો ને આધારે પંચાયતોનાં કાયદા ને આદિવાસી વિસ્તારમાં લાગુ કરવા માટે પંચાયત ધ્વારા સુધારા કરવામાં આવેલ છે.

પંચાયતીરાજ નું માળખું (વ્યવસ્થા) :–

પંચાયતી રાજની રચના પીરામીડ જેવી છે. ગ્રામ પંચાયત એ તાલુકા પંચાયત અને જીલ્લા પંચાયત એમ સૌના ઉપર રાજય સરકારનું નિયંત્રણ હોય છે. જે વિકાસ કમિશ્નર કચેરી ધ્વારા થાય છે.

(A) જીલ્લા પંચાયત :–

– જીલ્લા પંચાયત એ ગ્રામ પંચાયત અને તાલુકા પંચાયત ઉપર નિયંત્રણ રાખે છે.
–૪ લાખ સુધીની વસ્તી હોય ત્યાં ૧૭ સભ્યો હોય છે.
– ૪ લાખ કરતાં વધારે વસ્તી હોય ત્યા દર ૧ લાખ વસ્તીએ બે સભ્યોની સંખ્યા વધારે થાય છે.
– ગુજરાતમાં ૨૬ જીલ્લા પંચાયતો છે.

(B) તાલુકા પંચાયત :–

– તાલુકા વિકાસમાં આવેલી નગરપાલિકાના વિસ્તાર

સિવાયનાં સમગ્ર મહેસુલી વિસ્તાર પર હુકમો ચાલે છે.
–૧ લાખ સુધી વસ્તી હોય ત્યાં ૧૫ સભ્યો હોય છે.
–૧ લાખ કરતાં વધારે વસ્તી હોય ત્યાં દર ૨૫ હજારની વસ્તી એ બે સભ્યોની સંખ્યામાં વધારો થાય છે.
– ગુજરાતમાં ૨૨૪ તાલુકા પંચાયતો છે.

(C) ગ્રામ પંચાયત :–

– ૩૦૦૦ સુધીની વસ્તી હોય ત્યાં સભ્યોની સંખ્યા ૭ હોય છે.
–૩૦૦૦ થી વધુ વસ્તી હોય ત્યાં સભ્યોની સંખ્યા ૧૦૦૦ ની વસ્તીએ બે સભ્યો ચુંટાય.
–વાધારેમાં વધારે સભ્ય સંખ્યા ૩૧
– ગુજરાતમાં ૧૩૯૨૮ તાલુકા પંચાયતો છે.

ગ્રામ વિકાસની બદલાતી પરિભાષા માં ગ્રામ પંચાયત નું મહત્વ :–

અત્યાસના વર્તમાન સમયમાં જોવા જોઈએ તો ગામડાના વિકાસમાં ગ્રામ પંચાયતનું મહત્વ વધતુ જાય છે. પ્રાચીન સમયમાં જોવા જોઈએ તો ગ્રામ પંચાયતનું સ્થાન શીમીત તુ તેમાં મુખી ધ્વારા પંચાયત ભરવામાં આવતી અને ગામના પ્રશ્નોનું નિરાકરણ લાવવામાં આવતુ હતું પરંતુ અત્યારે ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ બન્યું છે. ગુજરાત રાજયમાં ૦૧/૦૪/૧૯૬૩ થી પંચાયત અધિનીયમ આવ્યો, પહેલાના સમયની પંચાયત કરતા આજના સમયમાં ગ્રામ પંચાયતને વિસ્તૃત સ્વરૂપ ધારણ કર્યુ છે. ગ્રામ પંચાયતમાં પ્રતિનિધિઓ ચુંટાય છે. તે પણ લોકશાહી પધ્ધતી ધ્વાર આના કારણે ગ્રામ પંચાયત માં ચુંટાતા સભ્યો ગામડાના અને લોકોના વિકાસ માટે કામ કરે છે. અત્યારે ગામ પંચાયતમાં જોવા જઈએ તો ગામડાના વિકાસ માટે વિવિધ બનાવવામાં આવે છે. આને કારણે ગામડાનો વિકાસ ઝડપી બન્યો છે.

આ ઉપરાંત ગ્રામ પંચાયતમાં સ્ત્રીઓને સ્થાન અપાતુ હોવાને કારણે આપણા રૂઢિચુસ્ત ગામડાઓમાં પરિવર્તન આવ્યુ છે. અત્યારે ઘણી બધી ગ્રામ પંચાયતો એછી છે કે જયાં બહેનો ધ્વારા ગ્રામ પંચાયત નો વહીવટ કરવામાં આવે છે અત્યારે ગ્રામ પંચાયતના વિકાસ માટે સરકાર ધ્વારા ઘણા બધા પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. વર્તમાન મીટીંગ ગામડાને લગતાં વિવિધ કાર્ગક્રમો કરવામાં આવે છે. અને વે ગ્રામ પંચાયતો સારો એવો ગામડાનો વિકાસ કર્યો હોય તો સરકાર ધ્વારા એવોર્ડ આપવામાં આવે છે.

આજે સરકાર ધ્વારા વિવિધ યોજનાઓ બહાર પાડવામાં આવે છે. આ યોજનાઓના ભાગ ગામડા સુધી પહોચાડવામાં ગ્રામ પંચાયત મહત્વનો ભાગ બન્યો છે. અત્યારે ગ્રામ પંચાયતોનું આધુનીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. ગુજરાત સરકાર ધ્વારા અનેક યોજનાઓ અમલમાં આવી છે. તેથી હાલના સમયની ગ્રામપંચાયતોનો ઝડપી વિકાસ થયો છે.

આમબદલાતી જતી ગ્રામ વિકાસની પરિભાષામાં ગ્રામ પંચાયતનું ઘણું મહત્વ છે.

સંદર્ભસૂચી

⇨ ગુજરાત પંચાયત ધારા ૧૯૯૩
⇨ પંચાયતી રાજ – દર માસે પ્રસિધ્ધ થતુ પંચાયતોનું પોતાનુ મુખપત્ર

* રઘા બારૈયા

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 110 - 112
ISSN 2319 - 8168

જળસ્ત્રાવ એ જ લોક વિકાસ

આપણા કુદરતી સંસાધનની ભવ્યતા અને વિપુલતા પરંપરાગત રીતે જાણીતા છે. આમ છતા આપણી માત ભુમિ અને તેમાય ખાસ કરીને વરસાદી ખેતી ઉપર નભતા અનાવૃષ્ટી શકયતા ગ્રસ્ત વિસ્તારો અને વસ્તિની ગીચતા ધરાવતા વિસ્તારો આજે કટોકટીભરી પરિસ્થિતિનો સામનો કરી રહયા છે. વૃક્ષોનું અનાવરણ ક્ષીણ થઈ ગયું છે. અને જમીનનું ધોવાણ તથા તેને કારણે થતા નુકશાનનું પ્રમાણ વધતું ગયુ છે. પરિણામે ભુગર્ભ ભંડારો નીચા જતા ગયા છે. અને દુષ્કાળની વ્રતા વધી ગઈ છે. અનાવૃષ્ટિ શકયતા ગ્રસ્ત વિસ્તાર કાર્યક્રમ સંકલિત પડતર ભુમિ વિકાસ કાર્યક્રમ જેવા પછાત વિસ્તારોમાં વિકાસને લગતા કાર્યક્રમો અમલમાં ન હોત તો આ પરિસ્થિતિ હજુ પણ ઘણી બધી વણસી ગઈ હોત.

ચાવી રૂપ શબ્દો :જળસ્ત્રાવ, ચેકડેમ, બોરીબંધ, આડબંધ, ખેત તલાવડી, અનાવૃષ્ટી, જળસંશાધન, ભૂમિ, જળ, જમીન,સરક્ષણ.

ડો. સી. એમ. હનુમંતરાવના અધ્યક્ષ પણા હેઠળ અનાવૃષ્ટિ શકતયતા ગ્રસ્ત વિસ્તાર કાર્યક્રમ અને રણવિકાસ કાર્યક્રમ માટેની તજજ્ઞ સમિતી (૧૯૯૪) ના અભિપ્રાય મુજબ

'' વધતા વસ્તીના દબાણ અને તેની સામે ભૂમિ અને જળ સંશાધન નો સાચવીને યોગ્ય સંરક્ષણ કરીને તેમનો ઉપયોગ કરવાના અને વધારવાના પ્રયત્નો અને આનુશંગિક યોગ્ય સંભાળ વ્યવસ્થાનો અને જરૂરી રોકાણોની ગેર હાજરીમાં ક્ષીણ થઈ જતા પર્યાવરણ અસંમતુલનનો સુકા વિસ્તારોમાં સંશોધનોના ક્ષીણ થવા માટે જવાબદાર છે. એક બાજુએ સતત વધતો જતો વસ્તી વધારો અને તેને કારણે વધતી જતી ગરીબી બીજી બાજુએ વધતી જતી સમૃધ્ધિને કારણે વધતી માંગોના અતિ દબાણને લીધે પર્યાવરણ વ્યવસ્થઓ ઉપર ખુબ જ દબાણ વધતું ગયું છે. વળી કુદરતી સંસાધનોમાં પુર્વ ગ્રહીત પણાં કરતા વધારે ઉંચા દરથી તેમના મહત્તમ ઉપયોગને ઉત્તેજન આપે તેવી ઉચ્ચકક્ષાએથી નક્કી થતી આર્થિક નીતિઓ પણ પર્યાવરણીય અસમતુલનો માટે તેટલા જ પ્રમાણમાં જવાબદાર છે.

જળસ્ત્રાવ યોજનાનાં ઉદ્દેશો :–

(૧) જમીનની ક્ષમતા, સ્થળ પરિસ્થિતિ અને સ્થાનિક જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને જળસ્ત્રાવ આધારિત પડતર / ઉતરતી કક્ષાની જમીનો અનાવૃષ્ટિની શકયતાવાળા અને રણ વિસ્તારનો વિકાસ કરવો.

(૨) કાર્યક્રમના વિસ્તારમાં રહેતા સંસાધનની દ્રષ્ટ્રિએ નબળા અને લાભ વંચિત સમુહની સામાજિક, આર્થિક પરિસ્થિતિમાં સુધારીને આર્થિક વિકાસમાં સમગ્રપણે વધારો કરવો.

(૩) પાક માનવ અને પશુ ધન વસ્તીની એંકદર સુધારણા માટે અનાવૃષ્ટી અને રણ બની જવા જેવા આંતરિક આબોહવા વિષયક સ્થિતીઓની પ્રતિકુળ અસરો હળવી બનાવવી.

(૪) કુદરતી સંસાધનો જેવા કે જળ, જમીન વાનસ્પતિક આવરણનો ઉપયોગ કરીને સંરક્ષણ કરી અને વિકાસ કરીને પરિસ્થિતિકીય સંતુલન પુનઃ સ્થપાવું.

(૫) ગ્રામ સમુદાયને પ્રોત્સાહન આપવુ જેથી આવનાર પરિસ્થિતિઓમાં ઉકેલ રૂપે પ્રયત્નો હાથ ધરી શકાય.

(અ) ઉભી કરેલી અકશ્યામતોનાં સંચાલન અને નિભાવ માટે સામુદાયિક કામગીરી અવિરત થાય અને જળસ્ત્રાવમાંના કુદરતી સંસાધનોની ક્ષમતામાં વધારો થાય.

(બ) સાદી સરળ અને પરવડે તેવા ટેકનોલોજીકલ ઉકેલ અને એવી સંસ્થાકિય ગોઠવણ થાય કે જે સ્થાનિક ટેકનિકલ જ્ઞાન અને અનેક ઉપલબ્ધ સામગ્રીનો ઉપયોગ કરે અને રચના કરે.

(૬) રોજગારીમાં વધારો, ગરીબી નીર્મુલન, સામુદાયક સહ શકિતકરણ અને ગામનાં માનવીય એ અન્ય આર્થિક સંસાધનોનો વિકાસ કરવો.

સંસ્થાકિય વ્યવસ્થાઓ :–

(૧) રાજય સ્તરની જળસ્ત્રાવ વિકાસ સમિતી :–

(અ) વિવિધ સરકારી ખાતા / સંસ્થાઓ અને સ્વૈચ્છિક એજન્સીઓ વચ્ચે સંકલન સુનિશ્ચિત કક્ષા અધિક મુખ્ય સચિવ / કૃષિ ઉત્પાદન કમીશનર / વિકાસ કમીશનરના

* અધ્યાપક, કે.આર.દોશી પી.જી.સેન્ટર ઓફ સોશ્યલ વર્ક, ભાવનગર

અધ્યક્ષ પણ રાજય સ્તરની જળસ્ત્રાવ વિકાસ સમિતીની રચના કરવાની હોય છે. ગ્રામવિકાસ વિભાગ, પંચાયતી વિભાગ, વન વિભાગ, ભુમિ સરક્ષણ, બાગાયત કૃષિ વિભાગ રાજયકર સંદેશા કેન્દ્ર અને હરિજન અને આદિવાસી જાતિ કલ્યાણ વિભાગના સચિવો અને ખાતાના વડાઓ જળસ્ત્રાવ વિસ્તારમાં કામ કરતી બે બિન સરકારી સંસ્થાના પ્રતિનિધિઓ, બે અગ્રણી મહિલાઓ પ્રતિનિધિઓ તથા સંબંધિત ક્ષેત્રમાં રાજય તાલીમ સંસ્થાઓનો એક પ્રતિનિધિ સમીતીના સભ્યો હોય છે. રાજય સરકારનો નિર્દિષ્ટ વિભાગ સમીતીની સેવાઓ માટે અને જળસ્ત્રાવ વિકાસ કાર્યક્રમના અમલની દેખરેખ રાખવા મધ્યમ ખાતું રહેશે.
(બ) જળસ્ત્રાવ વિકાસ કાર્યક્રમોના દેખરેખ નિયંત્રણ સમીક્ષા અને અમલની પ્રગતિના મુલ્યાંકન માટે સમિતી વર્ષમાં બે વાર મળે છે.
(ક) જળસ્ત્રાવ વિકાસ પરીયોજનાઓ હાથ ધરવા માટે પરીયોજના અમલીકરણ એજન્સીના યોગ્યતા અથવા અયોગ્યતા નક્કી કરવા જિલ્લા પંચાયત ગ્રામ વિકાસ એજન્સી સામાન્ય રીતે સક્ષમ રહેશે.

(૨) જિલ્લા ગ્રામ વિકાસ એજન્સી :–

જિલ્લા કક્ષાએ જળસ્ત્રાવ વિકાસ કાર્યક્રમના અમલીકરણ અને સુપરવીઝનની કામગીરી સંબંધીત જિલ્લા ગ્રામ વિકાસ એજન્સી કરે છે. જિલ્લા ગ્રામ વિકાસ એજન્સી કેન્દ્ર સરકાર અને રાજ્ય સરકાર પાસેથી આ યોજના માટે નાણા મેળવે છે. અને જરૂરી ભંડોળ અમલીકરણ એજન્સીઓને ફાળવે છે. પ્રોજેકટ અમલીકરણ એજન્સી ગ્રામ કક્ષાની જળસ્ત્રાવ સમીતી જળસ્ત્રાવ ટુકડી વગેરે ઉપર જિલ્લા ગ્રામ વિકાસ એજન્સી ભંડોળ છુટુ કરવું, કામોની તપાસણી, હિસાબોની જાળ વણી, ફરીયાદો, આક્ષેપો અંગેની તપાસ કરવાની બાબતો વગેરેમાં જરૂરી વહીવટી અને નાણાકીય અંકુશ ધરાવે છે. આ ઉપરાંત તેઓ હિસાબોની, ગ્રામીણ સંગઠનોની રચના કરવાની કામગીરી, પ્રચાર, ખેડુતો માટે તાલીમ તથા ક્ષેત્રિય મુલાકાત વગેરે બાબતોની જરૂરી રૂપરેખાઓ અને નમુનાઓ નિયત કરે છે.

(૩) પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓની ભુમિકા :–

(અ) જિલ્લા પરિષદો અને પંચાયતી રાજની અન્ય સંસ્થાઓએ જળસ્ત્રાવ વિકાસ કાર્યક્રમોમાં ખુબ મહત્વની ભુમિકા ભજવવાની હોય છે. જેમાં જળસ્ત્રાવ કાર્યક્રમમાં અમલ માટે જિલ્લા ગ્રામ વિકાસ એજન્સીને જવાબદાર બનાવવામાં આવી છે. તેમાં જિલ્લા પંચાયતના મુખ્ય કાર્યપાલક અધિકારી, જિલ્લા જળસ્ત્રાવ વિકાસ સમીતીના સભ્ય રહેશે.
(બ) ગ્રામ કક્ષાએ કાર્યક્રમના અમલમાં ખાસ કરીને સામુદાયિક સંગઠન અને તાલીમ કાર્યક્રમોના અમલમાં ગ્રામ પંચાયતો સંપુર્ણપણે સામેલ રહેશે. ગ્રામ પંચાયતો એ પણ સુનિશ્ચત કરી શકે કે ગ્રામ વિકાસ મંત્રાલયના અન્ય વિકાસ કાર્યક્રમોમાંથી નાણાનો ઉપયોગ, જળસ્ત્રાવ વિકાસ કાર્યક્રમોને પુરક થવા અને પુર્ણ બનાવવામાં વપરાય. ગ્રામ પંચાયતોને એની બેઠકમાં જળસ્ત્રાવ વિકાસ કાર્યક્રમની પ્રગતિની સમીક્ષા અને ચર્ચા અધિકૃત કરવામાં આવશે. જળસ્ત્રાવ કાર્યયોજનાને ગ્રામસભાની મંજુરી મળી હોવી જોઈએ. અને તે ગ્રામસભાના વાર્ષિક કાર્ય યોજનાનો ભાગ હોવો જોઈએ.
(ક) જેના માટે પરીયોજના મંજુર કરવામાં આવે છે. તે પરીયોજનાનો અમલ યોગ્ય રીતે થતો ન હોય અથવા નાણાનો દુરુપયોગ થયો હોય તો જિલ્લા પંચાયત ગ્રામ વિકાસ એજન્સી કોઈપણ સંસ્થા / સંગઠનો / વ્યકિતતઓ પાસેથી નાણાની વસુલાત કરવા અને કાયદા અન્વયે યોગ્ય પગલા લેવા હકદાર છે.

(૪) જળસ્ત્રાવ વિકાસ ટુકડી :–

જળસ્ત્રાવ વિકાસ ટુકડી તરીકે પદનામીત મલ્ટીડીસીપ્લીનરી ટીમ (વિવિધ હેતુલક્ષી ટુકડી) મારફતે દરેક પ્રયોજના અમલીકરણ એજન્સી પોતાની ફરજ બજાવશે દરેક જળ સ્ત્રાવ વિકાસ ટુકડી ૧૦ થી ૧૨ જેટલી જળસ્ત્રાવ વિકાસ પરિયોજનાનું સંચાલન કરી શકે અને તેમાં વન / વનસ્પતિ, વિજ્ઞાન, પશુ વિજ્ઞાન, બાંધકામ, કૃષિ ઈજનેર અને સમાજ વિજ્ઞાનની શાખાઓમાંથી એક – એક હોય તેવા ઓછામાં ઓછા ચાર સભ્યો હોવા જોઈએ. જળસ્ત્રાવ વિકાસ ટુકડીમાં ઓછામાં ઓછા સભ્ય મહિલા હોવી જોઈએ. જળસ્ત્રાવ વિકાસ ટુકડીના સભ્યની પસદગી માટે લાયકાત વ્યવસાયિક સ્નાતક હશે. તેમ છતા જે તે શાખામાં પ્રત્યક્ષ ક્ષેત્રીય અનુભવને ધ્યાનમાં રાખી યોગ્ય કેસોમાં જિલ્લા પંચાયત / જિલ્લા ગ્રામ વિકાસ એજન્સી દ્વારા લાયકાતમાં છુટછાટ આપી શકાય.

જળસ્ત્રાવ સંગઠન :–

જયાં જળસ્ત્રાવ ગ્રામ પંચાયત સહ સીમાવર્તી હોય અથવા એનો વિસ્તાર ગ્રામ પંચાયતની સીમાઓની અંદર હોય ત્યાં સંબંધીત પંચાયતની ગ્રામ સભાને જળસ્ત્રાવ સંગઠન તરીકે પદનામીત કરવામાં આવશે. આમ છતા જયા જળસ્ત્રાવ એક કરતા વધુ પંચાયતોની હકુમત હેઠળ આવતા વિસ્તારનો બનેલો હોય ત્યો પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે જળસ્ત્રાવ વિસ્તાર પર આવરીત સમુદાયના સભ્યો જળ સ્ત્રાવ સંગઠન તરીકે સંગઠીત થશે. આવા જળસ્ત્રાવ સંગઠન મંડળી નોંધણી અધિનિયમ ૧૮૬૦ હેઠળ મંડળી તરીકે નોંધવું જોઈએ. જળસ્ત્રાવ વિકાસ યોજના ઘડવા /

સુધારવા અને પ્રગતિ પર દેખરેખ , નિયંત્રણ રાખવા અને સમિક્ષા કરવા હિસાબોનું પત્રક મંજુર કરવા ઉપભોકતતા જુથો / સ્વ સહાય જુથો રચવા તેમજ જુથોના સભ્યો વચ્ચે વિવાદોના મતભેદનું નિરાકરણ કરવા, સમુદાયને અને વ્યકિતતગત સભ્યો પાસેથી જાહેર સ્વૈચ્છિક દાન અને ફાળો એકઠો કરવો, ઉભી કરેલી અસ્કયામતોનું સંચાલન અને નિભાવ માટે કાર્યપધ્ધતિ નિયત કરવા જળસ્ત્રાવ વિકાસ નિધિમાં ઉપલબ્ધ નાણાથી હાથ ધરી શકાય.

જળસ્ત્રાવ સમીતી :–

જળસ્ત્રાવ સંગઠન એકંદરે દેખરેખ અને નિયંત્રણને આધીન રહીને જળસ્ત્રાવ સમીતી જળસ્ત્રાવ વિકાસ પરિયોજનાની રોજબરોજની કામગીરી કરશે. જળસ્ત્રાવ સમીતી ૧૦ – ૧૨ સભ્યોની હોય શકે. એના ઉપભોકતતા જુથના (૪ – ૫), સ્વ સહાય જુથના સંગઠન દ્વારા નામ નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવશે. નામ નિદર્શન કરતી વખતે એ સુનિશ્ચિત કરી શકાય કે સમિતિમાં મહિલાઓનુ ઓછામાં ઓછુ એક તૃતિયાંશ પ્રતિનિધિત્વ હોય. અનુસૂચિત જાતિઓ / અનુસુચિત જન જાતિઓ વગેરેમાંથી સભ્યોનું પુરતુ પ્રતિનિધિત્વ હોવું જોઈએ. જળસ્ત્રાવ વિકાસ પરીયોજનાનો સરળ અમલ સુનિશ્ચિત કરવા માટે સંકલન તથા ગ્રામ પંચાયત જળસ્ત્રાવ વિકાસ ટીમ, જિલ્લા ગ્રામ વિકાસ એજન્સી, જિલ્લા પંચાયત અને સંબંધીત સરકારી એજન્સીએ સાથે સંપર્ક રાખવા જળસ્ત્રાવ સમીતી જવાબદાર રહેશે. તેના પર ભાર દેવાની ભાગ્યે જ જરૂર રહે છે. જળસ્ત્રાવ સમીતી પુર્વાનિશ્ચિત તારીખે મહિનાના ઓછામાં ઓછી એક વાર મળશે.

જળસ્ત્રાવ મંત્રી અને સ્વયં સેવકો :–

દરેક વોટરશેડ વિકાસ પરિયોજના માટે એક વોટરશેડ મંત્રીની નિમણૂંક કરવામાં આવે છે. જળસ્ત્રાવ સંગઠનને જવાબદાર તેવો આ મંત્રી તેના પુર્ણ સમયનો પગારદાર કર્મચારી હોય છે. જળસ્ત્રાવ મંત્રી તરીકે સશકત હોય તો તે જ ગામની અથવા નજીકના ગામની સ્નાતક પદવી ધરાવતી વ્યકિતતની પસંદગી કરવામાં આવે છે. જળસ્ત્રાવ સમીતીની બેઠકનું આયોજન કરવાની અને આ બન્ને બેઠકોમાં થયેલ નિર્ણયોની અમલ કરવાની જવાબદારી જળસ્ત્રાવ મંત્રીની હોય છે. આ ઉપરાંત તે જળસ્ત્રાવ સંગઠન અને જળસ્ત્રાવ સમીતીને લગતા તમામ હિસાબો અને દફતરોની યોગ્ય રીતે જાળ વણી કરે છે. જળસ્ત્રાવ મંત્રીને તેની કામગીરીમાં સહાયરૂપ થાય તેવા ત્રણ સ્વયં સેવકો પણ રાખવામાં આવે છે. જળસ્ત્રાવ મંત્રી અને સ્વયં સેવકોના પગાર અને ભથ્થાનો ખર્ચ યોજનાના વહીવટી ખર્ચમાં ઉતારવામાં આવે છે. આવા પગાર ભથ્થના ચુકવણી જળસ્ત્રાવ વિકાસ ટુકડી કરે છે.

પ્રોજેકતટના વિશિષ્ટ અંગો :–

જુદા – જુદા જિલ્લાઓ / ઘટકોની પર્યાવરણીય સમસ્યાઓ અને ઈકો સીસ્ટમને ધ્યાનમાં રાખીને કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા નક્કી કરાયેલ માપદંડોને ગણતરીમાં લઈ નિયત કરેલ ભંડોળને પેટર્ન અનુસાર દરેક જળસ્ત્રાવ પરિયોજનાને ચાર વર્ષના સમયગાળામાં ભંડોળ ફાળવવામાં આવે છે. આ રીતે મળ તી રકમ નીચે દર્શાવેલ ટકાવારીની મર્યાદામાં રહે તે જોવાનુ રહે છે.

(૧) વોટરશેડ ટ્રીટમેન્ટ / વિકાસ કાર્યો / પધ્ધતિઓ – ૮૦ %
(૨) વોટરશેડ સામુદાયિક સંગઠનની રચના– ૦૫ %
(૩) તાલીમ–૦૫ %
(૪) વહીવટી ખર્ચ–૧૦ %

ઉપસંહાર :

આખાયે વિ વમાં માનવજાત માટે પાણીએ મોટુ સંકટ છે. હવે પછી આવનારા દિવસોમાં પાણી માટે યુધ્ધો થાય તેવી શકયાઓ આપણી નજર સામે ખડી થઈ રહી છે. આઝાદીના આટલા વર્ષો પછી પણ આપણે પીવાના પાણીની યાતનાઓ ભોગવી રહયા છીએ. ગુજરાત પણ તેમાંથી બાકાત રહયું નથી. ત્યારે ગુજરાતના પ્રવર્તમાન શાસકોએ અગમચેતી વાપરીને પાણી માટેના તમામ પાસાઓનો અભ્યાસ કરી પાણી બચાવનું એક જબરજસ્ત મોટુ અભ્યાન લોક સહયોગથી ઉપાડયું છે. છેલ્લા ૫૦ વર્ષોમાં પાણીના ક્ષેત્રમાં જે કામો નથી થયા તેવા પ્રસંસનીય કામો થોડાક સમયમાં થયા છે. ચેકડેમ, બોરીબંધ, આડબંધ, ખેત તલાવડી જેવી અનેક યોજનાના સફળ અમલીકરણથી આવનારા દિવસોમાં આપણને પાણીની સમસ્યા રહેવાની નથી. નર્મદા યોજના પણ હવે પુર્ણતાને આરે છે. અને કેનાલો દ્વારા શહેર – ગામડાઓ સુધી તેના પાણી પહોંચી રહયા છે. ગુજરાતનું જળ સંકટ નાબુદ કરવાના પ્રયાસોમાં કુદરતનો પણ સહયોગ મળતો રહયો છે.

સંદર્ભસૂચિ

⇨ ડો. ગોહિલ પ્રદિપ, જળસ્ત્રાવ વ્યવસ્થાપન, નવભારત પ્રકાશન મંદિર
⇨ વ્યાસ જયનારાયણ, ગુજરાતની જળસમસ્યા
⇨ ડો.જયપાલસિંહ, શુધ્ધ પાણી આપણે આગણે, લોકસંવાદ,
⇨ વન અધિકાર માર્ગદર્શિકા, ગુજરાત રાજય
⇨ વૈષ્ણવ બિપીનચંદ્ર, જળસ્ત્રાવ વિસ્તાર વિકાસ યોજના માર્ગદર્શિકા, નવસર્જન પબ્લીકેશન

* કાના રામ

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 113 - 116
ISSN 2319 - 8168

ગુજરાતમાં પંચાયતી રાજની વ્યવસ્થા

ભારતીય રાજકીય વ્યવસ્થામાં સ્થાનિક પ્રશાસન દાખલ કરવાનો હેતુ ખુબ જ મહત્વનો રહેવા પામ્યું છે. સ્થાનિક સ્વરાજમાં સ્થાનિક લોકોને તેમના હાથમાં તેઓની વ્યવસ્થાનું સુકાન આપવા વિકાસનો ઉતમ માર્ગ છે. જેની સાથે કાય કરવાનું હોય છે તે પોતે પોતાનું કાર્યનું ઉતમ આયોજન કરી શકે છે. પરંતુ આપણું સ્થનિક સ્વરાજ અને તે જેને રાજ કરવાનું છે તેઓ કેટલા પરિચિત છે ? તેઓ તેમની ફરજો અને સતાઓથી કેટલા પરિચિત ? વગેરે પ્રશ્નોએ મને આ અભ્યાસ માટે દોરવણી આપી. કે ખરેખર સ્થાનિક વહિવટ કોના દ્વારા અને કેટલા પ્રમાણમાં થાય છે. મારા આ અભ્યાસ માટે ગામડામાંથી જ લોકો પાસે થી જાણકારી મેળવી. આજ સુધી આ પ્રકારનો અભ્યાસ હાથે ઘરાયો હોય તેવું મારા ધ્યાને આવ્યું નથી. ખરેખર સ્થાનિક વહિવટ માટે પંચાયત વ્યવસ્થા ઉતમ છે. પરંતું જે વહિવટ કરનાર અને જેના માટે વહિવટ થાય તેઓ જ જાણકાર નથી તો વ્યવસ્થા કેવી હોવાની.

પ્રસ્તાવના

એક સફળ રાજનેતાએ એક બાબત કહિ જે વાત દરેક ક્ષેત્રનો સફળતાનો મંત્ર છે. જેની સાથે કામ કરવાના હોઈએ તેને હંમેશા નિર્ણય લેવાની સતા આપવાથી તે કાર્યનું સફળ આયોજન થશે. આપણાં દેશમાં પણ પ્રાચીન કાળથી રાજકીય વહિવટના સુધારા માટે હંમેશા સુધારા વધારા સાથે પણ એક વાત સામાન્ય રહેવા પામેલ છે. કસબાના રાજકીય વહિવટથી આજના લોકતાંત્રિક વહિવટની સફળ માં કોઈને કોઈ સ્વરૂપમાં સ્થાનિક વહિવટી લોકોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

ભારતમાં બ્રિટીશ યુગમાં સ્થાનિક વહિવટ માટે કાયદાની રચના કરવામાં આવેલ. તેઓની માન્યતા પણ કંઈક અંશે એવી જ હતી કે સ્થાનિક લોકો પોતાની બાબતો અને લોકોથી પરિચિત હોવાથી તેઓ પોતે પોતાનો વહિવટ સારી રીતે કરી શકે છે. ગાંધી વિચાર પણ સ્વરાજ શાસનનો વિકાસ કરવામાં સમર્થ બનવા પામ્યો. આ ઉપરાત લિંકનનો મત પણ એવો હતો કે લોકશાહી તંત્ર રાજકીય વહિવટને ઉત્તમ બનાવે છે. તેમજ તે તંત્રનો વહિવટ લોકોથી, લોકો દ્વારા અને લોકો માટે જ થવો જોઈએ.

અત્યારે પણ વિકાસ કરવા માટે આપણો વહિવટ ગણાવી શકાય. આપણો દેશ આઝાદ થયાને ૬૫ વર્ષ પછી પણ સ્થાનિક સ્વરાજ કેટલા અંશે ? આપણે પંચાયતરાજને અર્ધસદીનો સમય વિત્યા પછી પણ કયો સુધારો આવવા પામ્યો ? સ્થાનિક લોકો સ્વશાસનથી કેટલા પરીચિત છે ? લોકશાસન વ્યવસ્થામાં કેટલા સ્થાનિકલોકો સામેલ છે ? આવા પ્રશ્નો કયારેય આપણી નજર સમક્ષ આવવા પામ્યા છે ? આ જે વચ્ચે રહેલી ખાલી જગ્યાએ મને સ્થાનિક લોકશાસનથી લોકો કેટલા અંશે અને કેવા કાર્યોથી પરીચિત છે ? એ બાબત ઉપર અભ્યાસ થયો હોય તેવું જોવા મળ્યું નથી. અને અભ્યાસ થયો હોય તો સંશોધક તે બાબતથી અજાણ છે.

ભારતમાં પંચાયતરાજઃ

સ્વતંત્ર ભારતના બંધારણની રચનામાં પંચાયતરાજનો સમાવેશ થયેલો ન હતો. પરંતુ રાજકીય નેતાઓ અને ગાંધીવાદી વિચારને પ્રોત્સાહિત કરતા લોકોએ વિચારનાં વિરોધ લાગણી ઉદભવતા તે લાગણીને ધ્યાને રાખી ડો.બાબા સાહેબ આંબેડકર દ્વારા કલમ ૪૦ (નિતિ નિદર્શક સિધ્ધાંત) માં તેનો પાછળથી સમાવેશ કરવામાં આવેલ. અને રાજયને પંચાયતરાજ અપનાવવનામાં સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી. પછી બળવંતરાય મહેતા સમિતીની નિમણુંક કરવામાં આવી અને ત્રિસ્તરીય પંચાયતની રચના કરવામાં આવી.

પંચાયત વ્યવસ્થાપન અને રચનાઃ

ગુજરાતમાં બળવંતરાય સમિતિની ભલામણના આધારે ગૃહમંત્રી શ્રી રસીકલાલ પરીખના નેતૃત્વ હેઠળ ગુજરાત પંચાયત ધારો ૧૯૬૧ ઘડવામાં આવ્યો.ભારતીય બંધારણની કલમ ૨૪૩ બી મુજબ દરેક રાજયને પંચાયતની રચના માટે અનુરોધ થયેલ છે.

જેમાં ત્રિસ્તરીય પંચાયતની રચના કરવામાં આવેલ છે.

૧. ગ્રામ પંચાયત–૩૦૦૦ ની વસ્તી સુધી ૭ સભ્યો અને વધારાની ૧૦૦૦ વસ્તી દીઠ ૨ સભ્યો
વધારાના રહશે.

ઈ. કો–ઓર્ડિનેટર, શ્રી સહજાનંદ પી.જી. સેન્ટર ઓફ સોશ્યલ વર્ક, ઘોઘા રોડ, ભાવનગર.

૨. તાલુકા પંચાયત–૧ લાખની વસ્તી સુધી ૧૫ સભ્યો વધારાના ૨૫ હજારની વસ્તી દીઠ ૨ સભ્યો રહશે.
૩. જીલ્લા પંચાયત ૪ લાખની વસ્તી સુધી ૧૭ સભ્યો વધારાની ૧ લાખની વસ્તી દીઠ ૨ સભ્યો રહશે.

ગુજરાતમાં પંચાયતી રાજનું માળખુઃ

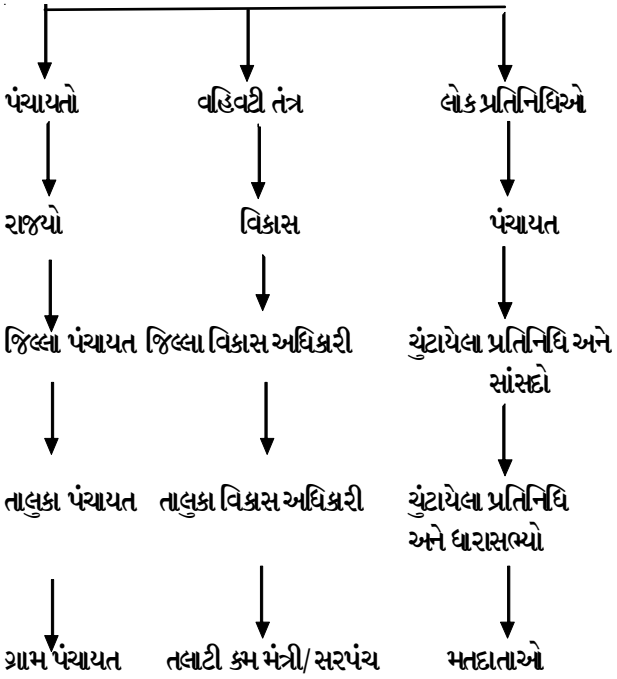

ગ્રામ પંચાયતનું માળખુ

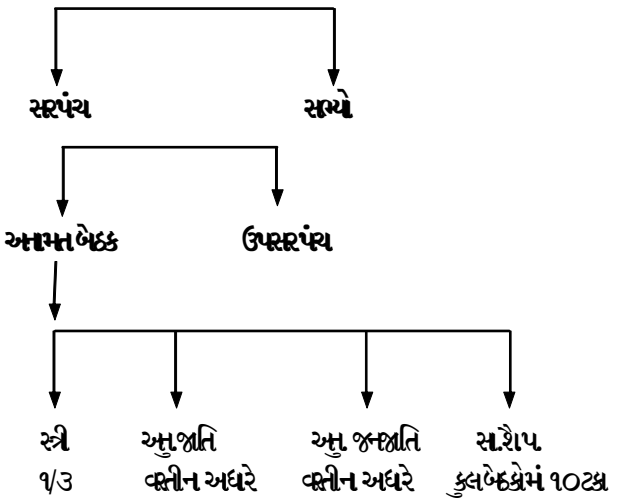

ચુંટણીઃ

✓ દર પાંચ વર્ષે નિયમિત ચુંટણી યોજાશે.

✓ પંચાયત વિસર્જીતની બાબતમાં વિસર્જીત થાય ત્યારે ૬ માસમાં ચુંટણી યોજાશે.

✓ એક મતદારના ૪ મત ગણાવાશે. ૧ સભ્ય ૨ સરપંચ ૩ તાલુકા પંચાયતના સભ્યો અને ૪ જીલ્લા પંચાયતના સભ્યને.

✓ પંચાયત ચુંટણીની રચના અને સંચાલન ચુંટણી કમિશ્નરની રચના કરશે.

સભ્યોની લાયકાતઃ

o **૨૧** વર્ષની ઉંમર ધરાવતી કોઈપણ વ્યકિત ચુંટણીમાં ઉભીરહિશકશે.

o ૧૮ વર્ષની કોઈપણ વ્યકિત મત આપી શકે છે.

o સ્ત્રી અનામત ત્રણેય સ્તરમાં ૧/૩ મુજબ અનામત રહેશે.

ગ્રામ પંચાયતના કાર્યોઃ

નવા પંચાયત ધારા મુજબ ૩૦ વિકાસની જુદી જુદી પ્રવૃતિઓ હાથ ધરી શકાય છે. દરેક પંચાયતે દર વર્ષે પોતાનું વિકાસ આયોજન કરવાનું થાય છે.રાજય સરકાર પાસેથી વિકાસ માટેના જુદા જુદા ફંડો મેળવવા ઉપરાંત રાજયો દ્વારા મંજુર કરવામાં આવેલ ક્ષેત્રોમાં કર ઉઘરાવી વિકાસની પ્રવૃતિ હાથ ઉપર ધરવી. સામાજીક ન્યાય સમિતિની રચના કરવી અને મહિલા તેમજ અનુ. જાતિ– જનજાતિ પ્રત્યેના ભેદભાવો દુર કરવા.

ગ્રામ સભાઃ

- કોઈપણ યોજના હેઠળ કામોનું આયોજન કરવું.
- અમલમાં મુકાયેલા કામોની તપાસ.
- ગ્રામ વિકાસના કામોમાં થયેલ ખર્ચ અને ફાળાનો હિસાબ.
- ગરીબી રેખા હેઠળ જીવતા લોકોની યાદીની તપાસ.
- પંચાયત મહેસૂલ અને બાકી રહેલા વેરાની ચર્ચા.
- સ્થાનિક કર્મચારીની હાજરી અને કામગીરીની તપાસ.

ગ્રામ પંચાયતની મીટીંગઃ

- સરપંચ દ્વારા નકિક થતા કાર્યો અને પ્ર નોની ચર્ચા કરવી.
- આગળ સભાના નિર્ણયો અને કાર્યોની પ્રગતિની ચર્ચા.
- પ્રગતિ અહેવાલો, બજેટ, યોજનાઓ, ઓડિટ વગેરેની રજુઆત.
- માળખાગત સુવિધાઓ, જાહેર બાંધકામ અને નિભાવઃ
- સામુહિક ઉપયોગ માટે વિકાસની દષ્ટ્રિએ જરૂરી મકાનના બાંધકામ અને તેના નિભાવ.
- જાહેર રસ્તા, નાળા જાજરૂ, પાણીનો નિકાલ, ગટરો વગેરેની સાફ સફાય.
- ગામમાં જાહેર લાઈટ સુવિધા, બજાર વ્યવસ્થા અને દેખરેખ.
- પંચાયત સાફ સફાઈ અને તેના નિવાસની જોગવાઈ.

માળખાગત સુવિધાનો વિકાસ,નિયમન અને જાળવણીઃ

- રખડતા ઢોર અને કુતરાનું નિયમન, નિયંત્રણ અને વ્યવસ્થા.
- યોગ્ય ગૃહ નિર્માણનું આયોજન.
- મેળા કે બજાર માટેની જગ્યાઓ ઉપર નિયંત્રણ રાખવું. મેળા તથા ઉત્સવો યોજવા.
- ગામની ભૌતિક અને માનવીય સાધનોનું રક્ષણ કરવું.
- સ્મશાન કે કબ્રસ્તાનની જાળવણી અને મૃત પશુના નિકાલની વ્યવસ્થા અને નિયમન

આયોજન અને વહિવટઃ

- ગામના વિકાસ માટે આયોજન કરવુ ગામની સ્વતંત્ર મોજણી કરવી.
- ગામની ભાગોળે ખાડા ખબડા, ગૌચર અને સામુહિક જમીન વ્યવસ્થાપન.
- પંચાયત દ્વારા જે સમસ્યાનો હલ ના થાય તે યોગ્ય અધિકારી સુધી પહોચાડવી.
- જન્મ મરણની નોંધો તૈયાર રખવવી.
- બજેટ બનાવવું અને બજેટ મુજબ કામ કરવું.
- કલમ ૧૬૮ મુજબ રાજય સરકારે સતા આપી હોય ત્યાં જમીન મહેસૂલી વસૂલાત અને ઓછી લગતા હિસાબ કિતાબ અને જરૂરી કાગળોની જાળવણી.

શિક્ષણ અને સંસ્કારનો ફેલાવો કરવોઃ

- બાળકોનો મૂળભૂત જરૂરીયાતો સંતોષય તે જોવું.
- પુસ્તકાલયો અને વાંચનાલયોની સ્થાપના અને નિભાવ.
- નાટયગૃહ, ગાર્ડન, ક્રિડાગણો અને આનંદ પ્રમોદના સાધનોનો વિકાસ.
- નશાબંધી પ્રસાર, અસ્પૃશ્યતા નિવારણ, પછાત વર્ગોની સ્થિતિ સુધાર તેમજ નૈતિક શિક્ષણ ના કાર્ગો કરવા.
- શાળા ફંડ.
- શિક્ષણ સુધારણા અને શાળા ઉત્સવો.
- નબળા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને આર્થિક સહાય.

ગ્રામપંચાયતની આવકઃ

- વ્યાજ, લોક ફાળો,દાન, અનુદાન, ઈનામની આવક.
- ગામ તળમાં ખુલ્લા પ્લોટ, ધૂળ કચરો, છાણ અથવા પશુના મડદાના વેચાણ.
- જંગલ વિસ્તારની ગ્રામ પંચાયતો ને જંગલની ઉપજમાંથી.
- મેળા,ઉત્સવો, ઉપરનો વેરો, મકાન વેરા.

ગ્રામપંચાયતનું ઓડિટઃ

- જીલ્લા મથકે આવેલ લોકલ ફંડ ઓડિટના કાયદા મુજબ.
- જાણ કરીને અને જાણ કર્યા વિના ઓડિટ કરવામાં આવશે.
- ઓડિટ પછી એક મહિનામાં ઓડિટ કરેલા હિસાબની નકલ પંચાયતને મળે.
- કસૂરવાર વ્યકિત સામે યોગ્ય કાર્યવાહિ કરવામાં આવે છે.

વિવિધ સતાઓઃ

સરપંચની સતાઓઃ

- ગ્રામસભા અને પંચાયતની મીટીગોનું અધ્યક્ષપદ સંભાળવું અને સંચાલન કરવું.
- સરપંચ નાણાંની લેતી–દેતી ચેક દ્વારા કરવાનો અધિકાર છે.
- ગ્રામ પંચાયતના સભ્યનું રાજીનામું મજુંર કરવું.
- પંચાયતના નાણાની સુરક્ષા માટે તૈયાર રહેવું.
- જરૂરી પત્રકોના રેકર્ડ તૈયાર કરવા.
- પંચાયતના સઘળા કર્મચારીને કામની સોંપણી અને કાર્યની દેખરેખ રાખવી.

ઉપસરપંચના અધિકારો અને ફરજોઃ

- સરપંચની ગેર હાજરીમાં સરપંચની તમામ સતાઓ અને ફરજો ઉપસરપંચે નિભાવવાની હોય છે.
- સરપંચ લેખિત રીતે પોતાના તમામ કાર્યો અને ફરજો ઉપસરપંચને સોંપી શકે છે.
- જીલ્લા અને તાલુકામા સરપંચ વતી હાજરી આપી શકે છે.
- કરવેરાની નોટીસ કાઢી શકે અને ચાલુ કામોના પત્ર વ્યવહાર કરી શકે છે.

પંચાયતના સભ્યોની સતાઓ અને ફરજોઃ

- નિયમિત પંચાયતની મીટીંગમાં હાજરી આપવી. સતત ત્રણ માસ સુધીની ગેરહાજરી હોય તો સભ્ય પદ રદ થાય છે.
- સરપંચ અને ઉપસરપંચ પ્રત્યે અવિ વાસની દરખાસ્ત સભ્યો રજુ કરી શકે છે.
- ગામની અવરોધક બાબતો પ્રત્યે સરપંચ અને મંત્રીનું ધ્યાન દોરવું.
- પંચાયતની ચાલુ પ્રવૃતિઓનું નિરીક્ષણ પંચાયતના સભ્યો એ કરતાં રહેવાનું હોય છે અને પોતાના સલાહ સૂચનો પંચાયત મંત્રી તથા સરપંચને પહોચાડવાના હોય છે.

અભ્યાસ પધ્ધતિઃ

નમૂનાઃ

આ અભ્યાસ માટે ભાવનગર ઘોઘા રોડ ઉપર આવેલા ગામડાંના લોકો પસંદ કરવવામાં આવ્યા. જેમાંથી ૭૦ લોકોની પાસેથી મુલાકાત અનુસૂચિ ભરાવવામાં આવી અને ૩૦ લોકોની પ્રત્યક્ષ મુલાકાત લીધી જેમા અનુક્રમે ૩૦ અને ૫ મહિલાઓ ભાગીદાર બનાવ્યા.

સાહિત્યઃ

પ્રાથમિક માહિતીઃ

આ અભ્યાસ માટે પાંથમિક માહિતી એમ.એસ.ડબલ્યુ. ના વિધાર્થીઓ રૂબરૂ મુલાકાત લઈ અને મુલાકાત અનુસૂચિ ભરાવી અને બાકી રૂબરૂ મુલાકાત લઈ માહિતી એકત્રીત કરવામાં આવી.

ગૌણ માહિતીઃ

ગૌણ માહિતી માટે ભારતીય બંધારણની રચના, પંચાયત ધારો, ગ્રામપંચાયત માર્ગદર્શિકા સાહિત્યના આધારે પંચાયતીરાજના ઈતિહાસ, પંચાયત રચનાના નિયમો અને કાર્યોની માહિતી મેળવવામાં આવેલી.

કાર્ય યોજનાઃ

આ અભ્યાસ માટે મારી પાસે ચોકકસ પ્રશ્નો હતા. જેને સૌપ્રથમ હેતુમાં પરિવર્તીત કરવામાં આવ્યા.

હેતુઓઃ

- ગામડાના લોકો ગ્રમ પંચાયતની કામગીરીમાં કેટલી ભાગીદારી નોંધાવે છે.
- લોકતાંત્રિક વ્યવસ્થાનો વિકાસમાં કેટલો ફાળો તે જાણવું.

નમુના પસંદગીઃ

પાંચ ગામમાંથી લોકો પસંદ કરવામાં આવ્યા જેમાં ઉપલબ્ધ નમુના પસંદગી દ્વારાપસંદ કરવામાં આવ્યા. ૭૦ લોકોની મુલાકાત અનુસૂચિ ભરાવવામાં આવી. જેમાં ૩૦ મહિલાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો. ઉપરાંત ૩૦ લોકોની મુલાકાત લેવામાં આવી જેમાં ૫ મહિલાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.

માહિતી એકત્રીકરણઃ

સાહિત્યનો અભ્યાસ કરી મુલાકાત અનુસૂચિ અને મુલાકાત માર્ગદર્શિકા તૈયાર કરવામાં આવી.

માહિતીનું વર્ગીકરણ અને પૃથકકરણઃ

મુલાકાત અનુસૂચિ અને રૂબરૂ મુલાકાત દ્વારા જે માહિતીને એકત્રીત કરવામાં આવી તે માહિતીને પ્ર નો મુજબ વિભાજીત કરી અને હેતુ મુજબના તારણો મેળવવામાં આવ્યા. જેમાં આકડાશાસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો.

તારણોઃ

ચુંટણીની પ્રક્રિયા અને પંચાયતની બોડીની રચનાઃ

ચુંટણીનું કેવી રીતે આયોજન થાય, મતદાન, ચુંટણીમાં ફોર્મ ભરવાની પ્રક્રિયા,અનામત અને લાયકાત જેવી બાબતોમાં ૭૩ ટકા જેટલા લોકો પરિચિત છે. આમ આવી બાબતો અને તેમના મત આપવા સુધીની દરેક બાબતોથી ગામ લોકો પરિચિત જોવા મળ્યા છે.

સરપંચ, ઉપસરપંચ અને સભ્યોની સતાઓઃ

અહિ તેઓની ફરજો અને કાર્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો તો ખ્યાલ આવ્યો કે આ બાબતથી માત્ર ૩૧ ટકા લોકો જ તેમની સતાઓ અને ફરજોથી વાકેફ છે. જયારે પોતાને કેવા કાર્યો કરવાના હોય, પોતાની ફરજો કઈ કઈ રહેલી છે, પંચાયતની મીટીંગો અને તેમા પોતાની હાજરીનું મહત્વ, પોતાના નિર્ણયની શકિત વગેરે બાબતોથી કોઈ પરિચિત જોવા મળ્યા નથી.

નિર્ણયો અને કાર્યોમાં ભાગીદારીઃ

જયાં જયાં વર્ષ મા એક કરતાં વધારે વખત ગ્રામસભા ભરાય છે તેમાં હાજરી આપતદ્વા લોકો માત્ર ૮ ટકા જોવા મળ્યા છે. ઉપરાંત નિર્ણયમાં ભાગીદાર બન્યા હોય તેવા લોકો ૨ ટકા કરતાં પણ ઓછા છે. મોટા ભાગે નિર્ણયો અને કાર્યો સરપંચ અને તલાટી દ્વારા જ લેવાયેલા જોવા મળ્યા છે.

પંચાયતના કાર્યોઃ

ગ્રામિણ સુવિધા અને વ્યવસ્થાપનના કાર્યો પંચાયત દ્વારા થયેલા બહુ ઓછા જોવા મળ્યા છે. ગામડામાં યોજનાઓ અને મહેસૂલી સિવાયના કાર્યો વિષયક કાર્યોથી લોકો પરિચિત જ નથી. મીટીંગો પણ ભાગ્યે જ ગામાડામાં થાય છે.ગામડાંમાં પાંચ વર્ષ ઘણો ઓછો સમય કામો હાથ ધરાય છે. સ્થાનિક આયોજન થતાં કાર્યોનું પ્રમાણ નથી. તેઓ જીલ્લા, રાજય કે તાલુકા કક્ષાએથી આવતા કાર્યો જ હાથ હેઠળ લેવાય છે.

સંદર્ભસૂચિ

⇨ "પંચાયત ભોમિયો" (૨૦૦૬) ઉન્નતિ અમદાવાદ

⇨ શર્મા જયોતિ (૨૦૦૯) *"ભારતીય શાસન એવમ પ્રશાસન કા સ્વદેશીયકરણ"* રિતુ પ. જયપુર.

⇨ શાહ બી.સી. (૧૯૮૧) *"ભારતમાં પંચાયતીરાજ"* યુ.ગ્રં.બો., અમદાવાદ

⇨ શાહ રમેશ મ. (૨૦૦૨)" *૭૩મા બંધારણીય સુધારા પશ્ચાદ ભારતમાં પંચાયતીરાજ*" યુ.ગ્રં.બો., અમદાવાદ

* ઉર્વિષા બી. ચૌહાણ

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 117 - 119
ISSN 2319 - 8168

ધાર્મિકતા સાથે જોડાયેલી અંધ શ્રધ્ધા

આપણા સમાજના લોકો ની અંદર આપણને ધર્મનું પ્રચલન જોવા મળે છે. લોકો માં ઈશ્વરીય તત્વ ઉપર અતુટ શ્રધ્ધા જોવા મળે છે. ધર્મની સાથે સાથે શ્રધ્ધાનું પ્રમાણ પણ જોવા મળે છે. અને અશિક્ષિત અને અણ સમજું લોકો એ કદાચ અંધ શ્રધ્ધાનેજ પોતાનો ધર્મ બનાવી દીધો છે. સમાજની અંદર ઘણા એવા લોકો નું અસિત્વ જોવા મળે છે. જે લોકો ને દોરા, ધાગા, ભુત પ્રેત, ચમતકાર વગેરે જેવી બાબતો ને લય અંધશ્રધ્ધા તરફ દોરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ઘણી બધી વાતો એવી છે જે સમાજને અવળે માગે દોરે છે. તેમની બુધ્ધીમતા ઉપર પડદો પાડી દે છે. મનુષ્ય શકિત શાળી હોવા છતાં તેને નિઃસહાય બનાવી દે છે. મારી ઈચ્છાઓ કેમ પુરી થતી નથી ? ફળ જયોતિષ નું નડતર છે. ? વાસ્તું શાસ્ત્રનું નડતર છે? પિત દોષે નસીબ વાંકુ છે ? દેવો દેવીઓ નું નડતર છે ? કોઈ મેલી વિધા છે. ?કે પછી યોગ્ય જ્ઞાન અને પુરૂષાર્થની ખામી છે. સામાન્ય રીતે મોટાભાગના લોકોને પોતાનાં જીવનમાં ઈચ્છીત વસ્તુ કે સંજોગોની પ્રાપ્ત થતી નથી. અથવા ધારી ન હોય તેવી આફત આવી પડે ત્યારે હતાશ થઈ કંશુક નડતર આવે છે. એવી શંકા કરવા લાગે છે. લોકો ની અંદર આપણ ને અલૌકીક શકિત માટે ની અતુટ શ્રધ્ધા જોવા મળે છે. પરંતું ઘણા લોકો એ અંધશ્રધ્ધાને જ પોતાનો શ્રધ્ધા નો વિષય બનાવી દીધો છે. આપણા દેશમાં ઘણા બધા લોકો આપણને અશિક્ષત જોવા મળે છે. આવા અશિક્ષત લોકોને ભોળવવા મા ધર્મના નામે ધતિંગ કરતા લોકો આપણ ને જોવા મળે છે. ચમતકાર , ભૂત, પ્રેત વળગાડ વગેરે જેવી બાબતોને લોકો આસાનથી માની લેતા જોવા મળે છે.

ધર્મઃ–

અનાદી કાળની ધમે ભારતીયોના જીવનમાં એક મહત્વપૂર્ણ ભુમિકા નિભાવી છે. ધર્મ પોતાની સાથે જોડાયેલા લોકોના ભિન્ન ભિન્ન સમુહો ના સંબધ માં અનેક સ્વરૂપો ધારણ કર્યો છે. આ સમુહોમાં ધાર્મિક આચાર – વિચાર અને ધારણાઓ અલગ અલગ હતી અને વખત જતા ધર્મના વિવિધ સ્વરૂપો માં પરિવર્તન અને વિકાસ થતો ગયો ભારતમાં ધર્મ કદી સ્વરૂપમાં જડ રહયો નથી. અને વિવિધ ધાર્મિક આંતરિક ગતીશિલ સમય થતા રહયા છે. લોકો સર્જનાત્મક શકિતી અને પવિત્રતામાં વિશ્વાસ ધરાવતા હતા અને રામ, કૃષ્ણ તેમજ દેવી શકિતમાં વિશ્વાસ ધરવતાં હતાં ઘણા બધા લોકો છે જે સુર્ય,ચંદ્ર, જેવી પ્રાકૃતિક શકિતીઓની પૂજા કરે છે ભારતમાં આર્યોની ધાર્મિક માન્યતાઓ અને આચરણોના સ્વરૂપ વિષે ઋગવેદ માંથી પણ જાણવા મળે છે કે ઈન્દ્ર, અગ્નિ, વરુણ, સુર્ય, ચંદ્ર, વગેરે માં વિશ્વાસ કરતા જોઈ શકાય છે.

આપણા ભારતની અંદર વેદો ઉપનિષદો પુરાણો વગેરેને ધાર્મિક ગ્રંથો માનવામાં આવે છે આ બધા ધર્મ સંપ્રદાયોને પ્રેરણા આપનાર પ્રમુખ પરિબળ હતું ભકિત ભકતની પોતાના અંગત ઈશ્વર સાથે નૈતિક જોડાણ પૂર્વકની એકાત્મક ભકિત આના કારણે વૈષ્ણવ ધર્મ, શાકત ધર્મ વગેરે જેવા વિવિધ ધાર્મિક પંથો ઉત્પન્ન થયા જે પછી સનાતન,રૂઢિચુસ્ત, બ્રાહ્મણ વાદના દતક તરિકે જોવામાં આવ્યા.

દેવતાઓની ભકિત જ આદીકાળ ની ધાર્મિક માન્યતા (શ્રધ્ધા નો) અગત્યનો ભાગ હતી તેમા ભકિત બહુ જ અગત્યની ભુમિકા ભજવતી હતી. પ્રાંરભિક સાહિત્ય તથા પુરાતત્વમાં લોકોમાં ભકિતનું આ સ્વરૂપ પ્રચલિત હોવાના પુષ્કળ પૂરવા ઉપલબ્ધ છે. ભારતની અંદર વાસુદેવ કૃષ્ણપૂજા શિવપૂજા, વગેરે દેવો ની પૂજા અર્ચના કરવામાં આવે છે.

શ્રધ્ધાઃ–

શ્રધ્ધા એટલે કોઈપણ વસ્તુ વ્યકિત માટેની વિશ્વસનીય પરિસ્થિતિ અને કોઈ પણ તત્વ તરફની અતુટ આસ્થા.

આમ જુઓ તો શ્રધ્ધા ઉપર જ આપણું આખું જીવન ટકી રહયુ છે. આપણા જીવનની એક એક પળ એક એક ક્રિયા શ્રધ્ધા વગર ટકી શકે નહિ સામાન્ય જીવન જીવવા માટે શ્રધ્ધા એક અદભુત ચાલક બળ અને શકિત છે શ્રધ્ધા વિનાનો માણસ એ સંસાર રૂપી આકાશમાં ઉડતો પંતગ છે કે

* અધ્યાપકશ્રી, શ્રી મારૂતિ વિદ્યા મંદિર પી.જી. સેન્ટર ઓફ સોશ્યલ વર્ક, ભાવનગર.

જે હવા ન હોવાથી આમ થી તેમ ડોલે છે અને અંતે કોઈ ઝાડ કે પછી થાંભલામા ભરાયને ફાટી જાય છે.

આપણા મનમાં ધારેલી અપેક્ષા જેટલી વધારે સંતોષાય એટલી આપણી શ્રધ્ધા પ્રબળ બને આનુ ઉદાહરણ જોઈએ તો કોઈ વ્યકિત ડોકટર પાસે જાય ત્યારે એના મનમા એક જ ભાવના હોય છે કે સાહેબની દવા બે દિવસ લઈશ એટલે હાલતાં ચાલતા થઈ જશુ આને કહેવાય શ્રધ્ધા.

શ્રધ્ધાને મહાન શકિત માનવામાં આવે છે શ્રધ્ધા વિનાનું જીવન ધબકારા વગરના શરીર જેવું છે.

ઈશ્વર ખુબ કુશળ પ્રંબધક અને સૃષ્ટિનો નિયામક છે. ઈશ્વર સર્વજ્ઞ અને સર્વશકિતમાન છે. ઈશ્વર સર્વવ્યાપક છે મનુષ્યનું સર્જન લાલન, પાલન, બધું ઈશ્વરના હાથમાં છે. ઈશ્વર પૂર્ણ છે. વગેરે જેવી શ્રધ્ધા અને વિશ્વાસ લોકોમાં જોવા મળે છે.

❖ **અંધ શ્રધ્ધાઃ–**

આપણે જે સમાજમાં રહીએ છીએ એ સમાજમાં મોટા ભાગનાં લોકો અંધશ્રધ્ધા માં વિશ્વાસ કરતા આપણને જોવા મળે છે

''વહેમ, અંધશ્રધ્ધા'' એટલે ભય અજ્ઞાન જન્ય એવી માન્યતાઓ જે કેવળ પરંપરાથી ચાલી આવી હોય સ્વીકારાઈ હોય પરંતુ તર્ક યા બુધ્ધિ ધ્વારા જેમનું નિરીક્ષણ અને પરિક્ષણ કરતા જે કેવળ મિથ્યા, ભ્રામક, અર્થહિન કે ખોટી જ પુરવાર થાય તેમનો કશો તાર્કિક આધાર હોય નહિ તે કેવળ વિવેક હીન ભ્રામક અજ્ઞાનતા જન્ય ખ્યાલો પર આધારિત હોય એટલે બુધ્ધિને ત્યજી દઈ પશુ ની જેમ પરંપરા ને વશ વર્તી વહેમ યા અંધશ્રધ્ધા મા તણાતા રેહવુ કોઈ રીતે ઉચિત નથી. વેહમ બુધ્ધિહિન વિચાર હોવાથી તે માનવીનું પતન જ કરે.

વહેમ – SUPERSTITION - જગતભરમાં પ્રચલિત છે એશિયા, આફ્રિકા ના પછાત દેશોમાં વસતા લોકો અંધશ્રધ્ધા વહેમમા ડુબેલા છે. તેમ યુરોપ અમેરીકા ના સુવિકસિત સમૃધ્ધ દેશો ના ઘણા સુઘરેલા લોકો પણ એક યા બીજા પ્રકાર નાં વહેમમાં માને છે. તેવી જ રીતે ભારતમાં પણ જાત જાત ના વહેમો પ્રચલિત છે.

વહેમ– અંધશ્રધ્ધા વગેરે ને કારણે ભુવા, જાગરિયા, સ્વપ્ન પારખુઓ ભવિષ્યવેતાઓ માદળિયા, મંતિર આપનાર તાંત્રિકો '' પરચા'' દેખાડ નારા ' ભગવાનો '' વગેરેનો એક પરોપજીવી વર્ગ અસતિત્વમાં આવ્યો છે. આ લોકો અભણ વહેમી, મૂર્ખ, લોકોને પોતાની અનેક વિધ તરકીબો નો ભોગ બનાવી તેમની પાસેથી પૈસા વગેરે પડાવી છેતરે છે. અને એશો આરામ ભર્યું જીવન ગુજારે છે. અજ્ઞાની વહેમી લોકો શારીરીક–માનસીક દર્દો માટે દેવ, દેવી યા ભુત પ્રેત ને જવાબદાર માની તેમની ચુંગાલમાંથી પોતાને છોડાવવા માટે જોશીઓ, ભુવા, જાગરિયા, પાસે દોડે છે અને તેઓ તંત્ર, મંત્ર માદળિયા દોરા–ધાગા, બલિદાન, બાધા આખડી, વગેરે ધ્વારા તેમના દર્દો દુર કરવાનું પાખંડ કરે છે. તેમાં ઘણીવાર દર્દીઓ કમોત મરે છે. અથવા જીવનભર અપંગ યા કશી ખોડખાપણ યુકત બની જાય છે. આવુ જ છે સ્વપ્ન પારખુઓનું તેઓ લોકો ના સ્વપ્નોના વિચિત્ર અર્થઘટન કરી તેમને અકારણ શંકા,ભીતી આઘાતનો ભોગ બનાવે છે સ્વપ્નો વ્યકિતની માનસિક સ્થિતિના ઘોતક હોય છે. માયાના સંકેત સાથે તેમને સંબધ નથી.

ધંધાદારી જાદુગરો, બાજીગરો, મદારીઓ, વગેરે લાગે અને કાર્ય જાહેર માર્ગ યા સ્થળ પર કરી બતાવતાં હોય છે. તેઓ પોતે તેને કોઈ વિધા યા સાધનનું પરિણામ ન કહેતા યુકિત તરકીબ કૌશલ્ય તરીકે જ ઓળખાય છે તેમની આવી તરકીબો ને કોઈ અદભુત લેખતુ નથી પરંતુ કોઈ ભગવા વસ્ત્રધારી સંત, સાધુ, ઋૃષિ ભગવાન યા ફકિર કે પાદરી આવું કંઈક કરી બતાવે તો લોકો તેને સંતનો 'પરચો' સિધ્ધ સાધનાનું પરિણામ વગેરે માનીલે છે. સંતો તો ગમે કરી શકે. એવી અંધશ્રધ્ધા ધરાવનાર લોકો ભારતમાં લાખોની સંખ્યામાં છે. તેઓ એવા કરી બતાવવા બાજીગરો યા વેશધારક પાખંડી સાધુઓ ધ્વારા વારે વારે ઠગતા રહે છે.

સુખ–સમૃદ્ધિ પ્રગતિ ઈચ્છતા સૌ કોઈ એ વેહમના અનિષ્ઠથી પ્રયત્ન પૂર્વક બચવું જોઈએ તે માટે જ્ઞાન વિજ્ઞાનનો તર્ક બુધ્ધિનો વ્યવહારું સુઝ –સમજ નો શકય તેટલો વધું આશ્રય લેવાવો જોઈએ. જ્ઞાન વિજ્ઞાનનો વધુ ફેલાવો ભાવિ ભય માંથી મુકિત અને અજ્ઞાત ની રહસ્ય મયતા તરફના આકર્ષણ માંથી છુટકારો અપાવી માનવી ને વહેમ અંધશ્રધ્ધા માંથી અવશ્ય છોડાવી શકે. અભણ દ્રરિદ્ર ,નિર્બળ, લાચાર, મૂઢ ગુલામ મનુષ્યો વધુ વહેમી હોય છે. શિક્ષિત સમૃધ્ધ સબળ જાગૃત સ્વતંત્ર મનુષયો ઘણા ખરા વહેમો માંથી બહાર નીકળી જાય છે.

અંધ શ્રધ્ધા નું મુળ ધાર્મિક વિચાર પધ્ધતિઃ–

અંધ શ્રધ્ધા મનુષ્ય તેના જીવનમાં આવતી સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે સ્વપ્રયત્નો થી પ્રાપ્ત કરેલ જ્ઞાન નો ઉપયોગ કરતો નથી પરંતું દરેક બનાવનું અર્થઘટન કોઈ દૈવી. શકિતનું પરિણામ છે. તેવું સ્વીકારી પોતાની જીવન નાવ હંકારે છે.

મનુષ્ય તો એવો પણ પ્રયત્ન છે કે તેનો આત્મા પેલા દૈવી પરમાત્મા સાથે એવુ ચૈતસિક જોડાણ પ્રાપ્ત કરે જેથી આ માનવ આત્મા પરમાત્મા બની જાય જન્મ લેવાથી માંડીને શરૂથતા બધા જ દુન્યવી દુઃખો માંથી ચિરંજીવ મુકિત મળે અંધ શ્રધ્ધા સતત ટકી રહે તેવી જીવન પધ્ધતિ ને આ

ધાર્મિક વિચાર પધ્ધતિએ જન્મ આપ્યો છે. સમાજ માં માનવી મોટે ભાગે આ વિચારોની આસપાસ જ પોતાનું સમગ્ર જીવન પસાર કરે છે. તેના આધારે પેદા થયેલું માનવ વ્યકિતત્વ ડરપોક, ભયભીત, અંધ શ્રધ્ધાળું નસીબવાદી, ગુલામી વાળી સમાજ વ્યવસ્થા માં જીવે છે.

ઘણા બધા લોકો આ પ્રકારની અંધશ્રધ્ધામાં માનતા જોવામળે છે જેમકે, ઓરી નીકળયા છે. ઘરની બહાર ન, જ કઢાય... ગાલ–પચોળુ થાય છે.....અમુક વ્યિકિતિ ઓ પાસે જવાથી તે બેસાડી દે છે.

માતાજી અને ભુવાઓ ના નામે સમાજ માં અસંખ્ય અંધશ્રધ્ધા પ્રચલિત છે. પરંતું જરા આ પ્રશ્નો વિચારી જુઓ. કયારેય માતાજી કોઈ બાળકનું બુરૂ કરે છે ?

તો આપણે આવી બધી અંધશ્રધ્ધા માંથી બહાર આવવાની જરૂર છે. લોકો માં આજે જે માન્યતા જોવા મળે છે. ત. માન્યતા વહેમ અને અંધશ્રધ્ધા માંથી બહાર નીકળવાની જરૂર છે. ઘણા બધા લોકો નાળીયરમાંથી કંકુ ખરે છે. તે પાછા ચમતકાર દર્શાવે છે. પરંતું ખરેખર તેની પાછળ એક વૈજ્ઞાનીક કારણ રહેલુ હોય છે.

તેમજ દર કાળી ચૌદશ ને દિવસે ચોકમાં કુંડાળું કરી ને વડા મુકાય છે. શા માટે? તો કેમ કકળાટ કાઢવા એમ જો કુંડાળુ કરીને કકળાટ બહાર નીકળતો હોય તો બધી કોર્ટ ને તાળા લાગી ગયા હોય તે તો વકીલો ભુખે મરતા હોત ખરેખર બુધ્ધિશાળી સંત ને વિચાર આવ્યો હશે કે દિવાળી જેવા પરબમાં કોઈ ગરીબ ભુખ્યો ન રહે માટે આવુ કારણ ગોતી કાઢયું હશે.

મુશ્કેલીમાં આવી પડેલ વ્યકિતી પોતાના બધા સખત પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ બહાર ન આવી શકે ત્યારે તેની બુધ્ધિ કામ ન કરી શકે ત્યારે તે જે કઈ પગલા ભરે તે ઘણુ કરીને અંધશ્રધ્ધા ઉપર દોરી જાય છે.

લોકો એ કીધેલા કે સંભાળેલા સાચા ખોટા કિસ્સાથી વગર વિચારે દોરવાઈ જવું અને ખોટા નિર્ણય કરવો કોઈપણ જાણકારી કે કારણ જાણીયા સિવાય એક વ્યકિત પર આંધળો વિશ્વાસ મુકી ને અંધકારમાં ભુસકો મારો કોઈ અનુભવ વિના કોઈ ઉપર આંધળો વિશ્વાસ મુકવો અને પછી પસ્તાવો કરવો આને કહેવાય અંધશ્રધ્ધા.

સમાપનઃ–

તો આ બધી માન્યતા વેહમ અને અંધ શ્રધ્ધામાંથી બહાર આવીએ આવી માતાજી–મહારાજ કે ભુવાથી ડરવાની કોઈ જરૂર નથી અને આ બધા ઉંટવેદું પર વિશ્વાસ કરવાની જરૂર નથી આ બધી અંધશ્રધ્ધા માંથી આપણે તો બહાર આવવાની જરૂર છે જ સાથે સાથે લોકો ને પણ આના વિશે જાગૃત કરવા પડશે.

સંદર્ભ સુચી

⇨ વેહમ અંધશ્રધ્ધા નિષેધ, –ડો. જેરામ જે દેસાઈ (પ્રકાશનઃઅંધશ્રધ્ધા નિવારણ કેન્દ્ર વલ્લભ વિધાનગર નડિયાદ)

⇨ પાટીદાર ઉજાસ, –સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૧

* વિભૂતિ ભટ્ટ

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 120 - 123
ISSN 2319 - 8168

ઘરેલુ હિંસા અધિનિયમ' સ્ત્રી અત્યાચાર નિવારણનું સત્ય કેટલુ?

ખરેખર સ્ત્રી વિના માનવ સર્જન શકય નથી તેમ છતાં સ્ત્રી સાથે થતા અત્યાચારનું પ્રમાણ આપણાં દેશમાં વધારે છે. સ્ત્રી વિકાસ માટે વૈશ્વિક કક્ષાએ ૧૯ મી સદીના ૮ ના દશકાથી પ્રયત્નો શરૂ થયા જયારે ભારતમાં ૨૦મી સદીના શરૂઆતના દશકામાં શરૂ થયા. સૌપ્રથમ સ્ત્રી શિક્ષણ ત્યારબાદ ક્રમશઃ મિલકતના અધિકાર, લગ્ન વયમાં વધારો, મતદાનનો અધિકાર, સ્ત્રી અત્યાચાર નિવારણ ધારો, મહિલા અનામત ધારો વગેરે જેવા સરકારી અને બિનસરકારી પ્રયત્નો થયા. ત્યારબાદ સ્ત્રી સાથે થતા ઘરેલુ હિંસાને અટકાવવા માટે કાયદો બનાવવામાં આવ્યો, પરંતુ આ કાયદો અસરકારક તો બને જો મહિલાઓ તેનાથી જાગૃત હોય અન્યથા આ કાયદાનો ફાયદો નથી. આજ સુધી અનેક પ્રયત્નો છતાં સ્ત્રી વિકાસમાં અસરકારકતા આવી નથી. મને પ્રશ્ન થયો કે સ્ત્રીઓ કેટલી જગૃત છે તેમના અધિકારથી? સ્ત્રીઓ પોતાને મળતા અધિકારો કેમ મેળવવા તે જાણે છે ? સ્ત્રીઓનો વિકાસ કેટલો ? તેઓનું સ્થાન કયું ? વગેરે સવાલ મને પ્રેરણા આપનાર બન્યા.

પ્રસ્તાવનાઃ

સ્ત્રી એ સહનશીલતાની મૂર્તિ છે. સ્ત્રીઓ પરના અત્યાચાર એ કોઈ નવી ઘટના નથી. ભારતીય સમાજમાં પરાપૂર્વથી સ્ત્રીઓ અપમાન, ત્રાસ, જુલ્મ, રિબામણી કે મારકુટ શારીરિક કે જાતીય શોષણનો ભોગ બનતી આવી છે. સ્ત્રીની આવી સ્થિતિ પેદા કરવામાં સ્ત્રી જીવન અંગેની પરંપરાગત વિચારસરણી, સંસ્થાકીય વ્યવહારો અને સામાજીક ધોરણો એ નોંધપાત્ર ભાગ ભજવ્યો છે. બ્રિટિશ અમલ દરમિયાન રાજા રામ મોહનરાય, દયાનંદ સરસ્વતી, ઈશ્વરચંદ્ર વિધાસાગર જેવા સુધારકોના પ્રયત્નોથી સ્ત્રીનો દરજજો ઉચો આવે તેવા કાનુનો અસ્તિત્વમાં આવ્યા. આમ, છતા સ્ત્રીઓના દરજજામાં કાઈ ખાસ સુધારો થયો નથી. આજે પણ આમાની કેટલીક પ્રથાએ નવું અને વિકૃત સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. દા.ત. ગર્ભપાતના કાયદાનો લાભ લેવાનું વલણ એ બાલિકા હત્યાની જુની પ્રથા તરફ પાછા વળવા સમાન ગણી શકાય. આમ, સ્વતંત્રપ્રાપ્તિ બાદ બંધારણીય અને કાનુની જોગવાઈઓ તથા વિકાસના કાર્યક્રમો અમલમાં આવ્યાં. પછી પણ સ્ત્રીઓ પર અત્યાચાર થાય છે. સ્ત્રીઓ પર થતી હિંસા અટકાવવા માટે કેન્દ્ર સરકારે **''ઘરેલું હિસા અધિનિયમ ૨૦૦૫''** ની જોગવાઈ કરે છે. આ અધિનિયમ અમલમાં આવ્યાનાં ૭ વર્ષ પૂરા થયા પછી સ્ત્રીઓના અત્યાચાર ઓછા થયાની બાબત તો બહુ દુર રહી પરંતુ મહિલાઓ આ કાયદાથી પણ અજ્ઞાત છે. આ કાયદો ચોકકસ સ્ત્રીઓની સામે થતી હિંસાને રોકવા માટે અસરકારક છે. આમ, છતા તેની જાણકારીના અભાવના કારણે પરિણામની ગુણવતામાં સુધારો થવા પામ્યો નથી. સંશોધક દ્વારા આવા અભ્યાસ થવાનું ધ્યાનમાં નથી. આથી એક અભ્યાસ હાથ ધર્યો છે. કેટલી સ્ત્રીઓને આ જાણકારી છે? કેટલી સ્ત્રીઓ કાયદાના અમલીકરણ વિશે જાણે છે? કેટલીક સ્ત્રીઓને કાયદાની ન્યાય પ્રક્રિયા વિશે ખ્યાલ છે? ઉપરોકત પ્રશ્નોએ અભ્યાસ માટે પ્રેરીત બનાવી છે.

સ્ત્રી હિંસાની વ્યાખ્યા :

ઘરેલુ હિંસાને પતિ અથવા તેના પરિવાર દ્વારા પત્ની પર આચરવામાં આવતી હિંસા. ખાસ કરીને લગ્ન સંબંધિતહિંસા અને અન્યહિંસા (શારીરિક–માનસિકજાતિય)ના રૂપમાં વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે.

હિંસાના સ્વભાવ (પ્રકાર)ને વર્ણવવા માટે નીચેની પરિભાષાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ''હિંસા એટલે સ્ત્રીઓની આઝાદી અને સમાનતા અંગેની સમજ ઉપર તરાપ મારતા હોય તેવા મહિલાઓનાઅધિકારોનો કરવામાં આવતો કોઈપણ ભોગ''

મૂળભુત જરૂરિયાતોની વંચિતતા એટલે સ્ત્રી અને તેના બાળ કોનો ખોરાક, કપડા, દવાઓ અને સ્ત્રીની દૈનિકજરૂરિયાત લગતી અન્ય ચીજોથી વંચિત રાખવી. જેમાં સ્ત્રીને ઘરબહાર કાઢી મૂકવા જેવી બાબતોનો પણ સમાવેશ થાય છે. કારણ કે તેનો અર્થ સ્ત્રીને આવાસથી વંચિત રાખવો એવો થાય છે.

ઘરેલુ હિંસાના પરીબળો :

ઘરેલુ હિંસામાં મુખ્યત્વે ત્રણ પરિબળો ભાગ ભજવે છે.

* અધ્યાપક, શ્રી સહજાનંદ પી.જી. સેન્ટર ઓફ સોશ્યલ વર્ક, ભાવનગર.

તેમાં નીચેના પરિબળોનો સમાવેશ થાય છે.

પુરૂષ પ્રધાન સમાજ :

ભારતીય સમાજ વ્યવસ્થા પુરૂષ પ્રધાન છે. કૌટુંબિક સત્તા પુરૂષ હસ્તક હોય છે. સ્ત્રી પર પુરૂષનું આધિપત્ય હોય છે. સ્ત્રી સ્વતંત્ર નિર્ણય લેવા માટે કે વર્તન કરવા માટે સ્વતંત્ર નથી. પુરૂષ અને સ્ત્રી વચ્ચે સત્તા અને તાબેદારીના સંબંધો હજુ પણ ચાલ્યા આવે છે. પરિણામે પુરૂષ પ્રધાન સમાજવ્યવસ્થાના કારણે સ્ત્રી ઘરેલુ હિંસાનો ભોગ બને છે.

દહેજ પ્રથા :

સાસરી પક્ષના લોકો સ્ત્રીને આવકનું સાધન ગણે છે. પરિણામે દહેજની અપેક્ષા રાખે છે. અને સાસરી પક્ષના લોકો સ્ત્રીને મારઝુડ કરે, મેણાટોણા આપે તથા ત્રાસ અને અત્યાચાર ગુજારવામાં આવે છે. આ યાતનાઓ અસહ્ય બનતા તે ઘણીવખત આત્મહત્યા સુધીનો માર્ગ અપનાવે છે.

લગ્ન બહારના જાતિય સંબંધો :

પુરૂષના જાતિય સ્ખલનોનો સ્ત્રી વિરોધ કરે કે લગ્નબહારનાજાતિય સંબંધો અંગે વિરોધ કરે ત્યારે પતિના અત્યાચારનો ભોગ બને છે. લગ્નપૂર્વેના કે લગ્નબાદનાજાતિય સંબંધો દાંપત્ય વનમાં અને કુટુંબ વનમાં સંઘર્ષ પેદા કરે છે. વિવિધતાનો મોહ, લગ્નબાહ્ય સંબંધો, કજોડા લગ્ન વગેરેના કારણે લગ્ન વનમાં સંઘર્ષ ઉદ્‌ભવે છે અને સ્ત્રી ઘરેલુ હિંસાનો ભોગ બને છે.

સ્ત્રીઓનું આર્થિક પરાવલંબન :

સ્ત્રીઓ આજે પણ આર્થિક રીતે સ્વાવલંબી નથી. ભારતીય સ્ત્રીઓ અસુરક્ષીત દશામાં પોતાનું વન વે છે. સ્વસુરગૃહે કપામય પરિસ્થિતિનો સામનો કરી રહી છે.

ઘરેલુ ઝઘડા :

ઘરેલુ ઝઘડાઓ, મિલ્કતના–વારસાના પ્રશ્નો, ઘરમાં અન્ય સભ્યોની દખલગીરી, પરંપરાગત અને આધુનિક મૂલ્યો વચ્ચેનો સંઘર્ષ વગેરે કારણોસર સ્ત્રી પર અત્યાચાર થાય છે. ઘરેલુ ઝઘડામાં સ્ત્રીઓ અત્યાચારનો ભોગ બને છે.

નશાખોરી :

પતિની નશો કરવાની આદતના કારણે પતિ–પત્નિ વચ્ચે ઝઘડાઓ થતા હોય પતિ–પત્નિ વચ્ચે મારકુટ થતી હોય. પતિ ઘરમાં પૈસા ન આપે તેવા કિસ્સામાં સ્ત્રીઓ અસુરક્ષિત બને છે અને પતિ–પત્નિ વચ્ચેના ઝઘડાઓ પરાકાષ્ટાએ પહોંચતા ઘરેલુ હિંસાનો ભોગ બને છે.

સ્ત્રીઓ પર થતી હિંસાના પ્રકારો :

ઘરેલુ હિંસા એટલે કુટુંબના સભ્યદ્વારાઅન્ય સભ્ય સાથે ત્રાસ ગુજારે, અત્યાચાર કરે ત્યારે તેને ઘરેલુ હિંસા કહેવાય. જેમાં દુર્વ્યવહાર, માનસિક ત્રાસ, બળઅમુક પ્રવૃત્તિ કરવા ફરજ પાડવી. ખૂન વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ઘરેલુ હિંસાનો ભોગ મોટાભાગે સ્ત્રીઓ બને છે. અપવાદરૂપ કિસ્સાઓમાં પતિ કે પુત્ર ઘરેલુ હિંસાનો ભોગ બને છે.

ઘરેલુ હિંસા અલગ–અલગ સ્વરૂપે આચરવામાં આવે છે. જેમકે પત્નીને મારકૂટ કરવી, દુર્વ્યવહાર કરવો, દહેજની માંગણી કરવી, બાલિકા ગર્ભપાત માટે ફરજ પાડવી, સ્ત્રીઓના ખૂન, વૃધ્ધો પ્રત્યે દુર્વ્યવહાર કરવો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

- શારીરિકહિંસા
- માનસિકહિંસા

જાતિયહિંસા

સ્ત્રીઓ ઉપર ઘરેલુ હિંસા :

ઘર એ માનવીના વનનું અગત્યનું અને અંગરૂપ એકમ છે. કુટુંબથી ઘર બને છે. ઘરના સભ્યોદ્વારા કુટુંબની રચના થાય છે અને સમગ્ર વન વ્યતિત થાય છે. પરંતુ કુટુંબના સભ્યોમાં જયારે વિખવાદઉભો થાય, સંબંધોમાં વિસંવાદિતાઉભી થાય ત્યારે કુટુંબની કામગીરીમાં વિક્ષેપ ઉભો થાય છે. કુટુંબ એક એકમ તરીકે કાર્ય કરવા માટે સક્ષમ રહેતુ નથી. પરસ્પર પૂર્વગ્રહ, શંકા, કડવાશ, મતભેદ, વૈમનસ્ય અને ઝઘડાઓ થતા રહે છે. પરિણામે કુટુંબના સભ્યો તેમની ભૂમિકા ભજવી શકતા નથી અને કૌટુંબિકવિસંવાદિતાઉભી થાય છે.

કૌટુંબિકવિસંવાદિતાના કારણે કૌટુંબિક વિઘટન થાય છે. પરિણામે કુટુંબના સભ્યો જવાબદારી અને ફરજો ભુલી જાય છે. અરસપરસની લાગણીઓ, સંબંધો, જવાબદારીઓને ભુલી જાય છે અને મૂલ્યો ચુકી જાય છે તથા ગેરમૂલ્યના પ્રભાવ હેઠળ હિંસાત્મક આચારણ કરવા તરફ પ્રેરાય છે.

ઘરેલુ હિંસાનો અર્થ :

ઘરેલુ હિંસા એ ધોરણભંગ કે વિચલનની સમસ્યા કે કુટુંબના સભ્ય કે સભ્યોદ્વારાઅન્ય સભ્ય કે સભ્યો પ્રત્યે હિંસા કે અત્યાચાર આચરવામાં આવે તેને ઘરેલુ હિંસા કહેવાય. આવી હિંસાઓ મારઝુડ, દુર્વ્યવહાર, ખૂન તથા બળઅમુક પ્રવૃત્તિ કરવા મજબૂર કરવુ તથા શારીરિક–માનસિક ત્રાસ ગુજારવામાં આવે તેનો સમાવેશ થાય છે. ઘરેલુ હિંસાના મોટાભાગના કિસ્સામાં સ્ત્રી ઘરેલુ હિંસાનો ભોગ બનતી હોય છે. અપવાદરૂપ કિસ્સાઓમાં જ પુરૂષ કે પતિ ઘરેલુ હિંસાનો ભોગ બને છે.

ઘરેલુ હિંસાના સ્વરૂપો :

ભારતમાં સ્ત્રીઓ પર અત્યાચાર એ કોઈ નવી ઘટના નથી. પરાપૂર્વથી સ્ત્રીઓ પર ત્રાસ, અત્યાચાર ગુજારવામાં આવે છે. સ્ત્રીને મારકુટ, રિબાવણી, ત્રાસ આપવામાં આવે છે કે જાતિય શોષણનો ભોગ બનવુ પડે છે. સ્ત્રીની આવી પરિસ્થિતિ અંગે પરંપરાગત વિચારસરણી અને સામાજિક ધોરણોએ

નોંધપાત્ર ભાગ ભજવ્યો છે. સ્ત્રીઓની દયાજનક સ્થિતિ ઉભી કરી છે. સ્ત્રી શિક્ષણ અને આર્થિક સ્વાવલંબન મેળવતી હોવા છતાંય એમની પરિસ્થિતિમાં સામાજિક દરજજામાં નોંધપાત્ર ફેરફાર થયો નથી. સ્વતંત્રતા બાદ સ્ત્રી તરફેણના કાયદાઓ ઘડાયા હોવા છતાં સ્ત્રીની પરિસ્થિતિમાં પરિવર્તન આવ્યુ નથી. આજે પણ સ્ત્રીઓ અત્યાચારનો, જુલમનો ભોગ બને છે. ત્રાસ, જુલમ સહન ન થતા આત્મહત્યાનોઆશ્રય લે છે.

૧. પત્નીને મારકૂટ કરવી તથા ઘરમાંથી કાઢી મૂકવી.

૨. સ્ત્રી પર દહેજ લાવવા બાબતનું દબાણ તથા દહેજથી મૃત્યુ

૩. સ્ત્રી ભ્રૂણહત્યા કરવા તરફ તથા ગર્ભપાત કરવા તરફ ફરજ પાડવી.

૪. વિધવા સ્ત્રીઓ પ્રત્યે અમાનૂષી વ્યવહાર

૫. વૃધ્ધો પર અત્યાચારઅને દુર્વ્યવહાર

૬. સ્ત્રીઓના ખૂન

➢ **ઘરેલુ હિંસાના પરિણામો :**

ઘરેલુ હિંસાના પરિણામે લગ્ન વનમાં અને કુટુંબ વનમાં ભંગાણની સ્થિતિ ઉભી થાય છે અને અનેક સમસ્યાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. સ્ત્રી જયા સુધી મુંગા મો એ અત્યાચાર સહન કરે છે. ત્યા સુધી લગ્ન વન ટકી રહે છે પરંતુ અત્યાચાર વધી જતા સ્ત્રી બંડ પોકારે છે ત્યારે તેના પરિણામો સમગ્ર સમાજ વનને ભોગવવા પડે છે. આ પરિણામો નીચે મુજબ જણાવી શકાય.

૧) સ્ત્રીનો ગૃહ ત્યાગ :

૨) છૂટાછેડા :

૩) સ્ત્રીધન :

૪) ભરણપોષણ :

ઘરેલુ હિંસા અધિનિય ૨૦૦૫

આ કાયદાનું ઘડતર આઝાદીના ૫૬ માં વર્ષે થયું. જેનો અમલ ૨૬ ઓકટોમ્બર ૨૦૦૬ થી કરવામાં આવેલ છે. સ્ત્રી સાથે થતી થતા અત્યાચારોનું ઝીણવટ પૂર્વક તૈયાર કરવામાં આવ્યો જેથી ઘરની અંદર થતાં શારીરિક અને માનસિક અત્યાચારનો પણ ઉકેલ આવી શકે તે માટે તેમજ સમાધાન કારી વલણથી પણ ઘરને ભંગાતુ રોકવા માટે ઘડવામાં આવ્યો.

▪ **અધિનિયમ હેઠળની હિંસાઃ**

શારીરિક હિંસાઃ

શરીરમાં કોઈપણ પ્રકારની ઈજા પહોચાડવી.

જાતિય હિંસાઃ

જાતિના આધારે અપમાન કરવું અથવા તેનું માનભંગ થાય તેવુ વર્તન કરવું.

મૌખિક અને લાગણીશીલ હિંસાઃ

ઉપહાસ, ઠેકડી,દહેજની માંગણી,અપશબ્દો,સ્ત્રી કે બાળકોને શાળાએ જતા રોકીવા, કોઈ વયકિતને મળતા રોકવી,આપઘાતની ધમકી આપવી.

આર્થિક હિંસાઃ

પગાર કે આવક ઝુંટવી લેવી, નોકરી કરતા રોકવી,પગારનો ખર્ચ કરતા રોકવા,ભરણ પોષણ અને નિભાવ ન કરવો.

ફરિયાદ કેવી રીતે કરવી ?

આ કાયદા હેઠળ સ્ત્રી પોતાના પતિની વિરુધ્ધ પણ ફરિયાદ કરી શકે છે. સ્ત્રી હિંસાનો ભોગ બને ત્યારે આ કાયદા હેઠળ નિમવામાં આવેલ પ્રોબેશન ઓફિસર સમક્ષ સમાજ સુરક્ષા વિભાગમાં નોધાવી શકે છે.

ન્યાય પ્રકિયાઃ

ફરિયાદ મળ્યાથી દિવસ ત્રણમાં મેજિસ્ટ્રેટ પ્રથમ સુનવાણીની તારીખ નકકી કરે છે. પ્રથમ સુનવાણ૬૦ દિવસમાં અરજીનો નિકાલ લાવવાનો હોય છે.

પ્રોબેશન અધિકારીની ફરજોઃ

• ભોગ બનનારનું રક્ષણ કરવું.

• જે વિસ્તારમાં બનાવ બન્યો હોય તે વિસ્તારના પોલીસ સ્ટેશન અને સેવા આપતિ સંસ્થાને જાણ કરવાની.

• ભોગ બનનારને મફત કાનુની સહાય માટે મદદરૂપ થવું.

▪ ભોગ બનનાર માટે રહેવાની વ્યવસ્થામાં મદદરૂપ થવું.

દંડ અને સજાઃ

▪ પતિ દ્વારા હિંસાનો ભોગ બનેલી સ્ત્રી ભારતીય ફોજદારી ધારા હેઠળ ફોજદારી ગુનો નોંધાવી શકે.

▪ રક્ષણાત્મક હુકમનો ભંગ બદલ સામે વાળાને સજા થઈ શકે.

▪ સરક્ષણ અધિકારી પોતાની ફરજ બજાવવાનું કસુર કરે તો તેને સજા થાય છે.

▪ આઈ.પી.સી. કલમ ૪૯૮ (ક) હેઠળ ફરિયાદ કરવાનો અધિકાર છે.

▪ ભરણપોષણનો આદેશ કરી શકે છે.

▪ વળતરનો આદેશ કરી શકે છે.

▪ ભોગ બનેલાને જે ઘરમાં હિંસા થયેલ છે તે ઘરમાં રહેવાનો આદેશ કરી શકે છે. અને ઘર છોડવાનો આદેશ કરી શકે છે.

અભ્યાસની પધ્ધતિઃ

હેતુઓ :–

(૧) વર્તમાન સમયમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન જાણવું.

(૨) સ્ત્રી અત્યાચારનુ વર્તમાન સમયમાં પ્રમાણ અને પ્રકાર જાણવા.

(૩) ઘરેલું હિસા અધિનિયમની સ્ત્રીઓમા જાગૃતતા.

(૪) ઘરેલું હિસા અધિનિયમની ન્યાયની પ્રક્રિયા વિશેની

જાણકારી.

માહિતીનું એકત્રીકરણઃ

આ અભ્યાસ માટે માહિતી ગઢડા શહેર અને તેના ૭ ગામડાંની મહિલાઓ પાસેથી માહિતી મેળવવામાં આવેલી. તેની પાસેથી મુલાકાત અનુસૂચિ અને રૂબરૂ મુલાકાતના આધારે માહિતી એકત્ર કરવામાં આવી.આ માટે ઉપલબ્ધ નિદર્શનનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો.

માહિતિ એકત્રીકરણની પ્રયુકિત

સ્વરચિત મુલાકાત અનુસુચિ અને રૂબરૂ મુલાકાત દ્વારા.

માહિતીનું વિશ્લેષણ :–

કોષ્ટકીકરણ ઉપરથી વિશ્લેષણ કર્યું.

માહિતીના સ્ત્રોત :–

(૧) પ્રાથમિક માહિતી :– ગઢડા તાલુકાના ૭ ગામ અને ગઢડા શહેરની બહેનો પાસેથી રૂબરૂ મુલાકાત અને મુલાકાત અનુસૂચિ દ્વારા અભ્યાસ કરીને માહિતી એકત્ર કરવામાં આવી.

(૨) ગૌણ માહિતી : મહિલા વિકાસ અને તેઓની સમસ્યા તેમજ ઈતિહાસની તપાસ માટે નીચેના સંદર્ભ સાહિત્યનો કે પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો.

તારણો :

આ અભ્યાસમાં અસરકારક જવાબો પ્રાપ્ત થયા છે જેમાં આ કાયદો સ્ત્રી અત્યાચાર નિવારણ માટે છે તેવુ જાણનાર ૭૧ ટકા મહિલાઓ છે પરંતુ ન્યાય પ્રકિયા અને કાયદાની જોગવાઈઓ વિષેની જાણકારી માત્ર ૨ ટકા મહિલાઓને છે. આમ આ બાબત ખુલ્લી છે કે કાયદા સાથે કામ કરવાની અને કાયદો કેવી રીતે મદદરૂપ બને તેની જાણકારી બહુ જ જુજ પ્રમાણમાં રહેલી છે.

મહિલાઓ સમક્ષ એક સવાલ રાખવામાં આવ્યો કે 'તમે કાયદાની મદદ કેવા સંજોગોમાં લેશો ?' ત્યારે જવાબમાં ૪૫ ટકા મહિલાઓ કાયદા કરતા જ્ઞાતિના જ વડીલોની મદદ લેવાનું ઉચિત માને છે. જયારે ૪૮ ટકા મહિલાઓ ગંભીર પ્રકારના અત્યાચારમાં જ કાયદાની મદદ લેવી એટલે કે જેમાં સમાધાન શકય ન હોય તેવા સંજોગોમાં. પરંતુ હજુ પણ સામાન્ય કે અન્ય પંકારની હિંસાને માટે કાયદાની મદદ લેવા તૈયાર નથી.

અભ્યાસ હેઠળની ૮૬% સ્ત્રીઓ પોતાની ઈચ્છા મુજબ પૈસા વાપરી શકતી નથી. ૯૬% સ્ત્રીઓ પોતાની ઈચ્છા મુજબ નોકરી કરી શકતી નથી. અને માત્ર ૨૦% સ્ત્રીઓને જ ઘરના નિર્ણયો લેવામાં સહભાગી બનાવવામાં આવે છે. આ પરથી કહી શકાય કે આજે એક બાજુ સ્ત્રીઓ અવકાશ સુધી પણ પહોચી છે. જયારે બીજી બાજુ ગામડામાં આજે પણ સ્ત્રીઓ જાતે નિર્ણય લઈ શકતી નથી. સ્ત્રી પુરુષ સમાનતાની બાબત તો દુર રહી સ્ત્રીઓને પોતાના નિર્ણયો લેવાની પરવાનગી પણ મળતી નથી.

અભ્યાસ હેઠળની ૬૨% સ્ત્રીઓને પતિ દ્વારા ત્રાસ અપાય છે. ૫૨% સ્ત્રીઓ પાસેથી દહેજની માગણી કરાય છે. અને ૬૫% સ્ત્રીઓને પતિ દ્વારા માર મારવામાં આવે છે. આ પરથી કહી શકાય કે હજુ આજે પણ દહેજની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. સાસરીયા પક્ષના લોકો હજુ આજે પણ સ્ત્રીને આવકનું સાધન ગણે છે. પુત્ર ન હોવાને કારણે સ્ત્રીઓને આજે પણ અસહય ત્રાસ સહન કરવો પડે છે.

અભ્યાસ હેઠળની ૬૮% સ્ત્રીઓ સ્ત્રીઓ પર થતા અત્યાચાર સામે રક્ષણ આપતા કાનુનો છે. તે અંગે માહિતગાર છે. પરંતુ ઘરેલું હિસા અધિનિયમથી જાગૃત નથી. જેના પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આજે પણ સ્ત્રીઓમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ ઓછુ છે. સ્ત્રીઓને કાયદાકીય જ્ઞાન નથી. તેથી કાયદાનું રક્ષણ આપી શકે તેની માહિતી આપવી ખુબ જરૂરી છે.

અભ્યાસ હેઠળની ૬૮% સ્ત્રીઓ એવુ માને છે. કે ત્રાસ આપનાર લોકોને સજા થવી જોઈએ. પરંતુ ૮૦% સ્ત્રીઓએ કાનુની પગલા ભરેલ નથી. એ પરથી કહી શકાય કે સ્ત્રીઓમાં હજુ પણ ઘરેલુ હિંસા ન્યાયની પ્રક્રિયા વિશે જાગૃત નથી. તેથી ભારતના કાયદાઓ સ્ત્રીઓને રક્ષણ આપે છે. તે અંગેની જાગૃતતા સ્ત્રીઓમાં લાવવાની જરૂરીયાત છે. આ કાયદાનો લાભ કેવી રીતે મેળવી શકાય તે સમજાવવું જરૂરી છે.

સંદર્ભ

⇨ મલ્લિક કે. (૨૦૦૭) ''કૌટુંબિક હિંસાથી સ્ત્રીઓનું રક્ષણ માટેનો કાયદો ૨૦૦૫'' વિનાયક અમદાવાદ

⇨ શાહ એ.જી એ દવે જે. કે. (૨૦૦૪) '' ભારતીય સમાજમાં સ્ત્રીનો દરજજો'' અનડા આદાવાદ

⇨ શાહ એ.જી એ દવે જે. કે. (૨૦૦૬) '' ભારતીય સમાજના પ્રશ્નો અને સમસ્યાઓ'' અનડા આદાવાદ

* અમિત ગલાણી

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 124 - 126
ISSN 2319 - 8168

ભારતમાં દુધ ઉત્પાદન અને પશુપાલન

ભારતીય સંસ્કૃતિ અને ભારતીયોની પ્રવૃતિઓ કૃષિક્ષેત્ર સાથે સંકળાયેલી છે. ભારતના ૬૪.૭% લોકો કૃષિક્ષેત્રમાંથી રોજગારી મેળવે છે. (World Development Indicators Database-2011) પરંતુ ભારતમાં ખેતીનો મુખ્ય આધાર ચોમાસું હોવાને કારણે તેમાં અનિશ્ચિતતા પ્રવર્તે છે. આને કારણે લોકો પુરક વ્યવસાય તરીકે પશુપાલનનો વ્યવસાય અપનાવે છે. ખેતરમાં નકામું લાગતું નિંદામણ પશુઓનો ખોરાક બને છે અને પશુઓના છાણનો ઉપયોગ ખાતર તરીકે ખેતીમાં ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. આમ, ખેતી અને પશુપાલન પરસ્પરને પુરક છે. ભારત દુનિયામાં સૌથી વધુ પશુ સંખ્યા ધરાવતો દેશ છે. તેમાં ભેંસોની કુલ સંખ્યામાંથી ૫૭% ભેંસો અને કુલ ગાય–બળદ પૈકી૧૭% ગાય–બળદ ભારતમાં છે. (GolLivesStock Census-2007) આમ, પશુઓથી સમૃદ્ધ એવા ભારત દેશમાં દુધ ઉત્પાદનનો વ્યવસાય વિકસાવવાની પુરતી અનુકુળતા રહેલી છે. ભારતમાં દુધ–ઉત્પાદન વ્યવસાયને વિકસાવવામાં સહકારી ડેરીઓનો બહુ મોટો ફાળો જોવા મળે છે.

૧ કુલ રાષ્ટ્રિય પેદાશમાં કૃષિક્ષેત્ર અને પશુપાલન ક્ષેત્રનો હિસ્સો :

ભારતની કુલ રાષ્ટ્રિય પેદાશમાં કૃષિક્ષેત્ર તથા પશુપાલન ક્ષેત્રનો હિસ્સો ખુબ જ મહત્વનો આંકવામાં આવે છે. કુલ રાષ્ટ્રિય પેદાશમાં અન્ય ક્ષેત્રોનું પણ એટલું જ મહત્વ રહેલું હોવા છતાં કૃષિક્ષેત્ર અને પશુપાલન ક્ષેત્રની અગત્યતાને ઓછી આંકી શકાય નહિ. કૃષિક્ષેત્ર તથા પશુપાલન ક્ષેત્રનું અતિમહત્વનું પાસું જોઈએ તો રોજગારીની દ્રષ્ટિએ અન્ય ક્ષેત્રો કરતાં ખુબ મોટી સંખ્યામાં માનવ સમુદાય આ ક્ષેત્રમાં જોડાયલા જોવા મળ્યો હતો. એટલે કે દેશની કુલ વસ્તીમાંથી ૬૪.૭% લોકો ખેતીક્ષેત્ર તથા પશુપાલનક્ષેત્ર સાથે જોડાયેલા જોવા મળ્યા હતા. (World development indicators database-2011). ભારતમાં પશુપાલન ક્ષેત્રે રોજગારી મેળવતા લોકોની સંખ્યા ઈ.સ ૨૦૧૦–૧૧માં ૯.૪૫% જેટલી હતી. (NSS-64st round) આમ, આ ઉપરથી આપણે કહી શકીએ કે આ બંને ક્ષેત્રો દેશના વિકાસ માટે ખુબ જ જરૂરી છે. હવે કૃષિક્ષેત્ર અને પશુપાલન ક્ષેત્રમાંથી દર વષે રાષ્ટ્રિય આવકમાં કેટલો હિસ્સો પ્રાપ્ત થાય છે તેને આપણે નીચેના કોષ્ટક પરથી જોઈ શકીએ છીએ.

કુલ રાષ્ટ્રીય પેદાશમાં કૃષિક્ષેત્ર અને પશુપાલન ક્ષેત્રનો હિસ્સો

વર્ષ	કુલ રાષ્ટ્રિય આવક (લાખ રૂા, માં)	કૃષિક્ષેત્ર નો હિસ્સો		પશુપાલન ક્ષેત્રનો હિસ્સો	
		રૂપિયા	ટકાવારી	રૂપિયા	ટકાવારી
૨૦૦૫–૦૬	૩૩,૯૦,૫૦૩	૫,૩૬,૮૨૨	૧.૫૮	૧,૨૭,૫૭૮	૩.૮
૨૦૦૬–૦૭	૩૯,૫૩,૨૭૬	૬,૦૪,૬૭૨	૧.૫૮	૧,૪૨,૬૯૫	૩.૬
૨૦૦૭–૦૮	૪૫,૮૨,૦૮૬	૭,૧૬,૨૭૬	૧.૫૬	૩,૬૯,૨૯૬	૩.૭
૨૦૦૮–૦૯	૫૩,૦૩૫,૬૭	૮,૦૬,૬૪૬	૧.૫૨	૨,૦૦,૪૪૦	૩.૮
૨૦૦૯–૧૦	૬૦,૯૧,૪૮૫	૯,૨૪,૫૮૧	૧.૫૨	૨,૩૨,૮૧૫	૩.૮
૨૦૧૦–૧૧	૭૧,૫૭,૪૧૨	૧૦,૯૩,૮૦૬	૧.૫૩	૨,૬૦,૩૦૦	૩.૬

Source : Government of India, " National Statistics-2011, central & Statistical Organizition", New Delhi.

ઉપરના કોષ્ટકમાંથી જોઈ શકાય છે કે કુલ રાષ્ટ્રિય પેદાશમાં ખેતીક્ષેત્રની સાથે સાથે પશુપાલન ક્ષેત્ર પણ મહત્વનું છે. ઈ.સ ૨૦૦૧–૦૨ વર્ષ દરમિયાન ખેતીક્ષેત્રનો કુલ રાષ્ટ્રિય પેદાશમાં સાપેક્ષ રીતે ટકાવારીમાં કુલ ઘટેલો જોવા

* અધ્યાપક, કે.આર. દોશી પી.જી. સેન્ટર ઓફ એમ.ફીલ., ભાવનગર.

મળ્યો હતો. તેવી જ રીતે પશુપાલન ક્ષેત્રે પણ ટકાવારી સાપેક્ષ રીતે ઘટાડો જોવા મળ્યો હતો. પરંતુ નિરપેક્ષ રીતે આ બંને ક્ષેત્રનો કુલ રાષ્ટ્રિય પેદાશમાં હિસ્સો વધ્યો હતો. આ વધારો કૃષિક્ષેત્રે ૨૦૦૧ થી ૨૦૧૧ ના સમયગાળા દરમિયાન ૪૪% જેટલો હતો જયારે પશુપાલન ક્ષેત્રનો વધારો આટલા વર્ષોમાં ૧.૮૬% જેટલો હતો.

૨ વૈશ્વિક દુધ ઉત્પાદન :

દુનિયાના મોટાભાગના દેશોએ પશુપાલન ક્ષેત્રને એક અગત્યનાવ્યવસાય તરીકે સ્વીકારેલો જોઈ શકાય છે. પશુપાલન ક્ષેત્રમાં અલગ–અલગ દેશોની આબોહવા પણ અસર પહોંચાડે છે. તેથી આ વ્યવસાય દરેક દેશમાં એક સરખો વિકાસ પામેલો જોવા મળતો નથી તેમજ વિશ્વના જુદા –જુદા રાષ્ટ્રોમાં દુધ ઉત્પાદનમાં પણ ફેરફાર જોવા મળે છે. જેની વિસ્તૃત માહિતી આપણે નીચેના કોષ્ટક પરથી મેળવી શકીએ છીએ.

વૈશ્વિક દુધ ઉત્પાદન(વર્ષ ૨૦૧૩)

ક્રમ	દેશ	કુલ વૈશ્વિક દુધ ઉત્પાદનમાં હિસ્સો (ટકાવારી)
૧.	ઈ.યુ ૨૭	૧૩.૪૩
૨.	ભારત	૧૬.૩૧
૩.	અમેરિકા	૦૮.૪૮
૪.	ચીન	૦૩.૪૦
૫.	રશિયા	૦૨.૯૮
૬.	અન્ય દેશો	૫૫.૪૦
	કુલ	૧૦૦.૦૦

Source : (c) Department of Agriculture, 2011

ઉપરના કોષ્ટક પરથી જોઈ શકાય છે કે વૈશ્વિક દુધ ઉત્પાદનમાં ભારત દેશ દુનિયાના કુલ દુધ ઉત્પાદન પૈકી ૧૬.૩% દુધ ઉત્પાદન કરીને દુનિયાના અન્ય દેશોની સરખામણીએ પ્રથમ ક્રમ ધરાવે છે. ભારતનું કુલ દુધ ઉત્પાદન ૨૦૧૧–૧૨ માં ૧,૨૭,૩૦૦ મિલયન ટન હતું.

૩ ભારતમાં કુલ દુધ ઉત્પાદન :

ભારત દુનિયાનાં અન્ય દેશોની સરખામણીમાં સૌથી વધુ દુધ ઉત્પાદન કરતો દેશ છે. ઈ.સ ૨૦૦૮–૦૯ માં ૧૦૪.૮ મિલીયન ટન જેટલું સૌથી વધુ દુધ ઉત્પાદન ભારત દેશનું નોંધાયેલ હતું (www.nddb.nic.2006) NDDB દ્વારા થયેલા સંશોધન પ્રમાણે દુનિયામાં વાર્ષિક દુધ ઉત્પાદનમાં ૧% નો વધારો નોંધાયો હતો, જયારે ભારતમાં ૪% નો વધારો નોંધાયો હતો. ઈ.સ ૨૦૦૮–૦૯ માં દુધ ઉત્પાદનમાંથી લગભગ ૭૫,૦૦૦ કરોડ રૂપિયાની આવક થઈ હતી. ભારત માત્ર દુધ ઉત્પાદનનાં જથ્થાની દ્રષ્ટિએ જ નહિ પરંતુ દુધની ગુણવત્તાની બાબતે પણ આગળ પડતો દેશ છે. ભારતમાં ઓપરેશન ફલડ જેવા કાર્યક્રમોથી દુધની ગુણવત્તામાં ઉત્તરોત્તર સુધારો આવતો ગયો છે. તેથી જ ડેન્માક દ્વારા થયેલ દુધ ઉત્પાદન ખચ વિશેના અભ્યાસમાં જાણવા મળ્યું હતું કે ભારતમાં ૧૦૦ લીટર દુધ ઉત્પાદન દીઠ ૨૧ ડોલર જેટલું ખચ આવેલું હતું. તેથી દુધ ઉત્પાદન ખર્ચની બાબતે પણ અન્ય દેશોથી ભારત સારી સ્થિતિ ધરાવતો દેશ જણાયો હતો. (www.pmilkproduction.com.-2010) ભારતનાં દુધ ઉત્પાદનની વિગતો કોષ્ટકમાં જોઈ શકાય છે.

ભારતમાં દુધ ઉત્પાદન

વર્ષ	દુધ ઉત્પાદન (મિલિયન ટનમાં)	દૈનિક માથાદીઠ વપરાશ (ગ્રામમાં)
૨૦૦૬–૦૭	૧૦૦.૯	૨૪૬
૨૦૦૭–૦૮	૧૦૪.૮	૨૫૨
૨૦૦૮–૦૯	૧૧૨.૨	૨૬૬
૨૦૦૯–૧૦	૧૧૬.૪	૨૭૩
૨૦૧૦–૧૧	૧૨૧.૮	૨૮૧
૨૦૧૧–૧૨	૧૨૭.૩	૨૮૭

Source : Department of Animal Husbandary, Dairying and Fisheries, Ministry of Agriculture, Gol

ઉપરના કોષ્ટક પરથી જોઈ શકાય છે કે ભારતનું દુધ ઉત્પાદન ૨૦૦૧ થી ૨૦૧૧–૧૨ ના સમયગાળા દરમ્યાન દર વષે વધવા પામ્યું હતું. આ સમયગાળામાં ૪૨.૯ મિલિયન ટન જેટલું દુધ ઉત્પાદન વધ્યું હતું. તે જ રીતે દૈનિક દુધની માથાદીઠ વપરાશ ૨૦૦૧–૦૨ થી ૨૦૧૨ નાં સમયગાળામાં ૬૨ ગ્રામ સુધી વધવા પામી હતી. દેશમાં સતત ચાલુ રહેલા વસ્તી વધારા છતાં દુધ ઉત્પાદન અને તેના માથાદીઠ વપરાશમાં વૃદ્વિ થવી એ ઉત્સાહજનક બાબત ગણી શકાય.

૪ વિવિધ પંચવર્ષીય યોજનાઓમાં પશુપાલન અને ડેરી ક્ષેત્રમાં નાણાંની ફાળવણી :

પંચવર્ષીય યોજનાઓ દરમિયાન ભારત સરકાર જુદા–જુદા ક્ષેત્રોના વિકાસ જુદી જુદી યોજનાઓ માટે ખર્ચની ફાળવણી કરે છે. અને તેમાંય ભારતમાં ખેતીક્ષેત્ર તેમજ પશુપાલન અને ડેરી ક્ષેત્રે વસ્તીનો મોટાભાગ રોકાયેલો હોઈ, પશુપાલન ક્ષેત્રે અને ડેરી વિકાસ ક્ષેત્રે પણ વભારે ખર્ચની ફાળવણી કરી દેશને વિકાસ તરફ લઈ જવાનો ઉદ્દેશ્ય રહેલો હોય છે. આમ પંચવર્ષીય યોજનાઓ દરમિયાન પશુપાલન અને ડેરી ઉધોગ પાછળ કરેલા ખર્ચની માહિતી નીચે મુજબ છે.

વિવિધ પંચવર્ષીય યોજનામાં પશુપાલન અને ડેરી ક્ષેત્રમાં નાણાંની ફાળવણી(કરોડ રૂા. માં)

ક્રમ	યોજના	પશુપાલન	ડેરી	કુલ
૧.	પ્રથમ યોજના (૧૯૫૧–૫૧)	૮.૨૨	૭.૭૮	૧૬.૦૦
૨.	બીજી યોજના(૧૯૫૬–૬૧)	૨૧.૪૨	૧૨.૦૫	૩૩.૪૭
૩.	ત્રીજી યોજના (૧૯૬૧–૬૬)	૪૩.૪૦	૩૩.૬૦	૭૭.૦૦
૪.	વાર્ષિા યોજના(૧૯૬૬–૬૭)	૩૪.૦૦	૨૫.૭૦	૫૯.૭૦
૫.	વાર્ષિક+ચોથી યોજના (૧૯૬૭–૭૪)	૭૫.૫૧	૭૮.૭૫	૧૫૪.૨૬
૬.	પાંચમી યોજના + વાર્ષિક(૧૯૭૪–૮૦)	૧૭૮.૪૩	૫૪.૦૩	૨૩૨.૪૬
૭.	છટ્ટી યોજના (૧૯૮૦–૮૫)	૩૯.૦૮	૨૯૮.૩૪	૩૩૭.૪૮
૮.	સાતમી યોજના(૧૯૮૫–૯૦)	૧૦૨.૩૫	૩૭૪.૪૩	૪૭૬.૭૮
૯.	વાર્ષિક યોજના(૧૯૯૦–૯૧)	૩૬.૧૮	૪૧.૪૩	૭૭.૬૧
૧૦.	વાર્ષિક યોજના(૧૯૯૧–૯૨)	૪૩.૨૮	૭૭.૯૯	૧૨૧.૨૭
૧૧.	આઠમી યોજના(૧૯૯૨–૯૭)	૩૦૫.૪૩	૮૧૮.૦૫	૧૧૨૩.૪૮
૧૨.	નવમી યોજના(૧૯૯૭–૨૦૦૨)	૪૪૫.૮૪	૧૪૬.૮૫	૫૨૯.૬૯
૧૩.	દશમી યોજના(૨૦૦૨–૨૦૦૭)	૩૧૭.૩૮	૯૪.૭૦	૪૧૨.૦૮
૧૪.	અગિયારમીયોજના(૨૦૦૭–૧૨)	૪૩૯.૨૦	૧૦૦	૫૩૯.૨૦

Source : Govt. of India bulletin (2005), p. 70-71

ઉપરના કોષ્ટક પરથી આપણે જોઈ રકીએ છે કે સૌ પ્રથમ જયારે આયોજનની શરૂઆત થઈ ત્યારે પશુપાલન અને ડેરી વિકાસ ક્ષેત્રે માત્ર ૧૬ કરોડ રૂપિયાની ફાળવણી કરવામાં આવી હતી. પરંતુ જેમ–જેમ સમય પસાર થતો ગયો અને પશુપાલન તથા ડેરી ઉધોગનું મહત્વ વધવા લાગ્યું તેમ–તેમ આયોજન પાછળ વધુ નાણાં ફાળવામાં આવ્યા અને તે નાણાંની ફાળવણી યોજનામાં રૂા. ૪૧૨.૦૮ કરોડ જેટલી થવા પામી છે.

૫ ભારતના ટોચના રાજયોનું દુધ ઉત્પાદનઃ

ભારતમાં ટોચના નવ રાજયોનું દુધ ઉત્પાદન

રાજય	ઉત્તપ્રદેશ	રાજસ્થાન	પંજાબ	આંધ્રપ્રદેશ	ગુજરાત	મહારાષ્ટ્ર	મધ્યપ્રદેશ	હરિયાણા	કર્ણાટક	ભારત
૨૦૦૪–૦૫	૧૬,૫૧૨	૮,૩૧૦	૮,૫૫૪	૭,૨૫૭	૬,૭૪૫	૬,૫૬૭	૫,૫૦૬	૫,૨૨૨	૩,૯૧૭	૯૨,૪૮૪
૨૦૦૫–૦૬	૧૭,૩૬૫	૮,૭૧૩	૮,૯૦૯	૮,૬૨૪	૬,૯૬૦	૬,૭૬૯	૬,૨૮૩	૫,૨૯૯	૪,૦૨૨	૯૭,૦૬૬
૨૦૦૬–૦૭	૧૮૦૪૫	૧૦૩૦૯	૦૧૬૮	૭૯૩૯	૭૮૩૩	૬૯૭૮	૬૩૭૫	૫૩૬૭	૪૧૨૪	૧૦૨૫૮૦
૨૦૦૭–૦૮	૧૮૮૬૧	૧૧૩૭૭	૯૨૮૨	૯૦૨૫	૭૯૧૧	૭૨૧૦	૬૫૭૨	૫૪૪૨	૪૨૪૪	૧૦૭૯૩૪
૨૦૦૮–૦૯	૧૯૫૩૭	૧૧૯૩૧	૯૩૮૭	૯૫૭૦	૮૩૮૬	૭૪૫૫	૬૮૫૫	૫૭૪૫	૪૫૩૮	૧૧૨૧૮૩
૨૦૦૯–૧૦	૨૦૨૦૩	૧૨૩૩૦	૯૩૮૯	૧૦૪૨૯	૮૮૪૪	૭૮૭૯	૭૧૬૭	૬૦૦૬	૪૮૨૨	૧૧૬૪૨૫
૨૦૧૦–૧૧	૨૧૦૩૧	૧૩૨૩૪	૯૪૨૩	૧૧૨૦૩	૯૩૨૧	૮૦૪૪	૭૫૧૪	૬૨૬૭	૫૧૧૪	૧૨૧૮૪૮
૨૦૧૧–૧૨	૨૨૫૫૬	૧૩૫૧૨	૯૫૫૧	૧૨૦૮૮	૯૮૧૭	૮૪૬૯	૮૧૪૪	૬૬૬૧	૫૪૪૭	૧૨૭૯૦૪
૨૦૦૦ થી૨૦૦૦ નોતફાવત	૬૦૪૪	૫૨૦૨	૭૯૯૭	૪૮૩૧	૩૦૭૨	૧૯૦૨	૨૬૪૩	૧૪૩૯	૧૫૩૦	૩૫૪૨૦

Source : Government of India, 'National Account Statistics-2004, Central Statistical Organization, New Delhi.

કોષ્ટક પ્રમાણે આપણે ભારતમાં સૌથી વધુ દુધ ઉત્પાદન કરતા નવ રાજયોનો ઉલ્લેખ જોઈ શકીએ છીએ. જેમાં વષ ૨૦૦૦ થી ૨૦૦૮ નાં સમયગાળા દરમ્યાન ઉત્તરપ્રદેશ સૌથી વધુ ઉત્પાદન કરતું રાજય છે. જેમાં તે સમયગાળા દરમ્યાન ૫,૦૦૪ મિલિયન ટન જેટલો દુધ ઉત્પાદનમાં વધારો થયો હતો. જયારે ગુજરાતનો ક્રમ દેશમાં પાંચમો છે. અને તે સમયગાળા દરમિયાન તેનું દુધ ઉત્પાદન ૨,૫૯૯ મિલિયન ટન જેટલું વધ્યું હતું સાથે સાથે બાકબીના રાજયો પણ દુધ ઉત્પાદનમાં ઘટાડો નોંધાયો હતો. ૨૦૧૧–૧૨ માં ઉતરપ્રદેશમાં સૌથી વધુ દુધ ઉત્પાદન થયું છે અને ગુજરાત પાંચમાં નંબર થી ચોથા નબરે આવી ગયું છે.

સંદભ સૂચિ

⇨ Bhatt, Sonal (2008), "Household Milk Production, Economy in Gujrat – A Case Study of valasanVillege of Anand District in Gujarat",Indian Dairyman, vol-60, No. 12, December, New

⇨ National Dairy Development Board – Report 2004 – 05, Indian Dairyman,

* Pallavi Trivedi

Arts [English]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 127 - 128
ISSN 2319 - 8168

A STUDY OF AGGRESSION AND DEPENDENCE PRONENESS OF NEUROTIC PATIENTS

The present research is designed to study Aggression and Dependence Proneness of neurotic patients. The sample consisted of 60 persons (30 neurotic patients and 30 normal persons) sample of neurotic patients were taken from private mental hospitals in Anand & Karamsad. Mental health Check-list (MHC) developed by Dr. Pramodkumar, Aggression Questionnaire by Dr. G.C.Pati & Dependence Proneness Questionnaires by Dr. B.P.Sinha was used for Data Collection. The tools were scored according to the procedure. The scores were statistically treated and presented. Result of the study reveals that there is significant difference between neurotic patients and normal persons in case of aggression and dependence proneness.

INTRODUCTION:

Some characteristics of personality are related with person's mental health. Out of them aggressiveness and dependent proneness are in center of this study. Dependent proneness is one factor which leads a person to depression and in some responses of depression aggressiveness is one, that's why we can say further that, If neurotic persons and mentally healthy persons differs in dependent proneness then both personality characteristics above mention are responsible for neurotism.

If dependent proneness is one reason of depression then the persons who have higher dependent proneness, up to what extent they are aggressive. Keeping mind above things we can know relationship between aggressiveness and dependent proneness by scientific research and results can be helpful in diagnosis and treatment of neurotism.

HYPOTHESIS:

1. Neurotic persons and normal persons do not differ significantly in aggressiveness.
2. Neurotic persons and normal persons do not differ significantly in dependent proneness.

METHOD:

Tools:

1. Mental Health Questionnaire by Dr. Pramod kumar (1983)(Dept. of Psychology, Vallabh Vidyanagar) Reliability .83 Validity .80
2. Aggressive Questionnaire by Dr. G. C. Pati (1975) published by Rupa Psychological Centre, Varanasi. Reliability .82 Validity .71
3. Dependent proneness assessment Questionnaire by Dr. J. B. P. Sinha(1968) published by Rupa Psychological Centre, Varanasi. Reliability .67 Validity .94

Sample:

For the present study to get sample Dr. Pramod Kumar's Mental health Questionnaire was used if persons got below 12 score and doctor diagnosed as neurotic person. Thus 30 neurotic persons and 30 normal persons were selected as sample.

Procedure:

After selecting sample using Mental health Questionnaire above mentioned two test were administered to neurotic persons and normal

* Assistant Professor, Institute of Language Studies & Applied Social Sciences, Vallabh Vidyanagar

persons personally. The procedure of each test was done as per the instruction given in the manuals. Data obtained were consolidated and were entered in to the coding sheets. The coded data was subject to the following statistical analysis.

Statistical Analysis:

The statistical analysis applied were t-test the scores into aggressiveness and dependent proneness of neurotic persons and normal persons were analyzed using t-test.

RESULTS & DISCUSSION:

Table:

	Normal		Neurotic Persons		
	M	**SD**	**M**	**SD**	**T**
Aggressiveness	475.43	30.11	495.20	39.10	2.24
Dependent Proneness	63.73	4.73	69.07	9.83	2.83

It can be seen from the table that the t-value is 2.24 for aggressiveness. T-value is significant at 0.05 level which indicates the difference between two group is significant. It can be seen from mean scores that normal persons have scored lower than neurotic persons so neurotic persons are more aggressive. Normal person also express aggression but he can control his aggression or he express it as per social acceptance but neurotic person can not control his emotions so he can not express it as per social acceptance.

The t- value for dependent proneness is 2.83 so null hypotheses rejected. If can be seen from the mean scores that neurotic persons scored higher them normal persons that means neurotic persons have more dependent proneness then normal persons. Normal person knows his own needs and he tries to satisfy his needs, he does not depend on others when neurotic persons always try to get rid their anxiety. So they cannot work fully energetically to satisfy their needs. So they have to depend on others to satisfy their needs, that's why normal persons and neurotic persons differs in Dependent Proneness.

REFERENCE

- Gupta Rajeev, Wig N. N. Rao (1991) Usha Cheda: A Comparison of neurotic and Psychotic depression using a standardized schedule.
- Robert A. Baron & Down Byrone (1978) Social Psychology, Understanding Human Internation Vth Edition P. 405
- Robert G. Meyer and Paul Salmon(1988) Abnormal Psychology Pub. By Allyn and Bacon, Ins, U.S.A.
- Roquiya Zainuddin (1990) Harsh Taluja: Aggression and locus of content among undergraduate students Journal of personality & Clinical Studies.
- Shashi Bhushan Prasad (1976): Some background variables of dependence proneness Psychological studies.
- Sinha J.B.P. (1968a) The construct of dependence proneness, Journal of Social Psychology. 76, 129 – 131.
- Sinha J.B.P. (1968b) A test of dependence proneness. Journal of Social Psychology Researches, 12, 66 – 70.
- Sinha J.B.P. (1968c) Some of the concomitant and background variables of dependence proneness in India. Journal of General and applied Psychology, 1, 44 – 49.
- Sunita Tandon (1988) The effect of dependence proneness and sex difference on academic achievements Perspectives in Psychological researches.

* Heena Variya

Arts [English]
Research Zone India
Vol. 2 Issu - (1)
Dec.- 2013 Page - 129 - 133
ISSN 2319 - 8168

KALEIDOSCOPE OF POEMS OF KAMALA DAS

Poems of Kamala Das always seem to be most personal and autobiographical. She always remains present in most of her poems and they are full of the autobiographical touches. Most of her poems depict either the memory of her child-hood period, or the pain and frustration of her present life. Being a frustrated woman, her attitude towards life always seems to be pessimistic. She is highly dissatisfied with her present life because of the lack of true love, and so in her each poem, her sorrow, frustration and deep longing for the higher love come on the surface. She fails to get the true love in her married life, so some times, she slips into the golden memories of the happiest days in the past, and this glorious past, in contrast with the most painful present and its crisis, highlights her deep frustration. Emotionally she is broken, so in imagination, she visits her native place and the days of her child-hood which were full of joy and innocent, deep love.

Thus, it seems that Kamala Das comes into the category of those writers who create literature out of inner comparson. She writes poems in order to get rid of a burden from her mind and the burden is, of course, the burden of frustration, disappointment and the total failure in achieving deep love. Her life, as she reveals it through her poems, is full of agony and despair. She is suffering psychologically. Thus, though her poems are based on personal experiences, they have general significance as it reveals the agony of a woman. To get true love is the desire that each woman, or each human being possesses but when it results into a total failure, it is obvious that the person will suffer a lot. And her terrible suffering, her psychological anguish comes out through most of her poems and thus her poems become her bold confession.She generalizes her personal experiences on a broad scale and yet remains transparently personal. Most of her poems underline the present emotional crisis. We can witness that the past and present are merged in most of her poems.

*** Poems Recalling Her Child-hood:**

There are some poems like "My Grand-mother's House" or "A Hot Noon in Malabar" through which she slips in to her past memories. But these poems are not depicted from the view point of a child, as Ezekiel's" The Night of Scorpion", but actually these poems are written by the mature Kamala Das who has got total failure and frustration in life. A frustrated woman, who is totally dissatisfied with her present, visits her native place in imagination or in memory where once she had got pure, deep love and so that was the golden period of her life. Thus, we can't call them technically" the flash back poems" because the past and the present are intermingled with each other in them. Though the poems deal with the past days, the poet keeps us in present with her in both of the poems, and uses her glorious past days as a contrasting back-ground in order to throw more light on her present miserable condition.

1. 'My Grand-Mother's House'

bhough the poem creates a picture of the

Department of English, Bahauddin Arts College, Junagadh

grandmother's quite, lonely and loving house, the poet keeps us in her present through out. With her, in imagination, we of course visit the old house but not that house of the past which was cheerful and lively, but the house in present where silence lives and snakes move. About the past, she tells us only that much that she was loved there. With the lucid movement of the poem, we can imagine the past, but the past is not created lively. The whole poem remains in present and the home comes before our eyes just as her memories. When she remembers the past, she does not forget the present at all, but on the contrary, she is so much aware of the pitiful present, that she wants to get some mental relief and so she remembers the past. Actually, the present situation is emphasized in order to highlight the frustration of the married life.

She ironically addresses her husband as "Darling" and the last lines satirize him as she informs that once she was loved by someone, but afterwards she lost that way and came to a stranger to beg the love. Thus her ironical address becomes a poetic strategy. It clearly suggests that there is no love in her relationship with her husband and he is still merely a stranger for her, and she begs love from him. Frustration comes on the surface with the background of the past. Her present life is even much more horrible and terrible than the darkness and the horror of that house and that is why, yet, she loves that house and its frozen air, darkness and moving snakes and it also suggests her helplessness.

The past is the symbol of the realms of innocence, simplicity and purity which she left once and lost for ever. That world was a reality once, but now becomes just a distant dream-unreliable. The nostalgic tone is conveyed through the title and is also dominant in the first half of the poem, but the second half turns into confessional one.

1. 'A Hot Noon in Malabar'

This poem, like the earlier one, takes us in the past - the happiest days of her life. It gives a pictorial image of a hot noon in her native place - Malabar. The picture of the noon and the strangers is drawn so vividly that we can realize, and can see that place through our mental eyes. In comparison to "My Grandmother's House", the poem creates more visual and auditory effects. The world presented in the poem is rich and concrete, and it is depicted by a cluster of imageries. Through out the poem, she describes the noon time and the poor people coming from hill and their condition. It also shows her past pleasant days and her own attachment with the place. These strangers are probably the intruders over the world of child-hood and innocence. The image of the "hot sun" and the "hot eyes brimming with sun" suggest the passionate glance of the strangers disturbing the poet in her girl hood. (But it gives a picture of a happy life, and at the end, only through the last line, we come to know that the poem is viewed in present, and it is the past life which she is depicting from the present. In the last line, her sorrow comes out as :

"Be here, far away, is torture"

Thus, though it is also a child-hood poem, yet fused with the present. The last line clearly suggested that she is not satisfied with her present married life, so she wants to go there, but it is impossible and so it is a torture. As a child she had all the happiness, but afterwards she was deprived of the happiness and love and so craves to be in her own home once again, So, in this poem, it is shown that in search of the essentials of human life, she turns to the intimate native sights and sounds which are her obsession. Once again, here, she recalls the past and with its association with present, the present in contrast becomes torture to her. Thus, in both these poems, she talks honestly about her past and present, and her most of the poems are autobiographical and most subjective narrating her own feelings of happiness of the past, or unhappiness, sorrow,

pathos, frustration and dissatisfaction of the present. In this way, all her poems are her bold and honest confession. Though on the surface level, both the poems seem to be simply remembering the child-hood, but actually they have a deeper, underlying meaning which is the core of her poems. She herself writes " *From every city I have lived, I remembered the noon in Malabar with an ache growing inside me, a homesickness*". Her tone is always distinctively feminine.

*** Her Attitude towards Sex :**

With an unusual frankness and openness, Kamala Das has depicted her need for love in her poems; so many critics misunderstand her as a poet of sex. But actually her poems do not speak of sex, but they reveal her deep yearning for true love and have a complete union, in terms of: physical, emotional and spiritual, with her husband whom she loves. Her poems are primarily concerned with her marriage love life and desire for intimacy. She writes about love, or rather, the failure of love or the absence of love with the possessiveness of a woman who can realize her being fully only through love. Her poems are full of the frustration of life e because of her failure. Thus, her strong desire to have an emotional union with a man, and at the end her total failure which brings deep frustration in her life - these are the feelings she wants to discuss through her poems. Some of her poems, especially, 'The Freaks', 'The sunshine Cat' and 'The Looking Glass' express these feelings.

1. 'The Freaks'

Her last two poems, in which we have discussed, the past days and present life are intermingled in each other, but in this poem, she boldly depicts her present married life, its pain, sorrow and her dissatisfaction as a wife. She gives the picture of the married life and confesses her painful condition, says that she just makes a show to seem to be happy. She complains against her husband who can love her only passionately and bodily, and who is unable to give her spiritual or emotional satisfaction.

The nature and the tone of the poem is confession in her frank admission and bold treatment of private life.

2. 'The Sun Shine Cat' :

It is also the poem describing the poet's depression and frustration coming out of the failure of love, Here, she talks about a woman which indirectly symbolizes her own condition.

The most painful condition of a woman is described here. The man - her husband whom she loved but who never loved her enough was a coward and selfish person. Disappointed with the husband, she started to have extra marital relations with other men, and her husband becomes a silent watcher of all these. But no one gave her the thing which she desired most - the true love. Each one used her, enjoyed her and then left her. They offered her mercy or sympathy or at the most kindness, but they said boldly: "I do not love, I can not love, it is not in my nature to love, but I can be kind to you..." But what she desired was not the kindness but love. She remained on her bed, softens by tears and created a wall of tears around herself. Every morning, her husband used to lock her in a room with books, where a streak of sunshine lying near the door - symbolized as the yellow cat - gave her company. But gradually the winter came and the streak of sun shine turned in to a 'hair thin line'. When the husband came, he noticed that she was turned cold, half-dead and of no use to any man.

The poem represents bitter sarcastic and painful tone. It is a tragic story of a woman's life, and here also her crave for love is shown. In other poems, her complaint is only against her husband, but here she complains against all the men who 'used' her. They all are too selfish who can give any woman only physical satisfaction and when their lust is satisfied, they forget her. They can offer her, just pity or

at the most kindness - but not love. 'Sun shine cat' is the symbol of the life spirit of the woman. She never can be satisfied by any one and emotionally and mentally she is broken as all the men who came in her contact, left her cruelly after satisfying themselves with her body. So her life spirit is lessening and with the coming of the winter, as the streak becomes hair thin, she is also gradually loosing her spirit and now turns in to a cold, half-dead woman. In the last line, her bitterness comes out most painfully. "now of no use at all to men All the men want her just physically, they love only her body, no one is able to see her soul, or love her spiritually or emotionally not even her husband. He also becomes the silent watcher, and so her strong hatred towards all them comes on the surface through this poem. For all the man, only her body was useful, important to satisfy their lust but now cold and half-dead, she becomes useless - a thing to be thrown away. Thus, the poem, in a bitter and severe sarcastic tone reveals woman's humiliation by men and the ill-treatment given to her by her husband. Though to show hatred towards men is not the chief aim of the poet, but she mainly wants to convey her craving for deeper, true love.

3. 'The Looking Glass'

Here, she creates an ideal picture of married life and shows a way to get happiness in the life. She gives an open description of sexual life bravely and boldly. But in fact, for the poet, sex is perhaps the medium to have a complete union with the man and the body is the language of expressing true feelings of love. She wants to reach to the highest peak of love - the true and spiritual love through the bodily union, and so she submits herself fully to him. She offers him her body, warm - feelings, the sweet smell of long hair and also her admiration for his perfect body - and everything which a husband can accept from the wife. Thus, she describes the way of getting happiness in married life and for that, the woman should submit herself fully to the man. But even after doing so much, if he leaves you, it becomes really difficult to pass the remaining life without him. Without him, your body becomes drab and destitute, eyes give up the search and your ears hear only his sound. That will be really a pitiful condition of a woman who has passed such a happy life. Thus, in the last line, her sorrow and pain comes out. Even after submitting yourself wholly - physically as well as spiritually - to the man, he will forget you. So, the same pessimistic and confessional tone is revealed at the end, which we find in almost all of her poems.

*** Her Attitude towards the Death**

From "The Invitation" we come to know about her attitude towards death. However, it also actually focuses her frustration of life coming out of dissatisfied desire of getting true love of someone, but in a different manner.

1. 'The Invitation'

"Life, Love and Death" is the immortal trio of poetry, and Kamala Das has discussed these three themes here in the same poem. But the main emphasize is on death. Death attracts her, but on the other hand, the life and love attracts her, so confusion, or a conflict between life and death - at the mental level of the poet - takes place, Life is an ever flowing stream which can not be defeated by death. Here, death is symbolized as the sea, and the dialogues between the poet and the sea take place. Because she is frustrated from life and now there is nothing in life except past memories, death attracts her towards him. She even goes to the sea, but during her long conference with death, the past happy memories of her loving life with her husband comes to her as the fish comes up for air. And finally the memories - the desire to live, wins; and death, even after providing so much attraction of peacefulness and quietness, fails. In life, she does not want any other except her husband, not even death. Thus, it shows her faithfulness towards the

husband as she decides that she wait for him and one day he will again come to her, and to destruct her once again. But death, being inevitable for a human being, she will have to submit him one day for that she says to her husband to forgive her.

So, from her this attitude towards death, she reveals herself as a courageous and bold woman. However, frustrated she may be, still she prefers to live and yet there is a last hope. She still wants to wait for the man, who may come again and may 'destruct' her again. Thus, her bitterness comes out for him, yet she loves him, and without his permission, does not want to submit herself to any one, even not to death. So after a long mental process, her confused mind finally decides to live and rejects death.

*** Style of Kamala Das :**

Kamala Das has her attitude and reactions all poetically perfect, but her handling of verse does not seem satisfactory. However, such prosaic style is popular now-a-days among the modern writers but for her case, we sometimes feel that prose would have been suited them more. In most of her poems, her handling of verse is surprisingly defective. So for most of her poems, we feel that the spirit of her poems would have been improved if she has taken care of craftsmanship and mechanization of the verse pattern.

*** Poetic Images:**

With the help of images, the poet successfully strengthens her ideas in her poems. Each image is enough powerful to strengthen the expression, and yet, one does not feel any burden of images in her poems. Most of the image used by Kamala Das are direct and sophisticated e.g. the image of the Grand mother's house or the cluster of images of the poor village people in "A Hot Noon in Malabar". In the same way, in "The Freaks" the image of empty cistern and coiling snakes, and the image of Sun Shine Yellow Cat, or the 'brooding dog' are also impressive.

*** Sincerity of Feelings and Expression in her Poems :**

Most of her poems are the bold and open confession of her life. She remains always very sincere in depicting her personal experience which should be a basic quality of a real poet. She has the capacity of ruthless self confession and self analysis, and at the same time her sincerity in the delineation of the experience of frustration in her personal life is very well balanced. Thus, we can see her sincerity of experience as well as expression in most of her poems and in all the poems we have discussed here. And that is why her poems are "confessional poems". Thus, her ability to remain honest throughout the poem, gives the poem a certain kind of force.

*** Conclusion :**

After reading these poems, we realize that through all the poems, she wants to express the same feelings of frustration; dissatisfaction and she craves for emotional love. She describes the same feelings and same desire in different manner, with the help of the different images. Through some description of sexual life in her poems, on the surface level she confused us to believe her a poet of sex, but actually she is not a poet of free love. Through these descriptions, she implies the disappointment of sexuality and her deep longing for the emotional union with her husband. She is a dissatisfied, frustrated woman who has got only passionate love, not only from her husband, but from all the men who came in contact to her, and she is a highly dissatisfied, disappointed and frustrated woman. Her deep sorrow and pain comes out from her poems. Thus, her poems are not the story of sex, or they are not situated in the act of sex, but they are related to the self and its varied emotions rising from the deep desire of intimacy and love of soul. So Kamala Das is essentially a poet of love and tenderness. She is aware of the world around her, and gives a living expression to modern Indian women's thoughts and feelings.

* ડો. કે.ડી બગડા

Arts [Gujarati]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 134 - 136
ISSN 2319 - 8168

કવિ સુન્દરમના સૉનેટોમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના

અર્વાચીન ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્યમાં વિવિધ પ્રકારનાં વિષયો નિરૂપાયા છે. તેમાં રાષ્ટ્ર ભાવના એક ખુબ જ મહત્વનો વિષય છે. પ્રાચીન કાળથી કોઈને કોઈ રીતે રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાની ભાવના, કદાચ જુદા જ સંદર્ભમાં નિરૂપાતી રહી છે.પ્રજા હિતને કવિ કોઈ પણ પ્રકારે લક્ષ તો હોય તો તેને રાષ્ટ્રીય ભાવનાનું પ્રગટીકરણ ગણવુ જોઈએ. એવા વિચારને લક્ષમાં રાખીએ તો અર્વાચીન કવિતાના પ્રારંભથી આજ સુધી અનેક કવિતાઓ રાષ્ટ્રીય ભાવનાને પ્રેરતુ પ્રદાન કર્યુ છે.ગાંધીયુગની પ્રજા જાગૃતિનુ મુખ્ય ક્ષેત્ર રાષ્ટ્ર સ્વાતંત્ર્યની અને રાષ્ટ્રના પુનરુત્થાનની પ્રવૃતિઓ છે. ઈ.સ. ૧૯૩૦ બાદ ગુજરાતી કવિતામાં જે ભારે જુવાળ આવ્યો, રાષ્ટ્રીય ચેતનાના મોજા ઉપર કવિઓ ઉચકાયા હતા. ભાવનાની આદર્શમયતાની એક રમઝટ જામી હતી. ગાંધી યુગે ચોતરફ નવીન કેડી કંડારી કૂચ કદમ કરી છે. શૌર્ય સ્વાર્પણ શહાદત જિંદાદિલી ઉદાત ભાવનાઓ ભવ્ય સમણાઓ અને સાંસ્કૃતિક પુનરુત્થાનના આકાશે પહોચવા મથતા જુવાળનો એક યુગ પૂર્ણ થયો.

ગાંધીયુગમાં રાષ્ટ્રીય ભાવનાના ઉદ્‌ગારો કાઢનારા કવિઓમાં સુન્દરમ્‌ એક વિશેષ પ્રતિભા છે. ગાંધીયુગના સાહિત્યના લક્ષણો એમના સર્જનમાં સાર્વત્રિકપણે આવિષ્કાર પામ્યા છે. ગાંધીજી મહર્ષિ અરવિંદ ઉપરાંત કાર્લ માર્કસને કારણે સામ્યવાદ તથા ફ્રોઈડને કારણે મનોવિજ્ઞાનનો પ્રભાવ સુન્દરમે ઝીલ્યો છે. તેમની પાસેથી ''કોયા ભગતની કડવી વાણી અને ગરીબોના ગીતો'' (૧૯૩૩) 'કાવ્યમંગલા' (૧૯૩૩), 'રંગ રંગ વાદળિયા' (૧૯૩૯), 'વસુધા' (૧૯૩૯), 'યાત્રા' (૧૯૫૧), 'વરદા' (૧૯૯૮,) 'ચક્રદૂત' (૧૯૯૯) નામક કાવ્યસંગ્રહો મળે છે. ગાંધીજીના વિચારોથી પ્રભાવિત થઈ તેમની ભાવનાને અનુરૂપ શરૂઆતમાં કાવ્યો મળે છે. ગાંધીયુગમાં જોવા મળતી ગરીબી શોષણ આઝાદીની લડત વગેરે તેમની કવિતામાં આવતા રહે છે. સુન્દરમે દેશ પ્રત્યે પ્રજાની લાગણી વ્યકત કરતાં પોતે દેશના સંતાન છીએ અને દેશ માટે કંઈ પણ કરવુ તે વાતની સ્પષ્ટતા 'સાફલ્યટાણું' સૉનેટમાં કરી છે. અહીં દેશ માટે શહીદ થવાની વાત કરવામાં આવી છે. ગાંધીજીએ બતાવેલા રસ્તે સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરવાની તમન્ના અનેક યુવાનોમાં જાગેલી. આત્મસમર્પણ કરવાની ભાવના પેદા થઈ હતી તેને કવિ અમુલ્ય લ્હાવો માને છે.આવો લ્હાવો વારંવાર આવતો નથી.પ્રાંરભે જ કવિ કહે છે કેઃ

'' વીણાંના ગાન થંભે નિજ નિજ વ્યવહારો તજી વિશ્વે દેખે,
સૂતેલા આજ જાગે,નયનથી.....
ધન,બલ,ગુણની સિધ્ધિથીયે મહાન
મોંઘેરા જીવનોથી,વિરલ યશભર્યા મૃત્યુંથી યે મહાન... ''(કાવ્યમંગલા.પૃ.૨૭)

અહી નવીન યુગના પરિવર્તનને આશ્ચર્યસહ જોતા માનવીઓની વાત કરવામાં આવી છે.લોકો પોતાના વ્યવહારો તજી વિશ્વ તરફ મીટ માંડે છે.અને સમય પણ કેવો આવે છે કે સૌ ચિંતન કરે છે કે આવું પરિવર્તન એકાએક આવ્યું કયાંથી ? જે કયારેય જોયું નહોતુ, તે આજે દેખાયું સૂતેલા જાગી જાય છે અને જે જોતા હતાં તે લોકો દોડવા લાગે છે અને દોડેલા યુધ્ધમાં ઝઝુમે છે.બધી બાજુએથી બધી જ જાતિના મનુષ્યો આ યુધ્ધમાં સામેલ થયા છે.એને માટે સર્વસ્વનો ત્યાગ,આત્મસમર્પણ કરવા તૈયાર રહે છે.

કવિએ માત્ર એક ચતુષ્કમાં કયા કયા પ્રકારના માનવીઓ બલિદાન આપવા દોડી આવતા હતા તેનું સરસ શબ્દચિત્ર આપ્યું છું. આબાલવૃધ્ધ એમાં જોડાયા છે. વ્હાલા કુસુમ સરખા નિર્દોષ બાળકો, અનેક મહેચ્છાઓ ધારણ કરેલા કૈંક જિંદગીમાં સિધ્ધઓ પામવાની મહેચ્છાવાળા પૈ પૈ કરતાં ઘણુ બધુ ભેગુ કરનાર સૌ ઘસી ઘસીને જનની ના આંચળે પોતાના પ્રાણો સમર્પણ કરવા આવે છે. આ પ્રસંગ કેવો ભવ્ય હતો આ એક સાફલ્યટાણું હતુ તે કહેતા કવિ કહે છે કે :–

''આવે આવે ફરી સૌ દિવસ રજની એ સૂર્ય એ ચંદ્ર ઉગે
આવે સંપત્તિ પાછી સુખમય સમયો આવતા જિંદગીઓ
આવે એકેક પાછી, મરણ પણ મળે કેટલા કીર્તિ મીઠાં
રે આ સાફલ્યટાણું યુગ યુગ પલટે તોય પાછુ ન આવે''
(પૃ.૨૮)

* શામળદાસ આર્ટ્સ કોલેજ, ભાવનગર યુનિવર્સીટી, ભાવનગર

રાત દિવસ તો ફરી વખત ઉગવાના છે અને આથમવાના છે. સૂર્ય ચંદ્રના પણ ગમન–આગમન ચાલ્યા કરવાનાં જિંદગી પણ એક જશે ને બીજી આવશે. મૃત્યુ પણ કીર્તિ અપાવે એવું આવી શકશે પણ યુગો વીત્યા બાદ આ કોઈક વાર આવું 'સાફલ્યટાણું' આવતું હોય છે. સુન્દરમ આઝાદી માટેના આ પ્રેરણાત્મક અવસરથી કેવા રંગાયા છે અને કેવો રોમાંચ અનુભવી રહયા છે. તેનું નિરૂપણ આ સૉનેટમાં થયું છે. ગાંધીજીએ અંગ્રેજો સામે સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ માટેનો સંગ્રામ આરંભ્યો હતો. સમગ્ર દેશનો ઉત્સાહ તેમણે સંચારિત કર્યો. આઝાદીનું પર્વ આવ્યું કવિએ આ પર્વને સાફલ્યટાણું કહીને તેનો મહિમા અહીં ગાયો છે.

'ત્રિમૂર્તિ' સૉનેટમાં ત્રણ મહામૂર્તિ અથવા ત્રણ અવતારો બુધ્ધ, ઈશુ અને ગાંધીજીની વાત છે. ગાંધીજીએ પ્રેમ અને કરૂણાનો મંત્ર આપ્યો તે પહેલા બુધ્ધમાં, પછી ઈશુ ધ્વારા અને છેલ્લે ગાંધીજીમાં પ્રગટ થયો. એટલે કવિએ ક્રમ બરાબર જાળવી રાખ્યો છે. ત્રણ મૂર્તિ આપણે ત્યાં પ્રગટી. કવિએ આ એક જ સૉનેટમાં ત્રણ સૉનેટ સાધ્યા છે પરંતુ તે ભાવનાના દોરે સંધાયા છે. આમ તો આ ત્રણેય સૉનેટ રાષ્ટ્રભકિત વિષયક તેમજ અધ્યાત્મ વિષયક સૉનેટ ગણી શકાય. ત્રણેય વિભૂતિના સમન્વય સાધતાં શાંતિ, પ્રેમ અને અહિંસાના સિધ્ધાંતો દુનિયાને ઉપકારક બની રહેશે એવો ઉમદા હેતુ કવિનો રહયો છે.

પ્રથમ સૉનેટમાં દુનિયા જયારે આધિ, વ્યાધિ અને મૃત્યુના ભયથી દુઃખી હતી ત્યારે આ જન્મ પ્રણયરસ દીક્ષા લીધેલ બુધ્ધે દુઃખી માનવને ગોદે લઈ હૃદયરસની હૂંફ આપી અને કહયું કે :–

"શાંતિ વ્હાલા, રુદન નહિ બુદ્ધિ દુઃખ તણી."

બુધ્ધ મનુષ્યને દિલાસો આપે છે અને કહે છે કે શાંતિ રાખો. જીવનમાં દુઃખ પડે તો એને મીટાવવા આંસૂ પૂરતા નથી. આંસુ કોઈ એની દવા નથી પણ સાવ અમસ્તા દિલાસાથી કશું વળતું નથી. બુધ્ધ દુઃખ મટાડવાની જડીબુટ્ટી શોધવા વન ઉપવનો ખૂંદી વળ્યા. કઠોર તપ કર્યુ. ગુરૂ સેવા કરી. બધું જ વ્યર્થ. અંતે પોતાના આત્માના સાગરના તળિયે ડૂબકી મારી ખૂબ મોટું કુરૂક્ષેત્ર હૃદયમાં જામ્યું.'કામ' નો પરાજય કરી પ્રેમ અને કરૂણાની દવા શોધીને પછી દુનિયાને પ્રબોધ કર્યો અને કરૂણાની ગંગા પૃથ્વી ઉપર વહાવી. કાવ્યના અંતે કવિ કહે છે.

"પ્રભો, તારા મંત્રો પ્રગટ બનતા જે યુગ યુગે,
અહિંસા કેરો આ પ્રથમ પ્રગટયો અંત જગતે."

જગતના દુઃખનું ઔષધ મળી ગયું હતું અને પછી ધૈર્યપૂર્વક તે સુખમંત્રો જગતને પ્રબોધ્યા. હિંસામાં જ રમમાણ રહેલા જગતને એનાંથી મુકત થવા સમજાવ્યું. કુટિલ વ્યવહારને બદલે સરળતા લાવ્યા. જગતને માટે જ બુધ્ધે પોતાના આત્માની કરૂણ ગંગા વહેતી કરેલી.

બુધ્ધ પછી 'ઈસુ' આવ્યા. જગત પરના પાપનો નાશ કરવા ઈશ્વર અવતાર લે છે. આ સમયે હિંસા, એ જ પાશવતા. ક્રૂરતા, દૂર્ભળોનો શિકાર શરૂ થયો હતો. બુધ્ધનો અહિંસાનો મંત્ર ભૂંસાઈ ગયો હતો અને જગતના સ્વાથે મહારૌદ્રરૂપ ધારણ કર્યુ હતું. એવા સમયે અમીકૂપી લઈને પ્રભુના બાળક સમા 'ઈશુ' પધાર્યા. દુઃખી દુનિયાને દિલાસો મળ્યો એમના પ્રેમ સંદેશથી જુલમ કરનારા ખળભળી ગયા. ઈશુની નમ્રતાથી ગર્વિષ્ઠો ઉભરાઈ ગયા. રાજવીઓ ચોંકી ઉઠયા. ઈશુ એમના ક્રોધાગ્નિમાં હોમાઈ ગયા. કવિ એમને અંજલિ આપતા કહે છે.

"ભભૂકયો ક્રોધાગ્નિ પ્રભુ વિમુખનો ઝાળઝળકી,
તહીં તે હોમાઈ જગત દુઃખનો હોમ કરિયો."

ઈશુનું બલિદાન નિરર્થક નહોતું. દુનિયામાં ફરી પ્રેમગંગા પ્રગટી. લોકોને ફરી ઉત્સાહ મળ્યો. જીવનમાં શ્રધ્ધા જાગી. જગતના તાપ શમ્યા અને શીતળતા પ્રગટી. ઈશુએ જે સંદેશ આપ્યો તેને જગત ઓળખી શકયું નહિ.

ગાંધી સૉનેટમાં કવિ એ બતાવવા માંગે છે કે ગાંધીજીમાં એવી શી વિશિષ્ટતા હતી. પૃથ્વી પર નવા જ બળનો ઉદય થયો હતો. ધરતીના સૌ રુદનરૂપે જાણે ગાંધીજીનો જન્મ થયો અને કરૂણાની ધારા ખડક–રણના કાતિલ પંથે વહેતી ચાલી. પથ વિકટ હોવા છતાંય એ પંથે એનું પ્રયાણ ચાલું રાખ્યું. બધી જ વેદના ગાંધીજી ધ્વારા પ્રગટ થઈ. ઈશુની જેમ જગતને ગાંધીજીએ પ્રેમનો મંત્ર શીખવ્યો. અને પાપીને નહિ પણ પાપને ધિક્કારવાનો સંદેશ આપ્યો. કવિ કહે છે કે :–

"હણોના પાપીને, દ્વિગુણ બનશે પાપ જગનાં
લડો પાપો સામે વિમળ દિલના ગુપ્ત બળથી."

આ દુનિયામાં પાપીઓ, હત્યારાઓ વધ્યા છે એને મારશો, હિંસા આદરશો તો એ પાપીઓ મરશે ખરા, પણ એની પાછળ એવા ને એવા જ કે એથીય વધુ શકિતશાળી પાપીઓ પેદા થશે એટલે એ સાચો માર્ગ નથી માટે ગાંધીજીએ પ્રેમ શાંતિ અને ક્ષમાનો સમન્વય સાધીને પાપીને હણવાની ના પાડી છે. એનાથી પાપ વધશે પરંતુ પાપી સામે અડગ દિલના ગુપ્તબળ થી લડો. પ્રભુને હૃદયમાં સ્થાપીને લડો. આમ ગાંધીજીએ અહિંસાનો એક વિશાળ અર્થમાં અને વિશાળ પાયા પર મૂકયો. કવિએ બુધ્ધ, ઈશુ અને ગાંધીજીના સિધ્ધાંતો આગળ ધરી બતાવ્યું છે કે અહિંસા, પ્રેમ અને ક્ષમા ધ્વારા દુનિયામાં કેવી સિધ્ધિ મેળવી શકાઈ છે તે આ સૉનેટમાં ફલિત થાય છે. જગતની ત્રણ વિભૂતિઓના જીવનની સમીક્ષા અહીં કરવામાં આવી છે.

રાષ્ટ્રભાવનાને વિશાળ અર્થમાં જોઈએ તો રાષ્ટ્ર પ્રત્યે પ્રેમ દાખવનાર વ્યકિતઓ સાથે રાષ્ટ્રમાં વસતી ગરીબ–પીડિત વ્યકિતઓ પ્રતિ પણ દૃષ્ટિપાત કરવો જરૂરી બની રહે છે. એક બાજુ ગાંધીજીની ભાવનાથી પ્રેરિત રાષ્ટ્રજુવાળ ઉઠયો હતો તો બીજી તરફ અસમાનતા કોકડું વાળી પડી હતી. એ તરફ કવિ સુન્દરમની દૃષ્ટિ વળેલી હતી. રાષ્ટ્રના સ્વાતંત્ર્ય માટેની ભાવના જીવન તરફ ગંભીરતાથી જોવાની વૃતિ સત્ય અને સાધન શુદ્ધિનો આગ્રહ આ સમયની કવિતામાં જોવા મળે છે.

'જવાન દિલ' સૉનેટમાં દાંડી કિનારે મીઠાના કાયદા ભંગ માટે થયેલા સત્યાગ્રહને જાણી લીધો છે. પૃથ્વી પર આવી અહિંસક કૂચ થયેલી જોઈ આશ્ચર્ય પામતા સમુદ્રને કવિએ કુશળતાથી નિરૂપ્યો છે.

''જવલંત દિલ જયોતિ, શુધ્ધ સધિરે, ભર્યા ગૌરવે
બઢો કદમ કૂચમાં, વિજય પાસ ઢૂંકે ખરે ''

આ જ યોધ્ધાઓ એવા છે જેના યુધ્ધથી જગતને ભય નહિ, પણ અભય જ મળે છે. અહીં ગાંધીજીના આદર્શનો પડઘો જોવા મળે છે. 'શહીદ બનવા' જેવા સૉનેટમાં કવિએ સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓનું દેશ પરત્વેનું ઉત્તરદાયિત્વ કેવું અને કેટલું છે તે વ્યકત કર્યુ છે. દેશની આઝાદી માટે ફના થઈ જનાર શહીદના જીવનનો અલ્પમાંથી બૃહદ થયેલો વિકાસ તેમજ જીવતા રહી વિજય મેળવવાની ને માણવાની ઝંખનાનો ત્યાગ એ સાચો ભવ્ય ત્યાગ છે. તેને કવિ આ સૉનેટમાં વ્યકત કરે છે. 'શહીદ બનવા' કાવ્યમાં કવિ કહે છે કે :–

''બધે વિકરાળ હતાશા ! અહ, શાંત હૈયા, તું કાં ?
તને ય પણ કોડ, મુકિતચરણે સુવાના હતા.
છલે છલછલે દરેક ઉર, કાં ન તું યે છલે ?
પુકાર : જય, શૌર્ય, ધર્ય, જપ દેશ આઝાદ હો ! ''

કવિને માતૃભૂમિનું મમત્વ છોડતું નથી એટલે કવિ વિશ્વ માનવી બનવાની દિશામાં ચોકકસ ધૈર્યવંત ડગ માંડી શકે છે. ગાંધીયુગના અન્ય કવિઓની જેમ સુન્દરમની કવિતા પણ જીવનની સમીક્ષા કરે છે. ગાંધીજીના મહાપ્રસ્થાનને કવિ એકાએક સફરે નીકળી ગયેલા યાત્રી તરીકે ઓળખાવી જગતમાં આંધી ફેલાવવા માટે ઠપકારે છે. તેમની દેશપ્રેમ વિષયક કવિતા કયારેક પ્રાંસગિક હોવા છતાં ચિરંજીવી બની શકી છે. દેશપ્રિતીના સૉનેટમાં દેશ પ્રત્યેના સમભાવની ઉષ્મા જળવાઈ રહે એવું કાવ્યચિત્રણ સુન્દરમે સિધ્ધ કરી બતાવ્યું છે.

* રમેશ પરમાર

Arts [Gujarati]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 137 - 139
ISSN 2319 - 8168

માનવઃ– વાસ્તવનો અને સાહિત્યનો

જગત અને જગતમાં વસતા માનવનો તાગ એક દષ્ટિપાતે લેવો એ લગભગ અશકય છે. કેમ કે માનવ એનો વિધ–વિધ આચાર–વિચાર એની જુદી–જુદી પ્રણાલિકાઓ એના હદયમાં ઉઠતા લાગણીઓના ઘોડાપૂર એના વાણી–વર્તન, સભ્યતા, સંસ્કૃતિ વગેરે વિવિધતાને લીધે એનો તાગ એક માણસ તરીકે હું મેળવવા જાઉં તો જાતે જ ફેરવાઈ જાઉં એવી સ્થિતિ છે. છતાં એને જીવાતા જીવનમાં અને સાહિત્યમાં વીતેલા યુગથી લઈ વર્તમાનકાળમાં, વૈચારિક સ્તરે અને કૃતિત્વ સ્તરે એ શુ ? અને કેવો છે ? તે જોવુ રસપ્રદ છે.

ગીતાકારે કહયુ છે ***मम वर्तमानु वर्तते मनुष्याः*** (જે મારા રસ્તે ચાલે તે માણસ) પણ આપણે સહુ રાહ ભટકયા છીએ. નથી સાચી દિશાની સૂજ અને નથી યોગ્ય ગતિની સમજ આ સંતુલા જાળવ્યા વિના જુઓ તો ખરા, આપણે કેવી પરિસ્થિતિ નિર્માણ કરી છે માણસ તો ઓળખાશે જ જો આપણે એણે નિર્મલ આધુનિક ભીષણ ચિત્ર જોઈશું તો આપણા જાણીતા કવિ ઉમાશંકર જોશી તેમના કાવ્ય સંગ્રહ' સપ્તપદી' માંના ચોથા પદમાં ' સ્વપ્નોને સળગવુ હોય તો' એ શીર્ષક હેઠળ આ ચિત્ર કે પછી માનવ સ્વભાવ રજૂ કરે છે. જુઓ..

' સ્વપ્નોને સળગવું હોય તો બધીય સગવડ છે. બજારના કોલાહલના કાષ્ઠ અને મીઢા મૌનનો તણખો ભડ–ભડ બળે સ્વપ્નાં. ઘુમાય વાયુ મંડળને આંખો ચોળે ભલા લોકો. ઓળા એના પથરાય ઈતિહાસ પોથીઓ પર એક–સદીમાં, અર્ધીસદીમાં બે વિશ્વયુધ્ધ સરવૈયામાં નકરું વકરેલું નિર્માનુષીકરણ...સુજનતાની સેર, પ્રેમની સરવાણી સહાસણી રહે દ્વેષ જવાલાઓ વચ્ચે"

ભર સમૂદ્રે તુટેલ જહજના લોકો કંઈક આધાર માટે પાણીમાં કેવા વલખા મારે છે તેમ રઘવાયો થયેલો માનવ આમથી તેમ આઠા ફેરા લગાવી રહયો છે. શું કરવું છે ? કયાં પહોચવું છે ? હું કોણ ? અને મારું કોણ ? જેવા અનેક પ્રશ્નાર્થે વચ્ચે જીવતો માણસ પોતાની ભાષાથી સેતુ સાધવા જાય છે પણ પ્રયત્ન વ્યર્થ નીવડે છે. કેમ કે એની ભાષા પણ સામર્થ્યહીન થઈ પડી છે. શબ્દોનો સહિયારો અર્થ મેળવવો મુશ્કેલ થઈ પડયો છે. મને જે અભિપ્રેત હોય એ જ અર્થ સામેની વ્યકિત મેળવે એ સ્થિતિ હવે મુશ્કેલ છે. પણ તોયે રોજે રોજનો આટલો બધો વ્યવહાર ચાલે છે. તે સંદર્ભે ઈતિહાસ ' લેડી ક્રોમ ધ સી ' નો આ સંવાદ જોવા જેવો છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ૩૨ માં અધિવેશન વખતે પ્રમુખશ્રી યશવંતભાઈ જોશીએ એનો સરસ ભાવાનુવાદ આ પ્રમાણે મુકયો છે.

નાયિકા એલિડ પોતાનો લગ્નપૂર્વેનો મિત્ર આર્નહોમ મળવા આવ્યો છે તેને પોતાને સૂઝેલો જીવન મર્મ સમજાવતા કહે છે– " ઉત્ક્રાંતિ કાળમાં માનવજાત માટે જલચર થવું કે સ્થલચર થવું તેની પસંદગી કરવાની વેળા આવી ત્યારે મનુષ્યે ભુલથી સ્થલચર થવાનું પસંદ કર્યુ, અને હવે પાછા જવાનો રસ્તો બંધ થઈ ગયો છે ત્યારે , ભુલ સુધારવાનું અશકય બન્યુ છે ત્યારે પોતાના મનસ્તાપનો બોજો ઉચકીને માણસ ફરે છે.ત્યારે આર્મ હોમ કહે છે કે લોકો પોત પોતાની ઘટમાળમાં વ્યસ્ત છે મોજથી હરે–ફરે છે અને તમે કહો છો તેવો મનસ્તાપ ઉચકીને ફરતા હોય તેવું તો કંઈ લાગતું નથી તે સમયે એલિડા અને આટલું જ કહે છે , ' તમે વ્યવહારુ માણસ છો, તમને એ નહી સમજાય ' "

માણસ પોતે ફેકિસબલ છે. એને બધું સહી જાય છે. ફેકટરીમાં કામ કરતો માણસ ચોવીસે કલાક ગેસ ખાયને પણ તંદુરસ્ત જીવન જીવે છે. એ ૪૫ ડિગ્રી તાપમાનમાં પણ રહે છે અને ઝીરો ડિગ્રીથી નીચેના તાપમાન પણ જીવે છે.હોય રાજાશાહી, લોકશાહી કે પછી નાઝીવાદ કે સામ્યવાદ, સોળમી સદી કે બાવીસમી સદી એ વ્યવહારુ થઈને જીવી જશે.

બાઈબલમાં કહેવાયુ છે તે મુજબ ઈશ્વરે માનવને ધરતી પર સંતતિ પેદા કરવા અને વંશવેલો વધારવા મોકલ્યો. પણ માણસ તેટલાથી ન અટકતા એણે એ પશુવત કાર્યથી ઉપર ઉઠી સામાજિક આર્થિક સ્તરે નહી પણ નૈતિક સ્તરે. મૂલ્યનિષ્ઠ સ્તરે. આ મૂલ્યનિષ્ઠતા કે નૈતિક ઉર્ધ્વારોહણ એ કાંઈ પૈસાપાત્ર થવાથી કે પાંચ માણસમાં પૂછાવાથી–પૂજાવાથી નથી મળતા. જો એવું જ હોત તો રાજા દુર્યોધન ને દુઃસાસન કે મહમુદ ગઝનવી કે ઝાર નિકોલસ કે પછી હિટલર વગેરે ઉત્કૃષ્ટ માનવ લેખાયા હોત, પણ એવું નથી. માનવ થવા કોઈ ચોકકસ કાળ, વય, સ્થળ કે ચોકકું તૈયાર નથી. વાલ્મિકી વ્યાસ કે શેકસપીયરે પણ અસદની ઝાંખી કરાવી હતી, આપણે મંથરાને પણ જાણી છે

* એસ.જી. પટેલ આર્ટસ એન્ડ પી.કે. દેસાઈ કોમર્સ કોલેજ, નિઝર

અને શકુનીને પણ જાણ્યો છે, કે પછી રાવણને પણ જોયો છે. છતાં ત્યાં જ મર્યાદા પુરુષોતમ રામ કે સત્યનિષ્ઠ યુધિષ્ટિર ને પણ છે. શેકસપીયરેતો આ માનવના ગુણગાન ગાતા હેમ્લેટ પાસે બોલાવડાવ્યું છે... " કેવી અનોખી સરજત છે માનવી ! કેવી અભિજાત વિવેકબુધ્ધિ ! કેવી અનન્ત એની માનસિક શકિતઓ ! એની આકૃતિ અને હલન–ચલનમાં કેવો સુઘટિત ને નયનાભિરામ ! ક્રિયામાં કેવો દેવદુત જેવો ! ને સમજણમાં કેવો દેવ જેવો ! સૃષ્ટિના સૌન્દર્યનો સાર ! સચેતન પ્રાણીઓનો શિરમોડ ! " આવા સર્વ પ્રાણીઓનો શિરમોડ માનવી આજે એકવીસમી સદી માંતો મરણના કારખાના ઉભા કરતો, અણુ કિત રૂપી વિસ્ફોટક–જવાળામુખી પર બિરાજેલો, કુટુંબ, સમાજ અને સ્વયંથી છેડાયેલો માનવીની ભયાવાહતાએ માનવને જ જોરદાર અજગર ભરડો લીધો છે. આવા સંદર્ભે માણસ ' કેટલું જીવ્યો' એના કરતાં ' કેવું જીવ્યો' એ વધારે મહત્વનું થઈ પડે છે. એના માટે મોટા નામે કે સર્વ કાળે કે સ્થળે પૂજાવાની કે પૂછવાની પણ જરૂર નથી. માનવ માત્ર સામાન્ય જિંગદી જીવતા–જીવતા ઉચ્ચ માર્ગો વળી શકે છે. તેથી મોટા નામો કે ધામોમાં કરાતી માનવની શોધ નિરર્થક પણ નીવડે આ સંદર્ભે ઈસુનો નવો અવતાર મનાતા જિદુ કૃષ્ણમૂર્તિએ હેમ્પશાયરના વુકસવર્ડ પાર્કમાં આપેલા પ્રવચનનો અંશ ઘણુ બધુ કહી જાય છે. એઓ કહે છે.– " નથી હું ઈશ્વરનો અવતાર કે નથી કોઈ પયગંબર. નથી દેવદુત કે નથી કોઈ વિચિત્ર વ્યકિત. હું ચમત્કાર કરીશ એવી કોઈ આાશા ન રાખે તમારા બાધાી જેવો જ હું એક સામાન્ય માનવી છું. હું માનું છું કે વ્યકિત પોતે જ પોતાનો મસીહા કે ઉધ્ધારક બની શકે છે, આ જગતમાં કોઈ ઉચાંઈએ પહોચે છે તો તે પોતાના પ્રયાસથી જ પહોચે છે... તમારા સિવાય બીજું કોઈ તમારો ઉધ્ધારક થવા સમર્થ નથી."

અનાદીકાળથી માનવી પોતે અનેક ઈચ્છાઓ જેવી કે અમરત્વની ઈચ્છા, જ્ઞાનની ઈચ્છા, શકિતની ઈચ્છા, આનંદની ઈચ્છા, પ્રેમની ઈચ્છા વગેરે લઈને જીવતો આવ્યો છે. જોકે આ બધીજ ઈચ્છાઓને એક જ ઈચ્છામાં મુકી શકાય તેમ છે અને તે છે સચ્ચિદાનંદની ઝંખના, સચ્ચિદાનંદ એટલે પરમાત્માં આપણે પરિધ પર ઉભા છીએ અને કેન્દ્રપર પહોચવું તે જ આપણી અધ્યાત્માયાત્રા છે. આ કેન્દ્ર અટલે પરમાત્માં–માનવી પોતે પણ આ કેન્દ્ર સમાન સગુણ અને નિર્ગુણ એમ વિધિ પાસા ધરાવે છે એ પોતે ઐશ્વરીય ચંચળતાથી યુકત અને તેનાથીય ચડિયાતો જડ રૂપ પણ છે. એ સોળે કળાયુકત તો કળા રહિત પણ ખરો. ગટૂરિયા ચાદરરૂપ બ્રહમાણની માફક–માનવ પણ ગદૂરિયો છે. જે ઓને જાણશે તે જાણશે બાકી માનવીય રૂપ ધરીન. આવો, જીવો અને ચાલ્યા જાઓ અને એ માનવી પોતાના જ પંડને ન ઓળખી શકે એમ પણ બને. જગતના સર્વ સદ–અસદ ગુણો સંગ્રહીને બેઠેલો આ માનવી ઉપર ઉપરથી લાગે તો છે. બહુ સુખી, એણે મેળવેલી એ ભૌતિક સુખ સુવિદ્યાઓ, ચંદ્ર તરફની એની એ દોટ, આવી દોટમાં ને દોટમાં એ ભૂલ્યો છે સ્વયંને પોતાના બંુને અને તેથી જ તો જર્મન કવિ રિલ્કે એ કહેવું પડયુ છે–" I am like a half burnt house "(હું તો અર્ધદગ્ધ ઘર જેવો છુ.) તો બીજી તરફ કાર્લાઈલ જેવા મહાન વિચારક એમ કહે છે કે, Ì We are the mircle of miracles the great inscrutable my stage of god ´ (આપણે ચમત્કારોનો પણ ચમત્કાર છીએ, આપણે ઈશ્વરનું મોટામાં મોટુ ગૂઢ રહસ્ય છીએ !) માનવ વિપુલ શકયતાઓથી ભરેલો છે. કોઈ માનવી માટે કશો પણ અંદાજ લગાવવો મુશ્કેલ છે. એની બુધ્ધિ શકિત વિચાર શકિત તો વળી અમાપ છે. બાળ પણમાં ઠોઠ જણાતો બાળક મોટો થઈ સાપેક્ષવાદનો સિધ્ધાંત પણ સ્થાપે કે કાલ માર્કસ જેવા વિચારક પોતાના વિચારો દ્વારા રશિયન ક્રાતિ જેવી ક્રાંતિ પણ આપણી શકે. મહાત્માંગાંધીએ પોતાના મનની શકિતથી–સંકલ્પ શકિતથી એક રાષ્ટ્રને ગુલામીમાંથી મુકિત અપાવી આપણે જેને સારો કહીએ છીએ તે પણ એજ છે. અને ખરાખ માનવએ છીએ તે પણ એ જ છે. એ તો જમાને–જમાને, ભિન્ન–ભિન્ન પરિસ્થિતિએ આપણને વ્યવહારમાં કે સાહિત્યમાં પણ ભિન્ન ભાસે. માનવ સ્વરૂપના આ જુજવા સ્વરૂપોમાં એકત્વનો તાર સાંધતા ગુરૂ ગોવિંદસિંહ ગાય છે.–" કોણ થયો મૂડિયો સન્યાસીઃ કોણ યોગી થયો કોણ બ્રહમચારી કોણ યતિ બનીને રહયો ? હિન્દુ તુરકઃ કોઈ છે ઈમામ સાફી માણસની જાત સર્વ એક છે પ્રમાણી લો કરતા કરીમ એ જ સજક રહીમ એ જ બીજો ન ભેદ કોઈઃ ભૂલ ભ્રમ માનવો" અને ખરેખર આ એકત્વ તે માનવની પોતાની જાતના વિધિ સ્વરૂપો પ્રત્યેનું તો ખરું જ પણ સાચું જોતા તે સ્વનું સર્વસ્વ સાથેનું પણ ખરુ નહી તો દુનિયાની તાસીર કંઈક અલગ જ હોત. આમ આદમીથી લઈને મહાન માનવો સુધી દરેકનો સ્વ સર્વસ્વ એટલે કે પેલા પરમતત્વ સાથે જોડાયેલો જ છે. એ માનવી પછી ૪૬૩૫ જેટલા સમુદાયોમાં વહેચાયેલો ભારતીય હોય છે કે પશ્ચિમી સમાજનો હોય આ સત્યનો પુનુરુચ્ચાર કરતા શ્રી અરવિંદ ૧૯૪૯ ની પંદરમી ઓગસ્ટે કહે છે. " પૂર્વને પશ્ચિમમાં માનવ સ્વભાવ એક જ છે, માનવ કિસ્મત એક જ પ્રકારનું છે, મહાન, સંપૂર્ણની પ્રાપ્ત કરવાની મહત્વકાંક્ષાઓ પણ એક જ છે. " આપણે ત્યાં તો સર્વે ઉપનિષદોનાં સાર પણ એક જ છે. 'તત્વમસિ', ' તે તુંજ છે' અખિલ બ્રહમાંડના રહસ્યોને પોતાનામાં સમાવીને બેઠેલો એ માનવી જાણીતો છતાં અજાણીયો છે જેમ હરીના રૂપ છે હજાર તેમ માનવ સ્વરૂપના હજાર પાસા છેઅ જેટલો એ નિઃસ્વાર્થ છે તેટલો જ એ સ્વાર્થી પણ છે. સાહિત્યકાર એને જે પાસાથી જોશે તે પાસુ સાહિત્યમાં ચમકાવી શકશે અને તેથી જ તો વિશ્વ સાહિત્યમાં આ માનવી કાળાનુક્રમે ઈશ્વર કેન્દ્રિ, સમાજ કેન્દ્રિ કે પછી સ્વકેન્દ્રિ રૂપે આલેખાતો આવ્યો છે.

માનવ આ જગતનું આકર્ષણનું કેન્દ્ર, જાણે બ્રશમાંડનું નાભી બીંદુ તેથી હિન્દી કવિ સુમિત્રાનંદન યંત માનવ પર શ્રધ્ધા સુમન પધરાવતા કહે છે– ***मानव ! तुम सबसे सुंदरतम ।***

સુખ એ માનવજીવનનું પહેલુ ટાર્ગેટ છે, પણ તે દરેકના નસીબમાં નથી ભવગાન મનુએ કેવો માણસ આ લોકમાં સુખી ન થાય તે વિશે 'મનસ્મૃતિ' માં કહયુ છે.

''अधार्मिको नरो यो हि यस्य चापयनृतम् धनम् ।
हिंसारतश्च यो नित्यं नैहासौ सुखमेधते ॥''

(જે માણસ અર્ધામિક હોય, જેનું ધન જુઠાણાનું હોય અને જે નિત્ય હિંસામાંજ ત્તપર રહેતો હોય તે આ લોકમાં સુખ પામતો નથી) વાસ્તવમાં મનુષ્ય જે એનું સરેરાશ આયુષ્ય ભોગવે છે, અને જે પ્રવૃતિઓ કરે છે. તેમાંની મોટાભાગની નિરર્થક હોય છે. એ નિરર્થક પ્રવૃતિ કરતા માણસ વિશે અખો કહે છે.

'' એ તો હેતુ વિના પ્રવૃત્ય બહુ વધે'
જયમ હુંસે કુબુધ્ધિ બેસે ગધે'

અનાસકત માણસ ! આજના યુગમાં ? અશકય વાત.

આખે આખો માનવ આલમ આસકત. પંચેન્દ્રિયો અને એના સુખોમાં એને આસકિત છે જ્ઞાનની, એને આસકિત છે સત્યની, જે મેળવવમાં જ એ એની જિંદગી ખર્ચતો ચાલ્યો છે. કંઈ કેટલાયે વૈજ્ઞાનિકો, રાજવીરો ને ધર્મગુરુઓ પયગંબરો ને પાદરીઓ કે સામાન્ય માનવો એ સત્યના ચીલે ચાલતા, જ્ઞાનના માર્ગે આગળ વધતા ન્યોછાવર થતા

ગયા છે. એ જ એનો નિત્ય ક્રમ છે. અને એજ તો માનવ છે, વાસ્તવનો કે સાહિત્યનો.

संदर्भ सूचि

⇨ 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'–૩૨ મું અધિવેશન શ્રી યશવંતભાઈ શુકલના પ્રમુખીય પ્રવચનમાંથી, પૃષ્ઠ:–૭

⇨ એજન–પૃષ્ઠ: ૧૪,૧૫

⇨ 'હેમ્લેટ'– શેકસપીયર, પૃષ્ઠ:૪૩

⇨ 'અપને હાથ સંવારિયે'– દેવેશ મહેતા નવભારત સાહિત્ય મંદિર, પૃષ્ઠ: ૧૦૮

⇨ 'વિશ્વની અસ્મિતા' –પૃષ્ઠ:૧૨૫૯

⇨ એજન–પૃષ્ઠ:– ૧૨૨૬

⇨ 'અખાની કાવ્યકૃતિઓ' –ખંડ –૧ . ડૉ. શિવલાલ જેસલપૂરા ગૂર્જર સાહિત્ય ભવન, પ્રથમ આવૃતિ, પૃષ્ઠ:–૩૪.

* Sm. {Jare d{b`V

Arts [Hindi]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 140 - 141
ISSN 2319 - 8168

gm{hË` Ama àgma _mÜ`_

gm{hË` Ama g_mO H$m AÝjmÝ` g~Y h m gm{hË` H$m g_mO H$m XnU H$hm J`m h, Vm àgma _mÜ`_ H$m h_ {dœ H$m XnU H$h gH$V h Š`m{H$ àgma _mÜ`_m Z na {dœ H$m EH$ Jm_ ~Zm {X`m h m Bg Ð{ï> g dV_mZ g_`_ gm{hË` Ama àgma _mÜ`_m H$m _hËd ~T> J`m h m BZ àgma _mÜ`_m Z g_mO, amO{ZVr, ì`mnma, {ejm, gm{hË`, {M{H$Ëgm, H${f, dm{UÁ`, _ZmaOZ Am{X H$m Xa VH$ àdm{dV {H$`m h m àgma _mÜ`_m g h_ {dœ H$ {H$gr ^r H$mZ _ {ñWV ì`{º$ g nb _ gnH$ ñWm{nV H$a kmZ H$m AOZ Ama AmXmZ•àXmZ H$a gH$V h m Bg gX^ _ {abm`g H$nZr H$m `h ñbmJZ ""H$a bm X{Z`m _Çr _'' gmWH$ àVrV hmVm h m _mZH$ {hÝXr H$me H$ AZgma {H$gr ^mfm H$ CZ g^r JWm, b I m Am{X H$m g_h, {Og_ ñWm`r CÀM Ama JT> {df`m H$m gXa én g ì`d{ñWV {ddMZ hAm hm m Bg AJOr _ {bQ>Ma H$hm OmVm h m XrK g_` VH$ \$b ahZ H$r AdñWm H$ JU H$m àgma H$hm OmVm h m dh gr_m Ohm VH$ H$mB MrO nhMVr hm m AJOr _ Bg H$å`{ZH$eZ H$hm OmVm h m BgH$ AmYma na OZgnH$ eãX ~Zm h m à_I àgma (gMma) _mÜ`_ àgma _mÜ`_ H$ à_I VrZ ^X _mZ JE h

1. AVd`{º$H$ EH$ ì`{º$ H$m Xga ì`{º$ g {dMmam, _Vm Ama ^mdZmAm H$ AmXmZ•àXmZ H$m AVd`{º$H$ àgma _mÜ`_ H$hm OmVm h m

2. g_h gMma : O~ EH$ ì`{º$ H$m Xm `m Xm g A{YH$ ì`{º$`m g dmX•{ddmX {dMma•{d_e, BQ>aì` Am{X H$m g_h gMma _mÜ`_ H$hm OmVm h m

gMmaH$m{V H$m Am_ bmJm VH$ nhMmZ _ OZgMma _mÜ`_m H$r _hËdnU ^{_H$m ahr h m {ZåZ{b{IV à_I gMma _mÜ`_m H$ Ûmam {hÝXr gm{hË` H$m {dH$mg hAm h nÌH$m{aVm Ama {hÝXr gm{hË` H$m g~Y H$m\$r Y{Zï> ahm hm m nÌH$ma ~hV hX VH$ EH$ gm{hË`H$ma hmVm h Ama àË`H$ gm{hË`H$ma H$m\$r Xa VH$ nÌH$ma hmVm h AmY{ZH$ {hÝXr JÚ H$ {Z_mU H$m Am{YH$me I` {hÝXr H$ VËH$mbrZ nÌH$mam H$m àmá h, {OÝhmZ nÌH$m{aVm H$ ghma {hÝXr ^mfm H$m EH$ ì`dñWm Xr VWm gñH$ma àXmZ {H$`m ^maVÝXnd {hÝXr nÌH$m{aVm H$m Ir JUe hm MH$m Wm m 1826 B. _ n. `Jb{H$ema eŠb H$ gnmXZ _ {hÝXr àW_ gmám{hH$ CXV_mVS> àH$m{eV hAm m ~mX _ ~JXV àH$m{eV hAm m {H$ÝV ^maVÝX H$ H${ddMZgYm Z {hÝXr nÌH$m{aVm H$ {bE Z` `J H$m àma^ {H$`m m BgH$ Abmdm ^maVÝX H$ gnmXZ _ {haüÐ _J{OZ, h{aüÐ M{ÐH$m VWm ~mbm~m{YZr _m{gH$ n{ÌH$mE àH$m{eV hB m ^maVÝX `J _ ~mbH$îU ^Å> Z {hÝXr àXrn H$m, bmbm grVmam_ Z ^maV~Y {_IOr Z ~m÷U H$m à_KZ Z AmZX H$mX{å~Zr H$m gnmXZ {H$`m m Bg `J H$r BZ n{ÌH$mAm _ {hÝXr gm{hË` H$r H${dVmE, ZmQ>H$, g_mbmMZmE, B{Vhmg, H$bm A{X g g~{YV aMZmE àH$m{eV hmVr ahr m ^maVÝX Or g_mMma nÌm H$ _hËd H$m AÀNr Vah OmV W m AV: CÝhmZ nÌH$m{aVm H$r Ztd ÐT> H$aZ VWm CgH$r nanam H$m ghr {Xem _ {dH${gV H$aZ H$ {bE _hËdnU H$m` {H$`m m {ÛdXr `J _ ñd` {ÛdXr Or Z 1903 B. _ gañdVr H$m gnmXZ ^ma g^mbm Ama Bg EH$ Cƒ H$m{Q> H$r gm{h{Ë`H$ n{ÌH$m ~Zm`m m Bg `J _ XdH$rZXZ I Ìr Z gXeZ _mYdàgmX Z g_mbmMH$ Jbar Or Z BX {VbH$ Z {hÝXr H$gar H$m gnmXZ H$m` {H$`m m {hÝXr JÚ H$r {d{dY e{b`m Ed {dYmAm H$ {dH$mg _ AmbmÀ` `J H$r n{ÌH$mAm H$m ñWm`r `mJXmZ h m Bg IUr _ gañdVr AÝ`V_ Wr m

{ÛdXr `J H$ ~mX ñdmVÍ`mVa H$mb _ AZH$ gm{h{Ë`H$ H$mb _ AZH$ gm{hË`H$ nÌ-n{ÌH$mE àH$m{eV hB {OZ_ à_I ` h ^V ñdXe {hÝXr nM (CJ) OZ_mZm, _`mXm, hg, OmJaU, (à_MX), ~mbgH$m, gañdVr (H$m_Vmàgm Jé), gm{hË` gXe (Jbm~am`), ZmJar àMm{aUr (JmareH$a AmPm), {demb ^maV (~ZmagrXmg), {XZ_mZ, Zd^maV QmBåg (AO`), gm{aH$m (H$_bœa), Y_`J (Y_dra ^maVr, H$mX{å~Zr, X{ZH$ {hÝXñVmZ (_Umb nmS>) Am{X m à_MX Jmñdm_r H$ eãXm H$h Vm nÌH$m{aVm Ama gm{hË` H$ naña g~Ym H$ H$maU hr

h_ar ^fm {dH${gV hB h m Bg Ð{ï› g Z Vm gm{hË` H$m ^bm`m Om gH$Vm h Ama Z nÌH$m{aVm H$m m Bg àH$ma h_ H$h gH$V h {H$ {hÝXr n{ÌH$mAm H$ _mÜ`_ g {hÝXr ^mfm Ama gm{hË` H$m CËH$ï› {dH$mg hAm h Ama AmO ^r hm ahm h a{S›`m àgma _mÜ`_ H$m EH$ ~hV hr e{º$embr Ed à^mdembr _mÜ`_ h m 1927 B. _ ^maV _ a{S›`m àgmaU H$r eéAmV hB m AmbB{S›`m aSr`m ~mX _ {d{dY ^maVr AmH$medmUr Am{X Zm_ g BZ_ H$m`H$_ àgm{aV hmV ah m a{S›`m ZmQ›H$, a{S›`m {\$Ma, H$ Ûmam {hÝXr gm{hË` H$ AZH$ ZmQ›H$, CnÝ`mg, H$hmZr Am{X H$m àgmaU hmVm h m a{S›`m ^Q› dmVm Ama a{S›`m BQ›aì`H$ Ûmam {hÝXr H$ {dÛmZ gm{hË`•H$mam H$m dmVmbmn àgm{aV {H$`m OmVm ahm h m AmY{ZH$ `J _ a{S›`m, _J{OZ H$ Ûmam g_gm_{`H$ {df`m, Ibñdmñï`, gñH$V, gm{hË` Og H$m`H$_m H$m àgmaU hmVm h m dV_mZ g_`_ a{S›`m H$ A{YH$me H$m`H$_ {hÝXr äfm _ àgm{aV hmV h Ama Bg Ð{ï› g {hÝXr H$ NmÌm H$ {bE amOJma H$ AZH$ Ûma Ib J`h m AmO a{S›`m OmH$r H$m ~mb~mbm h m Bg H$ AmYma na a{S›`m Zm_H$ EH$ {hÝXr {\$ë_ ^r ~Zr Wr m ^maV _ \$b OZgMma H$r VH$ZrH$r N{d H$m àma^ {\$ë_m Z eé {H$`m m 1913 B. _ XmXm gmh~ \$mbH$ {Z{_V amOm h{aüÐ {hÝXr H$r nhbr {\$ë_ Wr m XmXm gmh~ ^maVr` {\$ë_m H$ {nVm_h _mZ OmV h m 1931 B. _ AmXe BamZr {Z{_V Amb_Ama (àW_ dmH$) {\$ë_ ~Zr m V~ g bH$a AmO VH$ {hÝXr {\$ë_ (~mbrdS›) Z {ZaVa {dH$mg {H$`m hm ^m{fH$ _mÜ`_ H$ én _ {hÝXr {\$ë_m Z {hÝXr H$ àgma•àMma _ _hËdnU `mJXmZ {X`m h m OZgMma H$ _mÜ`__ én _ {\$ë_ Xe•{dXe _ {hÝXr H$r gd{hH$m ~Zr h m BZ_ {hÝXr H$r ~XbVr hB N{d`m XñVmdO H$r Vah ga{ j V h m {hÝXr H$ à{gÕ CnÝ`mgm Ama H$hm{Z`m na AmYm{aV {hÝXr _ CËH$ï› {\$ë_ ~Zr h, Om OZ_mZg _ AmO ^r bmH$s{à` h m BZ_ J~Z, JmXmZ, {MÌb I m, Vrgar H$g_, eH$Vbm, _bJ AmO_ Am{X _hËdnU h m `h gd {d{XV h {H$ gm_m{OH$ H$ar{V`m Ama é{T›`m H$m VmS›Z _ {\$ë_mZ AnZr Ah_ ^{_H$m AXm H$r h m {defH$ma Zmar dJ _ gm_m{OH$ MVZm OJmZ VWm CÝh g_O H$ Cn`mJr AH$ H$ én _ AmJ bmZ _ BZH$ `mJXmZ H$m ^bm`m Zht Om gH$Vm m dV_mZ g_`_ {hÝXr {\$ë_m _ nQ›H$WmbIZ, gdmX bIZ Ama JrV bIZ H$ j Ì _ amOJma H$ CÎm_ Adga CËnÞ hE h m {hÝXr _ Bg XaXeZ H$hm OmVm h m `h Xm AbJ•AbJ ^mfmAm g ~Zm eãX h JrH$ Q›br Ama {b{Q›Z {dOZ eãX H$ _b g Xar XIZm `m XaXeZ m ^maV _ BgH$m àma^ 1959 B. _ hAm m Q›br{dOZ AmO H$ `J _ gMZm, {ejm Ed _ZmaOZ H$m _»` ~Z J`m h m AmO H$~b Ed àm`dQ› Q›r.dr. ZQ›dH$ H$m ì`mn BVZm ~T› J`m h {H$ Bg_ amJma H$r g^mdZmE H$m\$r ~T› JB h m XaXeZ Ed H$~b Q›r.dr. na {hÝXr H$ AZH$ bH$bm H$r aMZmE Yma md{hH$ én g àgm{aV hB Ama Ama AmO ^r hm ahr h m BZ_ à_I ` h H$ŠH$mOr H$s{hZ, h_bmJ, MÐH$mVm, _JZ`Zr, V_g, nÏdramO MmhmZ, Pmgr H$r amZr, Vhara (à_MX Or H$r aMZmAm na AmYm{aV) bmnVm JO Am{X {hÝXr _ Bg gJUH$, eãXggmYZ, dS›àmgga Am{X H$hm OmVm h m dV_mZ `J H$m H$åß`Q›a H$m `J H$hm OmVm h m ^maVa _ g~ g nhbm H$åß`Q›a 1955 B. _ H$bH$Îmm _ Am`m Ama àW_ ^maVr` H$åß`Q›a H$m {S›OmBZ 1964 B. _ AmB.Eg.AmB. HbHÎmm Ama OmXdna `{Zd{gQ›r Z V`ma {H$`m Wm m gMma H$r AË`mY{ZH$ àUmbr H$åß`Q›a VWm Cgg OSr {d{^Þ VH$ZrH$r àUm{bH$m B._b, nOa, BQ›aZQ› Am{XZ gMma g{dYmAm H$m {Og Vrd J{V g {dH$mg {H$`m h, ñdm^m{dH$ én g CgH$m ì`mnH$ à^md _mZd g_mO na nS› ahm h m H$åß`Q›a H$ g_mO na nS›Z dmbm à^md H$m BQ›aZQ› Z J{V àXmZ H$r h m BQ›aZQ› EH$ bmB~ar H$ g_mZ h, {Og_ Eg g^r {df`m H$ ~ma _ gMZm CnbãY ahVr h, {OZH$r Amn H$ënZm Zht H$a gH$V h m dmñVd _ Ka _ ahV hE `{X Amn BQ›aZQ› H$ gmW OS› hE h Vm `h AmnH$m g_MmanÌ, n{dH$mE, ej {UH$ bI, gaH$ma XñVmdO, Q›br{dOZ H$ H$m`H$_m H$r à{V{b{n, à{gÕ ^mfU, ZmH$s{a`m H$ g~{YV gMZmE VWm Ama ^r ~hV H$N› Ka ~R› XIZ H$r g{dYm àXmZ H$aVm h m AmO BQ›aZQ› H$ Ûmam AmZbmBZ g{dYmE CnbãY hB h m B MQ›, B_b, B~H$tJ, \$g~H$ Am{X BQ›aZ H$r CnbãY gdmE h BQ›aZQ› H$r g{dYm H$ H$maU AmO {hÝXr _ AZH$ d~gmBQ› Ib JB h, {Og_ _mÜ`_ g AmO {hÝXr gm{hË` H$m Amn AÜ``Z Ama emYH$m`_ Cn`mJr gMZmE gabVm g H$_ g_`_ àmá H$a gH$V h m àm. a_e OZ H$ eãXm _ Bg {dembAmH$me H$ Vb X{Z`m H$ {H$gr ^r H$mZ H$r gMZm Amn BQ›aZQ› na àmá H$a gH$V h m {ZîH$fV : AmY{ZH$ gMma _mÜ`_m H$m gm{hË` H$ {dH$mg _ A^Vnd `mJXmZ ahm h m {H$ÝV {dH$mg H$r Bg nanam _ nanamJV bmH$_mÜ`_m H$m ^r CVZm hr `mJXmZ ahm h, Om Xedm{g`m H$ Ym{_H$, gmñH$V, E{Vhm{gH$, ej {UH$ Ama gm_m{OH$ OrdZ H$ A{V {ZH$Q› h m CZH$ gaj U, gdYZ Ed CÞ`Z H$ {bE H$N› aMZmË_H$ H$m` H$a m

* An.t mehta

Arts [Hindi]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 142 - 144
ISSN 2319 - 8168

wartly gáml`-jlvn ke ictee : DaRramdrx im&

smsamiyk ihNdI rcnakaro. me DaR ramdrx im& ka nam smadr`ly hE ]nkeiviwNn saihTy Sv+po. keA.tgR ]pNyas saihTy gáml` jlvn ke bhuAayaml ic5` ka dStavej hE gáml`-jlvn ka shI A0r y4a4Ric5 pSTut krneme DaRim& jl ko pyaPt sflta páPt huI hE gám-jlvn hI]nke]pNyaso. ka kNd/ ibNduhE vh ApnI puTI xiKt A0r sv.vedna kesa4]pNyas meAaivwBUt huAa hE 0k jlv.t pa5 kI trh]skI]piS4it]pNyas ko pá`van A0r A4Rvan bnatI hE DaRim& jl kegáml`]pNyaso. megaV ApnI smSt ivxeStaAao. kesa4]jagr huAa hEA0r yh gaV]nka Apna hotehO wI smSt wart ka ko{ páitini2k gaV ho skta hE yhI [nkeic5` kI qbUl khI ja sktI hE im& jl kI spÙURsv.vedna gám jlvn mesrabor hE im& jl negám jlvn kI tSvIro. ko iqcteiqctexhr kevatavr` ko wI Aaloikt ikya hE lekn xhr ka ic5` gaV kI p<#wUm kI shjta, sadgI A0r sUdrta ko mUURkrnemep/ ay: Vyitrekl +p me]piS4t hota hE [s sdwRmesrNdp/tap yadv neilqa hE “gám jlvn se]nka sb2 sdE bna rha hE [sil0 vegáMy jlvn ke ic5` mevha> kI ijNdgI keshwoKta A0r wagIdar rhehE"É

Svat."yo%r ihNdI]pNyaso. meDaRim& jl ka mUUyvan yogan rha hE sn\ÉÑÎÉ seÉÑÑÑ kebIc ilqegye]nkeGyarh]pNyas ihNdI saihTy kI &e# ini2 hE [nme"panI kepácIr", "jl 3BUta huAa", "sUqta huAa talab", "bIs brs" A0r "4kI huI sUbh" me to mQyt: gáml` jlvn ka y4a4Ric5` huAa hI hE, lekn xe8 "Apne log", "Aaidm rag", "rat ka sfr", "Aakax kI 7t", "ibna drvaje ka mkan" A0r "dUsra 6r"]pNyaso. ka sI2a sb2 xhrI jlvn sehEikNtu]nkemQy pa5 wI Anuwv A0r soc ke2ratI pr hI ke ya ghre+p megaV-gaV sejDe_hotehE "]nmeya to gaV kI 2rtI sek3 jane kI plDa_ hEya ifr gaV kI jDta A0r +i!vaidta semKt hone kI 73p3ah3]sexhr senhI. jD_patej Aatirk j+rt ke+p megaV]nkI Smi%yo. me bar bar]wrta rhta hE"Ê "panI kepácIr", "jl 3BUta huAa" A0r "sUqta huAa talab"]pNyaso. kI k4a-wUUm gorqpur ijleka vh k7ar-AaVel hEjo raPtI A0r goraRnidyo. kI 2araAo. sei6ra hEA0r ba!, sUqa, Aavagmn kI Asuv2a t4a Any p/kar kI p/ aki%k ivpi%yo., rajnIitk]pe9aAo. 0v.Aai4R ivpNntaAo. kekar` Aix9a, A2ivXvas t4a Aai4R xo8` rajnIitk xo8` ka ixkar bna huAa hE

Aajadi kebad wartly gaVo. me bhut tej kesa4 bdlav Aaya hE gaV kI jo parSpirk ijNdgI 4I,]s ijNdgI keiqlaf,]s ijNdgI ko toDtI huI

* jl.Om.ibliqya kalej Aof Aa3\sR, vDa, ta.savrkDla, ij.Amreli

Ok n{ ijNdgI]wrnelgI| rajnIit ke 95 me, A4Rke95 me, ApneAi2karo. kI mag ke95 me, pirvar kesMbN2o. kesNdwRme, Aai4R Ai2karo. kepIt sce honeAaid kesNdwRmegav>o. meOk nya]Nme Aa rha hEA0r [s nypn kI phcan im& jI neApne]pNyaso. mekI hE [ska mU kar" yh hEik Apna gav> hr Str pr]nkercna-s.sar me smaya huAa hEA0r ve[s t$y ko ApnI AaTmk4a meSvIkar wI krtehE "mea gav> n janeiktneStro. pr mUzmehE n janeiktneStro. pr]snemea inmaR ikya hE n jane]skevtRman A0r AtIt kI iktnI jIvn2ara0>muxme jane AnjaneApna veg A0r pIvav 7oD_g{ hE n jane]skejIvn kebIhD_jgI me jIvNt cir5o. keiktnepD_qDe4e jo meee Anuwv me A0r meee rcna-jgt me smateg0 hE"Ë sTyta wI yhI hEik Apne]pNyaso. keiI0 kCca mal im& jI neApnepirvex sehI shej a hEA0r ApnI rcna-di*3 keAnup]se[s p/ kar sesyoijt ikya ik jn samaNy ko jIvn kepIt Ok AaS4a, Ok ivXvas pAPt ho ske

Aajadi kebad kI A0pNyaisk ki%yo. meramdrx im& jI kI gav> sesbi2t jo wI ku7 AnuwUtya>hEvh]%r pIdex kegorqpU A0r dexirya ijlekeAas-pas kegav>o. kI hE "ramdrx im& jI ka leqn gAmI` 95o. kI smSyaAo. ko]jagr krne4ta VyvS4a kI dhIlj tk dbI, xoi8t, pliDt jnta kI Aavaj phuctaneke]dKy seAot-pIt hE]nkeleqn kI Aa2arwUn dexirya jnpd hE DaRim& keleqn ka yh 95 tra{ ka [laka pDta hE jha> kI hva me nmI hE jha>grIbI hE"Ì

DaRramdrx im& jI negav> kesamaijk-Aai4R jIvn key4a4R ko]dV6ai3t ikya hE Apne gav> kI ijNdgI ko AC7I trh se+paiyt ikya hE pIqu +p sejmIdaro. ka kUVyvhar, Sva4Rrta, ASpxyta, vgIRta, {*yaRvEmnSy Aaid ka ic5"]nke]pNyaso. me deqa ja skta hE im& jI ke]pNyaso. me]nka Apna Anuwv ikya huAa pirvext jIvn sTy hE im& jI ke]pNyaso. megav>o. ke logo. kI Aai4R iS4ityo. kI bekarI kI smSya, dhej kI smSya, ba!_kI smSya Aaid ke kar" ke kar" hone valI Aai4R duravS4a ka ic5" hE DaRramdrx im& jI neApne]pNyaso. me gav>o. kI smSyaAo. kesa4-sa4 ivkas ka wI ic5" ikya hE "jI 3Uta huAa" me log ivkas kebaremen{ srkar A0r neteAo. ko wla-bUa khtehE tb maS3r sUgn kemn me skaraTmk ivcar cl rhehE"jmIdarI toDne ja rhI hE SkUo. ka p/sar krneja rhI hE sbko bolnekI Svt5ta dI hE sbko sman Ai2kar idya hE mtai2kar to sbsebDa Ai2kar hE sbko VyiKtTv pIdan ikya ja rha hE p.cayt-raj kI S4apna ho rhI hE logo. kemn sewy ko dUIikya ja rha hE gav>o. kesUar kI yojna bDejor-xor sekayRkr rhI hE qeto. Keivkas keiI0 ibjlI, kuAo. ka [.tjam ho rha hE"í

"4kI huq sUbh" DaRim& jI ka nya]pNyas hE [sme]Nhone ma2opU ke pirvex kI sSkIt ka pircy I(mI ke ma@ym sekraya hE AshayI(mI lqn} me¨eng krke Apnegav> AatI hEA0r Aatehl lok-wUn A0r lok-s.skIt ka Anuwv krtI hE vh v8oRbad gav> kemeemejatI hE mIdg, zav> A0r 66+ kI siMmilt @vinya>Ok ly meyha> vha>bjtI hE I(mI bhU idno. kebad [s meese guirkr tajgI ka Anuwv krtI hE"sal wr lqn} kevatavr` mebd rhnekebad Apne[s pirvex me Apne ko pakr vh bhU romaicit ho

]#l 4l| n janeKya hE[s lokwUn A0r lok-sSkit me log Apne Apne Awav wUkr 0k samUhk]Llas se vg A0r p/wav 7oDtl g{ hE n jane ihlgoilt ho]#tehE [skl s.jlvnl 7uAn se]nke]das 3Bteh0 mno.me0k n{ sbh jag pDtl hE"[1]

]ske jlvn kebIhD jgl me jlvn gám-jlvn 0v.sSkit kep/t im& jl cir5o. keiktne pÐ_ qDe 4e jo mee ko bhut lgav hE [sI kar" ApnI Anuwvo.meA0r meercna-jgt mesmate rcnaAo.mevh iksI-n-iksI +p me g0 hE mea gav]s pUe jvar meApne bar-bar Apnegav ko inhartecltehE cir5o.kekar" bhut sQyat ya kQyat A0r gav kebdlte jlvn-y4a4R ko 4a|" [sseSp*3 hEik im& jl Apne ici5t kr jatehE im& jl xhr kl gav ko kwI wI nhI.wU payehE ApeOa Apnegámave l seAi2k 6in*#ta]pyRt ccaRse[tna Sp*3 ho jata hE kesa4 jDehO hE xhr me janeke ik DaRramdrx im& gám-jlvn ke bavjUd vebar-bar gav meAatehEA0r ictee hE]Nhonemhangr merhkr wI Apnl jNmwUn kepURSvPno.ko sakar gav ko kwI nhI.7oDa|]nkesdwRme krtehE]nke xhrI k4a se sb2I DaRiv*"up/wakr ney4a4Rilqa hE “ngr meAa inkla, 0k [.san jo vha>]pNyaso.mewI gav ka]Lleq bar-bar kl p/kit A0r sSkit se, dU8t vatavr" Aata hE,]nkepa5 gav kelog, raSte, ses68Rkr rha hE, yad krkegav-go3 qet-qilhan, ndI, pxu-p9I Aaid ka kes68RIl nr-nairyo.ko | [s p/kar Smr" krtehE "jl 3Bta huAa" ka gav hI]nke leqn kI pe"a rha hE stIx ivxe yoGyta ivxard A0r saihTy]sehI vexiKt manteh0 ilqtehE “mE rTn pas honekeil0 Apnegav sedU to]s gav kl bat kr rha hU ijsme 0k injl SkU mecla jata hE, leikn Yh xiKt 4l A0r jha>semE ejlnekl]sevha>ka vatavr" ras nhI.Aata| xiKt, jlvn kep/t AaS4a A0r]sse]seApnegav kl jmln pukartl hU rs g/h" kl sHdyta payl hE, yh mel lgtl hE [skema@ym seim& jl ka #os jmln hEjo muzseme ele qn merhl gav kl sSkit kep/t ghn lgav p/ hE, ya mEA0r mea leqn ijs pr rha k3 hota hE"hr 7o3ebDeTy0har keidn hE"[2]

]se0k ivxe g2 segmkta Apna gav DaRramdrx im& jl nemQy +p se yad Aata, ma>keha4o.ka ivxe Svad wartly gámI" jlvn ka y4a4Ric5" il0 iwNn-iwNn p/kar kl qanekl clje ikya hE vegav sehl bnehE,]Nhe Gaav]skemh mewr AatI, Ty0haro.keik/ nehl inimR ikya hE, vekhtehE “mea ya-klap.sesbi2t pÐ_p02e, 6r-µar gav n janeiktneStro.pr muzmehE, n Aaid swI]sketn-mn memhk]#te jane]skevtRman A0r AtIt kl iktnI A0r 6r n phue pane pr]das ho jlvn-2ara0> muzme JaneAnjane Apna jata|"[3]

- ⇨ Svat"yo%r ihNdI]pNyas megámI‘ y4a4RA0r smajvadI ceena: sUedp/tap yadv- wUhka se ramdrx im& kl sj-n-ya5a: mhavIr ish c0han p*#-ÎÈ
- ⇨ jha>mEqDa_ hU DaRramdx im&, p*#-ÑÎ
- ⇨ Svat"yo%r ihNdI]pNyas megámI‘ y4a4RA0r smajvadI ceena: sUedp/tap yadv, p*#-ÊÌÏ
- ⇨ jl 3Bta huAa : DaRramdrx im&, p*#- Ð
- ⇨ 4kl hUsbh : DaRramdrx im&, p*#- ÏÐ
- ⇨ jl 3Bta huAa : DaRramdrx im&, p*#- ÎË
- ⇨ Apnelog : DaRramdrx im&, p*#- Ñ
- ⇨ ramdrx im&: VyiKt AiwVyiKt, spa.DaRSmta im&, p*#- ÉÍ

*inlex c0ha'

Arts [Hindi]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 145 - 147
ISSN 2319 - 8168

mha=iNnsa prvej_ka jlvn A0r saihTy

saihTykar ka jlvn sa2na ka jlvn hota hE idyekl wa>t z lkr vh dUsro. ko roiXn p/dan krta hE jlvn wr Vy4a me tpkr vh jo pata hE]seApnl rcna me #alkr sbka bna deta hE Oesl hl Ok k4akar hEijska nam ihNdl k4a-saihTy meAadr kesa4 ilya jata hE ijske leqn ka Apna 0k Alg Adaj hE jo ATy.t sv.dnxll A0r p/gitxll ivcaro. kl leqka hE jo narl-Svat"y kl ihmaytl hE]s k4a-leqka ka nam hE mha=iNnsa prvej_ yha>mE[s leqka kemhan VyiKtTv 0v. ki-tTv ka si9Pt pircy deeka nm/p/yas kr rha hU

jNm :- prvej_jl keipta]n idno. brla Ü]. p/Ý me4e mata jl ko goidya merqa gya 4a| mama jl ma>ko p/sUt keil0 mayke lejane keil0 Aatehe]n idno. Aaj kl trh mo3r ga>Dya>nhl. 4l, beegaDl sehl sfr ty ikya jata 4a| mata jl ko 0k da{ kesa4 bEegaDl meib#akr mama jl lejar he4e mama jl Aage6oDe pr svar cl rhe4eA0r pl7epl7ebEegaDl cl rhl 4l|

xam kesmy raSteme Aamgaa> kl ndl blc sejEsebEegaDl panl seinklkr sUql ret meAayl tb bCcekeronekl Aavaj Aatl hE da{ nebEegaDl mehl p/sUt kayRsMpNn ikya| gaDlvan bEegaDl qDlkr git se mama jl kepas phuca| mama jl jb njdlk Aayeto da{ nebtaya-'bhl hUl hE bhl, qb qayegl 6l-ro3l|' [s trh ÓÒ idsMbr, ÓÛÖÖ meprvej_jl ka jNm cltl bEegaDl mehuAa|

jb vha>se]nkl vaps l03eto]nkegaa> kesarelog [k##\h0 A0r mUSlm prpra hotl hEik jb bCceka jNm hota hEto]skekan meAjan dl jatl hE Ajan de ekebad m0lana ke µara namkr' ikya jata hE m0lana nejb]segod meilya A0r kan me Ajan dl t4a nam idya 'mha=iNnsa', yh khkr ik [ithas me [sl trh 0k narl jNml 4l, jo Aage clkr p/ltwaxall bnl| prvej_jl Apne baremekhtl hE"mEbhut Svaiwmanl rhl hU A0r mEdUsro. kl ijdgl jl}>ya dUsreka nam Svlkar krna muzepsd nhl., leikn Ab jNm seyh baterh g{ to nam to mea mha=iNnsa pDa hl, leikn mEsmztl hU ik Aage vh cljeme eme wl dohrayl jo nUjha>kl ijdgl meAayl A4aR\[sl trh se[ithas ka punjRm huAa|"Ô

mata-ipta :- mha=iNnsa prvej_kl mata ka nam xhjadl begm 4a| leqka ka khna hEik-"mEma>kl wl bhut Jyada 1'l hU mEeswl ik tab ma>kenam sexhjadl begm-jo mgl 6rane sehE]nko smipR kl hE ddRkl phcan mEema>ke µara hl janl|]Nhone hl isqaya ddRKya hota hE"Ô

ipta ka nam ABdul hmld qan 4a| ve iDP3l kle3r rh cUke4e Apneipta ke iv8y me leqka ilqtl hE"mEApneipta se bhut Jyada p/vaivt rhl hU A0r xayd leqnxiKt muze]nsehl p/Pt hUl hE Aap AaXcyRkrege pr mel jo ilqav3 hEvh mee

* wUwa kolej, rajula

ipta se bhut imltl-jutl rhl hE hm dono. bap-bEl to 4ehl, bhut AC7edoSt wl rhehE mel Oesl ko{ wl clj jo]nse i7pl rhl ho Oesa kwl nhl. huAa| mel iktnl hl gopnly bat ho pr vh jantehl 4eA0r]nkl hr batemEjantl 4l|"[Õ] prvej_ jl ka 0k hl 7o3a wa{ hE ijnka nam ABdut rhlm qan hE

ix9a :- ipta ka bar-bar tbadla honeke kar' mha= jl kl ix9a me Anek bar Avro2 Aaya| tbadlekekar' bhn-wa{ kwl ninhal to kwl dadlhal wej idye jate4e kwl [n bCco. ko ihNdl ma@ym SkU meto kwl mra#l ma@ym SkU meto kwl]dRmdresemeDal idya jata 4a| Apnl ix9a kebaremeprvej jl ilqtl hE"hr nyexhr mejha>ipta jl ka ¨aNSfr hota, vh cpraisyo. kesa4 sa{ikl pr bEkr jateA0r hmara SkU menam ilqa jate4e A0r bad menmStekr dUsrexhr mecle jate mESkl meinhayt dBbUA0r kmjor lDkl manl jatl 4l|"[Ö]

Apnl ix9a kebaremeprvej jl Aagekhtl hE"vh khavt hEik mEwuqa n rhUA0r meee 6r seko{ wuqa wl n jaye]sl sdwRme Agr kha jayeto muze[tnl tallm imll ik mEApna saihTy ilq skUA0r [tnl wl tallm nhl. imll ik Apnl ijdgl ke il0 n0krl kr skU hmaremuSlm pirvaro. mebhut jLd xadl krneka irvaj 4a A0r [sl trh mea wl pNdh sal kl Aayume xadl ho g{ 4l|"[×]

bcpn :- Apnebcpnkebareme prvej_jl khtl hE"AMml ko kwl [tnl fUst nhl. rhtl 4l ik vh dequehm Kya krtehE? kha> jatehE? A0r hm log kMpa]~D merhne valecpraisyo. kebCco. kesa4 sara idn AavaragdlRkrte ApnebDesebglevale6r me6brah3 hotl A0r cpraisyo. kl 7o3l-7o3l ro3l kl g2 sewrl qoilya bhut wll lgtl|"[Ø]

prvej_jl ko p!nekeil0 Apnl fUl ke pas wej a jata hE vha>kevatavr' kebare mevh in:s.koc khtl hEik-"mEe Apnl 7o3l-sl]m/mesKs kevo nge+p deque4e ik sKs semuzeic!_ho g{|"[Ù]

k4akar keblj :- prvej_jl mek4akar honekeblj bcpn sehl A.kurt honelge 4e Apnl pariwk khainyo. Kebareme&lmtl prvej_khtl hE"Apnl ha{SkU kl Klaso. memEhmexa Klas sebahr rhtl, Kyoik mel kaipya>kwl jxenenhl. ja patl 4l, hr kapl kepl7ewavuk, bhut duql 7o3l-7o3l Aijbo.-grlb khainya>ilql hotl| Aaj jb mEsoctl hUto bhut AaXcyRhota hEik mE kEse Kyo. Apne Aap khainya> ilqnelgl 4l? 2lre2lre mEKlas me lDikyo.me ifr i3cro.mebdnam honelgl 4l ik mEp!tl-ilqtl nhl. A0r }3-p3ag khainya>ilqtl rhtl hUbat ipNslpl ke pas g{| vh meeAbba kl Klas fdo. 4l| jb bat 6r g{ to phll bar 6r valo. Ne muze}pr senlcetk dequa, paya mEAavara-nalayk ho cUkl hU"[Ú]

ivvah :- mha=iNnsa Apneivvah kebareme khtl hE"]n idno. hmareyha>r}f prvej Aanelge4e vh AMml A0r Abba kepas 63o. bEte A0r Apnl xandar Aavaj_me gj_lesuate [s trh]nko pUwaivt krne kl koixx krte vh meekmrememee3bl pr rql mel khainyo. ko p!te A0r]sme xe ilq jaya krte jb mEAakr dequtl to 6bra]#tl| 6r meroj_muzelekr j6De hote qE, halat kl mjbUl 4l ya ifr A0r kU7, ABbajan xadl pr rajl ho gye A0r ÕÒ AK3bUr ÓÛ×Û mer}f prvej kesa4 bhut 2bU2am sexadl hU|"[Û]

kU7 v8Rbad [nka daMpTy jlvn 3Unekl kgar pr qDa 4a A0r Ant me]skl pir'tl Alg honemehU| ifr smya.tr me prvej_jl ka dUsra ivvah ÓÚ idsMbr ÓÛÙÚ meAa{.0.0s. Aoifsr wglr4 p/sad jl ke sa4 sMpNn huAa|

saihTy sej n :- &lmtl mhe=iNnsa prvej_

neApnelqn ka pár w ÓÛ v8Rkl Aayume meinrNtr 7p rhl hE
ikya 4a| ApnI p/4m rcna kesdwRmevh [s p/kar &lmtl mha=iNnsa prvej_kejlvn
khtl hE"0k to Kya hEik Aaj wl mE sehmepta clta hEik]nka jNm 0k
bhut 7p-7pkr ilqtl hE tb to qE suql pirvar mehonepr wl Apnejlvn me
ilqa hl krtl 4l| mEAaj wl iksl ko Anek ivpdaAo. ka samna ikya| [skl
p!kr sunana psd nhl. krtl| jb p/kaixt zlk hme]nke saihTy meiml jatl hE
ho jata hE tb wlehl ko{ p!ta rhe sMpNn pirvar me pll-bDl hone pr wl
lekn mEApnI trf se kwl p!kr nhl. samaNy vgRkep/t shanwUtpURVyvhar
sunatl| 'paxevl. kb/ khanI seme khainyo. rha hE]nkepas pYyk manv ko deqne
kep/kaxn kl xe+Aat hu{| mE khainya> ka 0k Alg njirya hE vtRman smy me
ilqtl 4l, ve7ptl wl 4l; pr duq se vh inrNtr saihTy sa2na ke µara Aam
wrl| jnta ke duq-ddRka ic5' krte h0
63na0> Aor jD tl g{, mEe Apna phla saihTykar ka 2mRbqbl inwa rhl hE
]pNyas 'Aaqo. kl dhllj' ilqa| bhuto.
ne tariff kl, bhuto. neisfRs.koc ke
kar`]skl ccaRnhl. kl| ku7 Aalocko.
neisfRs.kocvx]skl Aalocna nhl.
kl, Kyoik sb neyh smza 4a ik mus lman
pirvar kl]smek 4a hE jo j+r mEe Apne
pr hl ilql hogl|"ôô

sdwRsuc

- ⇨ 1 tuck/ - mha=iNnsa prvej_, ps< ÖÖ, A.k - ÖÙ
- ⇨ vhl
- ⇨ sa9aTkar - mha=iNnsa prvej_
- ⇨ sairka - mha=iNnsa prvej_, ps< ÔÒ, AK3bdr - ÓÛÙÔ
- ⇨ 1 tuck/ - mha=iNnsa prvej_, ps< Ö×, A.k - ×Ò
- ⇨ sairka - mha=iNnsa prvej_, ps< ÔÒ, AK3bdr - ÓÛÙÔ
- ⇨ vhl
- ⇨ sairka - mha=iNnsa prvej_, ps< ÔÔ, AK3bdr - ÓÛÙÔ
- ⇨ sairka - mha=iNnsa prvej_, ps< ÔÔ-ÔÕ, AK3bdr - ÓÛÙÔ
- ⇨ vhl

kul imlakr mha=iNnsa ka rcna-s.sar
[s p/kar fEa huAa hE

khanI sgh :-

Ó. Aadm A0r hva - sn\ ÓÛÙÔ
Ô. 3hinyo. pr 2pU - sn\ ÓÛÙÔ
Õ. glt pe+8 - sn\ ÓÛÙÙ
Ö. faLgun - sn\ ÓÛÙÚ
×. AiNtm c!a{ - sn\ ÓÛÚÔ

]pNyas :-

Ó. Aaqo. kl dhllj - sn\ ÓÛØÛ
Ô.]ska 6r - sn\ ÓÛÙÔ
Õ. korja - sn\ ÓÛÙÙ
Ö. Akela plax - sn\ ÓÛÚÓ

svRe' :-

Ó. Mharl gorl-sl h4el me 7ala pDGya mahra ma= jl - sn\ ÓÛÚÕ Üsairka mé

AaTmrcna :-

Ó. gidRk keidn - sn\ ÓÛÙÔ Üsairka mé

[skeAlava &lmtl prvej jl kl khainya> '2mRyug', 'sairka', '1 tuck/', 'saPtaihk ihNdSstan', 'rivvar', 'mnorma', 'khanIkar' Aaid pi5kaAo.

* शितल उपाध्याय

Arts [Hindi]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 148 - 149
ISSN 2319 - 8168

AmY{ZH$ à~Y H$mì` : ""e~ar''

AmY{ZH$ gm{hË` _ gOZ à{H$`m _ {_WH$ H$m A_ë` `mJXmZ h m {Ogg OrdZ H$ geº$ Ed Z` Am`m_m H$r aMZm H$aVm h, namZr nanamJV H$WmAm H$m ZdrZ gX^m g Amb{ I V H$aVm h m Sm. {dOÝÐ ñZmVH$ H$hV h {H$ ""dñVV: {_W _ AVrV H$m Ae Vm ahVm hr h AmY{ZH$Vm H$ na AmdaU _ ^r {_WH$ PmH$Vm Ama AnZ AVrV H$m dV_mZ H$ {b~mg _ àñVV H$aVm h m'' {_WH$ EH$ Egm OmVr` `m g_hJV MVZm H$m àdmh h, {OgH$ _mÜ` g AVrV H$m nZamdVZ hr Zht naV dV_mZ H$ àmg{JH$Vm H$ gmW ZE ñVa H$m OmSH$a ZB {Xem XVm h m {_WH$ H$m ñdén Vm àmMrZ hmVm h na g_` H$ gmW CZ_ n{adVZ bmH$a H$mB Z`m gXe XVm h m

^maVr` g_mO na {_WH$ H$m à`mJ hmdr ahm h m Mmh dm _hm^maV H$ hm `m am_m`U H$ CnZrfX H$ hm `m namU H$r H$WmAm _ g {b` J` M{aÌm H$m gOZmË_H$Vm H$ `JrZ gX^m H$m JhU {H$`m OmVm h m Zae _hVm Z g_H$mbrZ n{ade na ZOa SmbV hE AnZ dMm{aH$ _W g nmam{UH$ H$f{V`m _ BZ M{aÌm H$m ~ I ~r A{^ì`{º$ {H$`m h m AnZr H$b_ g ^maVr` B{Vhmg H$ M{aÌm _ am_, `{Yðra, grVm, e~ar H$m gm_{`H$Vm g _{º$ H$aH$ ~hma {ZH$mbm h m Zae ~r H$ ZmQ` H$mì`m _ {_WH$r` ~mY na ZOa SmbV hE h__b H$Wm H$ gmW gmW H$WmJV _m{bH$Vm nmÌJV ZdrZ {dMma H$m Ama AmY{ZH$ `J ~mY na gmMZ H$ {bE _O~a H$a XVm h m

Zae ~r Om "e~ar' à~Y H$mì` AË`V gdXZerb H$mì` h m {Og_ e~ar H$ _mÜ`_ g H$f{d ~VmZm MmhV h {H$ {ZÝ_ dJ H$r ór _ AnZr gH$ën•e{º$, àkm EH$f{Zð Ama H$_e{º$ H$ H$maU g_mO _ AnZm ñWmZ àmá H$a gH$Vr h m AnZr BZ e{º$`m H$ H$maU e~ar CM g CM bú` H$r àm{á H$a gH$Vm h m ñd` Zae _hVm H$hV h {H$... ""e~ar AnZr OZm_JV AÜdVm _ n{aUV H$aVr h m `h Am{Ë_H$ `m AmÜ`m{_H$ gKf, ì`{º$ H$ gX^ _ _P AO ^r àmgJrH$ bJVm h m gm_m{OH$, _TVm n{adeJV OSVm VWm AnZ `J H$ gmW gbmn {hZVm H$r {ñWVr _ ì`{º$ H$db AnZ H$m hr OmJV H$a gH$Vm h, AnZ H$mhr g~m{YV H$a gH$Vm h, Bgr gKf H$ _mÜ`_ g "ñd' "na' hm gH$Vm h, ì`{º$ g_mO ~Z gH$Vm h'

H$f{d Z Bg H$f{V _ Zmar Ama néf H$ g~Y g OSm hAm EH$ AÝ` _hËdnU gdmb ^r CRm`m , e~ar Ama F${f _VJ H$ g~Ym H$ _mÜ`_ g H$f{d _mZdVmdmXr Ð{ï›H$mU `h gm{~V H$aVm MmhV h {H$ ór néf H$ g~Y H$m AmYma H$db AmH$fU H$m Zhr hmVm AmË_m Ama öX` H$r AÝ` {defVmE ^B g~Ym H$m AmYma ~Z gH$Vm h m

"e~ar' nmM gJm _ {d^mOrV h m ÌVm, nånmga, Vnñ`m nar j m Ed XeZ m Bg H$mì` Ama^ _ H$f{dZ e~ar H$m EH$ ^mdH$ H$Ý`m H$ én _ {d{MÌ {H$`m h Om ggm{aH$ OrdZ _ éMr Zht a I Vr m e~ar H$m n{V H$gmB h Ama CZH$m n{ada ^r `hr H$m_ H$aVm h, b{H$Z e~ar H$m Bg ì`dgm` g YUm Wr m

""nmn H$_ hr {b I m hAm h,
Š`m _a OrdZ _ ?''

g~ar Egm gmMVr h H$r ^JdmZ Bg AÀNwr X{Z`m _ ^r Eg H$Rma Ed {Z_b H$m` bmJm H$ nmg Š`m H$admV h m Eg {dMma H$ ÛÝÛ g CgH$ _mZ _ ^JdmZ H$ à{V AmñWm CËnÞ hmVr h m

""g~ ~ÝYZ g H$ht I ð h
Cg à^ H$m hr ~ÝYZ
H$b•H$Q~ H$r {MÝVm g
AÀNm h à^ AmamYZ m''

e~ar ^JdmZ H$r AmamYZm H$aZ H$ {bE AnZ Jh ggma H$m Ë`mJ H$a XVr h m Ama grY hr _VJ F${f H$ Am I _ _ nhM OmVr h m e~ar gmMVr h H$r {ZåZ Ama eÐ Om{V H$r hmZ H$ H$maU Am I _ Cg àde Zht {_bJm Ama gH$ën H$aVr h {H$ AnZm OrdZ à^ gdm _ g_{nV H$a XJr m

*** AÜ` j , {hÝXr {d^mJ I r_Vr dr. nr. H$mnSr`m _{hbm H$mbO, ^mdZJa.**

_VJ F${f gH${MV hmV h V~ AnZ AgmYmaU ì`{º$ g à^m{dV H$aVr hB H$hVr h {H$...

""_ g_Pr, à^ h A{¾én
g~ gmgm{aº$m g Cna
AÝË`O ^r hm OmV nmdZ
{OZH$r n{dÌVm H$m hËH$a m
Š`m AmË_m H$m CÝZ{V H$db,
h CÀMdJ VH$ hr {g{_V ?
à^ Vm h g~H$ {nVm ^bm
CZH$m, AmamYZ Š`m {g{_{V ?''

e~ar H$ gdmXm H$m gZH$a, _VJF${f AZ_mZ bJm bV h {H$ {H$MS> _ ^r H$_b {Ib gH$Vm h Amа _VJ F${f à^ H$r BÀNm _mZH$a Cg AmI_ _ AmZ H$r AZ_{V X XV h m CgH$ ~mX e~ar AmI_ H$ nmg hr H${Q>`m ~ZmH$a ahZ bJVr h {XZ^a AmI_ H$ H$m_m _ ì`ñV ahVr h Amа amV H$m à^ ^{º$ _ brZ hm OmVr h m e~ar H$m Vn, On `m _ÌH$m kmZ Vm Zht h naV CgZ Vm AnZm nam OrdZ à^ gdm _ g_{nV H$a {X`m m

""_ÝXma nîn {OgH$m
gdñd g_{nV à^ H$m
Om ñd` Vnñ`m h A~
Š`m dX _Ì h CgH$m ?

AmI_ _ ahH$a gmYZm H$aH$ _mZm CgH$m A{ñVËd hr ~Xb J`m m H$b VH$ Vm dm EH$ ^rb OmVr H$r H$bQm ór Wr {OgH$m OrdZ AË`V X`Zr` Wm m na A~ dh AmI_ _ AmH$a EH$ n{dÌ Vbgr H$ nmY Ogr hm JB h m CgH$r ^{º$ Amа à^_` OrdZ XI H$a _mVJ F${f e~ar H$r JUZm Ið> ^º$m H$ én _ H$aZ bJ m O~ e~ar H$r ^{º$ Amа à^ à_ H$r dOh g CZ_ {XZ-à{V{XZ VO ~T>Z bJm Wm V~ F${f JU ^r CZH$ VO H$r Bfm H$aZ bJ m e~ar H$m ZrMm Amа I X H$ CMm {XI mZ H$ {bE d H$hV h {H$.

""gm_m{OH$Vm H$ AH$e
g Cna Y_ Zht h
``k-`mJ Am nOZ
eÐm H$m H$_ Zht h m''

F${f JU BVZr CmB na nhMH$a ^r gm_m{OH$ {df_Vm Amа dU ì`dñWm _ CbOH$a e~ar H$r {ZXm H$aV h, `hm na H${d _mVJ F${f H$m Ið> _mZV h, dmñVd _ _mVJ F${f H$ AnZr gmYZm Amа {ddH$ na nar IÜYm h Bg {bE dm e~ar H$m gmW bH$a AbJ AmI_ _ Mb OmV h m dhm ^r e~ar H$ {damYrXb dmb nhM OmV h m naV g\$b Zht hm nmV m Bg Vah e~ar H$r _H$ Vnñ`m gm_m{OH$ Amа ì`{º$JV H$B àH$ma H$ H$ï>m H$m ghZ H$aVr h Amа AV _ ^JdmZ am_ e~ar H$ H$ï>m H$m Xa H$aZ H$ {bE _mVJ F${f H$ AmI_ _ nhM OmV h m

""A~ Vm gmJa I X hr
Am`m Wm, MbH$a Ûma
Wr H$~ H$r `h AmH$m j m
Z{X`m H$m {gÝY nH$ma m''

e~ar AnZr H$${Q>`m na nYma am_ H$m PR> ~a XVr h {Og am_ ghO ^md g I mV h Amа ^º$ {eam_Ur {gÜY H$aV h m

""h AÝ` H$mZ ÌVm _
Om Ið> ^º$ e~ar g
h `ÝÌ, `k `h g~H$N>
g~ {gÜY Bgr e~ar g m''

^JdmZ am_ H$r H$nm nmH$a e~ar YÝ` hm OmVr h Cg_ {Xì`Ëd Amа ^r OmV h ^JdmZ am_ Cg ^{º$énr e~ar H$m ñd` gm_m{hV HaH CgH$ {dah Amа X: I H$m g_má H$aH$ na_Ym_ _ nhMm XV h m

""AmH$me ^mJdV H$r dh
Wr àW_ ûbmH$ gr e~ar
H$aZ H$VmW OmVr Wr
A~ ñdJ bmJ e~ar m''

""e~ar'' à~Y H$mì` H$ _mÜ`_ g ZaeOr Z X{bV H$r g_ñ`m H$m CRm`m h m g_mO H$ {ZåZdJ H$r gH$ëne{º$, EH$ {Zðm I ï> H$_ e{º$ _ aV ahZ H$ H$maU _hmZ g _hmZ bú` H$r àm{á hmVr h m AV _ e~ar H$m am_ g {_bmn hmVm h Amа am_ ZdYm ^{º$ H$m kmZ XH$a e~ar H$ na_ e{º$ _ {d{bZ H$aV h m H${dZ e~ar H$ nmÌ H$ Ûmam à^_` OrdZ Amа EH$ {Zðm H$ gmW CZH$r H$_e{º$ na àH$me Smbm h m H${dZ Zmar OrdZ Cg_ ^r {ZåZ dJ H$r Zmar H$r gdXZmAm H$m AmY{ZH$ ar{V g ì`º$ {H$`m h m

* વિલાસ સોરઠીયા

Arts [Sanskrit]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 150 - 152
ISSN 2319 - 8168

વેદના અર્થનું સાર્થકય : ઋષિકાઓ.

વેદ જીવનગંગોત્રી પ્રવાહનું પ્રભવ સ્થાન છે. જન્મ અને મુત્ય વચ્ચેની જીનવયાત્રા જીવને શિવત્વની પ્રાપ્તિ એ અંતિમ અને પરમ લયને વેદ જ ઉદ્‌ઘાટિત કરી શકે વિદ જાણવુ, પામવુ, પ્રાપ્ત કરવુ એવા કાર્યા છે, તે અર્થોને જાણે અભિવ્યકિત કરીની આર્ષદર્શન કેવળ પુરુષોનો જ ઈજારો નથી. એ પડકારને સાક્ષાત ચરિતાર્થ કરતી હોય , વૈદિક ઋષિકાઓ, લોપામુદા, રોમશા, વિશ્વારા, અપાલા, ઈન્દ્રાણી, વાગામ્ભૃણી, ઘોષા, અપાલા, જુહું, અદિતી, મુદગલાની વિશપલા, મમતા વગેરેનું યોગદાન વેદના અર્થને સાર્થક કરનાર હતું. ભલે વેદકાળ આજે અતીત બની ગયો, છતાં આજના વરવા વર્તમાનની વિસંવાદિતામાં વેદકાલિન ઋષિકાઓના બાહયકાર્ય અને અંતરગર્ભમાં વિલસતા ચૈતન્યનું સાતત્ય વાત્સલ્યમુર્તિ મધર ટેરેસા, કડક શિસ્તના વ્યવસાય વચ્ચે માનવતાને ઉજાગર કરતી કિરણ બેદી, મંગલતાની મુર્તિ " સુધામુર્તિ" વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી ક્ષેત્રે હરણફાળ ભરતી કલ્પના ચાવલા, સુનિતા વિલીયમ્સએ વર્તમાન કાળની ઋષિકાઓ જ છે ને જેઓ માનવજીવનની અખંડ શ્રધ્ધાના દોરને લંબાવે છે અને વેદના અર્થને " જાણીને પામવું" તેને સાર્થકતા બક્ષે છે.

સાક્ષાતકૃત ધર્મ–ઋષિઓ દવારા અનુભુત અધ્યાત્મશાસ્ત્રના તત્વોની વિશાલ વિમલરાશિનું નામ 'વેદ' છે. ઈષ્ટ–પ્રાપ્તિ તથા અનિષ્ટ પરિહારના અલૌકિક ઉપાયને બતાવનાર ગ્રંથ 'વેદ' છે. જીવન અને પરમાર્થ એ બંને વેદની દેન છે. હિદુત્વ કરતા પણ આર્થત્વના અસ્તિત્વનો મર્મ વેદ સમજાવે છે. વેદોને ભારતીય સંસ્કૃતિના સર્વોચ્ચ શિખરમા જ્ઞાનના હિમાલય સાથે સરખાવી શકાય કે જેમાં અનેક ભારતીય પરંપરા રૂપી સરિતાઓ પ્રગટ થઈ છે, જે અંતે અધ્યાત્મનાં મહાસાગરમાં વિલીન થાય છે. આમ, વેદ સાગરસમાં ગહન અને આકાશમાં અનંત છે.વેદ જીવન ગંગોત્રીના પ્રવાહનું પ્રભવ સ્થાન છે. જન્મ અને મુત્ય વચ્ચેની જીવનયાત્રામાં જીવને શિવત્વની પ્રાપ્તિ એ અંતિમ અને પરમ લક્ષ્યને વેદ જ ઉદઘાટિત કરી શકે

(૧) ***विद*** પામવુ પરથી વેદ

(અ) ***विधते–भबयतेडनेनेति करळे धम उच्छाधित्वायन्तो यातम*** ૧ અહી ***विद*** પામવું ઉપરથી આ વ્યુત્પિતિ બતાવી છે.

(બ) તૈ.બ્રા. પણ આ જ અર્થને અનુસરે છે. ***विवियुः भब्धवन्तः*** ર

(ક) જૈનાચાર્ય હેમચંદ્ર પોતાના 'અધિભાનચિંતામણિ' માં લખે છે કેઃ ***विधत्यनेन धर्म वेदः*** અહી હેમચંદ્રાચાર્ય વેદની વ્યુત્પતિ ***विद*** પામવુ ***विदल*** નામેથી સ્વીકારે છે.૩

(૨) ***विद*** જાણવુ પરથી વેદ

(અ) ***तत्रायुवर्धपतीत्यायुर्वधः*** ૪ ચરકસંહિતામાં ટીકાકાર ચકપાણિ આ ઉપર લખે છે. ***'वेदवती बोधवती'*** પ અર્થાત ***विद*** જ્ઞાનેથી કર્તાના અર્થમાં પ્રત્યય માનીને 'વેદ' શબ્દ બન્યો છે.

(બ) ક્ષીરસ્વામી અમરકોષની ટીકામાં લખે છે. :
विधन्त्येन धर्म वेद : ૬

(ક) આ પ્રમાણે સર્વાનંદ પોતાની ટીકામાં લખે છે.: –***'' विधन्ते, ज्ञायन्ते, लभ्यन्ते, वा ळभिधर्मादिपुरुषार्थ इति वेदाः '' ૮***

ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષરૂપ, પુરૂષાર્થ જેના દવારા જાણવામાં આવે અથવા પ્રાપ્ત થાય તે 'વેદ' છે. સંક્ષેપમાં, વેદો ભારતીય સંસ્કૃતિની અમુલ્ય ધરોહર છે. વેદો પ્રાચીનતમ સાહિત્યમાંનુ એક સાહિત્ય છે. વેદોના આધારે ભાષા, ધર્મ, સંસ્કૃતિ, કલા આદિનો સતત વિકાસ થતો રહયો છે. સામાન્ય રીતે એવું મનાય છે કે વેદોના ઉદગાતા ઋષિમુનિઓ છે, જેઓએ સાધના દવારા પ્રાપ્ત કરેલ ઉતમ વિચારોને મંત્રબહય કર્યા છે. જે 'વેદો' તરીકે પ્રસિધ પામ્યા છે. ***विद*** જાણવુ, પામવુ પ્રાપ્ત કરવું એવા જે અર્થો કર્યા છે તે અર્થોને જાણે અભિવ્યકત કરતી આર્ષદર્શન કેવળ પુરૂષોનો જ ઈજારો નથી, એ પડકારને સાક્ષાત કરતી હોય તેવી વૈદિક ઋષિકાઓ અત્રે ઉલ્લેખનીય છે. ઋષિકાઓ અત્રે ઉલ્લેખનીય છે.ઋગ્વેદમાં ૪૦૦ ઋષિઓ મળે છે. તેમની સાથે હરિફાઈમાં ઉભી રહી તેવી લોપામુદ્રા, રોમાશા, શ્વિવારા, અપાલા, ઈન્દ્રાણી વગેરે ઋષિકાઓ સવિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે જે પુરૂષોને મંત્રોનું દર્શન થયુ તેને 'ઋષિકાઓ કહેવાય. 'ઋષિ' શબ્દ ***'इकन'*** પ્રત્યય લાગતા 'ઋષિકા' સ્ત્રીલીગ શબ્દ બન્યો છે. મંત્રદર્શનમાં ' ઋષિકાઓ ઋષિ જેટલી જ તપઃ પૂન અને સમર્થ છે.

વેદમાં પ્રાપ્ત ઋષિકાઓને જીવન અને દર્શનનું પરિશીલન કરતા તેમના જીવનના રાહ વિશે ચોકકસ દ્રષ્ટિકોણ જોવા મળે છે.

* એસોસીયેટ પ્રોફેસર, માતુશ્રી મોઘીબા મહિલા આર્ટસ કોલેજ, અમરેલી

વૈદિક ઋષિકાઓ અગ્નિહોત્રમાં અહર્નિશ હોમ કરી અગ્નિની ઉપાસના કરતી હતી. સૂર્યાસુકતમાં પુરુષ અને સ્ત્રીને ઘાવા–પૃથ્વી ઋક–સામ વગેરે નિરૂપી સ્ત્રી –પુરૂના નૈસંગિક ભેદ સ્વીકાર્યો નથી. વાગામ્ભૃણીની સવિશેષ આત્મગૌરવની ખુમારી '***आत्मबः प्रतिकुलाबि न परेळां समाचरेत*** ' તેતેનું જીવનસૂત્ર, પૃથ્વી અને અંતરિક્ષને વ્યનપીને રેહનારી યણિયોમાં. (યણ કારનારાઓમાં) અગ્રેસર, લોકોતર માનવ તરીકેનું વ્યવકિતત્વ અનુકારણીય બને તે સ્વાભાવિક છે.

વાગામ્ભૃણી જ્ઞાનમાર્ગ કે સાંખ્ય અને યોગની ચરમસીમાએ પહોચેલી ઋષિકા છે. તો વિશ્વવારા કર્મમાર્ગને અપનાવી યજ્ઞ અને અધ્યાત્મનો સમન્વય સાધે છે. તો લોપમુદ્રામાં અધ્યાત્મ અને વ્યવહાર બંનેનો સમન્વય ગૃહસ્થધર્મમાં જાળવવો જોઈએ. ઘણીવાર આજે પણ બને છે. તેમ વૈદિકયુગમાં પણ કોઢ અને ગંભીર રોગથી પીડાતી કન્યાને કોઈ પરણવા તૈયર થતું નહિ અને અવિવાહિત સ્થિતિનું વેદકાલિન ઘોષા અને અપાલા પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. આ ચિરંતન પ્રશ્નો સામે હિંમત હાર્યાવિનજા ઝઝુમવું, અને આફતમાંથી દેવીશકિતથી સહાય મેળવી બહાર નીકળવું તેનો ઉપાય પ્રાચીનકાળથી ભારતીય નારી અષનાવી રહી છે. બૃશસ્પતિએ પત્ની જુહુનો ત્યાગ કર્યો હોવાથી ત્યકતાની મનોદશાા અને સ્વમાનની સુરક્ષાનો પ્રશ્ન પુનઃવૈવાહિક જીવન રરૂ કરતા નારીને કેવો સતાવે છે. તવું આ ઉદાહરણ છે. ઉપનિષદકાલમાં મૈત્રેયી કે ગાર્ગી જેવી વિદુષીઓ વિધ્વાનશિરોમણી મનાતી ઋષિઓ સાથે જાહેરમાં વાદવિવાદ કરતી તત્વજ્ઞાનની જયોત જવલંત રાખતી આ સન્નાચરીઓમાં છંદ, વ્યાકરણ સાિત્ય, તત્વજ્ઞાન અને સામાજવિદ્યાનું સારૂ જ્ઞાન હોય તેઓના સુકતો પરથી જણાય છે. સપ્તષિઓમાં જ નહી. જગતભરનાં પુરૂષોને નાનકડો તારો સપ્તર્ષિઓને જ નહી. જગતભરનાં પુરૂષોને દોરવણી આપવા સક્ષમ છે. '***सष्टपुत्रवती भव***' આહીર્વાદની પરંપરાનો આદિઆધાર અદિતિજ છે. તેના સાત અમરપુત્રોથી સંસરચક ન ચાલ્યો આઠમાં પુત્ર આર્તડ (સૂર્ય)થી મરણ ધર્મા સૃષ્ટિ જન્મી આમ, અદિતી ફળદુપતા અને અખંડતાનું પ્રતિક છે. શસ્ત્રવિદ્યામાં પાપુરંગત બની ચૂકેલી મુદગાલઋષિની પત્ની મુદગલાથી પતિની સાચી સહચરી બની હતી જયારે ડાકુઓએ ગો–ધન હરી લીધું તયારે પોતાના પતિને મદદ કરી દુશ્મનોને હરાવ્યા. મુદગલાનીનું ઉદાહરણ બતાવે છે કે યુગે યુગે આવી નારીઓ અબળા નહી પણ સબળા છે.

શ્રધ્ધાસુકતની શ્રધ્ધા ઋષિકા પ્રાતઃ મધ્યાહન અને સાયં ત્રણે સંધિકાળે શ્રધ્ધાબળને ચકાસવા અને સતત શ્રધ્ધાન્વિત થવા અનુરોધ કરે છે. લાક્ષાસુકતમાં લાક્ષાો 'ઘા' ને રૂઝાવનાર ન અને પુષ્ટિદાયક ગણી છે. મેધાસુકતમાં મેધા(ઋષિકા) ના બળે સામાન્ય લાગતી શશ્વતી, રોમશા, અગસ્ત્યની બહેન જેવી નારીઓએ વાગામ્ભૃણી જેવું વ્યકિતત્વ પ્રશસ્યય યોગદા કર્યું. પરંતુ તેઓનું જીવનનું પ્રતિબિંબ છે. માટે એ સમયના સમાજનું પ્રતિબિંબ તો માત્ર વેદ જ કરાવી શકે. નારી અધ્યયનઃ..... નારીનું અધ્યન અન્ય બ્રશમચારીઓની જેમ વેદકાલમાં ગુરૂકુળમાં જ થતું અને બ્રમ્હચર્યનું પાલન કરતી ૯ ***ब्रहमचर्यळ कन्या युवानं विन्दते पतिम.*** સ્ત્રીઓને પ્રાથીનકાળમાૌ પનયન સંસ્કાર પણ થતાં ***पुरा कल्ये तु नारीनां मोग्जीबधनमिष्यते*** ' જેવા નિર્દેશો સ્મૃતિમાં ઉપલબ્ધ થાય છે. તેઓમાં સઘોદ્યવાહા અને બ્રમ્હવાહિની એવા પ્રકારની ગૃહસ્થજીવનમાં પ્રવેશ કરતી તે સઘોદવાહા કહેવાતી જયારે બ્રહવાદિની આજીવન બ્રમ્હચર્યનું પાલન કરી જીવનમાં મહાન રહસ્યોના ઉદઘાટનાર્થે જીવનને સાર્થક કરવા પ્રયત્નશીલ રહેતી. આમ, વેદકાલમાં નારી શિક્ષાના આદર્શો અને તકો અત્યંત વિશાળ હતી અને પરિણામે હોક વિદુષીઓ આપણને ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે. તત્વણાન કે જીવનદર્શન ક્ષેત્રે પ્રશસ્ય પ્રદાન કરનારી વેદકાળની પ્રમદાની શિક્ષણની ક્ષિતિજો પણ વિશાળ હતી. નુત્ય, ગીત કાવ્ય કે મંત્ર ઉપરાંત સૈનિક શિક્ષાથી પણ તે સુપરિચિત હતી. રાણી વિશપલા આનું દષ્ટાંત છે. ૧૦ મુદગલઋષિની પત્નિ ***मोदगला*** એ ડાકુઓ સામે પોતાના પતિને મદદ કરી દુશ્મનોને હરાવ્યા હતા. ૧૦ કેવળ મંત્રદ્રષ્ટિ જ નહી પણ યજ્ઞમાં ત્વિજનું કાર્ય પણ સ્વીકારી લેતી જેમ કે, ***विश्ववारा*** એ અગ્નિના મંત્રોનું દર્શન કરી યજ્ઞમાં ઋત્વિજ તરીકેની ફરજ અદાકારી હતી. ૧૧ લગ્ન વ્યવસ્થાઃ– બાલિકા(કન્યા) યોગ્ય ઉમરની એટલે ***घोडशैकावलीढा***' થતા તેના લગ્ન થતા સ્ત્રીનો વિવાહ સ્વેચ્જાએ નહિ પરતુ માતા પિતાની મરજીથી થતો. આ બાબતમાં સાવિત્રીનું કથન નોંધપાત્ર છે કે, "જેને મારા પિતાએ મને આપી છે તેને હું જીવતા જીવ સુધી ત્યજીશ નહિ" ૧૨ અગ્નિનપરિણય, અસ્મોરોહણ, લાજાહોમ, સપ્તપદી, ગુહપ્રવેશ, ધ્રુવદર્શન વગેરે સંસ્કારોમાં લગ્નની અતિ ઉદાત્ત ભાવના સંગ્રહીત થયેલી છે. વેદમાં નારીના મહનીય સ્થાન અને માનને વ્યકત કરવો જાયા શબ્દ વારંવાર આવે છે. પતિ જાયામાં ગર્ભરૂપ બનીને દસમાસ પછી જન્મે છે આવી સ્ત્રીને ***जाया*** કહેવાય છે. ૧૨ બહુપતત્નીત્વની પ્રથાઃ– વૈદિક સમાજમાં બહુપત્નીત્વની પ્રથા પ્રચલિત હતી. મૈત્રાયણી સંહિતા અનુસાર મનુને દસ પત્નીઓ હતી. રાજાની પ્રધાન રાણીને ***माहिषी*** કહેવાતી.વિધવા વિવાહઃ– ઋગ્વેદના એક મંત્રમાં વિધવા વિવાહનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ છે, "હે નારી ' આ મૃતપતિને તયજી જીવિત સંસાર તરફ વળ. તારી સાથે લગ્ન કાજે ઉત્સુક તારો આ જે બીજો ભાવિપતિ છે તેના પત્નીત્વને પ્રાપ્ત કર. " આમ, વિધવાવિવાહ વૈદિકકાળમાં એક સ્વીકૃત સમાજ વ્યવસ્થા હતી. નિયોગઃ– વેદકાલમાં પુત્રપ્રાતિને અતિશય મહત્વ અપાતું હતું. આથી કોઈ સ્ત્રીનો પતિ મુત્યુ પામે અથવા પ્રજોત્પતિ કરવામાં નિષ્ફળ જાય તો તે સ્ત્રી કોઈપણ જિતેન્દ્રય મનુષ્ય સાથે સંગ કરીને

સંતાનપ્રપિત કરી શકતી. મહાભારતકાળમાં પણ ધૃતરાષ્ટ્ર, પાડું અને વિદુરનો જન્મ નિયોગપ્રથાથી જ થયો છે ને'

ઉપસંહાર:– વેદકાલીન સમાજનું ચિંતન કરતા એટલું સ્પષ્ટ જણાવ છે કે આજુબાજુ સામાન્ય ગૃહણી, પત્નિ કે માતા તરીકે ગૌરવપદકાર્ય કરતી નારી ***विश्पला, वघ्रमती*** કે ***सरमानी*** માફક વિવિધશેત્રે નામના પામી કે પછી ***विश्ववारानी*** માફક કર્મઠ બની નારીસમાજના સર્વતોમુખી વિકાસનું દર્શન કરાવે છે.

વાગામ્ભૃણીનું આત્મગૌરવ, ઈન્દ્રાણીનો અભિચાર–પ્રયોગ શસ્ત્રવિદ્યાને દાંપત્યજીવનમાં સંવાદી બનાવતી ***मुदगला,*** શિયળ સાચવવાની ચિંતા કરતી ***ममता,*** યુધ્ધમાં ભાગ લેતી ***विशपला*** અને ***वधमती,*** , અધ્યાત્મ અને વ્યવહારનો સમન્વય કરી અનુકુલન સાધતી ***लोपमुद्रा*** રોગ કોડને કારણે અવિવાહીત રહી જતી ***धोषा*** અને ***अपाला,*** ત્યકતા ***जुहु*** ની મનોદશા વગેરેના નિરૂપણમાં નારી–સમસ્યાનો પડઘો સંભળાય છે.

ભલે વેદકાળ એ આજે અતીત બની ગયો છે. સમય બદલાયો, સમાજ બદલાયો, વ્યકિત બદલાઈ, વ્યકિતત્વનાં માપદંડો બદલાયા જીવનનો અર્થ અને મર્મ બદલાઈ ગયો., છતાં આજના આ વરવા વર્તમાનની વિસવાદિતામાં વેદકાલીન ઋષિકાોના બાહયકાર્ય અને અંતરગર્ભમાં વિલસતા ચૈતનયનું સાતત્ય આજની નારીઓમાં ભલે અલ્પ જોવા મળે પણ અવશ્ય જોવા મળે છે. વાત્સલ્યમૂર્તિ મધર ટેરેસા, કડક શિસ્તના વ્યવસાય વચ્ચે માનવતાને ઉજાગર કરતી કિરણ બેદી, મંગલતાની મુર્તિ 'સુધામુર્તિ' એ વર્તમાનકાળની મૂર્તિમંત કર્યું. આ તો માત્ર બે–ચાર નારી ઉદા. જ છે, પરંતુ એ માનવજીવનની અખંડ શ્રધ્ધાના દોરને લંબાવે છે. અને વેદના અર્થને ' જાણીને પામવુ' તે સાર્થક કરે છે.

संदर्भ सूचि

⇨ *पंडित भगवदत–वैदिक वाडमय का इतिहास संपा–सत्याश्रम अेम.अे.प्रणव प्रकाशन नइ दिल्ही प्र.सं.सन ९३३८ पृ–३*

⇨ *पंडित भगवदत–वैदिक वाडमय का इतिहास संपा. सत्यश्रमा, अेम.अे.प्रणव प्रकाशन नइ दिल्ही प्र.सं.सन. ९३३८ पृ. ४*

⇨ *आचार्य हेमचंद्र– अचिधान चिन्तमणी प्रस्तावना लेखकः डो. नेमिचन्द्र शास्त्रीचौखम्या विधाभवन, वाराणसी–९, प्र.संसन १९६४*

⇨ *चकपाणि– चरकसंस्हता प्रथम चाग चौखम्या संस्कृत संस्थान, वाराणसी सन १९६२*

⇨ *पंडित चगवदत–वैदिक वाडमय का इतिहास संपा–सत्याश्रम अेम.अे.नइ दिल्ही प्रथम सं.सन १३३८ पृ.७*

⇨ *पंडित समरसिंह– समरकोशः पाडुरंगजावजी श्रेष्ठिभिः पग्य.सं.१९२९ १/प/३.*

⇨ *पं.विष्णुदेव सांकलेश्वर– अथर्वदिव मधुरजयोत ट्रस्ट संचालित वेद प्रकाशन समिति, प्र.आवृति सन १९८प ११/प/१८*

⇨ *श्रमथ्सायण– ऋग्वेद संहित ९–१० मंडल, वैदिक*

⇨ *संसोधन मंडल, पूना द्वितिय संस्कार–सन १९८३ १०/१०२–६*

⇨ *दें कटमाधव– ऋग्वेदः विश्वेश्वरानंद वैदिक शोधसंस्थानम होशियारपुर प्र.सं.सन १९६४ प/२८/१.*

⇨ *पं.चिन्नस्वामिशास्त्रि– शतपथब्रालय, चौखम्या संस्कृत सस्थान, दिप.सं.हवं.पं.पट्टाभिस्मशास्त्रि सं.२०४०–२०४१–४–१प–९*

* ડો.એમ.જે. પટોળિયા

Arts [Sanskrit]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 153 - 155
ISSN 2319 - 8168

વેદમાં વિશ્વબંધુત્વ ભાવના

સમગ્ર વિશ્વ જેના માટે ગૌરવ લઈ શકે તેવુ વિશ્વનું સૌથી પ્રાચીન વાડમય વેદ છે. વેદો ભારતીય સંસ્કૃતિના દર્શનો અને ધર્મ પ્રાણ છે. વેદોમાં સંસાર પ્રપંચ, મિથ્યા કે અસાર હોવાની વાત કયાંય જોવા મળતી નથી.વેદોના ઋષિઓ સંસારને સુખકારક અને આનંદદાયક માનતા હતા. સુખ અને આનંદ મળતા રહે તે માટે તેઓ આવશ્યક શ્રમ પણ કરતા હતા. તેઓની માન્યતા એવી હતી કે દેવોની કૃપા થાય તો આપણે સુખ ભોગવી શકીએ. તેથી તેઓ દેવોની પણ પ્રાર્થના કરતા હતા. તેઓની પ્રાર્થનાઓનો મુખ્ય સૂર તો એજ રહેતો કે " હે દેવ ! મને વિપુલ ધન , સારા વસ્ત્રો, અને સ્વશાળ આપો " પછી તેઓ માગતા કે, " મને શકિત, બુધ્ધિ, જ્ઞાન, વિદ્યા આપો" તેથી આગળ વધીને તેઓ કહેતા કે " મને એવો બનાવો કે, જેથી હું સર્વ જીવને સમાન ભાવે જોઉં, સર્વની સાથે મૈત્રી કરું અને કોઈનો પણ દ્વેષ ન કરું "આ રીતે વેદોમાં આપણને સુખી, આનંદમય ભૌતિક જીવન અને ઉચ્ચ વિચારો એવો વિધાયક અભિગમ સુપેરે વેદો શીખવે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનો અભ્યાસથી ખ્યાલ આવે છે કે, વિશ્વબંધુત્વની ભાવના એ વેદનો પરમ આદર પામેલો સંદેશો છે. વેદની સંહિતાઓમાં અનેક મંત્રોમાં વિશ્વબંધુત્વની ભાવનાનું નિરૂપણ થયું છે, જેનું શોધપત્રમાં યથાર્થ રીતે દર્શન કરાવવાનો નમ્ર પ્રયાસ કર્યો છે.

વેદો હિન્દુજાતીના પ્રાચીન અને સર્વમાન્ય ધર્મગ્રંથો છે. વેદોમાં હિન્દુધર્મનાં બધાં જ અંગોનું વિવેચન છે વેદો માનવ માત્રના કલ્યાણ માટે છે. અથર્વવેદના સામનસ્ય સુકતમાં આપણને ***वसुधैव कुटुम्बकम्नी*** ની ભાવનના દર્શન થાય છે. આ સુકતના મંત્રોમાં પરિવારની સુખ–શાંતી માટેની પ્રાર્થના છે. આ સુકત વિશ્વના કોઈપણ રાષ્ટ્રના મનુષ્ય માટે સર્વ પ્રકારની ભૌતિક, આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના સાધનરૂપ છે. આ સૂકતના મંત્રોનો ભાવ એવો છે કે, બધા જ માનવ પરસ્પર હળી મળીને રહે, કલ્યાણકારક વાણી બોલે, એક–બીજામાં વિશ્વાસ રાખે, સમ્યક જ્ઞાન રાખી હળી–મળીને કાર્યભારનું વહન કરે, બધા જ સ્નેહરૂપી બંધનથી બંધાયેલા રહે અને પ્રત્યેક વસ્તુનો સમભાવે ઉપભોગ કરે. કુટુંબની રચના અને કુટુંબના સભ્યોમાં પરસ્પર પ્રેમ આ બે બાબતોની કોઈપણ સમાજની વિધાયકતાનાં પ્રતિક છે. વેદનો માનવ કુટુંબ ભાવના વિશે કેવા ઉન્નત ખ્યાલો ધારવે છે, તે બાબત અથર્વવેદનાં આ મંત્રોમાં સ્પષ્ટ થાય છે–" પુત્ર પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારો બને તથા માતા પ્રત્યે સ્નેહ અને ભકિતવાળો બને પત્ની પતિ પ્રત્યે મધુરવાણી બોલનારી અને શાંત મનવાળ ી બને. ભાઈ ભાઈનો દ્વેષ ન કરે, બહેન બહેનનો દ્વેષ ન કરે, એક મત અને એક વ્રતવાળા બની પરસ્પર કલ્યાણમય વાણી બોલે ૧. અહિં વેદનો ઋષિ કુટુંબના સભ્યોનો પરસ્પર કેવો વ્યવહાર હોવો જોઈએ તે દર્શાવે છે. સમગ્ર માનવજાત પ્રત્યે પ્રમની ભવના વેદનો ઋષિ સેવે છે તેમજ તે વિશ્વશાંતિ માટે પણ એટલા જ સંચિંત છે. ઋગ્વેદનો ઋષિ ઈચ્છી રહયો છે. ' મનુષ્ય મનુષ્યનું બધી રીતે રક્ષણ કરો. ૨. જેમ મિત્ર મિત્ર માટે રુચિપૂર્ણ હોય તેમ સમગ્ર માનવ માટે તમે પ્રમાળ બનો ૩. કૌટુંબિક પ્રમ એ વિશ્વ પ્રેમનું પ્રથમ પગથિયું છે. એવુ અભિવ્યકત કરવા ઈચ્છતા હોય તેમ વેદના ઋષિ કુટુંબની પરસ્પર ભાવનાઓના વર્ણન બાદ વિશ્વપ્રેમની ભાવના પ્રત્યે ઢળી પડે છે. સમાજનું નાનું ઉત્કટ ભાવાન્મક ઐકય જરૂરી છે. કુટુંબની સ્થિરતાનો પાયો દાંપત્ય છે. આથી ભવભુતિએ ઉત્તર રામચરિતમાં કહયું છે કે રામ–સીતા જેવુ પ્રસન્ન દાંપત્ય તો કોઈ નસીબદારને જ મળે. ૪. કૌટુંબિક એકતા મિત્ર–મિત્ર, પાડોશીઓ, સમાજના વિવિધ ઘટકો– વર્ગો અને વ્યવસયિક મંડળો તેમજ રાષ્ટ્રના વિભિન્ન એકમો વચ્ચે સાંમનસ્યની એકાત્મકતા સાધે છે. વ્યકિત–વ્યકિત, રાજય રાજય કે રાષ્ટ્ર–રાષ્ટ્ર વચ્ચેની આવી સમાન પરિસ્થિતિ સર્જાય એ આધુનિક યુગમાં પણ ઈચ્છનિય છે. જીવનનાં દરેક ક્ષેત્રમાં જયાં વ્યકિતએ બીજી વ્યકિત સાથે કામ કરવાનું છે ત્યાં પરસ્પર સહકાર આવશ્યક છે. જયાં વ્યકિતના હિતને જ પ્રાધાન્ય મળે, સ્વાર્થ સાધવામાં જ વ્યકિત કે કોઈ મંડળ રત રહે ત્યાં સમાજ માટે ભવિષ્યમાં તે બાબત બાધક બને. તેથી જ એક સુભાષિત કહયુ છે કે:

त्यजेदकं कुलस्यार्थ ग्रामस्यार्थ कुलं त्यजत्े
ग्रामं बनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवी त्यजेत्

આ રીતે વ્યકિત કરતાં કુટુંબ, કુટુંબ કરતા ગામ અને ગામ કરતા દેશના હિતને સાધવુ જોઈએ. આ સુભાષિત બતાવે છે કે, વ્યાપક હિતના સંદર્ભમાં નાના હિતને જતું કરવું શ્રીમદ્ ભગવદ ગીતોમાં

* એસોસીયેટ પ્રોફેસર, માતુશ્રી મોઘીબા મહિલા આર્ટસ કોલેજ, અમરેલી

પણ કહયું છેકે " જે એકલો પોતાના માટે રાંધે છે, તે પાપ ખાય છે" ૫. આપણી યજ્ઞભાવનામાં પણ સ્વપરક વૃતિ છોડવાની જ ભાવના છે. પોતાનું છે તેના ઉપર માલિકી હકક છોડી દો અને સમાજને અર્પણ કરો. પરસ્પર સહકારની ભાવનાથી જગત–સમાજનું અસ્તિત્વ ટકી રહયું હોવાનું ગીતામાં કહયું છેઃ " આ યજ્ઞ વડે તમે દેવોને પ્રસન્ન કરો અને દેવો તમને પ્રસન્ન કરે. પરસ્પર પ્રસન્ન કરતાં તમે કલ્યાણને પામશો. ૬.

ભારતિય સંસ્કૃતિમાં યજ્ઞ તો ત્યોગ, સમર્પણ અને નવસર્જનનું પ્રતીક મનાય છે. એટલે જ ઋગ્વેદના " પુરુષસૂકત" માં સૃષ્ટિસર્જનની પ્રક્રિયા સમજાવવા યજ્ઞનું ભ્વય રૂપક પ્રયોજાયુ છે. " વિરાટ પુરુષ પરમાત્માંને હવિષ તરીકે સ્વકારી દેવોએ યજ્ઞ કર્યો. ૭ એ યજ્ઞમાંથી –યજ્ઞ પુરુષમાંથી પશુ સૃષ્ટિ, માનવ સૃષ્ટિ, દેવ સૃબિટ, અને અંતરિક્ષ, પધુલોક વગેરે સર્વની ઉત્પતિ થઈ. આના પરથી સમજાય છે કે પરમ પુરુષે લોક – કલ્યાણ માટે પોતાની જાતને હોમીને નવસર્જન કર્યું. જે સેવા –પરોપકારની ભાવનાથી પરાર્થે જીવન સમાર્પી દે છે, તે પુરુષ યજ્ઞ સ્વરૂપ બની જાય છે. ગીતામાં પણ કહયું છે કે, મનુષ્યને પોતાને માટે કર્મ કરવાની જરૂર ન હોય તો પણ તેણે સમાજના કલ્યાણ માટે, પરોપકાર માટે, જનસેવા માટે કર્મ કરવાં જ જોઈએ. ***लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन्कर्तुमर्हसि (गीता ३/२०)*** અથર્વવેદમાં અથર્વાઋષિ ઋગ્વેદની વાગામ્ભૃણી ઋષિકાના જ શબ્દો કહે છે " હું જ રાષ્ટ્રની સંગમની – એકતા છુ." દરેક વ્યકિત પોતાની ફરજ નિષ્ઠાપૂર્વક બજાવે, પરસ્પર સહકારની ભાવના દાખવે તથા સ્વાર્થમાં નહિ, પરમાર્થમાં રત રહે તો જ સમાજનું રાષ્ટ્રનું કલ્યાણ થઈ શકે અને વિશ્વબંધુત્વ ટકી શકે. મનુસ્મૃતિમાં મનુએ કહયું છે, " વધેલું સુપાત્રોને વહેચો" સમાજ કે રાષ્ટ્રને જ કેન્દ્રમાં રાખીને પ્રવૃતિ થાય તો જ તે આચાર–વર્તન માનવને ઉચો બનાવે. વ્યકિત પોતાના કુટુંબનો સમગ્રપણે વિચાર કરવો જોઈએ. આ જ રીતે પારિવારિક ભાવનાને સમજી –વિચારીને સમાજના અન્ય ઘટકોએ સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય હિતના સંદર્ભમાં જ સ્વઅર્થનો વિચાર કરવો જોઈએ. સ્વ–અર્થથી પર–અર્થ તરફ ગતિ એ જ આત્માની પરમાત્મા તરફની ગતિ છે. ***ईशावास्योपनिषद*** માં કહયું છે, ***तेन त्यक्तेन भुजनी था*** અર્થાત " તેને તું ત્યાગીને ભોગવ, " નાના બાળકને તપોવનમાં સમજાવવામાં આવતું કે ***एक : स्वादु न चुग्नति ।*** એકલાએ સારું ન ખાવું. વિશ્વબંધુત્વનો પહેલો પાઠ શિક્ષણના આરંભે ઉપનયન સંસ્કાર વખતે આપવામાં આવે છે. ગુરુ શિષ્યને ઉપનયન દીક્ષા આપતી વખતે તેના જમણાા ખભે હાથ મૂકી કહે છે, ૯. મારા વ્રતમાં તારા હદયને ધારણ કરુ છું–મૂકું છું. મારા ચિત્તને તારું ચિત્ત અનુસરો. એક મન થઈ મારી વાણીનું સેવન કરો. બૃહસ્પતિએ તને મારા માટે નિયુકત કર્યો છે. ૧૦.ગુરુકુળ માં ' ***सहनाववतु सह नो चुनकतु....*** શાંતિપાઠ દ્વારા સમાજજીવન સાથે પરસ્પર સહકાર–સવાદિતા સાધવાનો નિત્ય સંદેશ મળતો.

દાંપત્ય જીવનનો પરમ આધાર પણ પતિ પત્નિના પરસ્પરના સામનસ્ય ઉપર છે. આથી વિવાહ વિધિમાં પતિ ધર્મ, અર્થ અને કામના સેવનમાં અતિચાર ન કરવાની ખાતરી આપે છે. ***धर्मे चार्थे च कामे च त्वयेयं नातिचरिखा नातिचरामि ।*** સપ્તપદી થી નવવધૂ કુટુંબની જવાબદારી ઉપાડવા માટે સંપૂર્ણ સહકારની ખાતરી આપે છે. કયારેક દાંપત્યજીવનમાં અણબનાવ થાય ત્યારે અથર્વવેદ ૬/૪૨ સૂકતના સ્ત્રી કર્મ દ્વારા ક્રોધને દુર કરવા જણાવ્યું છે. તેમાં કહયું છે, " જેમ ધનુષ્ય ઉપરથી પણછ ઉતારું છું, તેમ તારો ક્રોધ દુર થાઓ, જેથી અમે પરસ્પર મિત્રવત્ રહી શકીએ. ૧૧.

कृणवन्तो विश्वम् आर्यम् । સમગ્ર વિશ્વને આર્ય બનાવવુંએ વેદના ઋષિના હદયની એક ઝંખના છે. રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ અને પરસ્પર પ્રેમની ભાવના એ વેદના ઋષિને મુખ્ય અને અત્યંત આવશ્યક બાબત લાગે છે. આ ભાવનાના અનેક વિચારમૌકિતકો વેદોમાં અનેક સ્થળોએ વેરાયેલાં છે. ઋગ્વેદના સંજ્ઞાનસૂકતમાં સંવનન ઋષિ કહે છે.:" તમે બધાં સાથે મળીને ચાલો, તમે સાથે મળીને બોલો, તમારું મન એક થાઓ, દેવો જેમ સમાન મતિવાળા થઈને યજ્ઞભાગ સ્વીકારે છે. તમે પણ સમાન મતિવાળા થઈને ભાગ સ્વીકારો" ૧૨.

" તમારો મંત્ર સમાન થાઓ, તમારી સમિતિ સમાન થાઓ, તમારું મન અર્થાત લાગણીનું કેન્દ્ર એક થાઓ.તમારું ચિત્ત એક થાઓ, હું તમને સમાન મંત્રથી અભિમંત્રિત કરુ છુ. સમાન હવિથી તમો યજ્ઞ કરુ છું.૧૩ " તમારા બધાનો સંકલ્પ સમાન થાઓ, તમારા હદય સમાન થાઓ. તમારા મન સમાન થાઓ, તમે બધા સૌમનસ્ય પ્રાપ્ત કરો" ૧૪.

માનવજાત પ્રત્યે પ્રેમની આવી ઉત્કટ ભાવના વ્યકત કરતા વેદના ઋષિની સમજ કેટલી બધી ઉચ્ચ કક્ષાની હશે તે સ્વયં સ્પષ્ટ છે. માનવીમાં સાચી માનવતા પ્રગટે અને વિશ્વબંધુત્વ જળવાય રહે તે માટેના અનેક માર્ગો વેદમાં દર્શાવ્યા છે. યજુર્વેદનો આ મંત્ર જુઓ કેટલો સુંદર છે ! " હું પ્રત્યેક પ્રાણી તરફ મિત્રની નજરે નિહાળુ. અમે દરેક એકબીજાને મિત્રની દષ્ટિથી જોઈએ" ૧૫. માનવ જીવનને સુદર બનાવવા માટે ભૌતિક સાધનોને પ્રાધાન્ય ન આપતા વેદનો ઋષિ ભગવાનને પ્રાર્થે છે. ***आ नो भुद्राः कंतवो चन्दु विश्वतः । (यजुर्वेद : २५/१४)*** અર્થાત " એમને ચારે બાજુથી દિવ્ય અને ઉત્તમપ્રકારના વિચારો પ્રાપ્ત થાઓ. " કારણ કે દિવ્ય અને ઉત્તમ વિચારો જ માણસને નરમાંથી નારાયણ બનાવી શકે. આ પ્રમાણે વૈદિક સંસ્કૃતિમાં વિશ્વબંધુત્વની ભાવના રહેલી હતી. ***यत्र भवति विश्वमेकनीडम ।*** પાછળથી પ્રચલિત બનેલી ***वसुधैव कुटुम्बम्*** ની ભાવનાનું બીજ અહીં જોઈ શકાય છે.

५।६ टी५

- ⇨ *अनुव्रतः पितुः पुत्रो माता चवतु संमनाः । जबया पत्ये मधुमती वाचं वदतु शान्ति वाम अथर्वः ।। ३/३०/र.*
- ⇨ *मा भ्राता भ्रातरं द्विक्षन्मा स्वासारमुत खसा । समभ्यबयः सवता भत्वा वाचं वदतु भदया ।।*
- ⇨ *पुनाम पुमासं परि पातु विश्वतः । ऋग्वेद : ६/७५/१४.*
- ⇨ *भदं तस्य सुमानुषस्य कथमायेकं हि तत्प्राऽयते ।।*
- ⇨ *भुग्जते ते त्वधं पापा ये पचन्त्यात्मकारळात ।।– श्रीमदभगवतदगीता ३/१३.*
- ⇨ *देवान्भावयतानेन ते देवा भावयन्तु वः । परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवापस्यथ ।।*
  – श्रीमदभगवदगीताः ३/३३.
- ⇨ *यत पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत ।*
  –ऋग्वेद १०/१०/६.
- ⇨ *अहं राष्ट्री सडामनी । अथर्व ४/३०/र.*
- ⇨ *वृध्दं पात्रेषु विन्यसेत । – मनुस्मृतिः ७/१०१*
- ⇨ *मम व्रते ते हदयं दधामि । मम चितमनुचितन्तेडस्तु ।मम वाचमेकमना जुषस्व । बृहस्पतिष्टवा निमुनकतु महयम । – गृहमन्त्र और उनका विनियोग पृ. र७६*
- ⇨ *अव ज्ञयामिव धन्वतो मन्युं तनामि ते हदः । यथा संमनसौ भुत्वा सखायाविव सचवहै ।।*
- ⇨ *सं गच्छध्वं सं पदध्वं सं वो मनांसि जानताम । – ऋग्वेद : १०/१९३/र.*
- ⇨ *समानो मन्त्रः समितिः समानी समानं मनः सह चितमेषाम । समानं मन्त्रभि मन्त्रये वः समानेन वो हविषा जुहोमि ।। –ऋग्वेद१०/१९३/३.*
- ⇨ *समानी व आकृतिः समाना हदयानि वः । समानमस्तु वो मनो यथा वः सुसहासति ।। –ऋग्वेद १०/१९१/४.*
- ⇨ *मित्रस्याहं चक्षुषा सर्वाणि भुतानि समीक्षे । मित्रस्य चक्षुषा समीक्षामहे ।। – यजुर्वेदः ३६/१८*

* ડો. સ્મીતા પરમાર

Arts [Economics]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 156 - 159
ISSN 2319 - 8168

મકાન બાંધકામ ક્ષેત્રે બદલાતા પ્રવાહો

મકાન બાંધકામ ક્ષેત્રે બદલાતા પ્રવાહો : પરિવર્તન એ જીવનનો નિયમ છે. વર્તમાન યુગમાં તમામ ક્ષેત્રે બદલાતા પ્રવાહો સાથે કદમ મિલાવવા પરિવર્તન અપનાવવુ જરૂરી છે. બાંધકામ ક્ષેત્રે થયેલ કેટલીક શોધ અને સંસોધનો તથા નવપરિવર્તન સમય શકિત અને નાણાકીય બચત કરનાર તથા લુકવાઈઝ એન્ટીક લાગે એવા છે. જેમાંના કેટલાક નવ પરિવર્તનનો અહી લેવામાં આવેલ છે.

(૧)–સીમેન્ટ આધારિત રેતી રહિત મેસનરી મોર્ટાર(બ્રિક બોન્ડ) : રેતી મેળવવા પડતી મુશ્કેલી, તેનો અનિયમિત પુરવઠો અને સતત વધતી જતી કિંમત આ બધી બાબતોને ધ્યાનમાં રાખી રેતી વિનાનું અનોખા પ્રકારનું ફોર્મ્યુલેશન વિકસાવવામાં આવ્યું છે. જે સેલ્ફ કયોરિંગ છે. આથી ઈટોની પહેલેથી પાણીમાં પલાળી રાખવાની જરૂર નથી. અને પાણીની બચત થાય છે.

(૧.૧)– બ્રિક બોન્ડ બનાવવાની ટેકનીકલ બાબતોઃ–

(૧)– સુકાપનાંમાં ઘનતા, ૧૬૦૦ કિ. ગ્રા કે તેનાથી ૫% ઓછુ વતું

(૨)–શરૂઆતનો સેટીગ ટાઈમ ૩૦૦.૩૬ મિનીટ

(૩)–પાત્રમાં વધુમાં વધુ ૩ કલાક સુધી રહી શકે.

(૪)–૮.૧૦ મી.મી. સરેરાશ તેની કોટિંગ થીકનેસ રહે છે.

(૧.૨)– બ્રિક બોન્ડ લગાવવાની પધ્ધિતિ :

(૧)– ઈટો/ સીસી બ્લોક લગાવાય તે પહેલા તે સાફ હોવો જરૂરી છે.

(૨)–એક સ્વચ્છ પાત્રમાં બ્રિક બોન્ડના વજનના ૧૮ % કે તેનાથી ૫% વતું ઓછુ જેટલું પાણી ભરવું એક કિલો બ્રિક બોન્ડ માટે ૦.૧૮ લી. પાણી લેવું.

(૩)–પાણીમાં બ્રિન્ક બોન્ડ નાખી મિશ્રણને ધીમેથી એ રીતે ભેળ વતા રહો જેથી એકસરખી પેસ્ટ બનીને તૈયાર થાય, ત્યારબાદ તૈયાર થયેલા મિશ્રણને ૧૦ મિનીટ બાદ વધુ પાણી ઉમેર્યા વિનાજ ફરીથી ભેળવો.

(૪)–લેવાની મદદથી સ્વચ્છ, કોરી ઈટ/ સીસી બ્લોકની સપાટી પર એ રીતે લગાવી કે લગભગ ૮ થી ૧૦ મીમી ની જાળીનું સંયુકત સ્તર તૈયર થાય.

(૫)–બ્રિક બોન્ડ લગાડયા પછી પાણી પીવડાવવાની જરૂર રહેતી નથી.

(૧.૩)– બ્રિક બોન્ડ કેટલાક વિશિષ્ટ ફાયદાઓઃ–

(૧)––સેલ્ફ કયોરિંગ પ્રિમિકસ રુછડા વિનાનુ લુણા ની અસરથી બચાવે છે.

(૨)––સામગ્રીની સંભાળ ઓછામાં ઓછી લેવી પડે, બગાડ પણ બહું ઓછો થાય છે.

(૩)–– સાતત્યપૂર્ણ અને તેના વપરાશકર્તા માટે અનુકુળતાપાભર્યુ પ્રિમિકસ ઉત્પાદન છે.

(૪)–– તે સાઈટ ઉપર સામગ્રી માનવશ્રમ અને સમયની બચત કરે છે.

(૫)––બ્રિક બોન્ડઢ રેતી વિનાનુ મેસનું મોર્ટાર છે.

(૬)–– વધારે મજબુત છે. અને એકધારું જોડાણ કરે છે.

(૭)–– વધારે પાતળુ અને એકશ્રખા પ્વ્હાલું છે.

(૮)–– પાણી બચાવે છે અને બાંધકામ ઉપર કયોરિંગ કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

(૯)–– ભેળવવામાં સહેલું અને સાંભળવામાં તથા ઉપયોગ કરવામાં પીએના આસાન છે.

(૧૦)–– કાય"સ્થળે વધારે ચોકસાઈ પૂર્વકનું કામ શકય બનાવે છે.

(૧૧)–– લાંબો સમી તકે અને જમળણીમાં ખર્ચ નહિવત છે.

(૧૨)–– તે સમાન ટીએચઆરના, સુરેખ અને મજબુત મેસનું સાધાઓની રચના ઘણી સળતા પૂર્વક કરે છે.

(૧૩)–– રેતી વીનાની, પર્યાવરણમિત્ર, ગ્રીન બિલ્ડીગ બાધંકામમાં ઉપયોગી સામગ્રી છે.

(૨)–એક અદભુત લાઈટવેટ પ્લાસ્ટર–વોલાઈટઃ વોલાઈટ એ ભારતમાં ઉપલબ્ધ અનોખા પ્રકારનું સૌ પ્રથમ સિમેન્ટ આધારિત પ્લાસ્ટર રીમીકસ છે. વોલાઈટ પ્રિમિકસ ઉર્જા પ્રતિરોધક માધ્યમ તરીકેનું કામ આપે છે. આથી રેતી સિમેન્ટના બનેલા પ્લાસ્ટર મોર્ટારની સરખામણીમાં વોલનઈટથી કરાયેલી દીવાલોમાં રૂમનું તાપમાન ઠંડી કે ગરમીમાં પણ અનુકુળતા ભર્યુ જાળવી રાખવામાં મદદ કરે છે. અને વધુ સુવાણી તિરાડો રહિત પ્લાસ્ટરવાળી દીવાલો ઝડપથી તૈયા થઈ જાય છે. અને સિમેન્ટ

* એસો. પ્રોફેસર શ્રી ન.ચ. ગાંધી અને ભા.વા. ગાંધી મહિલા આર્ટસ અને કોમર્સ કોલેજ, ભાવનગર

રેતીનું જે પ્લાસ્ટર દીવાલને લાગેલું હોય તેની વોલાઈટનો ઉપયોગ કરીને રીનોવેશન કરી શકાય છે.

(૨.૧)વોલાઈટ બનાવવા અંગે ટેકનીકલ બાબતો :

(૧) સુકામાં ઘનતા ૬૨૫ કિ.ગ્રા કે તેનાથી ૫ % ઓછુ વતું

(૨)શરૂઆતનો સેટીગ સમય –૯૦–૧૨૦ મિનીટ અને આખરી સેટીગ સમય ૩૦૦–૩૬૦ મિનીટ

(૩)–પાત્રમાં વધુમાં વધુ ૩ કલાક રહે છે.

(૪) કોટીગ થીકનેસ: ૬–૧૮ મી.મી. (સાઈટની સ્થિતિને આધારે)

(૫)–કુશળ કારીગર દ્વારા અને યોગ્ય સાધનોની મદદથી, નિયત્રિત વાતાવરણમા લગાવવામાં આવે ત્યારે કવરેજ,૧૦૦ છો. ફીટ કિ.ગ્રામ(૧૦ મી.મી. ની જાડાઈ પ્લાસ્ટર)

(૬) સંભાળપૂર્વક યોગ્ય સ્થળે રાખવામાં આવે ત્યારે પેક ખોલ્યા વિનાજ શેલ્ક લાઈફ: ૬ મહિના

(૭)ઉપયોગનું તાપમાન, ૨૭ ડીગ્રી સે.થી ૩૦ ડીગ્રી સે.)

(૨.૨) વોલાઈટ લગાવવાની રીત :

(૧) –– એક સ્વચ્છ પાત્રમાં વોલાઈટના વજનના ૫૦ % કે તેનાથી ૫% વતું ઓછું જેટલુ ચોખ્ખું પાણી ભરો ૧ કિ.ગ્રા. વોલાઈટ માટે ૦.૫૦ લી પાણી લેવું

(૨)– પાણીમાં વોલાઈટને નાખો આ મિશ્રણને ધીમેથી એ રીતે ભેળવતા રહો જેથી એકસરખી પેસ્ટ બનીને તૈયાર થયેલા એ મિશ્રણને ૧૦ મિનીટ બાદ પાણી ઉમેર્યા વિના જ ફરીથી ભેળવો.

(૩)–લેલાની મદદથી વોલાઈટની પહેલો હાથ એક સરખી રીતે લગાવો.

(૪)–એલ્યુમીનીયમ ની લેવલ પુટીને નીચેથી ઉપરની દિશામાં અને ત્યારાબદ ડાબેથી જમણે અને જમણેથી ડાબે ફેરવતા જાઓ અને પ્લાસ્ટરનો થર એક સમાન કરતા જાઓ ધ્યાન રાખો કે કયાય આના નિશાન ન રહે.

(૫)–શરૂઆતનું સેટીગ કર્યા પછી એલ્યુ મીનીયમ સ્કેપિંગ પટીની મદદથી પ્લાસટરનું સ્તર એકસમાન કરીને તેને ખરબચડું–રફ ટેક્ષ્ય ૨ આપો, જેથી બીજો હાથ લગાવી શકાય.

(૬)પ્લાસ્ટર સપાટી ખોલવા માટે નાના વિસ્તારો અને ખુણાઓમાં ગ્રિલ્ડ, ફલોટનો ઉપયોગ કરો અને છુટા કણો દુર કરો.

(૭)પ્લાસ્ટરની સપાટી બિલકુલ જેવી જોઈતી હોય તેવી મેળ વવા માટે, જો જરૂર લાગે તો થોડુ પાણી છાટીણને ગ્રિલ્ડ સ્ટીલ/ફલોટ મસ્ટરનો ઉપયોગ કરો.

(૨)વોલાઈટની વિશિષ્ટતાઓ અને ફાયદાઓ:–

(૧) વોલાઈટનું વજન રેતી–સિમેન્ટના પરંરાગત પ્લાસ્ટરનાં વજનના ફકત ૧/૩ ભાગ જેટલુ છે.

(૨)––વજનમાં હળવુ, કણો અતિ નાના કદના, રુછુડા વિનાનું ફંગસ પણ નહી.

(૩) ઝડપી, ચોકસાઈભર્યુ કામ, રિ–બાઉન્સ નહી.

(૪) વધુ ટકાઉ, ઓછામાં ઓછી જાળવણી, ઓછામાં ઓછો બગાડ.

(૫)–– છત અને દીવાલોને ઈન્સ્યુલેટ કરતું હોવાથી., કોઈપણ બાજુથી થતું ગરમીનું વહન ઘટાડે છે.

(૬)–– પરમ્પરાગત પ્લાસ્ટર જેટલા વજનમાં સપાટીને આવરે, તેના કરતા ત્રણ ગણો વધારે સપાટી વિસ્તાર આવરે છે.

(૭)–– ભેળવવામાં સહેલું સંભાળવામાં તથા ઉપયોગ કરવામાં પણ આસાન.

(૮)–સમય સામગ્રી તથા મહેનત બચાવવતું પ્લાસ્ટર, કારીગર ભાઈઓનું કામ સરળ બનાવે છે.

(૯)– તમામ પ્રકારની મરમ્મત અને રીનોવેશન માટે આદર્શ છે.

(૧૦)– બહેતર સપાટી આપે છે. કોઈપણ જાતની તિરાડ નહી કે ઉપયોગ કર્યા પછી ઉખડવાની તકલીફ પણ નહી.

(૧૧)–ઉર્જાની બચત કરાવે છે.

(૩) કલર પ્લાસ્ટ : પર્લકોન તરફથી પ્રસ્તુત કરવામાં આવેલું કલર પ્લસ્ટ મુલ્ય વૃધ્ધિ ધરાવતું, પીગમેન્ટ ભેળવેલું રેડી મિક્ષ સિમેન્ટ મોર્ટાર છે. જે પુતી, પ્રાઈમર અને પેઈન્ટીંગ કામ એકસાથે કરે છે. પર્લકોન કલર પ્લાસ્ટ રેતી રહિત સિમેન્ટ આધારિત હોવાથની અને સેલ્ફ કયોરિંગ હોવાથની ખુબીઓ પણ ધરાવે છે. કલર પ્લાસ્ટરની મદદથી અંદરની કે બહારની દીવાલો ઉપર જુદી–જુદી પેટર્ન બનાવી શકાય છે.

(૩.૧) કલર પ્લાસ્ટ બનાવવા અંગેની ટેકનીકલ બાબતોઃ–

(૧)–સુકાપણામાં ઘનતા ૧૪૦૦૦ કિ.ગ્રા કે તેનાથી વતુ ઓછુ ૫ % જેટલું

(૨)–– શરૂઆતનો સેટીગ ટાઈમ ૯૦–૧૧૦ મિનીટ અને સેટીગ ટાઈમ ૨૦૦–૨૧૦ મિનીટ.

(૩)પાત્રમાં વધુમાં વધુ ૩ કલાક રહે છે.

(૪)કોટિંગ થીકનેસ , ૧.૫–૨.૦ મિ.મી.

(૫)–સંભાળપૂર્વક યોગ્ય સ્થળે રાખવામાં આવે ત્યારે પેક ખોલ્યઅ વિનાજ ૬ મહિના સુધી જળવાઈ રહે છે.

(૬)ઉપયોગ માટેનું આદર્શ તાપમાન ૨૭ ડીગ્રી સે. –૩૦ ડીગ્રી. સે.

(૩.૨) કલર પ્લાસ્ટની વિશિષ્ટતાઓ :

(૧)– સિમેન્ટ પ્લાસ્ટ/કોન્ક્રીટ સપાટી પર સીધુજ લગાવવું

(૨)–કોઈ પ્રકારની પૂર્વ તૈયારીની કે પ્રાઈમર કોટની જરૂર નથી.

(૩)–આંતરિક ભેજ ભાર ફેકી દે.

(૪)–વિવિધ પેસ્ટલ શેડ માં ઉપલબ્ધ.

(૫)એન્ટી ફન્ગસ–ફુગને અટકાવે છે.

(૬)– મજબુત ન સંકોચાય કે ન તિરાડ પડે તેવી. પ્રતિરોધકફીનીશીન્ગવાળી સપાટી મળતી હોવાથી આવરદા લાંબી.
(૭)–પડ ન બાઝે, પોપડી ન ઉખડે, ફન્ગસ રહિત, પરમ્પરાગત રંગના આવરણ કરતા જાળવણી કરવામાં વધુ સુગમ
(૮)– ભેજને કારણે ધબ્બા પડવાની શકયતાઓ ઘટાડો કરે.
(૯)–બહારની અને અંદરની દીવાલો પર ભેજ ડાઘ ધબ્બા ઘટાડે છે.
(૧૦)–કલર પ્લસ્ટની મદદથી જુદા–જુદા બ્લોક તથા ડીઝાઈનો બનાવી શકાય છે.
(૧૧)– અંદરના ભેજને ભાર ફેકી દેતુ હોવાથી દીવાલોની સપાટી ઉપર ભેજ. ડાઘ, ધબ્બા ઘટાડે.
(૧૨)અંદરની અને બહારની પ્લાસ્ટર કરેલી/આર.સી.સી.સપાટીવાળી દીવાલો પર સરસ કામ આવે છે.

(૪) મસ્કા પુટ્ટી : પર્લકોન દ્વારા બનાવવામાં આવેલી મસ્કા પુટ્ટી, ભારતમાં સૌ પ્રથમ વખત બનાવાયેલી માઈક્રમોનાઈઝડ પુટ્ટી છે. સારામાં સારી સામગ્રીમાંથી બનાવવામાં પણ બહુંજ સરળ છે. તે અન્ય કોઈપણ પુટ્ટી કરતા સફેદ વધારે મુલાયમ અને વધારે ચમકદાર છે. અને ૩૦ % જેટલું કવરેજ આપે છે.
(૧)– ટેકનીકલ બાબતો.––
(૧)– સુકાપનણામાં ઘનતાઃ ૮૩૦ કિ.ગ્રા. કે તેનાથી ૫૫ કર્તા વતુ ઓછું.
(૨)–શરૂઆતનો સેટીગ ટાઈમ, સને આખરી સેટિંગ ટાઈમઃ ૨૦૦–૨૧૦ મિનીટ.
(૩)–પાત્રમાં વધુમાં વધુ ૨ કલાક રહે છે.
(૪)– કોટિંગ થીકનેસઃ ૦.૮–૧.૨ મી.મી. કવરુજ
(૫) કુશળ કારીગર દ્વારા અને યોગય સાધનોની મદદથી, નિયંત્રિત વાતાવરણમાં આવે ત્યારે કવરેજઃ ૧૫ ચો. ફીટ /કિ.ગ્રા(૧.૫ મી.મી. સ્તર)
(૬) સંભાળપૂર્વક યોગ્ય સ્થળે રાખવામાં આવે ત્યારે, પેક ખોલ્યા વિનાજ ૬ મહિના સુધી રહે છે.
(૭) – ઉપયોગ માટેનું આદર્શ તાપમાન ૨૭ ડી.ગ્રી.સે.

(૪.૧) મસ્કા પુટ્ટી લગાવવાની રીત :

(૧)–એક સ્વચ્છ પાત્રમાં મસ્કા પુટ્ટીના વજનના ૪૫ % જેટલુ ચોખ્ખું પાણી ભરો, ૧ કિ.ગ્રા. મસ્કા પુટ્ટી માટે ૦.૪૫ લીટર પાણી લેવું.
(૨)– પાણી ભરેલા પાત્રમાં પુટ્ટી, આ મિશ્રણને ધીમેથી એ રીતે ભેળવતા રહો જેથી એકસરખી પેસ્ટ બનીને થૈયાર થાય.
(૩) – ૧૦ મિનીટ બાદ ફરીથી એ પેસ્ટને સારી રીતે ભેળવો, પાણી ઉમેરવનું નથી.
(૪) સપાટી ઉપર એક સરખી રીતે ફેલાવતા મસ્કા પુટ્ટીનો પહેલો કોટ લગાવો, નીચેથી ઉપર તરફ અને પછી ડાબેથી જમણી તરફ એવી રીતે લગાવો કે તે લગાવવાના કોઈ નિશાન દેખાય નહી.

(૪.૨) મસકા પૂટ્ટીની વિશીષ્ટતાઓઃ–

(૧)અન્ય બ્રાન્ડની પુટ્ટી કરતા વર્જનમાં ૩/૪ ભાગ જેટલુજ વજન ધરાવે છે.
(૨)– અન્ય બ્રાન્ડની પુટ્ટીઓ જેટલાંજ વજનમાં ૩૦ % વધારેસપાટી આવરી લે છે.
(૩)– વધારે લીસી અને ચમકદાર સપાટી ધરાવે છે.
(૪)–ફેલાવવામાં વધારે સારી અને સાસાન છે.
(૫)–દીવાલોની શોભા વભારે છે.
(૬)–લગાવવાનું સહેલુ અને આરામદાયક હોવાથી કારીગર વધારે કામ કરી શકે છે.
(૭)–– કાચ પેપરનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડતી નથી.
(૮)–– રંગ ઓછો વપરાય છે. રંગકામ આસાનાથી અને ઝડપથી થાય છે.
(૯)–મસ્કા પુટ્ટીની પેસ્ટ બનાવતી વખતે કે લગાવતી વખતે કોઈ એલર્જી થતી નથી.
(૧૦)– મસ્કાપુતટ્ટીસાચા અર્થમાં લગાવનારના હિતનું ધ્યાન રાખનાર છે.
(૧૧)–સાઈટ ઉપર તેને ભેળવતી વખતે બળતરા થતી નથી.
(૧૨)– તેને કારણે સાફ–સ્વચ્છ–ધૂળ વિનાનું કામ શકય બને છે.

(૫) કલર પુટ્ટી : પર્લ કોન કરલ પુટ્ટી, ભારતમાં પ્રથમ વખત રજૂ કરે છે. એક નવો ખ્યાલ, દીવાલોની રંગીન પુટ્ટી હવેથી એક જ લસરકો–સ્ટ્રોક મારીને દીવાલોને સંદરતાભરી બનાી શકાશે. અને રંગને બદલે કલર પુટ્ટીનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.

(૫.૧) કલર પુટ્ટી બનાવવાની ટેકનીકલ બાબતો :

(૧)– સુકાપનામાં ઘનતા, ૮૩૦ કિ.ગ્રા કે તેનાથી ૫ % વતું ઓછું
(૨)–શરૂઆતનો સેટીગ ટાઈમ ૧૨૦–૧૫૦ મિનીટ અને આખરી સેટીગ ટાઈમ ૩૦૦–૩૬૦ મિનીટ.
(૩)–પાત્રમાં વધુમાં વધુ ૩ કલાક જેટલો 'મય રહે છે.
(૪)– કોટિંગ થીકનેસ, ૦.૮ થી ૧.૨ મી.મી. હોય છે.
(૫)–કુશળ કારીગરો દ્વારા અને યોગ્ય સાધનોની મદદથી, નિયત્રિત વાતાવરણમાં લગાવવામાં આવે ત્યારે ૧૫ ચો. ફીટ/કિ.ગ્રા.
(૬)–સંભાળ પૂર્વક અને યોગ્ય સ્થળે રાખવામાં આવે ત્યારે પેક ખોલ્યા વિનાજ ૬ મહિના સુધી રહે છે.

(૫.૨) કલર પુટ્ટી લગાવવાની રીત :

(૧)– એક સ્વચ્છ પટમાં કલર પુટ્ટી ના વજનના ૪૫ % ચોખ્ખુ પાણી ભરો ૧ કિ.ગ્રા. કલર પુટ્ટી માટે ૦.૪૫ લી. પાણી લેવુ.

(૨)– પાણીમાં કલર પુટ્ટી નાખો આ મીશ્રણને ધીમેથી એ રીતે ભેળવતા રહો કે જેથી પેસ્ટ બનીને તૈયાર થાય. તૈયર થયેલા એ મિશ્રણને ૧૦ મિનીટ બાદ વધુ પાણી ઉમેર્યા વિાજ ફરીથી ભેળ વો.

(૩)–સૌથી પહેલો કોટ નીચેથી ઉપર અને ડાબેથી જમણે એ રીતે મારો કોટ મારવાના નિશાન ન રહે તે ધ્યાન રાખવું

(૪)–બીજો કોટ લગાવો તે પહેલા જો કોલપણ કોટ છુટા પડી ગયેલા દેખાય તો તે દુર કરો અને કલર પુટ્ટીનો બીજો કોટ લગાવો.

(૫)––કલર પુટ્ટી લગાવ્યા પછી કાચપેપર નો ઉપયોગ કરવો નહી.

(૫.૩.) કલર પુટ્ટીની વિશિષ્ટતાઓ :

(૧)––અન્ય કોઈપણ બ્રાન્ડની પટ્ટી કરતા વજનમાં ૩/૪ ભાગની જ હોય છે.

(૨)–માઈક્રોનાઈઝડ હોવાથી વભારે લીસી, વધુ ફીનીશવાળી ઉજજવળી સપાટી ધરાવે છે.

(૩)–અન્ય કોઈપણ બ્રાન્ડની પટ્ટી સરખામણીમાં ૩૦% વધારે કવરેજ ધરાવે છે.

(૪)–દીવાલોને બહું ઝડપભેર સુંદર રંગીન દેખાવ ખક્ષે છે.

(૫)– સરળ, ઉપયોગ કરવામાં નુકશાન રહિત ખજવાળની પરેશાની નહી. આમ આ પટ્ટીની મદદથી કામ કરનાર કારીગર વધારે અને સારું કામ કરી શકે છે.

(૬)– યોગ્ય રીતે લગાવેલી હોય તો કાચ પેપર ઘસવાથી જરૂર રહેતી નથી.

(૭)–ડીસ્ટેમ્પેર જેવુંજ પરિણામ આપે છે.

(૮)– તે ભેજની તિરાડ પડવાની શકયતા ઘટાડે છે.

(૬) વર્ટી ગ્રીપ : પર્લકોન વર્ટી ગ્રીપ એ વધારે શકિતશાળી, રેતી રહિત અને સેલ્ફ કયોરિંગ જેવી ખુબીઓ ધરાવતું, ટાઈળ લગાવવાનું ખાસ પ્રકારનું ફીલિંગ મોર્ટાર છે. ટાઈળ જડયા પછી કાઈ ફેરફાર કરવો હોય તો એવું કરી શકાય છે.

(૬.૧)–– વર્ટીગ્રીપ બનાવવવાની ટેકનીકલ બાબતો:––––

(૧)–સુકાપ્નામાં ઘનતા, ૧૨૦૦ કિ.ગ્રા. કે તેનાથી વતું ઓછું ૫% જેટલું

(૨)–શરૂઆતનો સેટીગ ટાઈમ, ૪૦–૪૫ મિનીટ અને આખરી સેટિંગ ટાઈમ, ૫૦૦–૬૦૦ મીનિટ

(૩)પાત્રમાં વધુમાં વધુ ૨ કલાક સુધી રહે છે.

(૪)કોટિંગ થીકનેસ, ૩–૫ મી.મી. હોય છે.

(૫)–કુશળ કારીગરો દ્વારા અને યોગ્ય સાધનોની મદદથી, નિયંત્રિત વાતાવરણમાં લગાવવામાં આવે ત્યારે ૩ મી.મી. ના બેડીગ માટેઃ ૩.૭૫ ચો.ફીટ/કિ.ગ્રા. જેટલું કવરેજ હોય છે.

(૬)–સંભાળ પૂર્વક યોગ્ય સ્થળે રાખવામા આવે ત્યારે, પેક ખોલ્યા વિનાજ ૬ થી ૮ મહિના રહે છે.

(૭)ઉપયોગનું આદર્શ તાપમાન, ૨૭–૩૦ ડી.ગ્રી. સે. ની જરૂર રહે છે.

(૮)– ગ્રેડ–૨ પ્રકારના મિશ્રણની જરૂર રહે છે.

(૬.૨) વર્ટીગ્રીપ લગાવવાની રીત :

(૧)–જે સપાટી પ્લાસ્ટર લગાવવાનું હોય તેને વાયર બ્રશની મદદથી એકદમ સાફ કરી નાખો એક સ્વચ્છ પાત્રમાં વર્ટી ગ્રીપના વજનના ૨૫% જેટલું ચોખ્ખું પાણી ભરો. ૧ કિ. ગ્રા. વર્તી ગ્રીપ માટે ૦.૨૫ લી. પાણી લેવું.

(૨) પાણીમા વર્ટી ગ્રીપ નાખો આ મિશ્રણને ધીમેથી એ રીતે ભેળવતા રહો કે જેથી સરખી બનીને તૈયાર થયેલા આ મિશ્રણને ૧૦ મિનીટ બાદ વધુ પાણી ઉમેર્યા વિનાજ ફરીથી ભેળવો.

(૩)–– જઈતી જાડાઈ પકડાય તે મુજબનું બેડિંગ પડ તૈયાર થાય તે રીતે, જે કોરી અને સ્વચ્છ સપાટી ઉપર ટાઈલ્સ ચોટાડવાની હોય તો તેના પર નીચેની ઉપરની દિશાામા જતાં વર્ટી ગ્રીપ પેસ્ટને એક પ્લાસ્ટરની જેમજ એક સરખી રીતે લગાવો.

(૪)– હવે પ્લાસ્ટર લગાવેલા નવા વિસ્તાર પર અણીદાર ટ્રોવેલ લઈને કાપાઓ પાડો અને વધારાનું વર્ટી ગ્રીપ હોય તે લઈ લો. જેથી તેને ફરીથી ઉપયોગમાં લઈ શકાય.

(૫)– વધારાની જે સામગ્રી હોય તેને ભીના કાપડથી લુછી લો. વર્ટી ગ્રીપથી કરેલુ ટાઈલ્સ જડવાનું કામ હવે પુરુ થયુ.

(૬.૩)––– વર્ટી ગ્રીપની વિશિષ્ટતાઓ––––

(૧)–વજનમાં હળવું છે અને વધારે સારી રીતે ચોટી શકે છે.

(૨)વધારે મજબુત જોડ અને યોગ્ય રીતે એર પેકેટ વિના આસાનાથી તાઈલ્સ લગાવવી શકય બનાવે છે.

(૩)–લેલ્ફ કયોરિંગ પ્રિમિકસ, એફલોરેન્સ એટલે કે રુછુડા વિનાનુ છે.

(૪)–સિંગલ પેક સીસ્ટમ કન્સીસ્ટન્સી ઘણી જ સારી છે.

(૫)–સેટીગ ટાઈમ એકદમ યોગ્ય, પાત્રમાં લાંબો સમય રાખી શકાય છે.

(૬)–ઉભી સપાટી પર ટાઈલ લગાવવામાં વપરાતા સિમેન્ટની સરખામણીમાં માત્ર ૨૨.૫% જ સિમેન્ટ વપરાય છે.

(૭)–બેડિંગ મોર્ટાર પડ પાતળુ હોવાથી ટાઈલોમાં તિરાડ કે ઉખડી જવાની સમસ્યા થતી નથી.

(૮)પાણીની બચત કરે છે. દીવાલોને પહેલેથી જ ભીજવવાની જરૂર રહેતી નથી.

આમ ઉપર મુજબ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે મકાન બાંધકામ ક્ષેત્રે બદલાતા પ્રવાહોમાં આધુનિકતા જળવાઈ રહે અને લુકવાઈઝ એકદમ આકર્ષક લાગે તેવા પ્રીમિકસની શોધથી આર્થિક દ્રષ્ટીએ ફાયદાકારક, પોસાય પરવડે તેમ ઉપયોગમાં લઈ મકાન માટે ખરેખર વપરાતો શબ્દ પ્રયોગ " હોમ સ્વીટ હોમ " નું સ્વપ્ન સાકાર કરે છે.

* સપના જોષી

Arts [Philosophy]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 160 - 162
ISSN 2319 - 8168

વૈદિક શાસ્ત્રોમાં 'મન'ની ઉપાસનાની એક સમીક્ષાત્મક અધ્યયન

ઈશ્વરે માનવીને મન રૂપે એક વિશિષ્ટ ભેટ આપી છે. વિચારોનો અવિરત વણથંભ્યો પ્રવાહ એટલે આપણું મન તેમાં વિચારોનું વહેણ સતત ચાલ્યા જ કરતું હોય છે. મન વિચાર કરે છે ને આચાર ઈન્દ્રિયો કરે છે. તેથી જ કહેવાયું છે કે 'મન તેવો માનવ'

'મન' બે સ્તરે ક્રિયાન્વિત થાય છે. (૧) જાગૃત મન અને (૨) અજાગૃત અથવા અર્ધજાગૃત મન. આપણી જાગૃતઅવસ્થામાં જે મન કાર્ય કરે તે જાગૃત મન છે. પરંતુ આપણે ઉંઘી જઈએ કે બેભાનાવસ્થામાં હોઈએ એટલે કે કોમામાં હોઈએ ત્યારે પણ આપણું અર્ધજાગૃત મન સતત કાર્યરત હોય છે. આમ ચોવીસ કલાક અર્ધજાગૃત મન સતત કાર્યશીલ હોય છે. આ અર્ધજાગૃત મન જ આપણને જીવનમાં સુખ, સમૃધ્ધિ અને ઈચ્છિત વસ્તુ અપાવવામાં મદદરૂપ બને છે.

મન અને મગજ બન્નેમાં તફાવત રહેલો છે. મગજ એ શરીરનો એક ભાગ છે. અને એક ભૌતિક પદાર્થ છે, કે જેને આપણે જોઈ શકીએ અને સ્પર્શી શકીએ છીએ. વળી જેનો સમયાન્તરે નાશ પણ થાય છે. જયારે મન એ જોઈ શકાતું કે સ્પર્શી શકાતું નથી. કમ્પ્યુટરની ભાષામાં કહીએ તો મગજએ હાર્ડવેર છે અને મનએ સોફ્ટવેર છે.

મનની શકિત ગહન તેમજ અગાધ છે. તેથી જ 'મન' વિશે ગુજરાતીમાં અનેક કહેવત પ્રચલિત બની છે. અને એ કહેવતો તેનું મહાત્મય દર્શાવે છે. જેવી કે ૧. મન ચંગા તો કથરોટ મેં ગંગા વગેરે કોઈપણ સંકલ્પોનો જન્મ પણ મનની અંદર જ થાય છે. અને આ સંકલ્પો જ વ્યકિતને શુભાશુભ કર્મ કરવા માટે પ્રેરે છે. તેથી મનને જ મનુષ્યના બંધન અને મોક્ષનું કારણ કહેવામાં આવે છે. જો સંકલ્પો શુભ હોય તો જ શુભ કાર્યો (કર્મો) થાય. મન તો સ્વભાવે જ બહિર્મુખી છે. પરિણામે તે બહારનાં વિષયોમાં દોડયા કરે છે. આવા મનને ઠેકાણે કેમ રાખવું કેવી રીતે શુભ સંકલ્પ કરવો (સારા વિચારો) તેની સમજણ 'શિવસંકલ્પોપનિષદ' 'શિવસંકલ્પસૂકત' તરીકે પણ ઓળખાય છે. તેનો સમાવેશ 'રૂદ્રાષ્ટાધ્યાયીમાં થયો છે. આ સુકત્તના છ મંત્રો એ શુકલ યજુર્વેદના છે. આ છ મંત્રોમાં મન કેવું છે? એની વિશેષતાઓ કઈ કઈ છે. તેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી છે. આ વૈદિક સૂકતના દરેક મંત્રમાં અંતિમ ચરણમાં ''તન્મે મનઃ શિવસડકલ્પમસ્તુ'' અર્થાત '' તે મારૂં મન શિવ સંકલ્પવાળું થવો'' એવી પ્રાર્થના છે.

શિવસંકલ્પોપનિષદમાં મનની વિશિષ્ટતાઃ–

રૂદ્રાષ્ટાધ્યાયી નાં પ્રથમ અધ્યાયનાં પાંચમા મંત્રથી આ સૂકત્તનો પ્રારંભ થાય છે. અને સૂકત્તના ઋષિવર યાજ્ઞવલ્કય છે. છંદ ત્રિષ્ટુપ અને દેવતા તરીકે મનને આલેખવામાં આવ્યું છે.

૧. આ સુકત્તનાં પ્રથમ મંત્રમાં મન કેવું છે, એની વાત કરવામાં આવી છે. જેમકે મન એ જાગૃત મનુષ્યથી દુર ચાલ્યું જાય છે. અને સૂતેલા પાસે પાછું ફરે છે. જે ચક્ષુ વગેરે ઈન્દ્રિયોરૂપી જયોતિઓની એકમાત્ર જયોતી છે. જે ભૂત, ભાવિ અને વર્તમાનમાં (દુરના તેમજ નજીકનાં) બધા જ પદાર્થોને જાણી શકનારૂ છે. આવું મન શિવસંકલ્પવાળું થાઓ, એવી તેમાં પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ઉપર આપેલ મંત્રના અનુવાદનાં આધારે મન એ એક પક્ષી જેવું હોય, તેવી છાપ ઉપસે છે. પક્ષી કયાં સુધી પાંજરામાં રહે, જયાં સુધી પાંજરૂ બંધ હોય ત્યાં સુધી જ, જેવું પાંજરૂ ખુલ્યું કે ફરર્ર.... બસ આવું જ મનનું છે. જેવો મનુષ્ય જાગૃત થાય કે તરત જ મન બહાર દોડી જાય છે. કેમકે તેનો સ્વભાવ જ બહિમૂર્ખ છે. તેને સ્વભાવથી જ બહારનાં વિષયો પ્રતિ મમત્વ (આકર્ષણ)છે.

મન એ પંચમહાભૂતોના સાત્વિક અંશમાંથી જન્મયું છે. જયારે જગતના પદાર્થો જેવા કે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગંધએ પંચમહાભૂતોના તમસ અંશમાંથી બનેલા છે. અર્થાત મન અને વિષયોનું ઉત્પતિસ્થાન એક હોવાથી તેમનામાં પરસ્પર, સ્નેહ હોવો સ્વાભાવિક છે. સમાન જાતિની વસ્તુઓમાં સ્વાભાવિક સ્નેહ હોય છે. એ બન્ને વચ્ચે સહજજ આકર્ષણ થતું હોય છે, તેથી જેવા આપણે જાગૃત થઈએ કે મન વિષયોમાં ભટકવા માંડે છે. કેમકે અજ્ઞાનથી મોહિત થયેલું મન એમ માને છે કે પોતાને જે તૃપ્તિ કે આનંદ જોઈએ છે તે વિષયોમાં છે. સવાર પડે ને જેવા પતિદેવ ઓફિસે જાય કે તુરંત જ પર્સ લઈને ગૃહિણી 'શોપીંગ' માટે નીકળી પડે અને છેક સાંજે પતિના આવવાના સમયે વિવિધ શોપીંગ સેન્ટરોમાં ફરીને પાછા ફરે તેમ આપણું મન જાગૃત થયા પછી સુષુપ્તિકાળ સુધીના સમયગાળામાં શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધરૂપી વિવિધ સ્થળોમાં ફર્યા કરે છે.

* તત્વજ્ઞાન વિભાગ, શામળદાસ આર્ટસ કોલેજ, ભાવનગર

આત્મા નિત્ય શુધ્ધ,બુધ્ધ, અને મુકત સ્વભાવનો છે. મનને આ ગુણો હોય જ છે. પરંતુ તે બહાર નથી ઉડાણમાં અંદર રહેલા હોય છે. તેમ છતાં મનને તેની ખબર નહીં હોવાથી તે આમ તેમ ભટકયા કરે છે.

જાગૃતવસ્થામાં મન જેને શોધે છે એ આનંદ તેને સુષુપ્તિમાં મળી જાય છે, તેથી તે પાછું ફરે છે. તેથી સુષુપ્તાવસ્થામાં તે આનંદ માણે છે. એ વાત સિધ્ધ થાય છે. સુષુપ્તિમાં જાગૃતાવસ્થા બધા ભેદભાવો લય (નાશ) પામે છે. આ ભેદભાવો સિવાયનો 'હું' મનને ખૂબ ગમે છે. અને તેનું જ નામ આનંદ છે. જાગૃતાવસ્થામાં પણ મન જયારે જયાં આનંદાનુભૂતિ કરે છે. ત્યારે ત્યારે આવી જ પરિસ્થિતિ સર્જાતી રહે છે.

આ મન "દૈવમ" છે એટલે કે જે દેવ છે તે જ પ્રકાશમાન છે તે જે જ્ઞાન સ્વરૂપ છે તે આત્મા છે. આત્માનું ગ્રહણ, જ્ઞાન જેનાથી થાય તે દૈવમ છે. રાગદ્વેષ કે ભેદભાવ રહિત મનમાં જ આત્માનું ગ્રહણ કરવાનું સામર્થ્ય છે. તે પોતાના શિવરૂપને આનંદસ્વરૂપને જાણી શકે છે.

મન એ દુરંડગમમ છે. તે અતિતમાં, ભાવિમાં, વર્તમાનમાં, દેશ–પરદેશમાં અને સ્વર્ગાદિ લોકમાં પણ વિહાર કરવાની અદભૂત શકિત ધરાવે છે.

શ્રોત (શ્રવણ) ચક્ષુ વગેરે ઈન્દ્રિયો છે તે બહારથી શબ્દ રૂપાદિનું જ્ઞાન મેળવે છે. આ શ્રોતાદિને પ્રકાશીત કરનારી 'જયોતિષામ એકં જયોતિઃ' મન છે. આ મન સાથે સંયોગ સાધ્યા વગર વિષયોમાં ઈન્દ્રિયોની પ્રવૃતિ શકય નથી. બધી જ ઈન્દ્રિયોને પ્રકાશનાર મન છે.

ઋષિની પ્રાર્થના છે કે મન ભલે બહાર ફરતું (વિહાર કરતું) હોય દુરગમમ બને પણ એ ઈન્દ્રિયોનું પ્રકાશક હોવાથી હંમેશા શુભસંકલ્પવાળું બનવું જોઈએ. ' તન્મે મનઃ શિવસંકલ્પસ્તુ'

૨. આ સુકત્તનાં બીજા મંત્રમાં મનની વિશેષ ઓળખ આપણને મળે છે. જેમ કે મનએ યજ્ઞસંબધી વિધિ–વિધાનોનું જ્ઞાન પણ ધરાવે છે અને પ્રાણીમાત્રની અંદર રહેલું છે. એવું આ મન શિવસંકલ્પવાળું બને એવી માંગણી ઋષિવર કરે છે.

મન અપૂર્વના સિધ્ધાંત સાથે જોડાયેલું છે, કેમકે અપૂર્વ એટલે અન્ય કરતાં જેનું પહેલા સર્જન થયું હોય તે વળી મનને 'યક્ષ' પણ કહયું છે. યક્ષ એટલે જે પુજય પુજાયોગ્ય છે તે મનમાં જયારે રાગદ્વેષ (રજસ અને તમસ) ન હોય ત્યારે મન શાંત અને શુધ્ધ હોય છે. આવું મન યક્ષ એટલે કે પૂજય બની જાય છે.

૩. આ સુકતનાં ત્રીજા મંત્રમાં મનને પ્રજ્ઞાન, ચેતસ, ધૃતિ, અમૃત તથા પ્રાણીઓમાં રહેલ 'જયોતિ' કહેવામાં આવે છે. એટલે કે અહીં મનનાં વિવિધ વિશેષણો વડે તેને વિશેષિત કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રજ્ઞાન એટલે કે વિશિષ્ટ રૂપનું જ્ઞાન આપનાર જે સામાન્ય જ્ઞાન જન્માવે છે તે ચેતસ છે. આમ મન વિશેષ અને સામાન્ય એમ બે પ્રકારનાં જ્ઞાન જન્માવનાર છે. પોતાના સ્વરૂપ વિશેનું, આત્માજ્ઞાન વિશેનું જ્ઞાન એટલે પ્રજ્ઞાન. હું પૂર્ણ છું, શાંત છું, અન્નત્ર છું, આનંદ સ્વરૂપ છું, આવું જ્ઞાન એ પ્રજ્ઞાન તરીકે લેવામાં આવે છે. અને એ મન દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું પ્રકાશન કરવા ઈન્દ્રિયો પણ સમર્થ નથી. અને આવું વિશિષ્ટ જ્ઞાન આપણા મનમાં જ રહેલું છે.

૪. ચોથા મંત્રમાં મનની અન્ય કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. જેમકે મનએ ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાનનાં સર્વ પદાર્થોને મૂલતઃ જાણે છે. આ મન વડે સાત હોતાવાળા અગ્નિષ્ટોમ યજ્ઞનો વિસ્તાર થાય છે.

જયાં સુધી મોક્ષપ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી મનનો નાશ થતો નથી. તેથી તેને શાશ્વત કહેવામાં આવે છે. મૃત્યુ સમયે માત્ર સ્થૂળ શરીરનો જ નાશ થાય છે. સૂક્ષ્મ શરીરનો નહીં. તેથી અનાદિકાળ થી મન ચાલ્યું આવે છે. માટે તે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનનાં સર્વ પદાર્થોને જાણે છે.

કઠોપનિષદ કહે છે કે હૃદયમાં પરમાત્મા બેઠેલો છે. અને દેવતાઓ સતત તેની ઉપાસના કરી રહયા છે. સાત દેવતાઓ કે હોતાઓ ઈન્દ્રિયછિદ્રો વડે સાત વિષયોરૂપી જ્ઞાનનો ઉપહાર હૃદયમાં સ્થિત વરણીય આત્મ તત્વને ધર્યા કરે છે.

પ્રશ્નોપનિષદમાં પણ આ જ પ્રકારનું વર્ણન જોવા મળે છે. આપણો જઠરાગ્નિ એ યજ્ઞકુંડનો અગ્નિ છે. આહાર એ યજ્ઞકુંડમાં અપાતી આહુતિ છે. આ આહુતિથી સાત પ્રકારની જવાળાઓ પ્રગટે છે. જે સાત ઈન્દ્રિયો દ્વારા સતત પ્રગટ થઈને પોતપોતાના વિષયોને પ્રકાશિત કરે છે. અને એમાંથી વિષયોનું જ્ઞાન શકય બને છે.

૫. પાંચમાં મંત્રમાં વેદત્રયીનાં મંત્રો સુપ્રતિષ્ઠિત છે. એમ કહેવા માટે 'રથચક્રની નાભિમાં જેમ આરા આવેલા હોય છે. તે રીતે મનમાં વેદમંત્રો સુપ્રતિષ્ઠિત છે. એવી ઉપમા ઋષિ દ્વારા કરવામાં આવી છે.આ મનમાં જ પ્રાણીઓનું સર્વ ચિત ઓતપ્રોત રહે છે. વેદત્રયીનું સ્ફુરણ કયારે થઈ શકે? મન સ્વસ્થ હોય તો જ કેમકે મનમાં જ શબ્દમાત્રની પ્રતિષ્ઠા છે. છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં મન સ્વસ્થ હોય ત્યારે જ તેમાં વેદોચ્ચારણની શકિત હોય છે, એમ કહયું છે. આપણા મનમાં જ ઋક, સામ અને યજુસ એમ વેદત્રયીનાં મંત્રો પ્રતિષ્ઠિત છે. આપણાં મનમાં જ આ ત્રણેય વેદો નિવાસીત છે. જેમ 'રથનામો અંશઃ એવ' રથની નાભિમાં જેમ ચક્રના આરા જોડાયેલા હોય છે. તેમ આ વેદ મંત્રો મનમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલા છે.

તૈતરીય ઉપનિષદમાં પણ જણાવાયું છે કે બધા વેદોનું નિવાસ્થાન મન છે. ત્યાં મનને પક્ષીનો આકાર અપાયો છે. આ મનરૂપી પક્ષીનું મસ્તક તે યુજુર્વેદ, તેની જમણી પાંખ તે ઋગ્વેદ અને ડાબી પાંખએ સામવેદ છે. અને મધ્યભાગ તે વેદોનો વિધિ–નિષેધાત્મક બ્રાહ્મણ ભાગ છે. અને પૂંછડી (એની

પ્રતિષ્ઠા) તે અથર્વવેદ છે. આમ ચાર ચાર વેદ મનમાં જ રહેલા છે.

૬. છઠ્ઠા મંત્રમાં મનનું મહત્વ ઋષિ જણાવે છે. આપણું મન સર્વ મનુષ્યોને કેવી રીતે કાબુમાં રાખે છે. એ સમજાવવા ઋષિ બે ઉપમાઓ આપે છે. (૧) જેવી રીતે સારો સારથિ ઘોડાઓને દોરે છે. તેમ 'સુસારથિ અશ્વાન ઈવ' અને (૨) જેમ લગામો વડે ઘોડાઓને (કાબુમાં રાખે છે તેમ) – નેનીયત અભીશુભીઃ વાજિન ઈવ' વળી આ મંત્રમાં જ મનને 'અજિરમ' જરારહિત અને 'જવિષ્ઠમ' અત્યંત ઝડપી વેગવાળું કહયું છે. 'આવું' તે મારૂ મન કલ્યાણકારી સંકલ્પોવાળું (શુભ સંકલ્પોવાળું) બનો. એમ ઋષિવર પ્રાર્થે છે.

કઠોપનિષદમાં જણાવ્યું છે કે ઈન્દ્રિયોરૂપી ઘોડાઓનું, મનરૂપી લગામ વડે બુધ્ધિરૂપી સારથી નિયંત્રણ કરે છે. મન બુધ્ધિનું નિયંત્રણ કયારે સ્વીકારે? જયારે બુધ્ધિમાં વિવેક આવે ત્યારે. પ્રેય અને શ્રેય (એટલે કે ક્ષણિક સુખ અને શાશ્વત સુખ)ની સમજણ જયારે બુધ્ધિમાં આવે બંન્નેની સાચી ઓળખ બુધ્ધિ પ્રાપ્ત કરે અને શ્રેયમાર્ગની ઉપાસનામાં જયારે બુધ્ધિ લાગી જાય ત્યારે બુધ્ધિ વિવેકી થઈ જાય એમ કહેવાય, અને આવી વિવેકી બુધ્ધિ જ મનનું નિયંત્રણ કરી શકે અને ત્યારે જ તે શરીર રથની જીવનયાત્રાના સંચાલન માટે કુશળ સારથિ બની શકે.

આહાર,ભય,નિંદ્રા અને મૈથુનમાં રત રહેનારી બુધ્ધિ તો પશુ–પક્ષીઓમાં પણ હોય છે. માત્ર શરીરયાત્રા ચલાવવા પુરતી શરીર ક્ષણાર્થ પુરતી કે પ્રજોત્પાદનાર્થ પૂરતી બુધ્ધિ તો પ્રત્યેક પ્રાણીમાત્રમાં હોય જ છે. પણ પ્રત્યેક મનુષ્યનું અંતિમ ધ્યેય એટલે કે પરમ પદની પ્રાપ્તિનાં સંદર્ભમાં જે બુધ્ધિ પ્રવૃત થાય તેજ બુધ્ધિ સાત્વિક બુધ્ધિ કહેવાય.

મન અનાત્મામાં એટલે કે વિષયોમાં પ્રતિષ્ઠિત નથી. દા.ત. ભમરો ગમે ત્યાં ભટકે તેની પ્રતિષ્ઠા મધમાં જ હોય, ગીધ આકાશમાં ગમે તેટલું ઉંચે ઉડે પણ તેની નજર તો પૃથ્વી નાં કોઈક ખૂણે પડેલ માંસનાં ટુકડાને જ શોધતી હોય, બગલો ગમે તેટલું ધ્યાન ધરે પણ તેનું ધ્યાનકેન્દ્ર તો માછલીમાં જ હોય, એમ મન ભલે વિષયોમાં ભટકે ભટકયા કરે પણ 'અન્ततोगत्वा' (અંતેતો) એ હૃદયમાં જ પ્રતિષ્ઠિત થવાનું છે.

ઈશાવાસ્યોપનિષદમાં ઈન્દ્રિયો કરતાં મનને વધારે વેગવાળું કહયું છે. આવું મારૂ મન 'શિવ સંકલ્પવાળું બનો' એવી ઋષિવરની લાગણી અહીં પ્રાર્થના સ્વરૂપે અભિવ્યકિત પામે છે.

ઉપસંહારઃ–

શુકલ યજુર્વેદનાં ૩૪માં અધ્યાયના પ્રારંભના છ મંત્રો શિવસંકલ્પ– ઉપનિષદ તરીકે પ્રસિધ્ધ પામ્યાં છે. કારણકે આ મંત્રો દ્વારા પ્રત્યેક મનુષ્યનું મન શુભ (શિવ, કલ્યાણકારી) સંકલ્પોવાળું થાય એવી કામનાં કરવામાં આવી છે. મનની જે વિશેષ શકિત છે. તેને અહીં ઉજાગર કરી છે. આ સૂકત રૂદ્રાષ્ટાધ્યાયીના પ્રથમ અધ્યાયનાં પાંચમા મંત્રથી પ્રારંભ થાય છે. એટલે કે એક સુકત્ત તરીકે તેનો સમાવેશ 'અષ્ટાધ્યાયી રૂદ્રી' ના પ્રથમ અધ્યાયમાં થયો છે. જે આ સુકત્તની ઉપનિષદની મહતા દર્શાવે છે. વિશિષ્ટ વિશેષતતાઓ ધરાવતું આપણું મન છે. જો તે મંગલકારી, પવિત્ર, કલ્યાણકારી વિચારોવાળું બને તો સહજીક રીતે ' વસુદેવ કુંટુંબકમ' ની વિશ્વ ભાવના સાકાર કરી શકાય છે. આવી ઉદાત વિશ્વકલ્યાણની ભાવનાનું ગાન આ સૂકત્તમાં કરવામાં આવેલ છે. અહીં 'પૌનઃ પુન્યેત તન્મે મનઃ શિવસંડકલ્યમસ્તુ' ની પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ટુંકમાં મન દ્વારા સમગ્ર જગતને જીતવાની જડીબુટી આ સૂકતનાં માધ્યમ દ્વારા રજુ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. 'એક સાધે સબ સાધે' ની ભાવનાનો પ્રતિઘોષ કરનારૂં આ સુકત્ત આ ઉપનિષદ સમગ્ર વિશ્વકલ્યાણને સાધવાનો માર્ગ બતાવે છે. એમ આ ઉપરની વિવિધ ચર્ચા પરથી ફલિત (સાબિત) થાય છે.

* ભરત સોલંકી

Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 163 - 164
ISSN 2319 - 8168

કિશોરોમાં ઘટતું ચિંતન : એક ચિંતનનો વિષય

પ્રસ્તાવના :

ઉત્ક્રાંતિના ચક્રમાં માણસ અને પશુને ભિન્ન દર્શાવતી કોઈ કડી હોય તો તે બુદ્ધિ છે. એ બુદ્ધિને જુદા– જુદા મનોચિંતકોએ અનેક વિભાગો અને ઘટકોમાં વર્ગીકૃત કરી છે. જેમાં સ્પિયરમેન, થોર્નડાઈક અને ગિલ્ફર્ડનું પ્રદાન અવિસ્મરણીય છે. બુધ્ધિના ઘટકોને વિભાજિત કરી ચિંતન નામના ઘટક પર નવોન્મેષશાલિની પ્રતિભા ધરાવતા વિદ્વાનોની નજર સ્થિર થઈ છે. બુધ્ધિના જ એક ઘટકરૂપે ચિંતનને મૂલવવાનો પ્રયાસ આધુનિક વિદ્વાનોની દેન છે.માનવ ઉત્પતિ અને વિકાસની સાથે સાથે તેની ચિંતન પ્રક્રિયાનો પણ વિકાસ થતો ગયો છે. પ્રાચીન સમયમાં ચિંતન આધ્યાત્મિક વિદ્યાનો વિષય હતો. જયારે આજે તેના અનેક ઘટકતત્વો છે. આજે ચિંતનના ૨૦૦ થી પણ વધુ ઘટક તત્વો છે. તેમાંથી મુખ્ય ૨૩ સૂક્ષ્મ ચિંતનના ઘટકોની યાદી ઉપલબ્ધ છે.

પ્રાચીન યુગમાં ચિંતન દ્વારા ગુરૂ શિષ્યના હૃદયમાં સુસંસ્કારો અને ચારિત્ર્યના પાઠ બેસાડતા સાંદિપનિ ઋષિનો આશ્રમ હોય કે વસિષ્ઠ કે વિશ્વામિત્રનો, કે પછી ગરૂ દ્રોણાચાર્યનો આશ્રમ હોય.... શુદ્ધ ઋચાઓ અને મંત્રો દ્વારા પવિત્ર વાતાવરણમાં ચિંતનશીલ શિક્ષણ આપવામાં આવતું. ચિંતન અને મનન શિક્ષણની પ્રમુખ પ્રવિધિ હતી. ત્યારે પાંડવો, કૃષ્ણ, રામ જેવા શિષ્યોના પરિપાક નિષ્પન્ન થતા. તે પછી પણ ચાણકય જેવા શિક્ષણધર્મી આચાર્યો દ્વારા ચિંતનની કણિકાઓ વહેતી રહી અને ચિંતનશીલ માનવ સમાજમાં ચારિત્ર્ય, સંસ્કાર અને સુખાકારીના ઓવારણા લેવાતા ગયા. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીનો વિકાસ અને આજના સ્પર્ધાત્મક યુગમાં જ્યારે શિક્ષણ એક વ્યવસાય બની ગયો છે ત્યારે ચિંતનના પક્ષને બાજુ પર રાખી અર્થગ્રહણ વગર રટણિયા અધ્યયનનું જોર વધ્યું છે. આવા માહોલમાં વાલીઓ પણ સંતાનની પસંદગી કે રસને જાણ્યા વગર કોઈપણ ભોગે ડોકટર, એન્જિનિયર કે વકીલ બનાવવા કુમળા બાળકો પર એક જાતનો જુલ્મ થોપી રહયા છે.

ચિંતન અને ભાવાત્મક પક્ષની અવગણનાથી વિદ્યાર્થીમાં મૂલ્યોનું સિંચન થવાને બદલે અવગુણો જેવા કે ચોરી, આળસ, બેદરકારી, છેડતી, બળાત્કાર જેવી ઘટનાઓ સામાન્ય બનતી જાય છે. ચિંતન વિહોણી આજની પેઢી પામર જીવ બની ગળાકાપ સ્પર્ધાના યજ્ઞની આહુતિ બને છે. સપનાઓ કરમાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં જરૂર જણાય છે નવી પેઢીને વિચારતી કરવાની, ચિંતન તરફ વાળવાની, વિચારને બધા પાસાઓથી નિહાળવાની એ ત્યારે જ શકય બનશે જયારે ચિંતનશીલ શિક્ષણ અને વિદ્યાર્થી ચિંતન કરતા થશે.

અર્વાચીન સમયમાં ડો. પાસીએ એના તરફ વિશ્વનું ધ્યાન દોર્યુ છે. ડો. પાસીએ આ ચિંતનના મહાકુંભને ઘટકોમાં વિભાજિત કરી સૂક્ષ્મચિંતન પર ભાર મુકયો છે. આલોચનાત્મક અને સર્જનાત્મક ચિંતન દ્વારા અધ્યયન અને અધ્યાપનથી ભાવિ પેઢી ચિંતન તરફ વળે તેવી શકયતાઓ અસ્થાને નથી. આજે સમગ્ર વિશ્વમાં જયારે ચિંતન પર ભાર મુકાવા લાગ્યો છે ત્યારે ભારતમાં પણ ચિંતનક્ષેત્રે ડો. પાસીના પ્રયાસો અગ્રસ્થાને છે.

બુદ્ધિ– ચિંતન– સૂક્ષ્મ ચિંતનનો આ પ્રવાહ ગુજરાતમાં પણ ગુજરાતી માધ્યમમાં લાવવા માટે અનેક તજજ્ઞો કાર્યરત છે. જેમાં ડો. ગિરાબેન વોરા તેના પી.એચ.ડી. ના શોધાર્થીઓ પાસે એક નૂતન અને સમાજોપયોગી ક્ષેત્ર ચિંતન પર સંશોધન કરાવી ગુજરાત અને સંશોધનને નવી દિશા બક્ષવા કટીબધ્ધ બન્યા છે.

ચિંતન એટલે શું ?

બુદ્ધિના ઘટકોમાં ગિલ્ફર્ડે વિકેન્દ્રિત ચિંતન અને કેન્દ્રિત ચિંતનની વાત કરી છે. આ ચિંતનનો અર્થ દૈનિક બોલચાલની ભાષામાં વિચારવું, સમજવું, કલ્પના કરવી, ચર્ચા– વિચારણા વગેરે પ્રયોજાય છે, પરંતુ મનોવિજ્ઞાનમાં ચિંતનના એટલા અસ્પષ્ટ રૂપથી કામ ન ચાલી શકે.ચિંતન એક સંકુલ માનસિક પ્રક્રિયા છે. જેને શીખવું, સ્મરણ, કલ્પના, વિચાર વગેરેથી અલગ કરવું મુશ્કેલ છે.

વોરેનના શબ્દોમાં–

'' ચિંતન પ્રતિકાત્મક પ્રકૃતિવાળી વ્યકિત સમ્મુખ ઉપસ્થિત કોઈપણ સમસ્યા અથવા કાર્યથી શરૂ થનારી, થોડા પ્રયત્ન અને ભૂલનો સમાવેશ કરવાવાળી પણ એની સમસ્યા તત્પરતાથી પ્રભાવિત અને અંતમાં સમસ્યાનો એક નિષ્કર્ષ કે સમાધાન પર પહોંચાડનારી એક પ્રત્યયાત્મક ક્રિયા છે.

આમ, ચિંતનની પ્રક્રિયા કોઈ એક સમસ્યાથી શરૂ થાય છે તે

* હિરણવેલ પ્રાથમિક શાળા,હિરલવેલ

સમસ્યા સમક્ષ વ્યકિત જે માનસિક– ક્રિયાત્મક– શારીરિક અનુક્રિયા આપે છે તે ચિંતનનો પક્ષ છે. જે સમાધાન ઝંખે છે.

રચનાત્મક ચિંતન :

શિક્ષણ વ્યકિતને રચનાત્મક કે સર્જનાત્મક બનાવે છે. એટલે રચનાત્મક ચિંતન આવશ્કય છે. મનોવૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ રચનાત્મક ચિંતનની ચાર અવસ્થાઓ હોય છે.

૧. તથ્ય સંગ્રહ કે તૈયારી

૨. ગર્ભીકરણ

૩. સ્ફુરણા

૪. શોધતપાસ

આલોચનાત્મક ચિંતન :–

વ્યકિતને સારા–સારનો વિવેક અને ''સાર–સાર ગહી રહે થોથા દિયો ઉડાય'' મુજબ તત્વ પકડતા શીખવવાનું કામ શિક્ષણનું છે. ત્યારે આલોચનાત્મક ચિંતન મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. સૂક્ષ્મ ચિંતનના ૨૦૦ જેટલા ઘટકોમાંથી મુખ્ય ૨૩ ઘટકો છે. જેમાં મૂલ્યાંકન, તુલનાત્મકતા, પુનઃવ્યવસ્થાપન વગેરે પ્રમુખ છે.

આજે કિશોરોમાં ઘટતું ચિંતન એક ચિંતનનો વિષય :

૨૧ મી સદીના આ ટેકનોલોજીના વિસ્ફોટના યુગમાં કે જયાં ટેકનોલોજીનો નિષેધ માનવજીવનના ગૌરવનો નિષેધ છે. તેવા સમયે માનવીય ચિંતન પ્રણાલીમાં ક્રમશઃ ઘટાડો થતો જોવા મળે છે. આજે બાળકો પર શિક્ષણનો એટલો બોજો લાદવામાં આવે છે કે કુમળુ ફુલ દફતરના ભારથી જ કરમાવા માંડે છે. યશપાલ કમિટિ દ્વારા ભાર વગરના ભણતરની વાત કરવામાં આવી. ઈવાન– ઈવાનોવિચે 'ડી–સ્કુલિંગ સોસાયટી' ની વાત કરી, ડેલોર્સ રીપોર્ટના શિક્ષણના ચાર સ્તંભોમાં પણ અસ્તિત્વ માટે, જાણકારી માટે, સહ શિક્ષણ અને સર્જન માટે શિક્ષણની વાત કરવામાં આવી છતાં પણ આજના વાલી– વારસદારો પોતાની ઈચ્છાઓના પોટલા બાળકો પર લાદી મહત્વકાંક્ષાના ઉડા પાણીમાં બાળકોને ધકેલે છે. પરિણામે બાળક શરૂઆતથી જ દફતર, હોમવર્ક, ભણવું જેવા ઝંઝાવાતોમાં એટલો ફસાય છે કે સ્ફુરણા કે ચિંતનની તક તેને મળતી નથી. ધોરણ–૧૦ અને ૧૨ માં વાલીઓ બાળકોને રીતસર પોતાની છાપ માટે બાળકના રસને ધ્યાનમાં રાખ્યા વગર સારા ટકા અને ઉચી પોષ્ટ ઉપર બેસાડવા માગે છે.

આવા સંજોગોમાં બાળક મને કમને પણ અણગમતા વિષયો ફેંદે છે. રસ કે રુચિ વગર તે રટી નાખે છે. સમજી શકતો નથી એટલે ચિંતન થઈ શકતુ નથી.આમ આજના સમાજમાં કિશોરોમાં ચિંતન ઘટવાના નીચે મુજબ કારણો મારી દૃષ્ટિએ હોઈ શકે.

– ભાર રૂપ ભણતર અને ગજાબારના પાઠયક્રમ

– માતા–પિતાની મહત્વકાંક્ષાઓ

– યોગ્ય વાતાવરણનો અભાવ

– પુસ્તકિયા જ્ઞાનનો સહારો

– અર્થગ્રહણ વગર રટણિયું કે ગોખણિયું જ્ઞાન

– સ્પર્ધાત્મક યુગમાં ટકી રહેવાની જવાબદારી

– રસ – કે રુચિ વગરના વિષયો પસંદ કરાવવા

– શાળાકીય ભણતરમા યોગ્ય ચિંતન– મનન પધ્ધતિનો અભાવ આવા અનેક કારણોસર કિશોરોમાં સર્જનાત્મક કે આલોચનાત્મક ચિંતનની સ્ફુરણા થઈ શકતી નથી. પરિણામે ભારતનું જ નહીં વિ□વનું ભાવિ એક ચિંતન વિહોણી આંધણી દોટમાં જઈ રહયુ છે તેને રોકવા આજના વિદ્વાનો અને શિક્ષણશાસ્ત્રીઓએ વિચારવું જ રહયું. ડો. પાસીના આ ક્ષેત્રે ઉત્તમ કાર્ય છે તેને બધી ભાષામાં લઈ જવા એ આજના શિક્ષણવિદોનું પરમ કર્તવ્ય હોવું ઘટે.

* સોનલ ગજજર

Arts [Psychology]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 165 - 166
ISSN 2319 - 8168

'STREES' - 'સ્ટ્રેશ' (મનોભાર)
Areas of Mental Stress માનસિક તનાવ

પ્રસ્તાવનાઃ– મનોભારનો અનુભવ દરેક વ્યકિતને અવશ્ય થાય છે. પહેલાના સમયમાં માનવી ચાલશે, ફવશે, દોડશે એ નીતિ અપનાવતો જયારે આજનો માનવીમાં આ `Philosophy' ભુંસાઈ ગઈ છે આજે જરૂરિયાતોનું પ્રમાણ વધ્યું છે. આજકાલની જીદગી ભાગદોડથી ભરપુર અને ચિંતામય થઈ ગઈ છે. શિક્ષણ, નોકરી અને ધંધામાં ખુબજ હરિફાઈનો સામનો કરવો પડે છે. આ બધા કારણોસર જીવનમાં ચિંતા – અથવા તણાવ અથવા અંગ્રેજી STRESS કહે છે. કેટલાક લોકો મનોભાર આવે ત્યારે પોતાના હાથ ઉચા કરી દે છે. તેમજ કેટલાક લોકો એવા હોય છે જે મનોભારના પડકારોને ઝીલી લે છે. જયારે કેટલાક લોકો મનોભાર સમયે કોઈ ગોળી કે દવાથી મનોભારમાં રાહત મેળવે છે.

મુંબઈના બાળરોગના તજજ્ઞ ડો.પી.વી.વૈદ્યનાથ જણાવે છે. કે પરીક્ષાના દિવસોમાં વિદ્યાર્થીઓ મનોભારની ફરિયાદ લઈને આવે છે. મુંબઈના ૧૪ વર્ષના વિનું કોઠારી પાસે પોતાનું 'પ્રિસ્ક્રીપ્શન' છે. જયારે તે ચિંતાતુર થઈ જાય ત્યારે તુરંત જ 'અલ્પેશ' નામની ગોળી લઈ લે છે. અને પંદર મિનિટમાં તેનું મન શાંત થઈ જાય છે. મનોભાર શબ્દ સાંભળતાની સાથે જ આપણામાં એક નકારાત્મક ભાવ જાગ્રત થાય છે. કે મનોભાર એક નુકશાન કારક છે. પણ જો મનોભાર ઉપર ધ્યાન આપીશું. તો જણાશે કે વ્યકિતને વધુ ક્રિયાશીલ બનાવવામાં મનોભાર ફાયદાકારક નીવડે તેને હકારાત્મક મનોભાર કહે છે.

મનોભારનો અર્થઃ– મનોભારની પરિસ્થિતિમાં બે અંગભુત તત્વો છે.

(૧) શારીરિક ફેરફારોઃ– જેમાં સીધી સામગ્રી અથવા શારીરિક ફેરફારનો સમાવેશ થાય છે.

(૨)મનોવૈણાનિક ફેરફારઃ– જેમાં વ્યકિત કઈ રીતે પોતાના જીવનમાં સંજોગોનું પ્રત્યક્ષીકરણ કરે છે. તેનો સમાવેશ થાય છે." જે મનોભાર જન્માવે તેને મનોભારક કહેવાય." જેમ કે પરસક્ષા– " મનોભાર એ નિષેધક આવેગાત્મક અનુભવ છે. જે આગાહી કરી શકાય તેવા શારીરિક, બોધાત્મક અને વાર્તનિક ફેરફારો સાથે આવે છે. અને મનોભાર જનક અનુભવમાં ફેરફાર લાવે છે. અથવા તેની અસરો સાથે સંયોજન સાધે છે. " (એ.બઉમ. ૧૯૯૦)

–મનોભાર ઉદ્રીપક બનાવો પ્રત્યેક પ્રાણીની વિશિષ્ટ અને અવિશિષ્ટ પ્રતિક્રિયાઓની ભાત છે જે સમતુલન જોખમાવે છે. અને બોજો નાખે છે. અથવા તેને પહોંચી વળવાની શકિતમાં વધારો કરે છે.(ઝીમ્બારડો)

મનોભારની સ્વાસ્થય પર થતી અસરોઃ– સામાજિક સાર્થન એ સ્વાસ્થ્યની ક્ષેમકુશળતાને કઈ રીતે અસર કરે છે ? તેને માટે સંસોધકોએ બે સિધ્ધાંતોનો પ્રસ્તાવ મુકયો છે. રક્ષણ મેળવવુ અને પ્રત્યક્ષ અસરની સિધ્ધાંત કલ્પનાઓનાં અભ્યાસોએ દર્શાવ્યુ છે કે બંને સિધ્ધાંતો સાથે સુંસગત પુરાવા હોય છે. જયારે લોકો પ્રબળ કે તીવ્ર મનોભારનો સામનો કરે છે. જેમકે, નાણાકીય કટોકટી કે મોટી આર્થિક ખોટ જેમ કે શેર બજારની જંગી ખોટને લીધે આપઘાતના અનેક બનાવો છાપામાં ચમકે છે. આપણે જયારે ધ્યેય પ્રાપિત માટે કશું ન કરી શકીએ અથતવા પરિસ્થિતિને બગડતી અટકાવી ન શકીએ. જેમ કે માંદા પડીએ, અહી આવેગિક ટેકો મહત્વનો છે. આપણા કુટુંબીજનોની સાર સંભાળ કે સુશ્રુષા આપણને સમજા કરી દે છે. આધુનિકણ અને સમય બદલાતા માણસે મુશ્કેલ પરિસ્થિતિ કે કેટલીક કુદરતી આપતિ સામે સામનો કરવા ટેકનિક શોધી. જીવનશૈલીબદલી પરંતુ આ બધુ કરવા છતાં આપણે સ્ટ્રેશને ઓછો નથી કરી શકયા. પરંતુ સ્ટ્રેશનો પ્રકાર બદલાયો છે. મનોભાર એ હદયરોગ, ફેફસા,ની સમસ્યાઓ, અકસ્માત, ઈજા અને લીવરનો સિરોસીસ અને આત્મહત્યા મુત્યુ માટે મુખ્ય ફાળો આપનાર તરીકે ગણવામાં આવે છે. વર્તમાન કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ ભુતકાળ કરતા વધારે મનોભાર અને વધારે ખિન્નતા અનુભવે છે. કોલેજમાં સફળ, થવાનું દબાણ, સારા પગારની નોકરી અને ખુબ પૈસા કમાવવાનુ દ બ ા ણ વિદ્યાર્થીઓ માટે મોટાભાગે મનોભાર પેદા કરે છે. આ સંજોગો પરીક્ષા, ગ્રેડ, સ્પર્ધા, પ્રોફેસર અને વર્ગનું વાતાવરણ ખુબજ માંગણીઓ, પ્રશ્નપત્રો અને નિબંધાત્મક પરીક્ષા, કારકિર્દી અને ભવ્ય સફળતા તથા અભ્યાસ અંગેના છે.

* આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, માતુશ્રી મોંઘીબા મહિલા આર્ટસ કોલેજ, અમરેલી

'' સ્ટ્રેસ'' મનોભારની અસરઃ– દેશમાં વર્ષે એક લાખ લોકો આપઘાત કરે છે. જીવનની કેળવણી અને વ્હાલુ કરનાર લોકોની સંખ્યા સતત વધતી રહી છે. તાજેતરના એક અહેવાલ મુજબ દેશમાં દરવર્ષે એકલાખ લોકો આત્મહત્યા કરે છે. આ આત્મહત્યાના સામાજિક અને આર્થિક પરિણામ તેનાથી પણ વધુ ઘાતક નછવડે છે.જેને કારણે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે ૬૦ લાખ લોકોને તેની અસર થાય છે.આઈ.સી.એમ.આર. મેડીકલ જર્ન લ અહેવાલ મુજબ આત્મહત્યાના વધતા જતા બનાવો માટે દેશમાં માનસિક સ્વાસ્થય માટે કાર્યક્રમોનું નબળુ માળખું જવાબદાર છે. કરાણ કે , આત્મહત્યાના ૩૫% કેસમાં માનસિક તણાવ જવાબદાર હોય છે. આઈ.સી.એમ.આર.ના અહેવાલ મુજબ વિશ્વમાં દર વર્ષે (૧૦) લાખ લોકો આત્હત્યા કરી લે છે. જયારે ભારતમાં એક લાખ લોકો આત્મહત્યા કરે છે. જો કે ભારત માટેની ચિંતાની બાબત એ છે, કે આત્મહત્યા કરનારા ૪૦ % લોકો ૩૦ વર્ષથી ઓછી ઉમરના હોય છે વિશ્વમાં આત્મહત્યાના ૬૯ % કિસ્સમાં માનસિક તણાવ મુખ્ય કારણ છે. જયારે ભારતમાં તેનું કારણ ૩૫ % છે. ભારતમાં અન્ય કારણોમાં આર્થિક, બેરોજગારી, અને નોકરી, કૌટુબિક વિવાદ, લગ્નની સમસ્યા, દારૂનું સેવન, પિતા–પુત્ર વિવાદ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ પ□થ્વી પર માનવીએ પગરણ માંડયા છે ત્યારથી તે ''સ્ટ્રેશ'' નો અનુભવ કરતો રહયો છે. તે સમય દરમ્યાન તેની માત્રા એટલી ઉચ્ચત હોતી. મનોભારનો પ્રતિઘાવ એ માનવી માટે કુદરતની એક અદભુત અને અગત્યની દેણ ગણાય છે, તે તાત્કાલિક અને આપો આપ પડકાર સામે અનુકુળ થવા પ્રયત્ન કરે છે. એટલુજ કહેવાય છે, કે, '' મનોભાર એક એવી સમાયોજન પ્રેરક પરિસ્થિતિ છે, જેની સાથે અનુકુલન સાધવુ જરૂરી છે''

માનવી અનુકુલન સાધતો જ હોય છે, પણ એવી કેટલીક પરિસ્થિતિ આવે છે અને અનુકુલન સાધવામાં નિષ્ફળ જાય છે. ત્યારે ''સ્ટ્રેશ'' નો ભાગ બને છે, મનોભારને માનસિક રોગો સાથે સીધો સબંધ છે. '' Stress'' ની માત્ર) વધે તેમ તેનામાં '' નર્વસ બ્રેક ડાઉન'' જોવા મળે છે. માણસ ભાંગી પડે છે. તેના કારણે થામ, ચિંતા, તાણ ચિડીયાપણુ, આત્મવિશ્વાસનો અભાવ, સ્વાભિમાનની ખામી જોવા મળે છે.

મનોભારનો સામનો કરવોઃ

મનોભારનો સામનો કઈ રીતે કરવો ? આના કોઈ માર્ગો ખરા ? મનોભારનો ભોગ બનેલા લોકો, બધીજ વયના વ્યકિતઓ મનોભારનો સામનો કરવાનું શીખે છે. લોકો પોતાના મનોભારને ઘટાડવા માટે અમુક અમુક પ્રતિક્રિયાઓ કરે છે. મનોબળને મજબુત બરવા માટે કેટલીક બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. જેવી કે, હકારાત્મક વિચારશૈલી, ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની શકિત, તમા પૈસાઓને સંકલન કરવાની ક્ષમતા વગેરે. મનોભારનું સફળ તા પૂર્વક વ્યવસ્થાપન કરવુ એ મનોભાર પ્રત્યેની પ્રતિક્રિયાઓ ઓછી કરવા કરતા કંઈક વિશેષ છે. '' મનોભાર પ્રત્યેની પ્રતિક્રિયાઓને લક્ષ્યમાં લેવી, તેને દિશા સૂચન આપવુ, તેમજ તેના પર નિયંત્રણ કેળવીને તેમાં ઘટાડો કરવો એટલે મનોભારનું વ્યવસ્થાપન કરવું

આપણે મનોભાર સાથે આપણી બોધાત્મક અને વાર્તનિક આપ–લે, જે વાતાવરણ સાથે હોય છે. તેના દ્વારા મનોભારનો સામનો કરીએ છીએ. ટી.વી., રેડીયો મેગેઝીન અને વર્તમાનપત્રમાંથી સાંભળ્યુ કે વાંચ્યું હશે કે વ્યાયામ અને શારીરિક સજજતા એ લોકોની મનોભાર અને તેની હાનિકારક અસરો સામે રક્ષણ આપે છે. આ પ્રકારના અહેવાલો એ વ્યાયામનાં લાભોમાં વિશાળ વિસ્તારને આવરી લે છે. આવું તે બૌધ્ધક કાર્ય અને વ્યકિતગત નિયંત્રણદ્વારા કરે છે. તેથી વ્યગ્રતા અને શારિરીક સજતા મનોભાર અને તેની તંદુરસ્તી પરની અસરોને ઘટાડે છે. કેટલાક ભારતીય અભ્યાસોમાં જીવન મનોભાર અને હદયરોગ વચ્ચે સંપર્ક કડી મળે છે.

સંદર્ભસૂચિ

- ડો. અરવિંદ શાહ, સ્વાસ્થ્ય, મનોવિજ્ઞાન, ડિવાઈન પબ્લીકેશન ૨૦૦૭, પાના નં.૧૪૦, ૧૪૧, ૧૪૨૪ ૧૫૨, ૧૫૬.
- ડો. એન.એમ.પાનસુરિયા, મનોભારનું વ્યવસ્થાપન , કૃતિ પ્રકાશન, ૨૦૧૧ પાના નં.૨,૩,૪,૩૩,૪૩.
- ડો.શૈલેસ જાની, મનોચિકિત્સા વર્ષ ૨૦૦૯ પાના નં.૭૨, ૨૫૧.
- ડો. વિકાસ પોન્ડા, જીવનમાં ચિંતામુકત કઈ રીતે રહેવુ ? ધનવન્તરી, ત્રયોદશી ૧૯૯૩ પાના નં.૧.
- ડો. અરવિંદ શાહ, અસાધારણ મનોવિજ્ઞાન, ડીવાઈન પબ્લિકેશન પાના નં.૧૯૬, ૧૯૭.

* ભરત સોલંકી

Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 167 - 168
ISSN 2319 - 8168

સૂક્ષ્મ ચિંતન : શૈક્ષણિક સંશોધનનું ઉપેક્ષિત ક્ષેત્ર

ભારતીય શિક્ષણ જગતમાં ચિંતન એ કોઈ નવી જ ચિંતનનો પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીનાં પાયામાં જ ચિંતનનો સમાવેશ થયો છે. જેનો સીધો આધાર વેદ, પુરાણ અને ઉપનિષદ્માંથી મળી આવે છે. કાળક્રમે સમયે પડખું ફેરવ્યું અને શિક્ષણ પદ્ધતિઓમાં પરિવર્તન આવતું ગયું. અંગ્રેજી શિક્ષણ પ્રણાલીની શરૂઆત ચિંતનને બદલે માહિતલક્ષી અને પરીક્ષાકેન્દ્રી નવી ઘરેડ ઊંભી થઈ અને ચિંતનયુકત શિક્ષણનો અંત આવ્યો.

ઈ.સ. ૧૯૪૪ માં વૈશ્વિક સ્તરે શિક્ષણના હેતું તરીકે ચિંતનનું શિક્ષણ અસ્તિત્વમાં આવ્યું. આ સંદર્ભે વિદ્યાર્થીઓને વિચારતા કરવા એ આજના શિક્ષણનો સામાન્ય હેતુ હોવો જોઈએ. પરંતુ પરિસ્થિતિ વણસી રહી છે. આપણું વિદ્યાર્થી ધન ચિંતનની પ્રક્રિયાની વિમુખ થઈ રહ્યું છે. શાળાઓમાં ચોક્કસ અભ્યાસક્રમ અને પાઠયપુસ્તક જ વિદ્યાર્થીઓની ગીતા બની ગયાં છે. વિદ્યાર્થીઓની તર્કપૂર્વકની વિચારશકિત કે વિવાદ સાથે જોડાય તેવી ભાગ્યે જ અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. અભ્યાસક્રમને તેની અવધી પહેલા સમાપ્ત કરવો, પરીક્ષા માટેનું દબાણ વિદ્યાર્થીની સર્જનાત્મકતા અને ચિંતનના વિકાસ માટે અલ્પ સમય નિશ્ચિત કરી દે છે.

શૈક્ષણિક સંશોધન એ શિક્ષણની સ્થિતિનો તાદર્શ ચિંતાર રજૂ કરે છે. બુચના સર્વે મુજબ શૈક્ષણિક સંશોધન ક્ષેત્રે સૂક્ષ્મચિંતન વિષયક થયેલ સંશોધન અલ્પમાત્રામાં જોવા મળે છે. સૂક્ષ્મચિંતન જેવા વિશિષ્ટ અને તાતી જરૂરીયાત દર્શાવતા ક્ષેત્રમાં ખેડાણ થાય તે આવશ્યક છે.

વિદ્યાર્થીઓ માહિતી, જ્ઞાન, તર્ક અને બુદ્ધિ કરતા પણ આગળ વધુ એક પગથિયું સૂક્ષ્મચિંતન તરફ વધે તે આવશ્યક છે. Alex orborn (1948) ના મતે માનનીય મગજ બે ભાગમાં વહેંચાયેલું છે. (૧) જ્ઞાન અને તર્ક આધારિત (૨) સર્જનાત્મકતા આધારિત. બીજા પ્રકારનું મગજ આર્ષદ્રષ્ટિ ધરાવે છે. વિચારોને જન્મ આપે છે. ડબલ્યુ એચ. બર્ટન, આર.બી. કિંબલ અને સાથીઓના મતે ચિંતન સતત નિરીક્ષણ કરવાના પ્રયત્નોને કારણે જન્મે છે. મુહેલ (૧૯૭૧) એ વ્યકિતગત ચિંતનને મહત્વ આપ્યું છે કે વ્યકિતઓ સમસ્યાઓને ઓળખી શકે અને સુનિશ્ચિત કરી શકે, સમસ્યાના નિરાકરણ માટે વિવિધતાસભર શકયતાઓ આપી, ઉકેલનું સંયોગીકરણ કરી શકે, નવા અને વિશિષ્ટ સંબંધો બનાવી શકે તેવા જ વ્યકિતઓ સર્જનશીલ અને વિવેચનાત્મક બની શકે છે.

ડૉ. પાસી એ. ચિંતનના ૨૩ ઘટકો દર્શાવ્યા છે. આલોચનાત્મક અને સર્જનાત્મક ચિંતન દ્વારા અધ્યપન અને અધ્યાયનથી ભાવિ પેઢીને ચિંતન તરફ આગળ વધારાવા નવી ચીંધી છે.

ગિલ્ફર્ડ અનુસાર ચિંતન એટલે દૈનિક બોલચાલની ભાષામાં વિચારવું. કલ્પના સમજવું, ચર્ચા–વિચારણા વગેરે.. વોરેનના શબ્દોમાં 'ચિંતન પ્રતિકાત્મક પ્રકૃતિવાળી વ્યકિત સમ્મુખ ઉપસ્થિત કોઈપણ સમસ્યા અથવા કાર્યથી શરૂ થનારી થોડા પ્રયત્ન અને ભૂલનો સમાવેશ કરવાવાળી પણ એની સમસ્યા તત્પરતાથી પ્રભાવિત અને અંતમાં સમસ્યાનો એક નિષ્કર્ષ કે સમાધાન પર પહોંચાડનારી અકે પ્રત્યયાત્મક ક્રિયા છે.

આમ, સુક્ષ્મચિંતનની પ્રક્રિયા કોઈ સમસ્યાથી શરૂ થાય છે. તે સમસ્યા સમક્ષ વ્યકિત જે માનસિક, ક્રિયાત્મક, શારીરિક અનુક્રિયા આપે છે. તે ચિંતનનો પક્ષ છે. જે સમાધાન ઝંખે છે સુક્ષ્મચિંતનના મુખ્ય બે પાસાં છે.

સર્જનાત્મક ચિંતન :–

સર્જનાત્મક ચિંતન એ વ્યકિતને સર્જનશીલ બનાવે છે. જેની ચાર અવસ્થાઓ છે.

(૧) તથ્યસંગ્રહ કે તૈયારી
(૨) વર્ગીકરણ
(૩) સ્ફૂરણા
(૪) શોધતપાસ

આલોચનાત્મક ચિંતન :–

આલોચનાત્મક ચિંતન એ વ્યકિતને સારા – સારનો વિવેક અને 'સાર–સાર સો ગહી લિયે, થોયા દિયે ઉડાય' મુજબના તત્વને પકડતાં શીખવવાનું કાર્ય કરે છે.

એક આગવી ઓળખ ધરાવતી આજની એકવીસમી સદી વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીમાં હરણફાળ ભરી રહી છે. ત્યારે સૂક્ષ્મચિંતની અલ્પમાત્રા એ શિક્ષણજગતમાં સમસ્યા તરીકે અસ્તિત્વ ધરાવે છે. યશપાલ કમીટીનું ભારવિનાનું ભણતર, ઈવાન–ઈવાનોવીચીને ની ડી – સ્કૂલીંગ સોસાયટી, ડેલોર્સ

* હિરણવેલ પ્રાથમિક શાળા,હિરલવેલ

રિપોર્ટના શિક્ષણના ચાર આધાર સ્તંભોમાં પણ સહઅસ્તિત્વમ માટે, જાણકારી માટે સહજીવન અને સર્જન માટેનાં શિક્ષણની વાત કરી, વધારે પડતી અપેક્ષાઓ અને સ્પર્ધાત્મક જીવનમાં ટકી રહેવાની ઘેલછાએ વિદ્યાર્થી પાસેથી ચિંતનનો હક છિનવી લીધો છે.

વિદ્યાર્થીઓમાં સૂક્ષ્મચિંતનના અભાવના વિવિધ કારણો જોવા મળે છે. જેમાં કે,

- ભારરૂપ ભણતર અને ગજાબહારનો પાઠયક્રમ
- માતા–પિતાની મહત્વકાંક્ષાઓ
- યોગ્ય વાતાવરણનો અભાવ
- પુસ્તકિયા જ્ઞાનનો સહારો
- અર્થગ્રહણ વગર રટણિયું કે ગોખણિયું જ્ઞાન
- સ્પર્ધાત્મક યુગમાં ટકી રહેવાની જવાબદારી
- રસ, રૂચિ વગરનાં વિષયોની પસંદગી કરાવવી.
- શાળાકીય ભણતરમાં યોગ્ય ચિંતન–મનન પદ્ધતિનો અભાવ

શું એકવીસમી સદીના માહિતી વિસ્ફોટના આ યુગમાં બુદ્ધિની અગમ્ય બાબત એવા સૂક્ષ્મચિંતનના આલોસનાત્મક અને સર્જનાત્મક પાસાંઓને સંશોધન દ્વારા શિક્ષણમાં વિનિયોગ કરીને ભાવિ પેઢીને વિસરાતી ચિંતન, મનન અને સ્ફુરણાની નવી પ્રયુકિતઓની ભેટ આપી શકીશું ?

સંદર્ભસૂચિ

⇨ ત્રિવેદી એસ. તુલનાત્મક ચિંતન મોડયુલ

⇨ પરમાર બી. ચિંતનપરક કૌશલ મૂલ્યાંકન

* Hiren Solanki

Arts [Lib. & Info.Sc.]
Research Zone India
Vol. 2 Issu - (1)
Dec.- 2013 Page - 169 - 171
ISSN 2319 - 8168

THE ROLE OF DIGITAL LIBRARY IN RESEARCH

This paper discussed the role of digital libraries in research. The paper discussed the concept of digital library and its advantages and problems, important of information resources, information needs and seeking behavior of users were also discussed.

Key words: Library, digital library, research.

What is a Digital Library?

Digital Libraries are being created today for diverse communities and in different field's e.g. education, science, culture, development, health, governance and so on. with the availability of several free digital Library software packages at the recent time, the creation and sharing of information through the digital library collections has become an attractive and feasible proposition for library and information professionals around the world.

Library automation has helped to provide easy access to collections through the use of computerized library catalogue such as On-line Public Access Catalog (OPAC). Digital libraries differ significantly from the traditional libraries because they allow users to gain an on-line access to and work with the electronic versions of full text documents and their associated images.

A digital library is a collection of digital documents or objects. This definition is the dominant perception of many people of today. Nevertheless, Smith(2001) defined a digital library as an organized and focused collection of digital objects, including text, images, video and audio, with the methods of access and retrieval and for the selection, creation, organization, maintenance and sharing of collection.

Through the focus of this definition is on the document collection, it stresses the fact that the digital libraries are much more than a random assembly of digital objects. They retain the several qualities of traditional libraries such as a defined community of users, focused collections, long-term availability, and the possibility of selecting, organizing, preserving and sharing resources. The digital libraries are sometimes perceived as institutions, through this is not as dominant as the previous definition. The following definition given by the Digital Library Federation (DLF) brings out the essence of this perception.

"Digital Libraries are organization that provide the resources, including the specialized staff to select, structure, offer intellectual access to interpret, distribute, preserve the integrity of and ensure the persistence over time of collections of digital works so that they are readily and economically available for use by a defined community or set of communities." (DLF 2001)

Digital libraries will make research more challenging and interesting for students will be exposed to a richer and more up-to-date environment that it offers. The idea of walking to the library to blow dust out of the books will be a thing of the past. Having all the information and more online and cross indexed, will result in better and more timely research.

Role of Digital Libraries in Research

Digital libraries have been a hot topic recently and that many universities are establishing digital libraries and repositories and installing software that would enable the students and researchers have access to a more modern and up to date information on all the subjects.

Importance of Information Resources

An effective digital library would mean the availability of information resources needed by Researchers. Information resources needed by this class of Researchers may differ based on their areas of interest but the important thing is that the Researchers should be able to access whatever information he needs online at any time if his work must go on, it will be necessary to ascertain the information need and seeking behavior of these researchers in order to ensure that the information resources being put together will meet their aspirations and help them to effectively carry on their jobs as learned people.

Information Needs and Seeking Behaviour of Users

Information seeking is a necessary but preliminary activity to the more significant endeavour of using information for new knowledge to accomplish tasks and goals that encompass the work of Researchers. Morris (1994) stated that library and information services have been more successful in meeting routine information needs than those related to the creative process involved in the more complex work environment. He further stated that most systems and services have been inadequate for supporting the information search process that enables users to create individualized approaches that add value to their enterprise and that to date; system design research seems insufficient for revealing the process of information use underlying the more complex task of information seekers.

Advantages of Digital Libraries

i.) No physical boundary: The user of a digital library need not go to the library physically, as long as an internet connection is available.

ii.) Round the clock availability: A major advantage of digital libraries is that people can gain access to the information at any time night or day.

iii.) Multiple access: The same resources can be used simultaneously by a number of institutions and patrons.

iv.) Information retrieval: The user is able to use terms (word, phrase, title, name and subject) to search the entire collection.

v.) Preservation and conservation: Digitalization is a longterm preservation solution for physical collections

vi.) Space: Whereas traditional libraries are limited in storage space, digital library have the potential to store much more information simply because digital information requires very little physical space to contain them and media storage technologies are more affordable than ever before.

Disadvantages and Problems

The main objective of a library is to preserve information to facilitate future access and dissemination of knowledge. Digital information is easy to create copy and disseminate but very hard to preserve. Digital information exists in a wide variety of proprietary formats in the absence of any international standard. Long lives of these resources are at risk due to constant threat from hackers and virus infection. This fluid and unsettled environment presents challenges for a library, especially in regard to the library's collection management decisions and access strategies. Preservation of digital information through migration needs periodic transfer of digital materials from one hardware/software configuration to another or from one generation of computer technology to a subsequent generation but it requires huge fund and trained manpower. The difficulties facing by the research libraries in India may be divided into three categories,

namely (i) Financial (ii) Technical and (iii) Cultural.

The **financial** problem is mainly due to

(a) Rising journal prices

(b) Frequent software/hardware obsolescence

(c) Impart training to existing library personnel to handle digital resources.

The **technical** problem is related to the lack of expertise on

(a) Collecting and maintaining digital resources

(b) Developing and maintaining online catalogs and library web server

(c) Finding scholarly information from 'hidden web'.

The following **organizational cultures** may be considered as hindrance

(a) No full time computer professional in the libraries

(b) Lack of coordination between computer professionals within and outside of the organization

(c) Lack of interest to keep track with the ever changing information seeking behavior of users

(d) Lack of interest to add values to their services

(e) Lack of interest to interact with users

(f) Lack of interest to utilize physical space of the library

REFERENCE

- Wikipedia the Free Encyclopedia Retrieved from Digital Library - Wikipedia the Free Encyclopedia.
- Digital Library Federation. (2001), Registry of Digitized Books and Serial Publication, Available at http:// www.digilib.org/collections
- Mshelia AB (2004) The Virtual Library: opportunity and threat" Owena J.library. Inform.sci.,4(1)
- Borgman,C.L., what are Digital Libraries? Competing Visions. Information processing and Management,1999.

*** Raju Mobarsa** *** Ketan Joshi**

Arts [Lib. & Info.Sc.]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 172 - 175
ISSN 2319 - 8168

"INFORMATION LITERACY COMPETENCIES FOR HIGHER LEARNING AND RESEARCH"

INFORMATION LITERACY AND RESEARCH LITERACY

Information literacy competencies are a set of abilities requiring individuals to "recognize when information is needed and have the ability to locate, evaluate, and use effectively the needed information." Information literacy competencies are related to information technology skills and Research all areas, but has broader implications for the individual, the educational system, and for society. Developing lifelong learners is central to the mission of higher learning and Research. Gaining skills in information literacy multiplies the opportunities for users in Higher learning and Research. The rapidly evolving information landscape means that education methods and practices must evolve and adapt accordingly. Educational reform and restructuring make information literacy skills a necessity as users seek to construct their own knowledge and create their own understandings. Now that information literacy competencies have become a part of the core curriculum at many all higher learning and Research, it is incumbent upon the library community to be able to provide information literacy instruction in a variety of formats, including online higher learning and research education. Research is not only specifically problem shooting but it also closely associated with verification of truth. Information Literacy Competencies for Higher Education and research provides a framework for assessing the information literate individual. The Literacy Competencies focus upon the needs of users in higher learning and Research all levels.

Key Words: Information Literacy, Research Literacy, Education, Learning, Users,

INTRODUCTION:

The phrase information literacy first appeared in print in a 1974 report by Paul G. Zurkowski, written on behalf of the National Commission on Libraries and Information Science. Zurkowski used the phrase to describe the "techniques and skills" known by the information literate "for utilizing the wide range of information tools as well as primary sources in molding information solutions to their problems". Information literacy and literacy Research are a set of abilities requiring individuals to "recognize when information is needed and have the ability to locate, evaluate, and use effectively the needed information." Information literacy and literacy Research also is increasingly important in the contemporary environment of rapid technological change and proliferating information resources. Because of the escalating complexity of this environment, individuals are faced with diverse, abundant information choices—in their academic studies, in the workplace, and in their personal lives. Information is available through libraries, community resources, special interest organizations, media, and the Internet and increasingly, information comes

*** Visiting Lecturer, M. K. Bhavnagar University Library & Information Science, Bhavnagar**
****Library Trainee-CSIR-Central Salt & Marine Chemicals Research Institute- Bhavnagar**

to individuals in unfiltered formats, raising questions about its authenticity, validity, and reliability. In addition, information is available through multiple media, including graphical, aural, and textual, and these pose new challenges for individuals in evaluating and understanding it. The uncertain quality and expanding quantity of information pose large challenges for society. The sheer abundance of information will not in itself create a more informed citizenry without a complementary cluster of abilities necessary to use information effectively. Information literacy and literacy Research forms the basis for lifelong learning. It is common to all disciplines, to all learning environments, and to all levels of education. It enables learners to master content and extend their investigations, become more self-directed, and assume greater control over their own learning. An information literate individual is able to:

* Determine the extent of information needed
* Access the needed information effectively and efficiently
* Evaluate information and its sources critically
* Incorporate selected information into one's knowledge base
* Use information effectively to accomplish a specific purpose
* Understand the economic, legal, and social issues surrounding the use of information, and access and use information ethically and legally

INFORMATION LITERACY AND RESEARCH LITERACY:

Information literacy is related to Research literacy skills. Information literate individuals necessarily develop some technology skills. Information literacy, while showing significant overlap with Research literacy skills, is a distinct and broader area of competence. Increasingly, Research literacy skills are interwoven with, and support, information literacy.

This conception, used primarily in the library and information studies field, and rooted in the concepts of library instruction and bibliographic instruction, is the ability "to recognize when information is needed and have the ability to locate, evaluate and use effectively the needed information".

The Boyer Commission Report, Reinventing Undergraduate Education, recommends strategies that require the users to engage actively in "framing of a significant question or set of questions, the research or creative exploration to find answers, and the communications skills to convey the results. Courses structured in such a way create users-centered learning environments where inquiry is the norm, problem solving becomes the focus, and thinking critically is part of the process. Such learning environments require information literacy competencies.

Gaining skills in information literacy and Research literacy multiplies the opportunities for users' self-directed learning, as they become engaged in using a wide variety of information sources to expand their knowledge, ask informed questions, and sharpen their critical thinking for still further self-directed learning. Achieving competency in information literacy and Research literacy requires an understanding that this cluster of abilities is not extraneous to the curriculum but is woven into the curriculum's content, structure, and sequence. This curricular integration also affords many possibilities for furthering the influence and impact of such users-centered teaching methods as problem-based learning, evidence-based learning, and inquiry learning. Guided by faculty and others in problem-based approaches, users reason about course content at a deeper level than is possible through the exclusive use of lectures and textbooks. To take fullest advantage of problem-based learning, users must often use thinking skills requiring them to become

skilled users of information sources in many locations and formats, thereby increasing their responsibility for their own learning.

INFORMATION LITERACY AND HIGHER LEARNING AND RESEARCH

Developing lifelong learners is central to the mission of higher learning and research education and information and documentation institutions. By ensuring that individuals have the intellectual abilities of reasoning and critical thinking, and by helping them construct a framework for learning how to learn, colleges and universities provide the foundation for continued growth throughout their careers, as well as in their roles as informed citizens and members of communities. Information literacy and Research literacy are a key component of, and contributor to, lifelong learning. Information literacy competency extends learning beyond formal classroom settings and provides practice with self-directed investigations as individuals move into internships, first professional positions, and increasing responsibilities in all arenas of life. Because information literacy augments users' competency with evaluating, managing, and using information, it is now considered by several regional and discipline-based accreditation associations as a key outcome for college and Research Users.

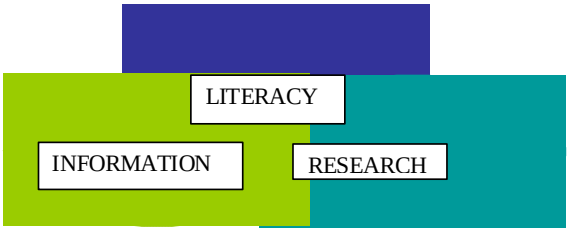

Fig . 1 Information Literacy and Research Literacy skills and competencies

For students not on traditional campuses, information resources are often available through networks and other channels, and distributed learning technologies permit teaching and learning to occur when the teacher and the Research users are not in the same place at the same time. The challenge for those promoting information literacy in Research Literacy to develop a comparable range of experiences in learning about information resources as are offered on traditional campuses. Information literacy competencies for distance learning students and users should be comparable to those for "on campus" users.

IMPORTANT COMPONENTS INFORMATION LITERACY AND RESEARCH LITERACY

Tool Literacy : The ability to understand and use to practical and conceptual tools of current information technology relevant to education and the areas of work and professional life that the individual expects to inhabit.

Resource literacy or the ability to understand the form, format, location and access methods of information resources, especially daily expanding networked information resources.

Social-structural literacy or understanding how information is socially situated and produced.

Emerging technology literacy, or the ability to continuously adapt to, understand, evaluate and make use of the continually emerging innovations in information technology so as not to be a prisoner of prior tools and resources, and to make intelligent decisions about the adoption of new ones.

Critical literacy or the ability to evaluate critically the intellectual, human and social strengths and weaknesses, potentials and limits, benefits and costs of information technologies.

BENEFITS OF INFORMATION LITERACY AND RESEARCH LITERACY:

* Users learn to find, evaluate and synthesize information thus developing critical thinking skills which hopefully leads to better research.
* Better research should lead to more success in Users thus increasing the retention rates of users.
* The skills they develop here are transferable to their eventual workplace making all users

more marketable.
* Are relatively inexpensive (especially self-administered surveys).
* Information Literacy and Research Literacy are useful in describing the Characteristics of a large population. No other method of observation can Provide this general capability.
* They can be administered from remote locations using mail, email or Telephone.
* Consequently, very large samples are feasible, making the results statistically significant even when analyzing multiple variables.
* Many questions can be asked about a given topic giving considerable flexibility to the analysis.
* There is flexibility at the creation phase in deciding how the questions will be administered: as face-to-face interviews, by telephone, as group administered written or oral survey, or by electronic means.
* Standardized questions make measurement more precise by enforcing uniform definitions upon the participants.
* Standardization ensures that similar data can be collected from groups then Interpreted comparatively.
* Usually, high reliability is easy to obtain—by presenting all subjects with a standardized stimulus, observer subjectivity is greatly eliminated.

CONCLUSION

In conclusion, the process of creating a successful information literacy and Research Literacy program for research users is long and complex. The fundamental steps for creating a program are accepting the necessity of the program, utilizing the principles of learning, doing the research, collaborating with stakeholders, determining what methods work best for the institution's current circumstances, marketing the program, and then doing constant evaluation and maintenance of the program. By adhering to this process, we can insure that we are accomplishing our goals and fulfilling our responsibilities to higher learning all users' information literacy and Research literacy. Information Literacy and Research Literacy will continue to affect our lives and each generation will come to Higher Learning and Research with certain expectations for accessing new objects. However, appropriate integration of Research needs to be supported by strong higher learning objectives that maintain a focus on Information Literacy and Research Literacy.

REFERENCES

- Dhar, Meghna (2010), Research and Technical Libraries: Organization, Operation and Service. New Delhi : Ess Ess Publication.p.205.
- Eisenberg, M. (2004), Information literacy: The whole enchilada [PowerPoint Presentation]. Retrieved July 14, 2009, from http://www.big6.com/presentations/sreb/
- Ghosh, B.N. (1982),Scientific Method & Social Research. New Delhi: Sterling Publishers.p.35.
- Karisiddapa, C.R. and Kavita, H.C. "Information Literacy for life learning" ILA Bulletin, Jan_Mar.2005. Vol.41 (1) p.10.
- Panigrahi, R.M.(2000), Library Information Technology: Decision Maker's Manual. New Delhi : Ess Ess Publicationp.p.5.
- Singh, Sahib (2003), Library and Literacy Movement for National Development. New Delhi : Concept Publishing Company.p.15.

* Ajay Thakkar

Law
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 176 - 180
ISSN 2319 - 8168

AWARENESS OF CONSUMER PROTECTION ACT IN IN BHAVNAGR-GUJARAT INDIA

INTRODUCTION

Knowledge and awareness is pivotal to the human progress. Consumer awareness is about making the consumer aware of his/her right. The first consumer movement began in England after the Second World War. A modern declaration about consumer's right was first made in the USA in 1962 where four basic consumer rights – choice, information, safety and to be heard were recognized. Ralpha nadar, consumer activist is considered as the father of the consumer movement.

Education is a lifelong process of constantly acquiring relevant information, knowledge and skills. Consumer education is an important part of this process and is a basic consumer right that must be introduced at the School Level. Consumers by definition include all citizens who are by and large the biggest group who are affected by almost all governmental, public or private decisions. The most important step in consumer education is awareness of consumer rights. However consumer education is incomplete without the responsibilities and duties of consumers and this influences individual behaviour to a great extant.

Consumer awareness is the knowledge that a consumer should have about his/her legal rights and duties. It is must for a consumer to follow these rights. It is implemented for the protection of the consumer, so that the consumer is not exploited by the seller of the products.

IMPORTANCE OF THE STUDY

The consumer should be empowered with respect to his rights as a consumer. This will be helpful to the people to facilitate them about suitable remedy wherever there is a need.

The study of CPA helps to protect the general awareness of the rights of the consumer by encouraging consumer education and supplying information through various means. This study puts emphasis on establishing links with educational institutions for improving the education in the curriculum.

OBJICTIVE & SCOPE OF THE STUDY

To know general awareness of the rights of the consumer.

To study the History & basic frame work of the CPA.

To know the extent of the Act and to protect the rights given under the Act.

To know whether only consumers are covered or method by which consumer disputes are redressed.

1.4 RATIONALE OF THE STUDY

The person as a consumer has no idea whether he has suffered a loss & therefore is of the need to complain. The people are unaware of their rights due to lack of knowledge of consumer laws.

This research holds discussion on various concepts regarding the awareness of the people as a consumer.

People in general need to know important Laws like CPA.

It explains various provision of consumer

* Lecturer in MHRD, M.J.College of Commerce, Bhavnagar.

protection Laws to educate the people.

Though the widened scope of the consumer protection Act but the rules & procedure made by Govt. with brief description of consumer redressals machinery are not known.

UTILITY OF THE STUDY:-

The study will help to enhance the consumer awareness.

Area covered under the CPA provides educational services, deficiency in services will help to -NGOs -consumers -Law students -Other students.

The study also covers the active role played by Governmental agencies & NGOs to make aware the students in protection of their interest as a consumer.

RESEARCH METHODOLOGY

This book gives a detailed study on the research methods and techniques. The book gives an idea about the research methodology, research meaning, defining the problem, selection of the problem, sample design, methods of data collection, data analysis etc. This book has helped the researcher in framing the entire report.

Research will often help us reduce risks associated with a new product, but it cannot take the risk away entirely. It is also important to ascertain whether the research has been complete

In other words, Research Methodology is simply the plan of action for a research which explains in detail how data is to be collected, analysed and interpreted.

Data becomes information only when a proper methodology is adopted. Thus we can say Methodology is a tool which process the date to a reliable information. The present chapter attempt to highlight the research methodology adopted in this project.

RESEARCH DESIGN

A research design is a arrangement of conditions for collection and analysis of data in a manner that aims to combine relevance to the research purpose with economy in procedure.

Fundamental to the success of nay research project is the sound research

design a research design is purely and simply the framework and plan for the study that guides the collection and analysis of data. It is a blue print that is followed in completing a study.

TYPES OF RESEARCH DESIGN

There are 3 basis types of research design

1. Exploratory Research Design
2. Descriptive Research Design
3. Experimental Research Design

Out of the research design said above the research design took for the study was Exploratory Research Design

EXPLORATORY RESEARCH DESIGN

The Exploratory Research throws light on defining a problem, in discovering new ideas, and sights deep into the problem at hand.

Importance of Exploratory Research Design

Exploratory study can be used to establish priorities in studying the competing explanation of the phenomenon.

It helps in formulating a problem in terms of problem definition or Hypothesis Data Collection Methods

DATA USED:

Primary data is used to collect the opinion, feeling and attitude of the public. The secondary data is collected from the journals, articles, commentaries, books, periodicals, web sites & also from the Judgments of the S.C, National commission & state commission have been referred to get more information to accomplish this research.

HYPOTHISIS OF THE STUDY

That the provisions covered under the Act are not sufficient to protect the interest of consumers looking in to the changing needs & market scenario of the consumer.

at the Act has not achieved the purpose for which it is established.That the people in bhavnagar city are not aware of their rights under Consumer Protection Act.

ANALYSIS OF NON DOCTRINAL DATA.

The analysis of the non doctrinal data has been made by using pie chart method as follows.

Q.1. Do you know the meaning of consumer?

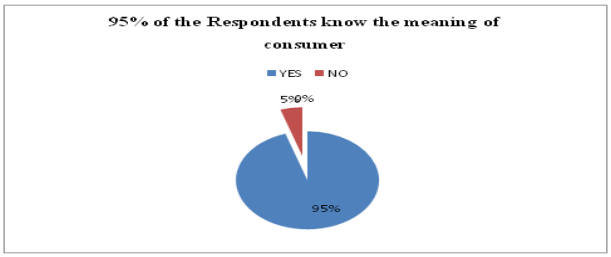

Q.2. Do you examine the expiry date the food items and medicines when you buy them?

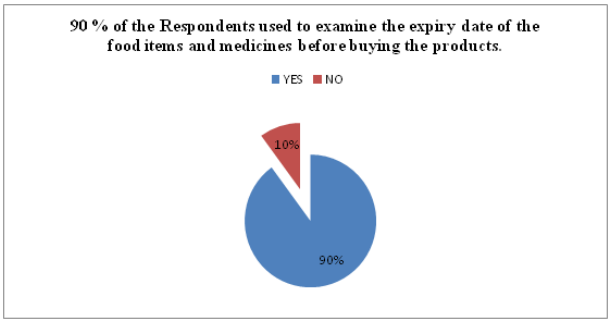

Q.3. Have you ever cross checked the weights of the products mentioned on them?

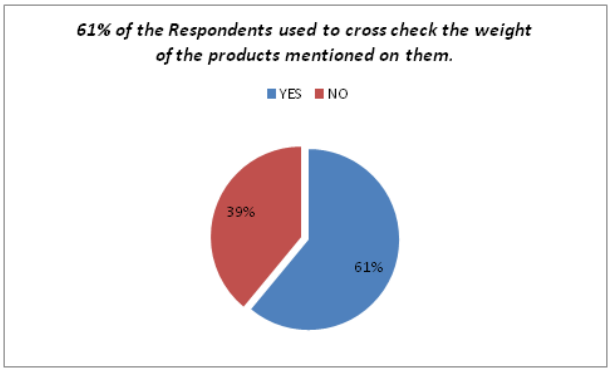

Q.4. Do you check the M.R.P. (Maximum Retail Prices) before buying the products?

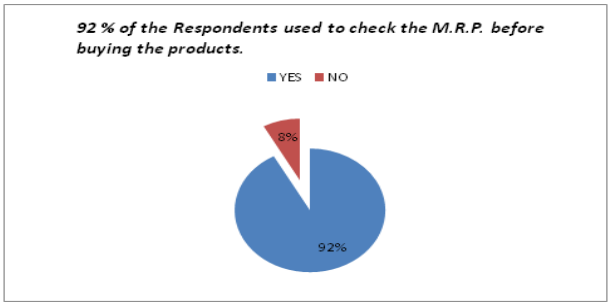

Q.5. Do you check the prices, of goods you buy, from alternative sources?

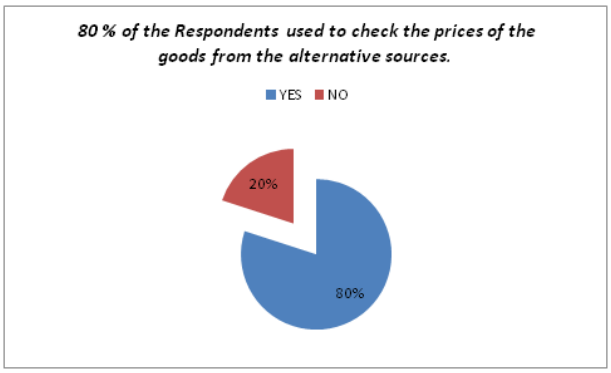

Q.6 Do you check that the products you have bought are under warrantee / guarantee period?

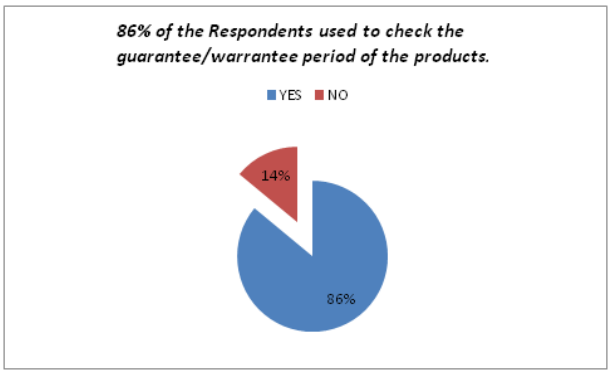

Q.7. Do you test the products before you buy it?

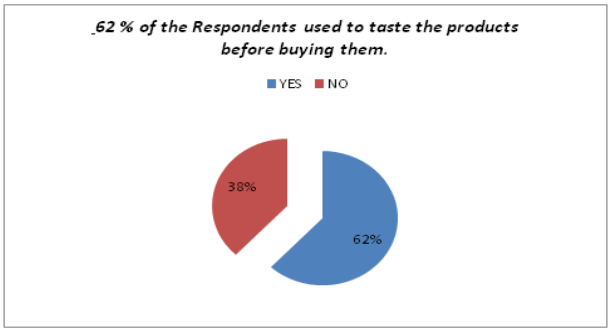

Q.8. Are you aware of the tactics used by stores to influence your buying habits?

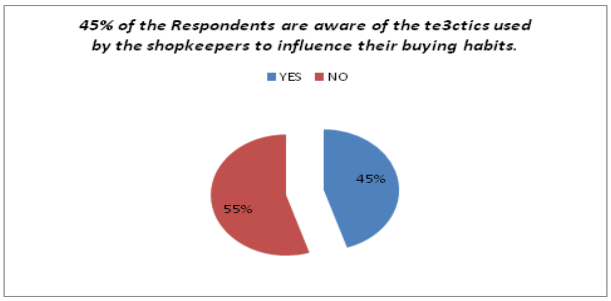

Q.9. Have you ever come across adulteration in foodstuffs?

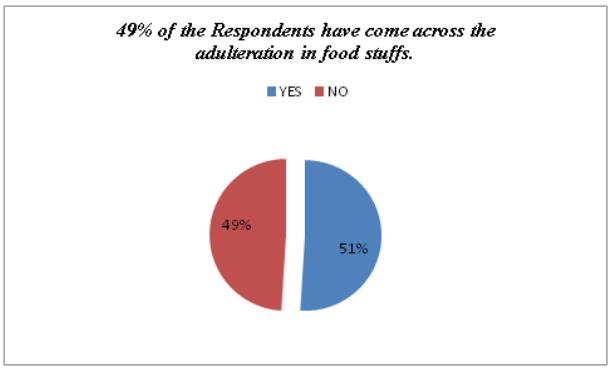

Q.10. If yes, did you complain to,

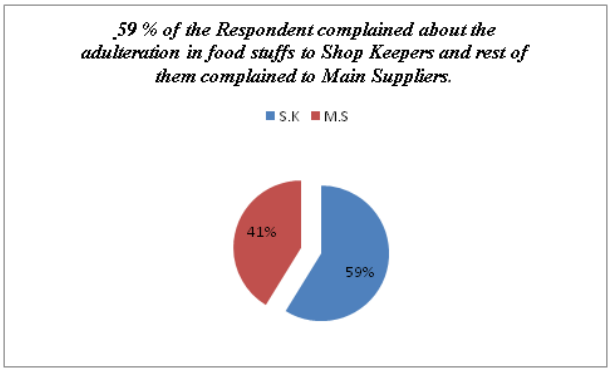

Conclusion and suggestion

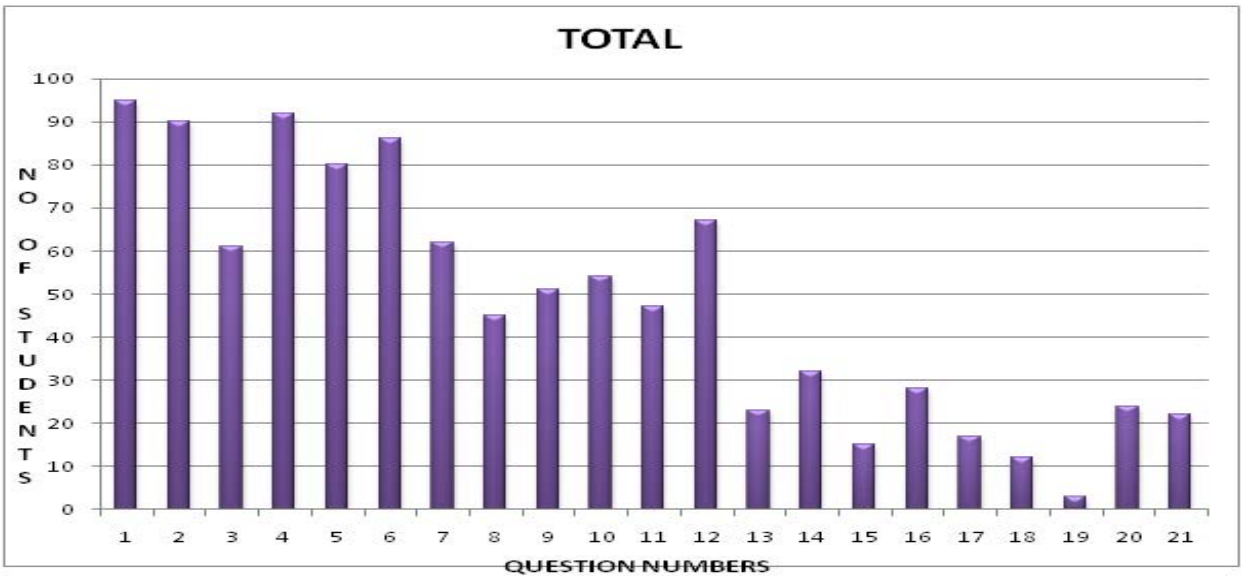

This bar chart shows the awareness of Consumer Protection Act.

6.1 Conclusion

After analyzing the doctrinal as well as non-doctrinal data it can be concluded that –

The provisions contained in the Consumer Protection Act are sufficient enough to protect the rights of the consumer as it seeks to help the people to know the exact meaning of the term consumer and at the same time it also describes various rights of consumer as well as remedies available to the consumer in case of the violation of such rights.

Even the approach of judiciary towards the protection of the rights of the consumers is also very positive and it can be clearly seen from various judgments passed by different courts and forums.

Now so far as the non-doctrinal data are concerned, its analysis shows that most of the respondents know the meaning of the term consumers but the ratio of the respondents having the knowledge about the rights and remedies available to them, as a consumer is very low.

And most of the respondents even though being graduate or post graduate level students, don't have the knowledge about the location of the consumer court in their city and they don't have any knowledge about the procedure to file a complaint in the consumer court.

Thus analysis of the non-doctrinal data clearly

shows that the awareness of the Consumer Protection Act among the student of the Arts And Science Faculty is very poor.

And the lack of the knowledge in graduate and post graduate level students about the provisions of the Consumer Protection Act shows in itself that the act has not achieved the purpose for which it is established.

6.2 Suggestions:-

Consumers need to be made aware and educated about their existing rights, which are:

i) right to be protected against the marketing of goods and services, which are hazardous to life and property;

ii) right to be informed about the quality, quantity, potency, purity, standard and price of goods so as to protect the consumer against unfair trade practices;

iii) right to be assured, wherever possible of access to variety of goods and services at competitive price;

iv) right to be represented in various forums formed to consider the consumer's welfare;

v) right to seek redressal against unfair trade practices or unscrupulous exploitation of consumers; and

Government should provide more financial assistance for promoting and protecting the welfare of the consumers as well as strengthening the voluntary consumer movement in the country.

Protection and promotion of consumer's rights and interests is a vital function of the Government of any economy. It is basically a social and political necessity and is essential for all round progress of the country. In rapidly changing business environment and emerging global markets, expectations of the people of the country for better services, quality goods, availability of choices and value for money has been continuously rising. Accordingly, both public and private sectors should undertake several policy initiatives, schemes and incentives to promote consumers' welfare in the country. They should make efforts to ensure that consumers are provided with every relevant information in order to avoid any kind of exploitation and given a rational choice in selection of products and services from the market.

After analyzing the primary data collected from the respondents, we came to know that even the graduates and post graduates students do not know their rights as a consumer, where the consumer court is situated and also they are totally ignore about the procedure to file a consumer complaint, then it can be presumed that under graduate students or the people residing in rural area will not have even the basic idea about their rights as a consumer provided under Consumer Protection Act. Therefore it is the humble duty of the government to take more steps to educate the people at grass root level

As researchers we would like to suggest the government to educate the people by

-Organizing seminars

-Organizing legal aid camps

-By distributing literatures, magazines etc.

-By advertising through media such as television, radio, news papers,

-By making web sites relating to consumer protection act which provides for rights & duties of consumers,

-By encouraging various NGO's engaged in protecting the rights of consumers,

BIBLIOGRAPHY

- 1. Consumer Protection Act,1986 by Bakshi.
- Consumer Protection and Trade Practice Journal.
- Land Mark Judgements of S.C
- Consumer protection Reporter.
- Consumer Protection Journal.

SOURCE REFERENCES

- www.google.com
- www.vakilno.1.com

* Kalpesh Parmar

Arts [English]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 176 - 180
ISSN 2319 - 8168

FROM DEBRIS TO A DREAM: A DALIT WOMAN'S SUCCESS STORY AS A VILLAGE HEADMAN

Dalits' world is unexposed until the second half of the twentieth century. It is a unique culture which was neglected since the ancient time. But after the independence of India, efforts are made by Dalit and non-Dalit literary writers to present the Dalit's world in their literary works.

Rupalee Burke's Gujarati one act play *From Debris to a Dream* presents the Dalit life. Burke has presented in the play that Dalit women are very good administrators. The writer has shown that if proper chance given to Dalits then they can present their inborn talent to the world. The play is divided into eight scenes. The opening scene gives a picture of extreme poverty through the dialogue between the two villagers Shambu, the Dalit and Jairam, the non-Dalit who come to attend a meeting at the village square called by the non-Dalit *Sarpanch*, (Headman) Ghabhaji Darbar, known as *Bapu*.

The meeting is held to inform the villagers that *Bapu*'s term as a *Sarpanch* is about to over soon. And the problem faced by the village and nearby villages because of their village garbage's worse odour:

SHAMBU: (*Fanning himself with his tunic. Lights a* ***beedi***) What a wicked fate is ours! We toil all day and come home exhausted. No, water to wash our hands and face. It's been three years of continuous drought. And there's nothing we can do.

JAIRAM: (*Agitated*). And to add to that we don't get electricity when we need it. We get it during the day when it's not all that needed. But at night it's total blackout. Besides the rain, Gods, electricity is also at odds with us.

SHAMBU: It's with great difficulty that we get to bite on a *rotla* or two. And before we can do that the mosquitoes are poised to bite us all over. (Burke 64-65)

The electricity is a basic need of people which is given to the village but during the day time that is useless to them because they go to fields for work during the day time. Electricity is required at night because without it at night the village turns into total blackout. Jairam's statement is a satire on God and on electricity. Besides, the village is suffering from worse stench. But it needs more time to *Sarpanch* to take care of it as his term as a *Sarpanch* is about to end. The next *Sarpanch* must be a woman. So non-Dalit *Sarpanch* Ghabhaji wishes a Dalit woman Mangla to be the next *Sarpanch* whom he can use as puppet. But Dalit Mangla is not ready as she could not able to handle home and duty of a *Sarpanch*.

The playwright has presented a distinction among the Dalit women and non-Dalit women. The Dalit women are enjoying more freedom than the non-Dalit women. Even the equality of man and woman for work is also common among the Dalits whereas in Darbar, non-Dalits it is not so. Thus, Dalits are far better than the non-Dalit *Bapus*. This is clearly presented in the dialogue between Khodo and Mangla in Scene iii:

KHODO: Mangla, how about becoming the *Sarpanch*? You can make a good one. I'm

* Lecturer, Shamaldas Arts College, Bhavnagar

confident. MANGLA: Eat your supper quietly. You can't think of anything else but mock at me. I as *Sarpanch*? Won't *Bapu* make his wife the *Sarpanch*? It'll be easier since he wants the reins in his hands. KHODO: They'll keep their women closeted. It's not like us where man and woman work shoulder to shoulder. Listen. I won't mind it in the least if you become the *Sarpanch*. (*They finish their supper*.) (67-68) Then candidate form is filled and Mangla's thumb impression is also made. But she said at the time of giving thumb impression that if she becomes the *Sarpanch,* she will not be a puppet of anyone's hand. She becomes *Sarpanch*. Unlike the non-Dalit man *Sarpanch*, she decides to clean the village as their village is having worse reputation of debris. She plans to make a nice garden where garbage lies. She also starts Credit Co-operative Society for women. She comes to know that government gives subsidy to build drainage system. Seeing the task prepared and done by Dalit Mangala, her fellow women praises her. Even Mangla is conscious enough to charge fine who will defecating in open, in Scene vii: DEVU: I had never in my wildest dreams thought that in this birth we will see such improvement. We've lived in the dark for so long. Had Mangla not spread light we would still be living in hell. BHIKHI: At last the stench will be gone. Where there is garbage there will be stench but for the whole village to be stinking is such a shame. MANGLA: Once the toilets become functional, anyone caught defecating in the open will be officially fined. The fine collected will into the Credit Society savings. Go home and tell your respective families about it. As it is late, let us make a move. (*They disperse. Fade out.*) (73) Mangla's progressive work for the village and villagers are appreciated by both Dalit and non-Dalit men. Her visionary attitudes have transformed the village from ugly to beautiful. More than that she has changed age old orthodox caste based mentality of the non-Dalit men in general and of the non-Dalit women towards Dalits in particular. She succeeds in establishing an equal society in the village as dreamed by Dr. Ambedkar. She has also proved that women are also capable of all kind of tasks that a man can do. Her exemplary works let the men accept that they have to learn a lot from women. For her such a great service, she has been praised by men in Scene viii: GHABHAJI: (*To Khoda*). *Bhai* Khoda your Mangla is an *avatar* of *Durga*. She has heralded a revolution in the village. May she be blessed. She has brought about such awareness among the women that we will now have to learn so many things from them. They have taken the lead and left us far behind. SHAMBU: *Bapu,* Mangla is heroic. I've seen her personally supervising the construction of the toilets. She was telling Bhikhi, "If you don't stand on their heads, they'll use only sand." GHABHAJI: Not only that, Mangla has wiped away all divisions of caste and creed. KHODO: We've hardly done anything worth to be telecast on T.V. The women get up at 4.30 in the morning, cook, and wind up household chores, everything while we are still asleep. Then they clean up the village. GHABHAJI: Commendable indeed! Women are a fount of endless strength. How else could they do back-breaking labour in the fields and still more work after returning home in the evening cooking and looking after children. (*They are interrupted by Jairam who comes rushing. He is out of breath and barely able to speak.*)

The playwright has made it clear that Dalits are intelligent enough to bring change in society. But for that society needs to change their outlook for the Dalits. The language used is very simple.

Reference

- Burke, Rupalee. *From Debris to a Dream*. *Pristine Land: Dalit Gujarati Literature*. Eds.
- Harish Mangalam and M. B. Gaijan. Delhi, Ind: Yash Publications, 2009. Print.

* Dr. Jatin Pandya

Arts [Economics]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 183 - 184
ISSN 2319 - 8168

INDUSTRIAL GROWTH IN INDIA

Industrial growth in the country has in terms of long run trend, remained aligned with the growth rate of gross domestic product. The long term average annual growth of industries comprising mining, manufacturing and electricity during the post-reform period between 1991-92 and 2011-12 averaged 6.7% as against GDP growth of 6.9%.Inclusion of construction in industry raises this growth to 7%.Employment in the industrial sector increased from 64.6 million persons in 1999-2000 to 100.7 million persons in 2009-10.The share of industry in total employment increased from 16.2% in 1999-2000 to 21.9 % in 2009-10.

The index of industrial production(IIP) released each month is the key indicator of industrial performance. The new IIP series with 2004-05 as base was released in june 2011 replacing the earlier IIP series with base 1993-94. Since the IIP is a fixed weight and fixed base series, a dated base often has limitations in reflecting the industrial scenario. Recent industrial growth,measured in terms of IIP shows fluctuating trends. Growth had reached 15.5% in 2007-08 and then started decelerating. There was however a recovery in industrial growth from 2.5% in 2008-09 to 5.3% in 2009-10 and 8.2% in 2010-11.

There was a contraction in production in the mining sector, particularly in the coal and natural gas segments.Contraction in output resulted in its contribution to growth turning negative.The electricity sector contributed 22.6% to overall industrial growth, which was more than twice its weight in the IIP.

There was moderation in growth in other segments of the IIP and negative growth was observed in the capital goods and intermediates segments.The contribution of consumer non-durables at 28.1% also exceeded its weight in the IIP.IIP growth during April 2006 to December 2011 varied from 7.2 % to 20%, with a mean growth of 8.3% and standard deviation of 6.5.In case of capital goods, growth varied from26.5% to 65.1%, with a mean growth of 18% and standard deviation of 23.2.

CORPORATE SECTOR : Corporate sector sales are another indicator of industrial performance .Abridged financial results of the listed manufacturing companies indicate robust sales growth during 2011-12.Sales growth has varied between 20 % and 25% .Though sales growth has moderated from a peak of 34.9% in the fourth quarter of 2009-10, third quarter growth of 22.6% in the current financial year is better than the growth of 19% in the same period of the previous year.The net profit margin of manufacturing companies measured by the ratio of net profits to sales decelerated continuously from 8.1% in second quarter of 2010-11 to 5.4% in second quarter of 2011-12. Which was the lowest in the last twelve quarters.

INDUSTRIAL INVESTMENT : Gross Capital Formation Investment and capacity additions are critical for sustained industrial growth,National accounts data clearly indicate

* Associate Professor, Smt. P.N.R. Shah Mahila Arts & Comm. College, Palitana

a moderation in the growth of GCF (Gross Capital Formation) in industry. The rate of growth of GCF in four broad sectors of industry comprising mining, manufacturing, electricity and construction averaged 10.9% during 2004-11.The manufacturing GCF growth rate declined to 7.1% in 2010-11 from 42% in 2009-10. The share of GCF in industry as percent to the overall GCF, after peaking to a level of 54.9% in 2007-08, moderated to 48.3% in 2010-11.

Foreign Direct Investment : FDI being a non-debt capital flow, is a leading source of external financing, especially for the developing economies. It increases the competitiveness of the economy. The current phase of FDI policy is characterized by negative listing, permitting FDI freely except in a few sectors indicated through a negative list. FDI policy changes increasingly reflect the requirements of industry and are based on stakeholders' consultation.Cumulative amount of FDI inflows from April 2000 to December 2011 stood at US $ 240.06 billion.For India to maintain its momentum of GDP growth, it is vital to ensure that the robustness of its FDI inflows is also maintained.Industries and power were the sectors that attracted maximum FDI during the first nine months of 2011-12.

Industrial Credit : On year-on-year basis credit growth to industry decelerated to 19.8% in December 2011 from 31.6% in December 2010. Moderation in rate of growth of credit was particularly large for the infrastructure and manufacturing sectors.Deceleration in the growth of credit to the industrial sector by commercial banks began in January 2011 and has continued since. Credit growth to industry in December 2011 was comparatively higher in paper products,vehicles,vehicle parts and transport equipment, gems and jewellery, petroleum, coal and nuclear products, beverages and tobacco.The decline in gross credit deployment has been significant in some crucial sectors such as cement and cement products, chemicals and chemical products food processing, textiles, basic metals and metal products, engineering and leather and leather products.

Industry-Environment Linkages : The development of a diversified industrial structure in India, based on a combination of large and small scale industries and growing urban and rural population have produced pressures on the environment as reflected in the growing incidence of air, water and land degradation.Industrial pollution is concentrated in industries like petroleum refineries, textiles,pulp and paper, industrial chemicals, iron and steel and non-metallic mineral products.Choice of policies and investment has therefore substitution away from scarce resources and adoption of technologies and practices that minimize environmental impact.

State of Industrial Pollution : Discharge of untreated or partially treated industrial emissions and effluents is the main cause of industrial pollution.The major water-polluting industries include fertilizers,refineries ,pulp and paper,leather, metal plating and other chemical industries.It has also been estimated that 75% of the water pollution is on account of disposal of untreated/partially treated sewage by local bodies.It is estimated that around 57 million tonnes per annum of municipal solid waste is presently generated in the country.Generation of hazardous waste is estimated at 7.66 million metric tons (MT) annually,of which landfillable waste is 3.39 millionMTincinerable 0.65 million MT .

Further it is estimated that approximately 15722 tonnes of plastic waste is generated in the country per day, only 60% of which is recycled due to low collection efficiency.A time-bound action plan has been prepared for restoration of ambient environment in respect of 17 categories of highly polluting industries.

* Dr. Jatin Pandya

Arts [Economics]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 185 - 186
ISSN 2319 - 8168

SERVICES SECTOR – INTERNATIONAL COMPARISION

Conventional wisdom suggests that during the early development phase of any country, expansion of output in manufactured goods precedes growth in the services sector. As a country progresses further manufacturing often takes a back seat, giving way to the services sector in terms of both output and employment and manufacturing firms themselves become increasingly service-centric in order to remain competitive. Some have argued that the decline in manufacturing and corresponding shift to services is unsupportable in the long run as services depend critically on manufacturing for their demand. Although this argument may be applicable for certain services such as retailing and transportation, it does not entirely hold for many other services.IT in particular has been a major force behind recent expansion in manufacturing rather than the other way round. While internationally the conventional wisdom of development holds good, in the case of the Indian economy, it seems to have been turned upside down, with the services sector taking a substantial lead over manufacturing in India‘s case , there are positive spillovers from services growth to manufacturing , through income, demand , technology and organizational learning.

In 2010 the share of services in the US $ 63 trillion world gross domestic product (GDP) was nearly 68% , as in 2001. India‘s performance in terms of this indicator is not only above that of other emerging developing economies, but also very close to that of the top developed countries .Among the top 12 countries with highest overall GDP in 2010, India ranks 8 and 11 in overall GDP and services GDP respectively . while countries like the UK, USA and France have the highest share of services in GDP at above 78% , India‘s share of 57% is much above that of China at 41.8%. In 2010 compared to 2001 , India is the topmost country in terms of increase in its services share in GDP(7% points), followed by Spain and Canada (5.3% points each) the UK (4.5 % points) and Italy (3.2 % points) . In terms of compound annual growth rate (CAGR) for the period 2001-10, China at 11.3 % and India at 9.4% show very high services sector growth . Russia at 5.5 % and Brazil at 4 % are a distant third and fourth respectively. While India‘s growth rate of the services sector at 10.1 % in 2009 was higher than that of China at 9.6 % , in 2010 it has decelerated to 7.7 % while China‘s has remained constant. All this highlights the prominence of the services sector for India. Despite the higher share of services in India‘s GDP and China‘s dominance in manufacturing over services, the hard fact, however, is that in terms of absolute value of services GDP and also in terms of growth of services, China is still ahead of India in 2010.

International Trade in Services : Global trade in services has more or less mirrored the trend in merchandise trade and by corollary, international demand. World exports of services have shown consistent

* Associate Professor, Smt. P.N.R. Shah Mahila Arts & Comm. College, Palitana

rise in the 2000s decade with a healthy average annual growth of around 9.5 % , except in 2001 and 2009 periods of global slowdown and economic crisis.

After having increased by 13 % in 2008 as per WTO data , world exports of services fell sharply with negative growth of 12 % in 2009 only to bounce back in 2010 with 9 % growth . In 2010 the value of services exports was US $ 3695 billion, slightly below the 2008 pre -crisis peak of US $ 3842 billion. While world trade in services is dominated by the developed countries, emerging economies like China and India are now playing an increasing role.

India is the most dynamic of services and ranked seventh in the world in both exports and imports of services in 2010.

The global economic and financial crisis had a dampening effect on overall FDI flows. FDI in services, which accounted for the bulk of the decline in FDI flows due to the crisis , continued on its downward path in 2010. FDI in all main service industries –business services, finance, transport and communications and utilities –fell , although at different rates. Overall , FDI projects in the services sector declined from US $ 392 billion in 2009 to US $ 338 billion in 2010, resulting in its share in sectorial FDI declining from 33% to 30 % in this period. Business services declined by 8 % compared to pre-crisis levels as multinational companies, who are outsourcing a growing share of their business support functions to external providers, downsized their operations due to economic slowdown. Transportation and telecommunication services also suffered equally in 2010 as the industry‘s restructuring was more or less complete after the round of large mergers and acquisition deals before the crisis, particularly in developed countries. FDI in the financial industry experienced the sharpest decline and is expected to remain sluggish in the medium term. Over the past decade , its expansion was instrumental in integrating emerging economies into the global financial system ,bringing substantial benefits to host countries‘ financial systems in terms of efficiency and stability. Utilities were also strongly affected by crisis as some investors were forced to reduce investment or even divest due to lower demand and accumulated losses.

* વિપિન મકવાણા

Rural Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (1)
Dec.- 2013 Page - 187 - 188
ISSN 2319 - 8168

જમીન સંપાદનના લીધે ઉભી થતી વિવિધ અસરો અને નવો કાયદો : એક અધ્યયન

પ્રસ્તાવના:– વિકાસલક્ષી પ્રક્રિયામાં જમીન એ પાયાનું એકમ છે. વિકાસને લગતા જુદા–જુદા પ્રકલ્પો માટે વિવિધ પ્રકારની જમીનોનું સંપાદન કરવામાં આવે છે.આ સંપાદિત કરાતી જમીનો ગરીબ ખેડૂતો, આદિવાસીઓ અને દલિતોની હોય છે. આપણો ૯૦ ટકા કોલસો , ૫૦ ટકા જેટલા વિવિધ પ્રકારના ખનીજો અને મોટાભાગના બંધો આદિવાસી પ્રદેશોમાં છે. આ જમીન સંપાદનની પ્રક્રિયામાં મોટા ભાગે સમાજના આ વંચિત અને ગરીબ વર્ગોનો જ ભોગ લેવાય છે. વિકાસલક્ષી નાની મોટી યોજનાઓ માટે મોટા અને સમૃદ્ધ શહેરોનું સ્થળાંતર થતું નથી પરંતુ ગામડાના વિકાસના ભોગે વિકાસલક્ષી કામો હાથ ધરાય છે. આજે ભારત ખુબજ ઝડપથી ઔધોગિક ક્ષેત્રે આગળ વધી રહેલું અર્થતંત્ર છે. સમાજ પોતાના લોકો માટે વધારે સારી માળખાગત સવલતોની જોરદાર માંગ કરી રહ્યો છે. છેલ્લા બે દાયકાઓ દરમિયાન આ પ્રક્રિયા વધારે વેગવંતી બનેલ છે અને એમાંયે ગુજરાત એ વિકાસની દ્રષ્ટિએ હમેશ ચર્ચાનું કેન્દ્ર રહ્યું છે . જમીન સંપાદનની વિવિધ અસરોને સમજવા માટે સંશોધકે જાહેર હિતના નામે જમીન સંપાદન થતા લોકો ઉપર થતી વિવિધ પ્રકારોની અસરોને તપાસવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે.

વિકાસના નામે જાહેરહિતને આગળ ધરી આડેધડ રીતે ખેડૂતોની ઈચ્છાવિરુધ જમીનોનું સંપાદન કરવામાં આવે છે. સંપાદન થયેલ જમીનોનું અસરગ્રસ્તો ને વાજબી કે યોગ્ય વળતર મળતું નથી લોકોમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ ઓછું હોવાના કારણે જમીન સંપાદન ની સામે પોતાના અધિકારો માટે પધ્ધતિસરની અને ન્યાયિક લડત તેઓ આપી શકતા નથી. મુલાકાત દરમિયાન મોટાભાગના ઉતરદાતાઓ માનતા હતા કેસરકાર માંગે એટલે જમીન આપીદેવી પડે. જાહેરહિતશબ્દનું અર્થઘટન સરકારે મહદ અંશે ઉધોગોના હીતમાં કર્યું છે, જમીન સંપાદન થતા રોજગારી માટેના કાયમી સાધનો છીનવાતા લોકો રોજગારી વગરના બન્યા છે. મોટાભાગના ખેડૂતો જમીન વિહોણા બને છે. ખેતીની સાથે પશુપાલનનો વ્યવસાય પણ પડી ભાંગે છે જેના પરિણામે ખેડૂતોની આર્થિક અને સામાજિક સ્થિતિ વધારે વિકટ બની છે.

જમીન સંપાદન અને તેની સર્વાંગી અસરોના સંદર્ભમાં ખુબજ ઓછા અભ્યાસ થયેલ છે. સેન્ટર ફોર કલ્ચર એન્ડ ડેવલપમેન્ટ દ્વારા ૧૯૪૭ થી ૨૦૦૪ ની વચ્ચે જુદી–જુદી વિકાસકીય યોજનાઓ માટે ગુજરાત સરકારે સંપાદિત કરેલી જમીન અંગે લેન્સી લોબો અને શશીકાંત કુમાર દ્વારાઅભ્યાસ કરવામાં આવેલ છે. જુદી– જુદી વિકાસકીય યોજનાઓ માટે સરકારે હસ્તાંતરિત/તબદીલ કરેલ જમીનોના દાયકાવાર આંકડાઓ નીચે મુજબ છે.

જુદી– જુદી વિકાસકીય યોજનાઓ માટેસરકારે હસ્તાંતરિત/તબદીલ કરેલ જમીનોના દાયકાવાર આંકડાઓ

	૧૯૬૦ સુધી	૧૯૬૧–૭૦	૧૯૭૧–૮૦	૧૯૮૧–૯૦	૧૯૯૧–૦૦	૨૦૦૧–૦૬	કુલ
ઉત્તર ગુજરાત	૫૪૩.૨૯	–	૬૦.૭૯	૨૮૮૩.૪	૧,૨૭૯.૬	–	૪,૭૬૭.૦૮
મધ્ય ગુજરાત	૧૦,૪૦૭.૨૦	૨,૦૪૧.૧૯	૨૩૯.૬૧	૧૪૫.૮૩	૩૧૫.૬૨	૫૩૦.૫૫	૧૩,૬૮૦.૦૦
દક્ષિણ ગુજરાત	૮૪૭.૦૨	૧૪૫.૬૫	–	–	–	–	૯૯૨.૬૭
સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છ	૫,૪૮૯.૩૯	૨૪૫૨.૧૧	૪૭૮.૧૭	૩,૪૯૫	૫૪૮.૨૬	–	૧૨,૪૬૨.૯૩
કુલ	૧૭,૨૮૬.૯૦	૪,૬૩૮.૯૫	૭૭૮.૫૭	૬,૫૨૪.૨૩	૨,૧૪૩.૪૮	૫૩૦.૫૫	૩૧,૯૦૨.૬૮

આ અભ્યાસની નોંધપાત્ર બાબત એ હતી કે ૧૯૪૭–૨૦૦૪ ના સમયગાળા દરમિયાન ખાનગી જમીન સંપાદનને કારણે ગુજરાતમાં આશરે ૨૫ લાખ લોકો (૨.૫ મિલિયન) અસરગ્રસ્ત કે વિસ્થાપીતબન્યા છે. અર્થાત રાજ્યની વસ્તીના ૫ ટકા લોકો અસરગ્રસ્તો કે વિસ્થાપીતો છે. આમાંના ૬૧ ટકા લોકો જળસંબંધિત યોજનાઓને કારણે, ૨૩ ટકા પરિવહન અને

* અધ્યાપક, જે.સી. કુમારપ્પા મહાવિદ્યાલય, ગઢડા

સંચાર યોજનાને કારણે, ૬ ટકા ઉદ્યોગોના કારણે અસરગ્રસ્ત કે વિસ્થાપિતબન્યા છે.

જમીન સંપાદન ધારો –૧૮૯૪ રદ કરવાનું ઐતિહાસિક કદમ : જમીન સંપાદનના લીધે વિવિધપ્રકારની સમસ્યાઓ ઉભી થવા પાછળનું મુખ્ય કારણ સરકારની જમીન સંપાદન અંગેની નીતિ અને કાયદાને જવાબદાર ગણાવી શકાય. જમીન સંપાદન અધિનિયમ– ૧૮૯૪ અન્વયે સરકાર દ્વારા જાહેરહિતના નામે જમીનોનું સંપાદન કરવામાં આવે છે. તેમાં મોટાભાગે ખેતીની ફળદ્રુપ અને ઉત્પાદક જમીનોનું સંપાદન કરવામાં આવે છે. તેની સામે ખેડૂતોને ખુબજ અસંતોષ હતો. આ અસંતોષના વિરોધ રૂપે રેલી,ધરણા,મારા–મારી જેવા હિંસક બનાવો સમગ્ર દેશમાં અવાર–નવાર બનતા રહ્યા. જમીન સંપાદન ધારો એ અંગ્રજોના વખતમાં રચાયેલ ૧૧૯ વર્ષ જુનો કાયદો છે. અ કાયદામાં કેટલાક મૂળભૂત ફેરફાર કરી જમીન સંપાદન, પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન ધારો – ૨૦૧૩ ની રચના કરવામાં આવેલ છે. કાયદાનું સ્વરૂપ કેવું હોવું જોઈએ તે સંદભે ઘણી વાટા–ઘાટો પછી તાજેતરમાં જ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા લોકસભામાં અને પછી રાજ્યસભામાંબહુ વિવાદિત જમીન સંપાદન ખરડો પસાર કરવામાં આવેલ છે. લોકસભામાં આ બીલની તરફેણમાં ૨૧૬ અને વિરોધમાં ૧૯ મતો મળ્યા હતા. લોકતંત્ર સર્વ સંમતિથી ચાલે છે, નવો જમીન સંપાદન કાયદો આવી જ એક સંમતિનું ઉતમ ઉદાહરણ છે. ખરડામાં થયેલ વિવિધ જોગવાઈઓ અંગેની વિગત નીચે મુજબ છે.

ખરડાની મહત્વનીજોગવાઈ : (૧) ખાનગી પ્રોજેક્ટ માટે જેમની જમીન સંપાદિત કરવાની હોય તેવા ૮૦ ટકા લોકોની મંજૂરી જરૂરી બનશે. સરકારી ખાનગી ભાગીદારીવાળો પ્રોજેક્ટ હોય તો ૭૦ ટકા મંજૂરી જરૂરી બનશે. (૨) જમીન સંપાદન માટે ખેડૂતોના વળતર અંગે નવા નિયમો આવવાથી બાંધકામ ખર્ચ વધશે પણ, ખેડૂતોને ન્યાય મળશે, તેમનો વિરોધ ઘટશે. (૩) સંપાદિત થનારી જમીન પર જ આજીવિકા ટકેલી હોય તેમના માટે વળતર. (૪) સંપાદન બાદ જમીનનો ઉપયોગ ન થાય તો જે–તે જમીન માલિકને અથવા રાજ્ય જમીન બેન્કને પરત કરવામાં આવશે. (૫) ઉંચીકિંમતે ત્રીજો પક્ષકારને જમીને વેચાઈ હોય ત્યાં જમીનની કિંમત અથવા નફાનો ૪૦ ટકા ભાગ મૂળ માલિકને મળશે. (૬) ખરડામાં જેમની જમીન સંપાદિત કરતી હોય તેમના રીસેત્લ્મેન્ત રીસેટલમેન્ટ અને તેમને નવી સ્કીલ ટ્રેનીંગ આપવાની વાત પણ કરવામાં આવેલ છે, જે અસરગ્રસ્તો માટે ખુબ ઉપયોગી બની રહશે. (૭) જમીન ડેવલપરને જમીન લીઝ પરઆપી શકશે. જેથી જમીનની મૂળ માલિકી તેના માલિક પાસે જ રહે અને તેમને નિયમિત આવક મળે.

ઉદ્યોગ ગૃહો ની મુંઝવણ : ઉદ્યોગ જગતે આ કાયદાનો સીધો વિરોધ કર્યો નથી, પરંતુ અંદરો–અંદર ગણગણાટ છેકે જમીન ની ખરીદી ની કિંમત ૪૦ થી ૬૦% વધશે. અને ઔધોગિક પ્રોજેક્ટ આર્થિક રીતે ટકાઉ નહિ બંને. વ્યવસાયીકો ને લાગે છે કે પ્રોજેક્ટના આરંભના તબકકે જ આટલો મોટો આર્થિક ફટકો પડશે,તો તેની સીધી અસર પ્રોજેક્ટની નફા કારકતા પર પડશે અને એવું બને કે ઉચી કીમત ના લીધે નવા પ્રોજેક્ટ આવતા જ અટકી જાય.

કાયદો કયારથી લાગુ પડશે ?

જમીન સંપાદન નો ખરડો પસાર થાયને કાયદો બને તો તેનો અમલ ક્યારથી ગણાશે અને ખાસ કરીને અત્યારે જે પ્રોજેક્ટ ચાલુછે તેને આકાયદો લાગુ પડશે કે નહી, એ વિષે પહેલા સ્પષ્ટતા ન હતી. ખરડાના નવા સ્વરૂપ માં સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું છે કે કાયદો બની ગયા પછી જે પ્રોજેક્ટ માં જમીન સંપાદન નું કામ પૂરું થયું નહિ હોય તેને નવા કાયદાના ધારા–ધોરણો લાગુ પડી જશે. કોઈ જમીન ઉપર પ્રોજેક્ટ બનવાનો હોય તો તેની આગોતરી ગંધ પારખી ને ખેડૂતો પાસે થી સસ્તા ભાવે જમીનો પડાવી લેનારા ને એ જમીન કંપનીઓ ને વેચી ને રોકડી કરી લેનાર જમીન દલાલો આવું કરી ના શકે. તે બાબત ગરીબોઅને સમાજના વંચિત સમુદાયોના હિતમાં છે.

સમાપનઃ– આમ જમીન સંપાદન અને તેના લીધે ઉભી થનાર વિવિધ અસરોને પહોચી વળવા માટે જમીન સંપાદન અંગેનો નવો કાયદો ઘણો ઉપયોગી સાબિત થઈ શકે તેમ છે. નાનામાં નાની બાબતો કાયદામાં ચોકસાઈ સાથે વણી લેવામાં આવી છે. ખેડૂતો અને ઔધોગિક એકમોના હિતોનું રક્ષણ થાય તેવો તંદુરસ્ત પ્રયાસ આ કાયદાના નિર્માણ થાકી કરવામાં આવેલ છે. જમીન સંપાદન થતા તેની સાથે સંકળાયેલા વિવિધ લોકો ઉપર ગંભીર પ્રકારની અસરો ઉભી થાય છે. અગાઉના કાયદામાં આ લોકોને મદદરૂપ થવા માટેની કોઈ જોગવાઈ ન હતી પરંતુ આ નવા જમીન સંપાદન અધિનિયમમાં સંપાદિત થનારી જમીન પરજ આજીવિકા ટકેલી હોય તેમના માટે વળતરની જોગવાઈ કરવામાં આવેલી છે.

સંદર્ભગ્રંથ

૧. લેન્સી લોબો અને શશીકાંત કુમાર, ગુજરાતનો વિકાસ – જમીન સંપાદન, વિસ્થાપન, અસરગ્રસ્તો – એક વણથંભી કૂચ, વડોદરા : સેન્ટર ફોર કલ્ચર એન્ડ ડેવલપમેન્ટ – ૨૦૦૭

૨. Development versus people, Ahmedabad .

૩. વિચાર ,અમદાવાદ : ઉન્નતી – ૨૦૧૨

૪. દવે રજની અને દાંડીકર પારુલ , રૂંધાઈ રહ્યોછે ભારતનો આત્મા, વડોદરા : યજ્ઞપ્રકાશન, –૨૦૧૩

ISSN 2319 - 8168

* *Milan N Vyas*

Arts [English]
Research Zone India
Vol. 1 Issue - (4)
Sept.- 2013 Page 189-191
ISSN 2319 - 8168

Shashi Deshpande's views on Feminism:

The 'Faminism' has its origin from the Latin 'femina' meaning 'woman'. It refers to the advocacy of women's rights,status and power at par with men on the grounds of 'equality of sexes'. In other words, it relates to the belief that women should have the same social, economic and political rights as man. The term became popular from the early twentieth century struggles for securing women's suffrage or voting rights in the western countries, and the later well-organized socio-political movement for women's emancipation from patriarchal oppression. The political scope of feminism has been broadened by the impact of Marxist ideology that has made feminists challenge sexism along with capitalism for both encouraged the patriarchal set-up.

Shashi Deshpande , a novelist of the later half of the twentieth century , has made a profound psychological journals in the minds of women. As the study attempts to study Shashi Deshpande's women characters, her portrayal of women needs to be studied from a feminist angle. As an author of the '70s and 80s', she mirrors a realistic picture of the contemporary middle-class, educated, urban Indian woman. Her novels portray the miserable plight of the contemporary middle-class, urban Indian woman and also analize how their lot has not charged much even in the twentieth century. Shashi Deshpande has made bold attempts at giving a voice to the disappointments and frusrtations of women despite her vehment denial pf being a feminist.

If we throw light on her novels, her novels will reveal her treatment of major women characters and will show how the themes in them are related to women's problems. Shashi Deshpande has exposed the gross gender discrimination and its fall-out in a male dominated society in her first novel ' Roots and Shadows'. The Dark Holds No Terrors, her second novel is about the traumatic experience the protagonist Saru undergoes as her husband refuses to play a seccond-fiddle role. Not only these two novels but most of her novels like That Long Silence, The Binding Vine, In A Matter of Time, etc. are based on one and the other women's problems.

Shashi Deshpande maintains a unique position among the contemporary upcoming Indian writers in english. Many writers appear not th have paid much attention to the recent phenomenol of the educated earning wife and her adjustement or maladjustment in the family.

Shashi Deshpande has minutely dealt with the phenomenol arriving at the conclusion that women after attaining alltypes of rights are now struggling to adjust rather than to get free from the traditional world. She

* Assistant Professor, Arts College, Fatepura,Dist. Dahod

deals with the middle class woman who represents the mejority and covers a wide area in the modern society. She takes up woman characters very carefully.

Woman in Shashi Deshpande's novels is initially unconventional one. She submits her self to the tradintion, perhaps realizing the wisdom of the traditional ways at this stirring moment of the transitional phase of society.Ultimately she is an appendage to man or family. In Shashi Deshpande's novels, the protagonist's growth towards an honest aknowledgement of responsibility for her own repressed state is shown in her earlier novel as well as her later knowels.

Deshpande's feminist ideology stems from her belief in " self -striven" approach towards women's empowerment. She refuses to indulge in "adversarial orientation" or intemperate expressions towards men. She attributes profession to her protagonists as a " strategic interest " which enables then to enter the pervailing and androcentriac system and to dismantle their politics.

Deshpande's treatment of issues like Indian woman's autonomy , indentity , space and desire may lead to an Indian model of faminism which will be workable , honest and more viable for indigenous conditions.

Deshpande's novels record polyphonic voices behind every structure and relationship which have contributed to silent Indian women. Like Margarent Atwood , Vireginia Woolf, Betty Friedan. Deshpande also argues that male assigned roles of wife and motherhood entrap women in the masculine plot of desire and there by marginalize them from other socio- political , economical and creative spheres of life.

A close analysis of her novels leaves no doubt about her genuine concern for women. Her protagonists are acutely aware of their smothered and fettered experience in an orthodox male-dominated society. Caught between tradition and modernity, her protagonists search for identity within marriage. Deshpande's novels contain much that is feminist. Women-centered narratives in her novels have led many interviewers to ask her as to what extent does she consider herself a feminist. In one such interview Shashi Deshpande says:

"I now have no doubts at all in saying that I am a feminist. In my own

life, I mean. But not consciously, as a novelist. I must also say that my

feminism has come to me very slowly, very gradually, and mainly out

of my own thinking and experiences and feelings. I started writing

first and only then discovered my feminism. And it was much later

that I actually read books about it."

Shashi Deshpande was so fascinated by her women characters that she laid moreemphasis on women. Shashi Deshpande says that she knows how the women feeland she knows the mood of India. It has been observed that the predominatingissues and themes in her novels emerge from the situations that focus on womencaught in the crisis of a transitional society where the shift is taking place fromconventional to unconventional. She traces out the tensions in which the Indianwoman is caught in a transitional world.

Shashi Deshpande's novels mainly portray women from the middle class. For her creative expression might be: (a) her own background as she hails from a middle classfamily, (b) she is pre-occupied with the social forces at work in society: the clash between the old and the new; between idealism and pragmatism: and (c) the middle-class woman in her works represents a larger part of the contemporary Indian society. The woman she portrays is undeniably a forerunner of the "doomed fe-

male" of modern India. The portrayal is quite unique. Her protagonist neither represents the old, orthodox image, nor a modern westernized woman, and she is the 'every woman' of the Indian middle-class society, who tries hard to rise above tradition but is involuntarily adapted to it.

Each of Shashi Deshpande's novels is special and offers food for thought on human relationships and emotions. Deshpande is a master writer in the way she articulates human emotions, the fears and feelings experienced by humans, by women. Reading her books is like peeping into the hidden corners of one's own mind. Recognizing oneself in her characters, one does not feel lonely in the world anymore. Reading her novels and stories is thus an immensely satisfying experience, as reading becomes a healing process.

Her concern about the problems of women and their quest for identity makes one consider her novels as feminist texts. She however does not like this labelling.

"A woman who writes of women's experience often brings in some

aspects of those experiences that have angered her, roused her strong

feeling. I don't see why this has to be labeled feminist fiction."

Shashi Deshpande describes, in unequivocal terms, her idea of feminism. To a question from an interview whether she would like to call herself now a feminist, she reacts thus:

"Yes, I would, I am a feminist in the sense that, I think we need to have

a world, which we should recognize as a place for all of us human

beings. There is no superior and inferior; we are two halves of one

species. I fully agree with Simone De Beauvoir that the fact that we

are human is much more important than our being men and women.

I think that's my idea of feminism."

She effectively portrays the lot of Indian women and the convoluted state of things. Her writing is known for courageous and sensitive handling of significant and intractable themes affecting the lives of women. Her works, therefore, constitute an outstanding contribution to Indian literature in English.

References :

⇨ *Kanwar Dineshsingh " Feminism and post Feminism" (New Delhi : Swarup and sons.)*

⇨ *Shashi Deshpande " Interview : Shashi Deshpande talks to Lakshmi Holmstams Wasafiri Spring 1993.*

Contents

Research Zone India, Vol. II Issue - I (1) December- 2013

SCIENCE

1 **Dr. M.K. Gondalia, Dr. M.B.Solanki** ⇨ Radio Source: Sun, Monitoring At Vhf Range

6 **Rajal Thadesar** ⇨ Knot Theory & Geomerty

NURSING

8 **Ms. Pavana G.** ⇨ A Study To Assess The Knowledge And Practice Regarding Artificial Postponement Of Menstruation Among Reproductive Age Group Women In Selected Urban Areas At Tumkur, With A View To Develop Information Booklet

COMMERCE

11 **M.M. Goswami, M.D. Vachhani** ⇨ ભારતના આર્થિક વિકાસમાં માઇક્રોફાઇનાન્સની ભુમિકા

14 **Dr. C.K. Patel, Dr. K.N. Jivrajani** ⇨ International Financial Reporting Standards (Ifrs) And It's Challenges In Convergence In India

18 **Dr. Dilip Joshi** ⇨ Role Of Reserve Bank Of India And A Parliamentary Panel On Public Sector Banks Bad Loans

22 **Neelam Shah, V.Y. Borse** ⇨ Unorganized Retail In India

24 **Nidhi Shah** ⇨ An Empirical Study On Capital Structure And Its Impact On Bank's Performance: With Special Reference To Sbi

28 **Rinky Bhatia** ⇨ Micro Finance Institutes For Women Empowerment

30 **Sushmitha Sharad** ⇨ Ethics In Media

33 **Pratik Trivedi** ⇨ Effect Of Reality Show On Youth

MANAGEMENT

37 **Chirag Vyas** ⇨ Divorce Before Marriage: A Case Study Of Bharti Wal-Mart Love Affair (Joint Venture) Converted Into Divorce Before Their Marriage

PHYSICAL EDUCATION

39 **Jayshree Makwana** ⇨ Important Of Attention And Interest In Physical Education And Sports

41 **Bhavesh Jani** ⇨ Personal branding and its impact : "a case study of late mr. Kirit oza-international basket ball player"

45 **Priykant Chauhan** ⇨ Physical Education Is Key To Improving A Child's Confidence, Brainpower And Long-Term Health

49 **Chetan Vyas** ⇨ A Study Of Sport Science

51 **Prakash Vyas** ⇨ A Study Of Sport Management

53 **Tejas Patel** ⇨ Physcical Education Trends And Develoment

EDUCATION

56 **idlip goihl** ⇨ ix9<xaÆwvn-Aæ.kewavngr yinvisR,wavngr: Ake Vyikt AWyas

59 **ડૉ.ભાવિકા પંડયા** ⇨ ઓનલાઈન ટેસ્ટીંગની અસર કારકતા

EDUCATION

61	**અજય બોરીચા**	⇨ શિક્ષણ મુલ્યોની વિવિધ ભુમીકા
63	**Manthan Thadeshwar**	⇨ Suside: Extreme Level Of Stress
68	**તૃપ્તિ તન્ના**	⇨ સંવેદના મુલ્યઃ કેળવણીનું એપેક્ષિત ધ્યેય
70	**શૈલેષ મારુ**	⇨ ઉત્સવનો ઉઘાડ : કેળવણી
72	**ઉષા રાઠવા**	⇨ ધોરણ ૮ ના સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના પાઠયપુસ્તકનો અભ્યાસ

RURAL STUDY

75	**Dhruvi Bharwad**	⇨ Social Work Intervention And Disaster Preparedness
78	**Jigar Pandya**	⇨ Social Workers' Ethical Dilemma And Professionalism
82	**Jay Butani**	⇨ Prostitution In Indian Context
86	**Dhruvi Bharwad**	⇨ An Analytical Study On Social Security Measures And Practices
89	**દિગ્વિજય પરમાર**	⇨ ભ્રષ્ટાચાર
91	**સુખદેવ પરમાર**	⇨ બાળ – અપરાધ
94	**ગ્રીષ્મા દેવમુરારી**	⇨ ઊર્જા સથવારે ઉજજવળ ભાવિ
97	**સ્નેહલબા ગોહિલ**	⇨ ડાંગના અરણ્યવાસીઓ
100	**પ્રિતિ તન્નારાણા**	⇨ જૂથકાર્ય અને ગાંધીજી
103	**પ્રતાપ મેર**	⇨ ખાદી ગ્રામોદ્યોગ
106	**વિકાસ શુકલ**	⇨ પંચાયતી રાજની ઓળખ
110	**રઘા બારૈયા**	⇨ જળસ્ત્રાવ એ જ લોક વિકાસ
113	**કાના રામ**	⇨ ગુજરાતમાં પંચાયતી રાજની વ્યવસ્થા
117	**ઉવિ ષા બી. ચૌહાણ**	⇨ ધાર્મિકતા સાથે જોડાયેલી અંધ શ્રધ્ધા
120	**વિભૂતિ ભટ્ટ**	⇨ ઘરેલુ હિંસા અધિનિયમ' સ્ત્રી અત્યાચાર નિવારણનું સત્ય કેટલુ?
124	**અમિત ગલાણી**	⇨ ભારતમાં દુધ ઉત્પાદન અને પશુપાલન

ARTS

127	**Pallavi Trivedi (English)**	⇨ A Study Of Aggression And Dependence Proneness Of Neurotic Patients
129	**Heena Variya (English)**	⇨ Kaleidoscope Of Poems Of Kamala Das
134	**ડો. કે.ડી બગડા (Gujarati)**	⇨ કવિ સુન્દરમના સૉનેટોમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના
136	**રમેશ પરમાર (Gujarati)**	⇨ માનવઃ– વાસ્તવનો અને સાહિત્યનો
140	**Sm. {Jare d{b`V (Hindi)**	⇨ g‚{hË` Ama àgma _mÜ`_
142	**pé. An.t mehta (Hindi)**	⇨ *wartly gáml'-jlvn keictee: DaRramdrx im&*
145	**pé. inlex cOha' (Hindi)**	⇨ mehta=iNnsa prvéj_ka jlvn A0r saihTy
148	***शितल उपाध्याय* (Hindi)**	⇨ AmY{ZH$ à~Y H$mì` : ""e~ar''
150	**વિલાસ સોરઠીયા (Sanskrit)**	⇨ વેદના અર્થનું સાર્થકય : ઋષિકાઓ.
153	**ડો.એમ.જે. પરોળિયા (Sanskrit)**	⇨ વેદમાં વિશ્વબંધુત્વ ભાવના

ARTS

156 **ડો. સ્મીતા પરમાર (Economics)** ⇨ મકાન બાંધકામ ક્ષેત્રે બદલાતા પ્રવાહો

160 **સપના જોષી (Philosophy)** ⇨ વૈદિક શાસ્ત્રોમાં 'મન'ની ઉપાસનાની એક સમીક્ષાત્મક અધ્યયન

165 **સોનલ ગજજર (Psychology)** ⇨ 'STREES' - 'સ્ટ્રેશ' (મનોભાર) Areas of Mental Stress માનસિક તનાવ

169 **Hiren Solanki (Lib & Info.Sci.)** ⇨ The Role Of Digital Library In Research

172 **Raju Mobarsa Ketan Joshi (Lib & Info.Sci.)** ⇨ "Information Literacy Competencies For Higher Learning And Research" Information Literacy And Research Literacy

EDUCATION

163 **ભરત સોલંકી** ⇨ કિશોરોમાં ઘટતું ચિંતન : એક ચિંતનનો વિષય

167 **ભરત સોલંકી** ⇨ સૂક્ષ્મ ચિંતન : શૈક્ષણિક સંશોધનનું ઉપેક્ષિત ક્ષેત્ર

LAW

176 **Ajay Thakkar** ⇨ Awareness Of Consumer Protection Act In In Bhavnagr-Gujarat India

ARTS

181 **Kalpesh Parmar (English)** ⇨ From Debris To A Dream: A Dalit Woman's Success Story As A Village Headman

183 **Dr. jatin Pandya (Economics)** ⇨ Industrial growth in india

185 **Dr. jatin Pandya (Economics)** ⇨ Services sector – international comparision

RURAL STUDY

187 **વિપિન મકવાણા** ⇨ જમીન સંપાદનના લીધે ઉભી થતી વિવિધ અસરો અને નવો કાયદો : એક અધ્યયન

ARTS (ENGLISH)

229 **Milan N Vyas** ⇨ **Shashi Deshpande's views on Feminism**

Guidelines for Authors

Journal of Multi Disciplines is National, Quarterly Journal, having ISSN 2319-8168 It invites unpublished, original theoretical or empirical research papers, review paper, from researchers / developers / industry experts / academcians.

Manuscript

The Author (s) should send the copy of the manuscript in MS-Word to Chief Editor Research Zone India through Email at editorrzi@gmail.com

The Manuscript should accompany the following.

- ⇨ Abstract should be of 150 to 200 words, along with 4 to 5 key words (compulsory).
- ⇨ A bio-graphical sketch (60-80 words) of Author (s), describing current designation and affiliation/s has to be sent. It should also contain the full address, Mobile No. & E-mail Address for the correspondence.
- ⇨ Article should be of 05-07 pages.
- ⇨ The font size of the title of the paper should be 12 in normal as well as in capital letter, Authors(s) name(s) should be typed in font size 12 in bold, italic and separated by comma. Author(s) affiliations should be typed in font size 12 with single line spacing and should be centered.
- ⇨ Left margin : 1 inch Right Margin : 1 inch Top and Bottom : 1 Inch
- ⇨ The entire paper should be typed in Times New Roman 12 font size letters, Paper should be typed in 1.0 inch spacing on one size of A4 size paper only. Use MSWord.doc
- ⇨ All tables, charts and graph should be in black and not in colour. Wherever necessary, the source should be indicated at the bottom.
- ⇨ References should be complete in all respect and arranged in alphabetical order. (APA STYLE)

Copyright

The paper accepted for publication and the copyright therein shall be the property of **Research Zone India** Journal of muti disciplines All rights reserved, no part of **RZI** may be reproduced or distributed in any form or by any means or stored in database or retrieval systems, without the prior written permission of the Chief Editor.

Review Process

Two or more referees review all contributions. The review process will take one months. Submitted articles should conform to the format as mentioned in rules of the Journal and should be free of spelling and grammatical errors. Only original articles, which are not under consideration in any other journal, will be considered for publication in the Journal.

Legality of Manuscript

Papers are accepted and printed in the journal with the understanding the same work has been neither submitted nor published elsewhere. Concurrent submissions to other publications or journals are viewed as serious breach of ethics. The authors are responsible for obtaining copyright and other clearance prior to submitting materials for consideration and acceptance . Chief Editor and Publisher are not responsible for authentication of the articles/papers published in this journal. The authors are solely responsible for any legal matter resulting out of violation of copyright act.